

CADMOS

SCURTĂ ISTORIE A SCRISULUI

CUVÎNT ÎNAINTE

Lucrarea *Istoria scrisului* de Şerban Andronescu este prima sinteză românească despre acest important capitol al istoriei culturii universale. Este desigur inutil să subliniem însemnătatea unei astfel de lucrări, din care cititorul va afla amănunte deosebit de interesante ale felului cum, acum mai bine de 5 000 de ani, oamenii au început să înregistreze pentru prima dată, prin semne grafice speciale, faptele și gîndurile lor.

O dată pornită pe această cale, omenirea a făcut progrese tot mai mari, atît în ceea ce privește forma precisă a acestei înregistrări, cît și simplificarea sistemelor de scriere, care au devenit, încetul cu încetul, tot mai puţin complicate și mai clare. Magia cuvîntului scris, fie că e vorba de inscripţii pe piatră, fie că e vorba de manuscrise, fie că e vorba de cărţi tipărite, constituie unul din fenomenele cele mai caracteristice și mai complexe ale culturii universale. De aceea, nu e lipsit de interes să cunoaștem cînd și cum și-au pus oamenii pentru prima dată în minte să găsească acele semne cu ajutorul cărora gîndurile și faptele lor să poată fi cunoscute și perpetuate.

Cartea de față încearcă să prezinte cititorului toate aceste lucruri, subliniind faptul deosebit de interesant că, în funcţie de anumite nevoi economice și sociale, scrierea a apărut în chip spontan în diferite puncte ale globului. Calea pe care au urmat-o diferitele grupuri umane în elaborarea diverselor semne, cu ajutorul cărora ideile și faptele respective puteau fi transmise, a fost însă pretutindeni aceeași: de la primele semne grafice, care nu făceau altceva decît să reproducă cît mai aproape de realitate lucrurile despre care era vorba (un ochi, un picior, un animal, o pasăre, o floare, o stea ș.a.m.d.), cu alte cuvinte o *scriere pictografică*, s-a trecut la o formulare mai complexă, în care elementele precise, amintite mai sus, corespundeau unei idei sugerate de noţiunile înregistrate grafic cît mai aproape de realitate. Este ceea ce se numește în istoria culturii *scrierea ideografică*. Şi într-un caz, și în altul, aceste sisteme de

scriere se izbeau înainte de toate de faptul că pentru fiecare noţiune trebuia inventat un semn distinctiv, ceea ce a dus în chip firesc la un număr excesiv de astfel de semne. Memorizarea lor impunea un lung şir de ani de studiu. Ca să dăm numai cîteva exemple, este de ajuns să amintim că în vechile scrieri: egipteană, sumeriană sau chineză, numărul semnelor pictografice sau ideografice depăşea numărul de 1 500—2 000. În scrierea ideografică, aluzia pe care o făcea semnul grafic, izvorît din vechea scriere pictografică, putea fi adeseori insuficient de clară. O aluzie atrăgea la rîndul său pe alta, aşa încît în chip firesc numai anumiţi specialişti erau la curent cu evoluţia acestui gen de scriere şi de gîndire. Astfel, în vechea scriere egipteană, măciuca, desenată aşa cum se prezenta ea în realitate, nu indica cititorului din acele vremuri numai arma aceasta ca atare, ci, în faza scrierii ideografice, ea făcea aluzie şi la populaţia nomadă a libienilor din nordul Africii, care utilizau în special această armă de luptă. Prin extensiune, măciuca va ajunge să desemneze într-o fază ulterioară chiar numele ţării în care locuiau aceşti nomazi, şi anume: Libia.

În sfîrşit, într-o fază şi mai tîrzie, o anumită noţiune indicată grafic printr-un anumit semn a sugerat reprezentarea silabei sau a sunetului propriu cuvîntului astfel înregistrat. În vechea limbă egipteană, cuvîntul „pîine" era indicat prin semnul *m*, fiindcă acest cuvînt se pronunţa cu acelaşi sunet. Astfel s-au creat premisele alfabetului propriu-zis, care, aşa cum subliniază în mai multe rînduri autorul lucrării de faţă, a avut în puncte diferite ale globului o dezvoltare asemănătoare. Asemănătoare, dar nu identică totuşi, fiind în funcţie de dezvoltarea societăţii locale şi a unui întreg complex de factori social-economici, pentru că nu toate încercările unui grup social sau ale altuia au mers pînă la capătul experienţei culturale, izvorîtă iniţial din una şi aceeaşi nevoie.

Cititorul va găsi în rîndurile lucrării de faţă enumerate toate aceste încercări, făcute de-a lungul veacurilor, variate în forma lor de exprimare grafică, asemănătoare însă ca geneză şi necesitate. Credem totuşi necesar să stăruim în rîndurile acestui cuvînt înainte asupra genezei scrierii, pentru a sublinia un fapt de o covîrşitoare însemnătate, şi anume felul în care în îndepărtata antichitate a apărut scrierea, fie ea şi în formele sale cele mai simple, ca un fenomen legat în chip direct de dezvoltarea forţelor de producţie. Această subliniere ni se pare necesară fiindcă adeseori, în literatura ştiinţifică mai veche sau mai nouă, s-a făcut şi se face o permanentă confuzie între faptul de netăgăduit al apartenenţei scribilor respectivi la grupul social al marii aristocraţii — sacerdotale sau laice — şi aşa-zisul caracter magic al scrierii. Nu este vorba de un secret magic în faptul că puţini oameni ştiau să scrie în acele înde-

părtate vremuri, după cum nici nu este vorba de însușiri miraculoase ale acestor semne grafice. Faptul că puțini oameni știau să scrie izvoră din realitatea economică și socială a acelor vremuri. Mai mult încă, așa cum se poate dovedi prin fapte precise, începuturile scrierii sînt legate direct de nevoia de a înregistra anumite fapte economice. De-abia mai tîrziu, acest sistem de transmitere grafică a unor noțiuni și a unor idei mai complexe a fost folosit și în scopuri liturgice sau ideologice.

Că este așa, o dovedește faptul că pentru prima dată în vechiul Egipt anumite semne scrise cu cerneală apar pe vasele care conțineau provizii și aceasta încă la sfîrșitul mileniului al IV-lea î.e.n. Așa cum au dovedit-o cercetările arheologice, încă în timpul dinastiei I, scribii desenau pe vasele care conțineau provizii inscripții scrise cu cerneală. Scrisul din aceste inscripții se distinge uneori printr-o anumită cursivitate și siguranță. În vremea dinastiei I și a II-a, această cursivitate a scrisului cu cerneală pe vase sporește neîncetat. Inscripțiile datînd din vremea aceasta se realizau cu ajutorul unor penele lungi de trestie.

Dezvoltarea timpurie a scrierii egiptene se datorește, în primul rînd, întrebuințării ei pe scară largă în marile gospodării și în cancelaria statului. Aceeași cauză explică și nivelul relativ ridicat al calculului încă din epoca vechiului regat egiptean. Calculatorii egipteni mînuiau încă în cursul mileniului al III-lea î.e.n. cifre enorme. Limba și scrierea aveau încă de pe atunci cuvinte și semne speciale pentru desemnarea numerelor 10 000, 100 000, 1 000 000. Sistemul numeric era pe bază zecimală. Hieroglifele, prin care se însemnau unitățile, zecile, sutele, miile și așa mai departe, se scriau fiecare de atîtea ori, cîte unități, zeci, sute, mii etc. cuprindea numărul.

Gospodăriile demnitarilor au jucat un rol uriaș în economia Egiptului din această vreme. Posesiunile demnitarilor erau împrăștiate în întreaga țară, fie în Egiptul de Jos, fie în Egiptul de Sus. Un demnitar putea să aibă mai mult decît un singur „administrator al casei", care era responsabil al unei mari gospodării egiptene. Lui îi erau subordonați scribii, păstrătorul registrelor, măsurătorul și calculatorul cerealelor. Acești oameni exercitau supravegherea supremă a gospodăriei; lor le erau subordonați diferiții funcționari inferiori. Și tot ei aplicau pedeapsa bătăii cu bățul tuturor celor care se făceau vinovați. Ca și în stat, în general, tot astfel și în administrația gospodăriei marilor demnitari, aflăm pretutindeni scribi ai „casei personale" a acestora: la muncile cîmpului, la mînarea cirezilor, în atelierele de producție. Ca urmare, contabilitatea era la un nivel ridicat: administratorul prezenta, periodic, stăpînului registrele, iar păstrătorul registrelor gospodăriei prezenta o dare de seamă pentru întregul an scurs.

E ușor de înțeles de ce, în aceste condiții, cu tot caracterul complicat al scrisului, nu numai scribii erau știutori de carte. Unele reliefuri egiptene — și desigur faptul așa a trebuit să se fi întîmplat în realitate — reprezintă pe unii mari demnitari, chiar și pe unele femei nobile, primind și verificînd registrele administratorilor. Unele inscripții din epoca vechiului regat egiptean consemnează și indicații precise relative la sistemele de construcție, destinate arhitecților și meșterilor edificiilor.

În cealaltă regiune a celor mai vechi civilizații orientale, în Mesopotamia, cunoaștem începuturile scrisului încă din primele veacuri ale mileniului al IV-lea î.e.n., și anume în faza prestatală, cunoscută sub numele de faza Ur-Uruk. Vechea scriere sumeriană, de la Ur și Uruk, ce a continuat și în faza următoare (faza Djemdet-Nasr) este o scriere pictografică. Ca toate celelalte sisteme de scriere, apărute independent la alte popoare antice, scrierea sumeriană s-a născut la început din desen. Exprimarea cuvintelor se făcea prin semne pictografice. Astfel, pentru a scrie cuvîntul „pasăre", scribul din Sumerul antic desena figura simplificată a unei păsări; cuvîntul „apă" se scria, ca la multe alte popoare antice, printr-un desen schematic al apei; cuvîntul „stea" era redat printr-un semn convențional, pe care-l vom găsi în multe sisteme antice de scriere pictografică.

Dar cu această scriere primitivă, care folosea desene simplificate ale obiectelor și fenomenelor văzute, nu se puteau reda idei complicate și noțiuni abstracte. De aceea, în scrierea unor asemenea cuvinte, scribul era nevoit să unească între ele mai multe semne diferite. Astfel, ca să scrie cuvîntul „a plînge", trebuiau unite semnele: „ochi" și „apă". Cuvîntul „ploaie" se putea scrie prin alăturarea semnelor „stea" (cer) și „apă". Cuvîntul „a naște" se scria de obicei prin îmbinarea semnelor „pasăre" și „ou". Se înțelege de la sine că o asemenea scriere era complicată și greoaie. Îmbogățirea limbii prin apariția unui mare număr de diferite cuvinte și forme gramaticale cerea simplificarea sistemului de scriere. Era deci necesar ca reprezentările pictografice să fie înlocuite, încetul cu încetul, prin semne cu valoare fonetică. Cu timpul, necesitatea folosirii scrierii rapide a dus la o și mai mare schematizare a semnelor și la perfecționarea sistemului de scriere cuneiformă. Apăsate pe argila moale, semnele și-au pierdut aspectul lor pictural și, cu timpul, au luat forma lor clasică.

Scrierea cuneiformă sumeriană, împreună cu elementele de bază ale culturii sumeriene, a fost împrumutată de babiloneni, iar apoi, datorită unei largi dezvoltări a comerțului și culturii babilonene, ea s-a răspîndit în tot Orientul Apropiat. Scrierea cuneiformă era folosită în Akkadul antic, în Asiria, în statul hittiților, în Urartu, în Siria și

în Persia antică. La mijlocul mileniului al II-lea î.e.n., scrierea cuneiformă devenise sistemul universal de scriere diplomatică. De ea se foloseau chiar şi faraonii egipteni, care purtau o bogată corespondenţă cu regii din Orientul Apropiat şi cu şefii oraşelor din Siria şi Fenicia.

Fireşte că semiţii au adaptat scrierea cuneiformă sumeriană la particularităţile limbii lor. Fiecare semn cuneiform a căpătat astfel o nouă valoare fonetică. Rezultatul a fost că scrierea cuneiformă a devenit un sistem de scriere polifonetică, servind la redarea unei întregi serii de silabe diferite. Numai relativ mult mai tîrziu, şi în legătură cu dezvoltarea comerţului — la început în Fenicia de nord, la mijlocul mileniului al II-lea î.e.n., apoi în Persia, la mijlocul mileniului I î.e.n. — scrierea cuneiformă capătă o formă fonetică mai simplă, transformîndu-se treptat într-unul din cele mai vechi alfabete cunoscute de noi.

Faptul că în Mesopotamia antică locuiau două popoare, sumerienii şi semiţii din Akkad, care vorbeau limbi cu totul deosebite şi care erau în permanent contact, a dus la necesitatea întocmirii de diferite manuale şcolare pentru studiul acestor limbi. Aşa au apărut silabarele, adică listele semnelor silabice cuneiforme, cu indicaţii pentru citirea lor în limba sumeriană şi akkadiană. Tot acum se întocmesc listele ideogramelor cuneiforme, cu explicaţiile corespunzătoare în limba sumeriană şi akkadiană. Numeroase liste de nume proprii, tabele cu nume de munţi şi ţări, de zei şi temple, de pietre, plante, obiecte de lemn, piei etc. dovedesc năzuinţa de a aduna cunoştinţe în cele mai diferite domenii. Ele reprezintă cele mai vechi încercări de sistematizare a noţiunilor. Listele şi tabelele erau folosite în şcolile mesopotamiene pentru studiul limbii sumeriene sau akkadiene. Pe lîngă aceste manuale pur informative ale scribilor, s-au păstrat şi cărţi şcolare cu exerciţii gramaticale, descoperite în biblioteca străvechiului oraş sumerian Nippur.

Ca şi în Egipt, vechea scriere sumeriană a apărut înainte de toate din nevoia de a înregistra fie numele unor mari şefi, fie informaţii cu privire la administrarea marilor temple şi palate. Din acest punct de vedere, arhivele mesopotamiene sînt de o bogăţie excepţională. Numărul lor se ridică la sute de mii de documente, înscrise cu caractere cuneiforme pe tăbliţe de lut nears. Arhivele din Lagaş, Uruk, Nippur şi mai ales cele din Ur ne îngăduie să urmărim mai îndeaproape atît dezvoltarea relaţiilor economice şi sociale sumeriene şi mai ales a marii proprietăţi sacerdotale sau laice, cît şi constituirea unei literaturi religioase, epice şi lirice, de o bogăţie cu totul neasemuită. Nici un document sumerian sau akkadian nu îngăduie afirmaţia că aceste vechi inscripţii şi documente ar avea un caracter sacru şi că ar fi fost rezervate numai scopurilor liturgice. Dimpotrivă, cele mai vechi inscripţii sumeriene

se referă la probleme de stat, la probleme ale administrației marilor domenii, cu un cuvînt ele reflectă din plin realitățile economice și sociale ale acestor vremuri. Numai în măsura în care religia, ca formă deosebit de însemnată a suprastructurii societății mesopotamiene, ocupa un loc excepțional în organizarea statului și în ideologia vremii, inscripțiile vechi mesopotamiene sînt folosite și în scopuri strict religioase.

Toate aceste mari domenii ale regelui, ale templelor, ale marilor demnitari aveau nevoie, ca și administrația orașelor-state sumeriene, de nenumărate registre, în care se consemnau strîngerea impozitelor, achitarea datoriilor, munca sclavilor sau a oamenilor liberi. Ni s-au păstrat, pe de altă parte, mii de documente în care sînt consemnate acte de vînzare și de cumpărare, ceea ce dovedește că scrisul era relativ destul de răspîndit. Un document de o importanță excepțională, datînd de pe la anul 2 000 î.e.n., ne dovedește existența unei școli în care se preda scrierea și citirea. Cîteva secole mai tîrziu, la sfîrșitul mileniului al III-lea și începutul celui de-al II-lea î.e.n., aceste școli înfloresc în toate marile orașe sumeriene. Săpăturile arheologice au scos la iveală zeci de mii de tăblițe de lut, care nu sînt altceva decît exercițiile scrise de mîna elevilor. Pe unele dintre ele apar zgîrieturile neîndemînatice ale începătorilor: pe altele, se citește textul cursiv al elevilor înaintați. Din alte documente contemporane cunoaștem felul în care erau organizate aceste școli. În fruntea școlii se găsea *ummia*, „specialistul", „profesorul" căruia i se dădea și titlul de „părinte al școlii", elevii fiind numiți „fii ai școlii". Profesorul asistent era numit „marele frate". Rolul său consta, printre altele, în a caligrafia tăblițele pe care elevii urmau să le copieze, în a examina aceste teme și în a pune pe elevi să recite ceea ce învățau pe dinafară. Printre ceilalți membri ai corpului didactic găsim și pe „profesorul de desen" și pe „profesorul de limba sumeriană". Mai existau supraveghetori care se ocupau cu controlul prezenței și un „responsabil cu biciul", care era probabil răspunzător de disciplina școlarilor. Nu știm nimic despre ierarhia, despre rangul respectiv al membrilor corpului didactic, decît doar că „părintele școlii" era „directorul" acesteia. Tot astfel, nu cunoaștem nici izvorul veniturilor lor. Probabil că erau plătiți de către „părintele școlii" din taxele școlare pe care le percepea.

Cunoaștem destul de bine și programul didactic al acestor școli și nu e lipsit de interes să subliniem faptul că prima secție a acestor școli dădea elevilor mai ales o instrucțiune cu caracter administrativ și științific, evident în sensul limitat al cuvîntului. Cunoaștem și manualele școlare pentru această secție, pe care o putem denumi practică. Unele din aceste manuale prezintă liste lungi de nume de plante și

animale, de pietre și minerale, de țări, orașe și sate, de teme și de probleme matematice, însoțite de soluțiile respective. Era firesc ca în această primă secție a școlilor sumeriene să se învețe gramatica. Unele dintre aceste manuale cuprind familii de cuvinte și forme verbale.

Mai tîrziu, după ce Sumerul a fost treptat cucerit, în ultimul pătrar al mileniului al III-lea î.e.n., de către semiții akkadieni, profesorii sumerieni au început redactarea celor mai vechi „dicționare" cunoscute. Într-adevăr, cuceritorii semiți nu numai că au împrumutat de la sumerieni scrierea, dar au și păstrat cu grijă operele lor literare, pe care le-au studiat și le-au imitat mult timp după ce limba sumeriană dispăruse ca limbă vorbită. De aici nevoia de „dicționare", în care expresiile și cuvintele sumeriene să fie traduse în akkadiană.

Cea de-a doua secție a școlilor sumeriene avea ca preocupare principală educarea elevilor în arta creației literare. Elevii copiau și răscopiau, imitau și parafrazau opere literare cunoscute. Aceste lucrări vechi, care se numără cu sutele, aveau aproape toate un caracter poetic și lungimea lor varia de la aproape cincizeci de rînduri pînă la o mie. Lucrările care au fost recuperate pînă acum aparțin în majoritatea lor următoarelor genuri: mituri și povestiri epice, sub forma unor poeme narative ce proslăvesc isprăvile zeilor și eroilor, imnuri către zei și regi, lamentații asupra jefuirii și distrugerii orașelor învinse, lucrări de morală conținînd proverbe, fabule și eseuri. Printre miile de tăblițe și fragmente literare descoperite cu prilejul cercetărilor arheologice din Sumer, multe sînt chiar copii ieșite din mîinile neîndemînatice ale elevilor acestor școli.

Cercetările arheologice au dezgropat chiar și clădirea unor școli în care învățau elevii mesopotamieni. La Nippur, Ur, Sippar și mai ales la Mari au fost scoase la iveală adevărate săli de clasă pe marginea cărora erau mai multe rînduri de bănci, făcute din cărămizi nearse.

Aceste școli erau cu atît mai necesare, cu cît, o dată cu formarea primelor state semitice din Mesopotamia, s-a simțit nevoia adaptării vechilor legi și tradiții sumeriene, în limba noilor stăpînitori. Astfel, prin descifrarea unor tăblițe cuneiforme descoperite la Nippur, vechi centru politic și religios sumerian, cucerit la sfîrșitul mileniului al III-lea î.e.n. de amoriții semiți, ce-și constituiseră un stat cu capitala la Isin, s-a putut constata că unele legi continuau să fie publicate tot în vechea limbă sumeriană. Este vorba de un codice de legi întocmit în vremea lui Lipitiștar, cel de-al cincilea rege al dinastiei din Isin. Din introducerea, care precede articolele acestui codice, reiese că el a fost întocmit în limba sumeriană, datorită faptului că populația din Nippur, Ur

și Isin nu înțelegea limba semitică a cuceritorilor. Este probabil că trebuie să fi existat o versiune și în limba amoriților.

O altă culegere de legi întocmită la începutul secolului al XX-lea î.e.n. din dispoziția lui Bilalama, regele statului semitic Eșuna, este redactată însă numai în limba semitică akkadiană. La această dată limba sumeriană intrase oarecum în desuetudine. Datorită faptului că în decursul a aproape două milenii se constituise o cultură sumeriană de o bogăție excepțională, pe care și-au însușit-o triburile semitice ale noului stat akkadian, vechea limbă sumeriană a devenit o limbă sacră, învățată în toate școlile în vremea regatului akkadian. De-abia în primele secole ale mileniului al II-lea î.e.n., în vremea lui Hammurapi (1792—1750), marele rege babilonean, căruia îi datorăm cel mai amplu codice de legi din istoria Orientului sclavagist, cultura mesopotamiană de limbă semitică și-a cîștigat caracterul său propriu, eliberîndu-se treptat de formele tradiționale sumeriene, ce nu mai corespundeau de mult condițiilor social-economice ale epocii respective.

Babilonul, marea metropolă economică și politică a întregului Orient Apropiat, nu și-a dezmințit numele de *Babili* („poarta lui Dumnezeu"). Extensiunea marilor domenii regale și a templelor, grija pentru construirea noilor canale de irigație și întreținerea celor vechi, înmulțirea numărului sclavilor, nevoia de materii prime, toate acestea au dus la o dezvoltare excepțională a meșteșugurilor, a cametei, a tranzacțiilor comerciale de tot felul și a comerțului de caravane, care porneau sau se opreau la Babilon. Redactarea tuturor registrelor acestor mari gospodării, încheierea actelor de vînzare sau de cumpărare, de închiriere sau împrumut impuneau de la sine creșterea numărului știutorilor de carte și a scribilor de diferite grade. Pentru a ilustra acest fapt, cunoscut prin numeroase acte juridice de acest gen, este de ajuns să amintim că pînă și în literatura didactică a timpului exista permanent această preocupare. Din această perioadă (începutul mileniului al II-lea î.e.n.), datează unele tăblițe scrise în limba babiloneană și denumite *Harrahubullu*, adică „dobîndă la împrumut". Este vorba de un manual, cu ajutorul căruia elevii puteau învăța termenii juridici sumerieni și babiloneni referitor la creanțe, împrumuturi cu sau fără dobîndă, daruri etc. Un capitol special era rezervat în manualele matematice, calculului dobînzilor la împrumuturi. Nu este lipsit de interes să subliniem faptul că și în statul babilonean — ca și în vechiul stat egiptean — matematica a jucat un rol deosebit de însemnat la măsurarea ogoarelor, construcția clădirilor, săparea și întreținerea canalelor de irigație, cu alte cuvinte tot ceea ce era direct legat de rezolvarea unor probleme esențiale ale modului de producție sclavagist. Învățații babiloneni rezolvau probleme

de geometrie plană, folosind proprietăţile triunghiurilor dreptunghice şi ştiau să calculeze volumul trunchiului de piramidă. În algebră au ajuns pînă la rezolvarea ecuaţiilor cu trei necunoscute şi puteau extrage rădăcina pătrată şi cubică. Pe de altă parte, este uşor de înţeles de ce, din cauza nevoilor agriculturii, şi astronomia a cunoscut o mare dezvoltare în vechiul Babilon. Înregistrarea tuturor acestor informaţii ştiinţifice a necesitat crearea unui întreg sistem grafic. O dată mai mult, dezvoltarea scrisului babilonean dovedeşte strînsa legătură a acestui însemnat capitol al culturii universale cu baza social-economică care a generat-o şi căreia i-a servit secole de-a rîndul.

Inventarea alfabetului, iniţial în forma sa pictografică şi apoi ideografică, s-a datorat astfel dezvoltării forţelor de producţie. Exemplele pe care ni le oferă istoria altor regiuni din Asia îndepărtată, India şi China înainte de toate, sînt deosebit de concludente din acest punct de vedere. Astfel, săpăturile efectuate în regiunea de apus a văii Indului au dus la descoperirea unor însemnate centre urbane, datînd de la sfîrşitul mileniului al III-lea î.e.n. şi de la începutul celui următor. Cultura acestor centre a fost denumită Harappa, după numele unei localităţi din Punjab, în apropierea unui astfel de oraş vechi indian. Un alt centru urban, cel de la Mohenjo-Daro, a ajuns în aceeaşi vreme la o dezvoltare excepţională. Oraşele indiene, ce se integrează culturii Harappa, erau adevărate cetăţi întărite cu ziduri groase, cu străzi largi şi drepte, cu canale şi apeducte perfect construite din cărămidă arsă, cu temple, palate şi băi. Realizările arhitectonice, măiestria cu care sînt executate vasele şi statuetele de cult sau funerare confirmă nivelul relativ înalt al culturii vechi indiene de la sfîrşitul mileniului al III-lea î.e.n. Peceţile, servind atît ca amulete, cît şi ca semne de autenticitate, au gravate inscripţii, ce amintesc vechea scriere sumeriană. Atunci cînd aceste inscripţii vor fi descifrate, vom cunoaşte mult mai bine evoluţia social-economică a societăţii vechi indiene, înainte de cucerirea Indiei de triburile de păstori indo-europeni.

Semnificative sînt din acelaşi punct de vedere cele mai vechi documente scrise din China: oasele de ghicit. În ciuda caracterului lor, întrebările şi răspunsurile scrise pe aceste originale documente, ce datează din vremea primelor dinastii din epoca Şan-In (a doua jumătate a mileniului al II-lea î.e.n.), reflectă nu preocupări religioase, ci pe acelea legate direct de producţia economică: pescuitul, vînătoarea, agricultura şi creşterea vitelor. Pentru indicarea diferitelor noţiuni referitoare la agricultură se folosesc în vechea scriere pictografică şi ideografică chineză semne grafice, ce repetă la o atît de mare distanţă

același fenomen cultural, pe care l-am indicat puțin mai sus, cînd a fost vorba de scrierea egipteană sau mesopotamiană.

Semnele grafice care indicau noțiunile de „cîmpie, fîntînă, arătură, grîu, mei, vierme de mătase" — a cărui creștere este dovedită încă din epoca neolitică — dovedesc legătura strînsă dintre vechea scriere chineză și activitatea practică, cu alte cuvinte, dintre acest însemnat capitol al culturii străvechi și dezvoltarea social-economică a societății chineze din vremea celei de-a doua jumătăți a mileniului al II-lea î.e.n. Verbul „a ara" era transcris în scrierea ideografică chineză prin semnul „*li*", care reprezenta un bou și un plug. Altă hieroglifă chineză, reprezentînd un cîmp cu șuvoaie de apă, reprezintă canalele de irigație. Alte semne grafice, indicînd noțiunea de sclav, apar într-o fază ceva mai tîrzie. Astfel, hieroglifa „*nu*", care indica noțiunea de „sclav", reprezenta un om îngenuncheat, cu mîinile legate la spate. Aluzia la prizonierii de război este evidentă. Alte două hieroglife „*si*" și „*fu*", ce indică o noțiune similară, sînt de asemenea deosebit de elocvente: „*si*" reprezintă un om cu mîinile legate și cu capul aplecat, purtînd în jurul gîtului o frînghie; „*fu*" înfățișează un om ținut de mînă de un altul. Aceste trei hieroglife par a indica originea sclavilor recrutați din rîndurile prizonierilor.

În ultimele secole ale mileniului al II-lea, au apărut, de asemenea, alte semne grafice ce indicau diferite categorii de sclavi casnici: „*tung*", „*cie*", „*tzai*", „*u*" „*pu*", și „*cen*".

Din punctul devedere al structurii sociale a societății chineze din vremea statului Șan-In, merită a aminti faptul că existau semne grafice diferite pentru a indica pe membrii familiei regale și diferiți demnitari, civili sau militari („*tzî*" fiul regelui, „*hou*" = comandantul militar al unei ginți sau trib, „*po*" = unchi al regelui și, prin extensiune, comandant sau guvernator al unei regiuni). Oamenii liberi, membri ai vechilor obștii sătești, erau desemnați prin termenii „*min*" (oameni) sau „*siao min*" (oameni mărunți). Să ne amintim că și în vechiul drept babilonean apare această categorie socială ce purta numele de „*mușkenu*" și însemna aceeași noțiune de „oameni mici", spre deosebire de termenul „*lugal*" a cărui semnificație este aceea de „oameni mari".

Evoluția scrierii chineze de-a lungul a cîtorva mii de ani pune în fața cercetătorilor istoriei și culturii din Extremul Orient probleme pe cît de variate, pe atît de complexe. Într-adevăr, vechea cultură chineză a constituit pentru numeroase popoare din această parte a lumii un imens rezervor de cunoștințe și de influențe în cele mai variate domenii ale artelor plastice, gîndirii filozofice și genurilor literare. Alfabetul ideografic chinez a constituit secole de-a rîndul posibilitatea transmi-

terii întregului tezaur al culturii chineze unor popoare cu limbi cu totul deosebite. Acest lucru se explică numai datorită faptului că una și aceeași hieroglifă, identică ca semn grafic, sugera o noțiune identică, indiferent de felul în care se rostea ea în fiecare din limbile popoarelor ce au trăit și trăiesc în limitele statului plurinațional chinez. Exemplul cel mai apropiat în această privință îl constituie cazul, amintit mai sus, al vechii scrieri cuneiforme sumeriene, folosită și îmbogățită de popoarele cu limbi de origine absolut deosebită: akkadieni, amoriți, asirieni, mitanieni de origine semitică, hittiți și medo-perși de origine indo-europeană. În aceasta constă, de altminteri, și greutatea adoptării de către China democrat-populară a alfabetului latin. El trebuie să înlocuiască miile de semne ideografice a căror însușire constituia în trecut o piedică de netrecut în fața răspîndirii, printre masele largi populare, a scrierii și cititului, numai o categorie restrînsă de oameni avînd posibilitatea să se dedice activității intelectuale. Să ne gîndim numai la faptul că în forma sa cea mai complexă, scrierea chineză a ajuns la cîteva zeci de mii de semne.

Înainte de a încheia această introducere, credem util să mai amintim doar două exemple din istoria scrisului, și anume pe acela al celor mai vechi scrieri grecești și feniciene. Ele merită din toate punctele de vedere atenția noastră, deoarece nu numai că stau la baza scrierii europene, dar și geneza lor se dovedește o dată mai mult a fi fost în legătură directă cu viața economică și socială a acestor două popoare și nu cu cine știe ce preocupări tainice, închinate unei divinități sau alteia de către slujitorii marilor temple sau de către ghicitorii în stele.

Una dintre cele mai vechi culturi europene din bazinul mediteranean, și anume cultura cretană, ce se dezvoltă neîntrerupt între 3 000—1 400 î.e.n., a cunoscut, ca și alte culturi din Orientul Apropiat, o formă originală de scriere. Hieroglifele cretane au trecut și ele printr-o fază pictografică și apoi printr-una ideografică, așa cum rezultă din studierea monumentelor descoperite în special în palatul regal de la Cnosos. Cele mai vechi semne grafice cretane apar gravate pe peceți și pe unele blocuri de piatră din palatele regale. La mijlocul mileniului al II-lea î.e.n. scrierea cretană — așa-zisul alfabet liniar A — a ajuns la forma sa clasică. Cum limba veche cretană, total deosebită de limba indo-europeană a grecilor, nu este încă cunoscută, textele scrise în alfabetul linear A nu au fost încă descrifrate, deși evoluția acestui sistem de scriere prezintă din punct de vedere grafic analogii cu alte alfabete orientale.

În schimb însă, așa cum se poate citi și în lucrarea de față, cel ma vechi alfabet grecesc — așa-zisul alfabet linear B — a putut fi descifrat El derivă în chip indiscutabil din alfabetul cretan, adoptat de cei mai vech

greci, aheienii, așezați la începutul secolului al XX-lea î.e.n., pe pămîntul Eladei, de pe urma contactului lor cu strălucita civilizație, ce s-a dezvoltat între secolele XXX—XIV î.e.n., în insula Creta. Această recentă descoperire, pe care o datorăm englezilor Ventris și Chadwick, prezintă un interes științific excepțional, deoarece istoria celei mai vechi culturi grecești — ce stă la baza întregii culturi europene — a fost pusă într-o lumină cu totul nouă. Cele peste 3 000 de tabele pe care se află înscrise textele în alfabetul linear B, descoperite în special în palatul regal micenian de la Pylos sau în nivelul arheologic din ultima fază a palatului cretan de la Cnosos, aparțin perioadei minoice recente (1 400—1 200 î.e.n.). Cu ajutorul acestor texte, care constituie arhiva administrației regale sau a unor temple, putem reconstitui tabloul general al relațiilor economice și sociale din lumea greacă, ce ajunsese, în a doua jumătate a mileniului al II-lea, după un lung și fecund contact cu civilizația cretană, la un nivel înaintat de organizare.

Se amintesc în aceste texte persoane aparținînd diferitelor categorii sociale. Despre clasa dominantă: regele *(basileus)*, nobili, preoți, se vorbește mai puțin. Aceste documente amintesc în special pe cei care, prin munca lor, intrau în atenția administrației regale sau sacerdotale. Sînt astfel frecvent pomenite diferite categorii de meseriași, cum ar fi de pildă, fierarii, care primesc spre prelucrare lingouri de metal, în schimbul cărora trebuiau să predea un anumit număr de produse finite. Sînt amintiți adesea în aceste documente și sclavii *(doeloi)*. Informațiile, deosebit de prețioase, pe care le oferă studiul acestor arhive în privința celor mai vechi sclavi din lumea greacă aruncă o lumină vie nu numai asupra activității, dar și asupra provenienței lor. Majoritatea sclavilor aparțineau — ca și în lumea orientală — templelor. Sînt amintite și unele jertfe de băieți și fete aduse zeilor. Sclavii exercită o seamă de meserii sau primesc loturi de pămînt, a căror recoltă aparține templelor. Există însă și oameni liberi, ce iau în arendă loturi de pămînt, aparținînd templelor sau regelui, pentru care plăteau anual o arendă în produse.

Viața practică, necesitatea administrației palatelor regale sau a templelor de a înregistra cu minuțiozitate toate aceste categorii de bunuri și de servicii, a dus deci și în cazul civilizației cretane sau greco-miceniene la inventarea unui sistem propriu de scriere, a cărui evoluție merge mînă în mînă cu dezvoltarea forțelor de producție.

Simplificarea tuturor sistemelor, uneori atît de complicate și greoaie de scriere, a fost și ea legată de evoluția vieții economice a antichității. Exemplul cel mai concludent din acest punct de vedere ni-l oferă alfa-

betul fenician, care stă, așa cum este îndeobște cunoscut și cum subliniază și lucrarea de față, la baza tuturor alfabetelor europene.

Așezați pe coasta de răsărit a Mediteranei și supuși presiunii marilor popoare orientale — egiptenii, asirienii, hittiții — fenicienii au fost renumiți în antichitate prin produsele rafinate ale meșteșugurilor lor și prin cărăușia pe mare. Bijuteriile, țesăturile de tot felul, purtate pe întreg cuprinsul bazinului mediteranean, ca și comerțul cu sclavii, au obligat pe fenicieni, încă de la începutul organizării orașelor și comerțului lor maritim, la adoptarea și îmbunătățirea unui sistem de scriere, absolut necesar activității lor economice. Orașul Byblos, adevărat antrepozit al comerțului egiptean încă din vremea mileniului al III-lea î.e.n., a luat, în special în cursul mileniului următor, o dezvoltare excepțională. La început, s-a folosit la Byblos scrierea hieroglifă egipteană. Necesitățile economice au impus însă o tot mai mare simplificare a acestui sistem de scriere. Fenicienii din sud au creat un alfabet, compus din douăzeci și două de semne, fenicienii din nord, cum rezultă în urma marilor săpături arheologice de la Ras Șamrah, pe locul vechiului Ugarit, au întrebuințat un alfabet compus din douăzeci și nouă de semne. Pînă la urmă, alfabetul fenician din sud a cîștigat tot mai mult teren și, la sfîrșitul mileniului al II-lea î.e.n., a ajuns la forma sa clasică. Deși cele douăzeci și două de litere redau numai consoanele — semnele distinctive pentru vocale își vor găsi expresia lor grafică deabia în alfabetul grecesc — este limpede că invenția acestui sistem alfabetic de scriere a izvorît din necesitățile economiei feniciene, întemeiată în cea mai mare măsură pe comerțul pe mare. O scriere simplă, accesibilă nu numai unei categorii restrînse de scribi profesioniști, ci și tuturor negustorilor, a apărut deci ca o necesitate economică. În condiții asemănătoare, dar cîteva secole mai tîrziu (secolul al VII-lea î.e.n.), atunci cînd grecii au luat locul fenicienilor în producția meșteșugărească și comerțul maritim, s-a dezvoltat și alfabetul grecesc, a cărui evoluție a fost, pe drept cuvînt, pusă în legătură cu alfabetul fenician clasic. Acest lucru apare evident nu numai din comparația semnelor grafice ale alfabetelor fenician și grec. Chiar și denumirile unor litere grecești sînt de origine feniciană. Astfel, primele două litere ale alfabetului grec — alfa, beta, de unde și cuvîntul alfabet — corespund primelor două litere feniciene *alăf* și *bet*, care, în limbile semitice, reprezintă semnul grafic al cuvintelor „bou“ și „casă“. Acest fapt a pus încă de mult problema celor mai vechi raporturi dintre greci și fenicieni, pentru care avem doar puține știri sigure, dar care s-au păstrat, de-a lungul veacurilor, în tradiții grecești. Una dintre ele subliniază originea feniciană a lui Cadmos, care, așa cum spune o legendă greacă, ar fi ajuns rege al

Tebei. Foarte recent, săpăturile făcute în acest oraș de către arheologii greci au scos la iveală cîteva zeci de sigilii feniciene, provenind probabil de la Ugarit, a cărui activitate comercială și legături cu lumea miceniană sînt astăzi destul de binecunoscute. În sfîrșit, pentru a încheia acest capitol, amintim o recentă descoperire arheologică, făcută de marele arheolog italian Massimo Pallotino în orașul etrusc Pyrgi. Pe două tablete de aur, dedicate probabil zeiței feniciene Astarte, se află gravate două texte paralele: primul în limba etruscă, încă necunoscută, al doilea în limba feniciană (vorbită de cartaginezi). Există astfel pentru prima oară premisele unei descifrări a numeroaselor texte etrusce, a căror semnificație ascunsă a preocupat timp de aproape două secole pe arheologi.

Studiul apariției și dezvoltării scrierii confirmă o dată mai mult justețea interpretării materialist-istorice, după care toate fenomenele ce se petrec în domeniul suprastructurii — religia, dreptul, filozofia, artele plastice, literatura — reflectă din plin transformările pe care le-a suferit în cursul istoriei omenirii baza sa economică. Izvorînd din transformările economice și sociale ale diferitelor grupuri omenești de pe cuprinsul globului, cultura omenească s-a transformat la rîndul său, inventînd tot atîtea forme specifice de cultură cîte nevoi economice și sociale apăreau la orizontul istoric al umanității. Scrierea, ale cărei forme variate le urmărește de-a lungul veacurilor lucrarea de față, ce umple un gol în literatura științifică românească, prezintă din acest punct de vedere un interes cu totul excepțional. Ea s-a născut din nevoia de a înregistra, la început în forme complicate și greoaie, diferite acțiuni strîns legate de activitatea practică a oamenilor. Așa cum am încercat să o fac în paginile acestui cuvînt înainte, acest fapt apare limpede din cele mai vechi documente scrise, pe care ni le-a păstrat istoria culturii universale. Caracterul așa-zis mistic al literelor și cifrelor, despre care nu o dată s-a vorbit, izvora din faptul că timp de mai multe milenii doar o minoritate s-a bucurat de posibilitatea și răgazul scrisului și al cititului, cu atît mai complicat și mai obscur, cu cît ne întoarcem în timp spre perioadele mai vechi ale istoriei universale. Teologia, ca formă dominantă a ideologiei societăților slab dezvoltate, a trebuit să dea înapoi ori de cîte ori, chiar în veacurile îndepărtate ale istoriei antice, nivelul forțelor de producție a crescut în chip continuu. Scrierea n-a izvorît însă din necesitățile vieții religioase. Încă în vremea cuceririi Galiei de către Cezar (58—52 î.e.n.), druizii, preoții triburilor celtice, învățau ani și ani de zile să memoreze cîntecele sacre. Istoria antichității ne oferă numeroase exemple de astfel de tradiții religioase — cîntece liturgice, incantații, blesteme — transmise și vehiculate nu

cu ajutorul scrisului, ci prin memorizare. În schimb însă, încă acum mai bine de 5 000 de ani, oamenii au simţit nevoia să înregistreze prin semne grafice speciale o seamă de fapte şi de idei de natură administrativă şi economică, ce s-au impus cu necesitate în vechiul Orient încă din faza premergătoare constituirii statelor sclavagiste.

Iată de ce considerăm că istoria scrisului — graţie căruia omenirea a acumulat timp de veacuri imensul său tezaur cultural — merită să fie cunoscută, chiar cu unele amănunte, fiindcă ea confirmă pe deplin tezele marxiste cu privire la evoluţia societăţii omeneşti şi la raporturile dialectice dintre bază şi suprastructură. Iată de ce considerăm că lucrarea de faţă, întemeiată pe o bogată şi variată bibliografie, merită atenţia cititorilor noştri, fiindcă ea prezintă efortul oamenilor de a inventa şi perfecţiona cele mai variate sisteme de înregistrare a faptelor şi gîndurilor lor, pregătind condiţiile tehnice ale acumulării imensului tezaur cultural al umanităţii.

Acad. EMIL CONDURACHI
directorul Institutului de arheologie
al Academiei Republicii Socialiste România

PARTEA ÎNTÎI

INTRODUCERE

LOCUL SCRIERII ÎN EVOLUȚIA CULTURII. APARIȚIA SCRIERII. CONCEPTUL DE SCRIERE. LIMBAJ ȘI SCRIERE. SCRIERI VECHI ȘI SCRIERI NOI. ORTOGRAFIE ȘI ETIMOLOGIE. PICTOGRAFIE, IDEOGRAFIE ȘI ALFABET. ERORI FRECVENTE ÎN PALEOGRAFIE. SCRIERE ȘI MEMORIE. SCRIEREA ESTE MONOGENETICĂ SAU POLIGENETICĂ? GRAFOLOGIA ÎN JUSTIȚIE. SCRIEREA CA ELEMENT PSIHOLOGIC

Cu greu ne putem închipui că înfățișarea simplă a scrisului și ușurința cu care îl citim în zilele noastre sînt, de fapt, roadele unor strădiunțe anonime și deosebit de îndelungate; drumul pe care ideogramele, cele mai vechi forme de adevărată scriere, îl deschid spre noi este lung de zeci de secole și presărat cu nenumărate accidente. Cîteodată aceste accidente capătă un farmec asemănător celui al peisajelor încîntătoare și neașteptate ce se ivesc în fața ochilor turistului, după cotiturile vreunui drum ascuns și anevoios. Nu e de mirare că descifrarea scrierilor vechi și uitate a fost asemuită de mulți istorici cu rezolvarea de către un detectiv a unei probleme de investigație.

În evoluția culturii — și cînd vorbim de cultură ne gîndim la conținutul ei spiritual, ca fenomen al suprastructurii societății — scrisul ia înfățișarea unui fenomen istoric ale cărui faze de dezvoltare se întind de-a lungul multor secole, în pas cu progresul civilizației omenești. În această perspectivă, dacă gîndirea apare ca un criteriu care-l deosebește pe om de animal, scrierea îl deosebește pe omul civilizat de cel primitiv. Bineînțeles, nu la știutorii și neștiutorii de carte se referă ideea de mai sus, ci la colectivitățile care au descoperit sau nu această formă de exprimare.

Chiar de la apariția lui, scrisul a slujit intereselor clasei dominante. Preoții păstrau cu grijă taina lui; în ochii poporului neștiutor, scrisul apărea ca o manifestare magică a unei voințe oculte, a unei forțe necunoscute. Cu scurgerea vremii, lucrurile s-au schimbat; scrisul a început să se răspîndească din ce în ce mai mult în rîndurile poporului. Categoriile sociale active, ca meșteșugarii, negutătorii, navigatorii, au preluat scrisul de la clasele conducătoare și l-au adaptat nevoilor lor practice, transformînd grafia ermetică, tradițională, într-o formulă din ce în ce mai simplă, din ce în ce mai la îndemîna maselor largi de oameni.

Vechea stare de lucruri însă a creat, mai ales la membrii claselor aservite, o credinţă, aproape un mit, greu de zdruncinat, în valabilitatea textului scris, în autoritatea morală a celui ce lucrează în domeniul scriiturii.

Astfel, nu a dispărut cu totul obiceiul unor intelectuali de a se fotografia în faţa rafturilor pline de cărţi, sau la birou, lîngă teancuri de manuscrise; cîteodată personajul se sprijină de ele cu luare aminte. O astfel de fotografie este apoi răspîndită în familie cu scopul de a trezi în mintea rudelor şi a privitorilor un respect adînc faţă de omul în apropierea căruia se găsesc „atîtea cărţi".

Chiar în limba de toate zilele mai întîlnim cîteodată vestigii ale acestui mit al slovei. Cînd cineva doreşte să-şi întărească o afirmaţie, în lipsa argumentelor logice, spune: „aşa scrie la carte"; ori, cînd vorbeşte despre cineva ale cărui teorii, pe lîngă convingătoare, mai sînt şi frumos exprimate, zice: „vorbeşte ca din carte".

Practicile de acest gen, răspîndite şi la noi în trecutul nu prea îndepărtat, se datoresc faptului că scrisul a fost de la început folosit la consemnarea unor stări de fapt (ne referim la documentele de proprietate), a unor credinţe (mai ales religioase) şi a unor idei (politice şi ştiinţifice) care nu erau accesibile tuturor oamenilor. Ştiutorii de carte se bucurau, din această cauză, de un prestigiu deosebit printre semenii lor, majoritatea neştiutori de carte. Se zicea: „ai carte, ai parte" [1].

Cultura însă depăşeşte sfera de influenţă a scrisului; ea e un factor dinamic, universal. Nu scrisul a dat naştere culturii, ci cultura (ori rudimentele ei) a dat naştere scrisului. De aceea cultura s-a născut atît la ştiutorii de carte şi a propăşit cu ajutorul scrisului, cît şi la neştiutorii de carte, unde s-a răspîndit pe cale orală. Proverbele, zicătorile şi basmele populare cuprind în ele o filozofie tot atît de profundă ca a cărturarilor.

În vorba culeasă grijuliu de folcloristul Zane: „mai întîi bîrna din ochiul tău şi apoi paiul din ochiul altuia", rostită de un muntean uitat de ani şi neştiutor de carte, este tot atîta putere de pătrundere şi de exprimare, tot atîta experienţă de viaţă şi sinteză de gîndire ca în oricare episod al celui mai cult şi mai apreciat roman psihologic. Este ceva foarte asemănător cu problema metaforei ca element al cunoaşterii ştiinţifice,

---

[1] De fapt, în vechime, la noi „carte" însemna hrisov de proprietate. Un astfel de hrisov începea cu cuvintele: „am dat această carte la mîna cutăruia...": Cine nu putea dovedi cu „cartea" dreptul lui, nu avea „parte" de proprietate. Cu timpul sensul concret s-a abstractizat, ajungînd să însemne că cei cu învăţătură au parte de o situaţie mai bună în viaţă.

teză de care academicianul Tudor Vianu se apropiase cu pasiune înainte de a muri.

Descoperirea scrisului are pentru om, a cărui existență e atît de scurtă, o valoare impresionantă: timpul scurs de la apariția noastră pe pămînt și pînă la ivirea primelor scrieri se măsoară cu sutele de mii de ani. A trebuit să treacă atîta amar de vreme pentru că, în noaptea mintală a strămoșului nostru, a fost nevoie să apară mai întîi o lumină plăpîndă: ideea. Dar apariția ideii a fost neîndoielnic condiționată de muncă, factorul etern care din toate timpurile a stat la temelia propășirii omului. „Munca este prima condiție de bază a vieții omenești în genere, în asemenea măsură încît — într-un anumit sens — trebuie să spunem că ea l-a creat pe omul însuși", scrie Engels în *Dialectica naturii*[1].

Fără muncă ideea nu putea să apară, după cum nici fără idee limba nu putea să existe. „Limba este realitatea nemijlocită a gîndirii", scriau Marx și Engels[2], ceea ce înseamnă că una nu se putea naște fără cealaltă. De asemenea, fără limbă, scrisul nu avea cum să fie inventat.

Primele manifestări ale strămoșului nostru au fost cele legate de nevoile lui imediate: el trebuia să se hrănească, să se adăpostească de intemperii, să se apere de animale; el își culegea fructe din copaci, dezgropa rădăcini, se lupta cu animalele, călăuzit fiind în toate de instinct.

De la o vreme, strămoșul nostru observă că, folosind un băț, poate să capete fructul fără să se mai suie în copac, ori să scoată rădăcina mai ușor, fără să mai scormone cu mîinile, ori să doboare mai iute animalele. În felul acesta el începe să modifice și să adapteze în folosul lui lucrurile din natură. În viața omului apare munca. În acest stadiu al evoluției sale apare și vorbirea sonoră, atît în procesul activității lui, cît și pentru a-i satisface nevoia de comunicare cu semenul din comuna primitivă. Într-adevăr, în clipa cînd a folosit pentru prima oară bățul, omul a avut — cum am spune noi azi — o idee. A fost prima lui idee și primul lui pas pe scara evoluției. Avînd idei, omul caută să le transmită aproapelui, adică începe să vorbească, — și face acest lucru fie prin gesturi, fie prin viu grai. Cînd în procesul muncii apare vorbirea articulată, oricît de săracă a fost ea la început, bătrîna și neprețuita tovarășă de viață a omului, munca, se transformă și ea, devenind mai ușoară. De acum omul își organizează mai chibzuit treburile, fiindcă vorbirea îl ajută să se înțeleagă mai bine cu semenii lui. Roa-

---

[1] Fr. Engels, *Dialectica naturii*, Editura Politică, București, 1959, p. 153.
[2] Marx — Engels, *Opere*, vol. 3, Editura Politică, București, 1958, p. 467.

Fig. 1. Scenă din viaţa omului de Neanderthal
(După H. G. Wells, *Die Geschichte unserer Welt*, pag. 64). Artistul a prins bine expresia fiinţei care stă în picioare. Pe faţa ei păroasă mijeşte gîndul izbînzii. Dacă în ochii-i adormiţi nu luceşte încă această primă noţiune, ea se degajă din întreaga ei atitudine. Piatra din mînă i-a folosit la uciderea vînatului, dar mai tîrziu o va întrebuinţa la scrijelit.

dele străduinţelor sale se înmulţesc. Omul simte o nouă nevoie: aceea de a-şi transmite ideile la o distanţă la care vocea nu poate ajunge. Astfel se nasc feluritele moduri de comunicare a gîndului — iar omul urcă încă o treaptă pe scara evoluţiei sale.

Cu scurgerea timpului, care în cazul acesta se numără în milenii, omul ajunge într-un alt stadiu. El se străduieşte acum să găsească un chip potrivit pentru a-şi însemna ideile. Veacuri de-a rîndul a folosit în acest scop felurite obiecte simbolice care-i fixau în minte un fapt, o întîmplare (de pildă pipa păcii la amerindieni); apoi a descoperit figurile pictate cu ajutorul cărora îşi nota conţinutul concret al ideii (de pildă picturile de animale din peşterile paleolitice); foarte tîrziu a inventat ideograma, semnul pentru cuvînt, prin care îşi desena întregul conţinut al ideii, atît concret cît şi abstract. Abia în zilele noastre — s-ar putea spune fără mare exagerare — omul a izbutit să culeagă litera din noianul de ideograme.

Dacă am ajuns aici e instructiv, cred, pentru noi, oamenii de azi, să raportăm timpul de care au avut nevoie strămoşii noştri preistorici ca să-şi dezvolte un sistem de transmitere orală a gîndirii la timpul de care au avut nevoie urmaşii lor pentru a găsi un bun sistem de transpunere grafică a limbii. E ştiut astfel că, dacă omul există pe suprafaţa globului de peste un milion de ani, vorbirea articulată, adică sistemul de transmitere orală a gîndirii, n-a apărut decît de aproximativ 500 000 de ani; în continuare, cel mai vechi sistem de transpunere grafică a limbii, cea mai veche scriere propriu-zisă, ideografia, nu e mai bătrînă de 6 000 de ani, iar litera, în accepţia de azi a cuvîntului, abia dacă a împlinit trei milenii! Ce înseamnă trei milenii pe lîngă sutele de mii de ani?! Cît de puţină vreme a trecut de cînd sîntem civilizaţi faţă de lunga istorie a existenţei noastre! În tomul gros al istoriei sale omul n-a *scris* decît o pagină, prima.

La timpul lor, scrierile ideografice căpătaseră, cu scurgerea anilor, o înfăţişare atît de complicată şi de încîlcită încît, pentru cei ce merg pe drumul descifrării lor, apare surprinzător sistemul de scriere întrebuinţat spre începutul erei noastre în vechea cetate etiopiană Meroe. Acest sistem de scriere, aproape alfabetic, a apărut deodată, ca o insulă vulcanică în plin ocean, printre locuitorii unei regiuni unde se folosea de cîteva milenii ideografia egipteană. Surprinzător ne apare, de asemenea, sistemul paleopersan de scriere, apărut într-o regiune în care cuneiformele deţineau, tot de cîteva milenii, supremaţia. Acelaşi simţămînt îl avem în faţa alfabetului coreean ori în faţa celui fenician. Într-adevăr, aceste patru scrieri alfabetice ori cvasialfabetice, simple şi clare, apar în chip curios în patru locuri diferite de pe faţa globului

pămîntesc și în țări în care se impuseseră, în genere, scrierile clasice ideografice a căror autoritate părea de neclintit.

„Adevărata frumusețe, ca și adevărata înțelepciune, este simplă și pe înțelesul tuturor“, scrie undeva Maxim Gorki. Și într-adevăr simplă și pe înțelesul tuturor apare azi scrierea alfabetică față de scrierile complicate ideografice.

Cine au fost aceia care, din noianul de semne ideografice, au știut să aleagă, cu atîta precizie și uimitoare intuiție, pe cele alfabetice? Ca să înțelegem capacitatea extraordinară de pătrundere a minții acestor oameni, trebuie să știm că fiecare dintre marile sisteme ideografice ale lumii: hieroglific, cuneiform și chinezesc, în forma în care se foloseau la apariția celor patru alfabete sau cvasialfabete, erau sisteme greoaie de scriere. Textele redactate în fiecare dintre aceste grafii se citeau greu chiar de scribii care le alcătuiseră. Fiecare cuvînt-idee avea un semn, o ideogramă. Cum același cuvînt avea mai multe sinonime și cum același semn se folosea pentru diferite omonime, scribii imaginaseră un sistem de semne *determinative*, pe care le așezau înaintea cuvîntului al cărui înțeles voiau să-l lămurească. Prin semnul determinativ scribul indica cititorului sfera de idei căreia îi aparținea cuvîntul în cauză, pentru ca acesta să nu fie confundat cu vreun altul care ar fi aparținut altei sfere de idei, caracterizate prin alt semn determinativ, dar care se scria la fel cu primul.

Dacă, de pildă, în limba noastră s-ar scrie ideografic, atunci de bună seamă că pentru cuvîntul *toc* scribii noștri ar stabili ca ideogramă, să zicem, o liniuță verticală, fiindcă seamănă cu tocul de scris. Stabilind acest lucru, scribii ar hotărî ca ori de cîte ori vor întîlni acest cuvînt, cu alte cuvinte pentru fiecare omonim al lui (toc de pantof, de ușă, de fereastră etc.), să folosească ideograma „liniuța verticală“. Dar cum ar putea să știe cititorul despre care omonim e vorba? Cînd se vor referi, de pildă la cuvîntul *toc* de pantof, scribii vor trebui de bună seamă să pună un determinativ pe lîngă liniuța verticală, care să indice că e vorba de tocul de pantof și nu de cel de scris; vor stabili atunci, ca determinativ, ca semn distinctiv pentru tocul din domeniul încălțămintei, o gheată, iar pentru cel din domeniul scriiturii, o carte. Tot așa, cuvîntul *toc* de ușă ori *toc* de fereastră îl vor scrie punînd lîngă liniuța verticală determinativul casă, care să arate cititorului că e vorba de tocul din domeniul construcției de locuințe. La fel am proceda azi pentru cuvintele: *toc* (de revolver), *toc* (de ochelari) etc.

Dar determinativele în sistemele vechi ideografice se puteau și ele citi în mai multe feluri (azi, de pildă, casă, determinativul pentru tocul de ușă și de fereastră, poate fi clădire de locuit, ghișeu unde se plătesc

bani la bancă ori la cinema, dulap ori lădiţă de fier, dinastie, întreprindere comercială etc.), dînd astfel naştere la confuzii în ochii cititorului. Atunci scribii au recurs la aşa-numitele *complemente fonetice*, care fixau înţelesul determinativului în acelaşi fel în care determinativul fixa înţelesul ideogramei propriu-zise. Astfel, fiecare cuvînt, care era el însuşi de cele mai multe ori alcătuit din mai multe semne, era însoţit de încă un semn, determinativul, iar acesta de altul, complementul fonetic. Se poate uşor închipui acum ce aspect încurcat avea un text scris într-unul din aceste mari sisteme ideografice. Dacă ţinem seama de faptul că în cursul nu a sute, ci a cîtorva mii de ani, în domeniul fiecăruia din aceste sisteme, gînditorii vremurilor acelora nu izbutiseră să găsească forme evoluate, alfabetice, de scriere, putem înţelege uşor ce pas gigantic au făcut cei care şi-au dat seama că toate cuvintele unei limbi sînt alcătuite numai din vreo treizeci de sunete şi că, dacă fiecărui sunet i se dă un semn, o literă, toate cuvintele limbii pot fi scrise numai cu ajutorul acestor treizeci de semne.

Cu atît mai evidente ne apar azi foloasele scrierii cu ajutorul literelor dacă ne gîndim la aspectul grafic al cuvintelor din limbile în care ortografia e bazată pe etimologie. În engleză există, de exemplu, printre mulţi alţii, patru omofoni: *rite* (rit), *write* (a scrie), *right* (drept) şi *wright* (lucrător) care se pronunţă toţi *rait*: în franceză, de asemenea, printre mulţi alţii, există omofonii: *sang* (sînge), *cent* (sută), *sans* (fără), *sens* (simţ, cu această pronunţare numai în anumite expresii) şi *Sen* (comună), care se pronunţă toţi *saŋ*. Deşi pronunţarea e identică, totuşi fiecare sens apare lămurit, simplu şi precis în ochii cititorului, fără nevoia nici unei deslușiri, datorită ortografiei alfabetice etimologice. Iată dar ce pas gigantic s-a făcut prin trecerea de la scrierea ideografică la cea alfabetică! Cît de depăşite sînt timpurile cînd scrierea ideografică a chinezilor cuprindea 44 449 de semne! Căci de cîţiva ani, în Republica Populară Chineză se foloseşte un sistem mult mai simplu de scriere fonetică, şi se tinde spre adoptarea alfabetului latin.

La începutul istoriei lor oamenii au avut însă şi alte concepţii de a scrie, aflate încă mai jos pe scara evoluţiei; ei şi-au transmis ideile mai întîi cu ajutorul obiectelor simbolice ori al obiectelor mnemotehnice, care le aminteau o întîmplare; apoi cu ajutorul pictografiei, prin care nu reuşeau să noteze decît noţiuni concrete. Astăzi, în aceeaşi măsură şi în sens invers stadiul alfabetic obişnuit de evoluţie a scrierii este depăşit de inventarea stenografiei.

Dacă privim o stenogramă, în faţa aspectului ei exterior atît de asemănător cu ideografia, mai ales cu scrierea demotică, sîntem tentaţi să

credem, la prima vedere, că ne-am întors la o concepție considerată depășită. Dacă ne gîndim însă că un cuvînt stenografiat, deși are un aspect exterior aidoma cu al unei ideograme, este totuși conceput pe bază alfabetică, ne dăm seama că evoluția a mers pe scara ei, din treaptă în treaptă — și că acum ne aflăm fără nici o îndoială, pe o treaptă superioară. Într-adevăr scrisul reprezintă un fenomen istoric în continuă dezvoltare, care reflectă condițiile de viață ale societății, și ea în continuă dezvoltare.

Erori ca aceea arătată în paragraful de mai sus nu sînt rare. Din cauza vechimii obiectelor de cercetare și neavînd, de multe ori, la îndemînă alte criterii de judecată decît aspectul exterior al semnelor grafice, unii cercetători sînt de multe ori îndemnați să formuleze raționamente „definitive", mai ales asupra scrierilor uitate, încă nedescifrate pînă azi. Aceste scrieri — și sînt destul de numeroase — ni se înfățișează așa cum o stenogramă se prezintă ochilor unui neinițiat. Cine formulează teorii definitive cu privire la acest fel de scrieri este de multe ori alături de adevăr. Credem că cea mai bună atitudine față de aceste scrieri este de a le înfățișa așa cum sînt, lăsînd variatelor investigații științifice răgazul descifrării. De aceea, ne-am ferit să prezentăm cititorilor noștri unele teorii răspîndite, dar care ajung la concluzii bazate pe supoziții ori deducții; cînd totuși am făcut-o, am arătat limpede premisele de la care s-a pornit. În materie de paleografie, deducția îngăduie un mare procent de eroare, căci ceea ce este logic pentru noi, cei de azi, poate să nu fi fost pentru cei ce au trăit acum trei sau patru mii de ani, iar noi nu avem cum s-o știm. Și scrierile uitate despre care am vorbit au uneori o vechime și mai mare.

Logica singură, necoroborată cu fapte controlate științific, nu poate fi în acest fel de cazuri de prea mare folos. În lucrarea sa *Știința logicii*, Hegel face o observație pe care Lenin[1] o apreciază ca „bună comparație materialistă". „Așa cum în gura unui tînăr, scrie Hegel, una și aceeași maximă morală, chiar dacă el o înțelege cît se poate de just, este lipsită de sensul și de amploarea pe care o are ea în sufletul unui bărbat încercat de viață... tot așa și logicul este apreciat la adevărata lui valoare numai atunci cînd apare ca rezultat al experienței științifice; el se prezintă atunci spiritului ca un adevăr general, care stă nu *alături* de alte materiale și realități, ca o cunoștință *particulară*, ci alcătuiește esența acestui întreg alt conținut".

Vom mai întîlni în cursul cercetării de față sisteme primitive de exprimare a gîndului îmbrăcate în forme moderne, cum sînt, de pildă,

---

[1] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, E.S.P.L.P., București, 1956, p. 71.

nodul de la batistă ori limbajul florilor. Dimpotrivă, vom găsi oameni foarte vechi folosind metode care nouă ni se par moderne. Fenomenul acesta nu trebuie să ne mire; istoria ni se înfățișează în forme atît de felurite încît rămînem uimiți cînd aflăm că un obicei pe care-l credem modern are în realitate o vîrstă deosebit de mare.

Vom păși, așadar, cu multă grijă pe poteca prăpăstioasă a evoluției scrisului și vom trece pe lîngă vechi pietre de hotar, scrijelite sau încrustate, dar vom căuta mai întîi formele cele mai primitive prin care oamenii au încercat să-și exprime gîndurile. Vom începe astfel cu obiectele simbolice folosite de oameni, azi ca și în cea mai adîncă vechime, pentru a-și comunica ideile care, din felurite motive, trebuiau înfățișate altfel decît prin viu grai. Vom arăta apoi în ce fel semnele mnemonice, adică cele care înlesnesc aducerea aminte, au contribuit la apariția scrierii pictografice, mai întîi figurative, apoi simbolice, scriere în care ideile se exprimau prin pictarea unor obiecte sugestive, indicînd o înșiruire de noțiuni cu înțeles concret. Vom avea aici de descifrat rebusuri — și incursiunea pe care o vom face cu acest prilej în lumea distracțiilor proprii mai ales tinereții ni se va părea potrivită cu epoca de copilărie a civilizației omenești pe care o vom cerceta atunci.

O dată cu ideogramele aztecilor și cu scrierea locuitorilor din Camerun ne vom apropia foarte mult de adevărata scriere ideografică, în care figurile de obiecte încep să reprezinte conținutul abstract al ideii, apoi silabe și, mai tîrziu, chiar sunete.

Vom cerceta, după aceea, hieroglifele egiptene, cuneiformele sumeriene și asiro-babiloneene și ideogramele chinezești. Toate acestea au început prin a fi verbale, avînd adică semnificația unui cuvînt întreg; cînd oamenii le-au simplificat, ele au devenit silabice, avînd fiecare valoarea unei silabe; mai tîrziu, evoluînd, fonogramele silabice au devenit alfabetice ori, cum le-am numi noi azi, litere. Această evoluție nu s-a făcut însă așa de simplu. Pînă foarte tîrziu, ideogramele verbale erau folosite de-a valma cu cele silabice și alfabetice. Oamenii vechi le întrebuințau pe toate și, de cele mai multe ori, nu-și dădeau seama că, adoptîndu-le pe cele din urmă, ar fi simplificat considerabil scrierea.

Dacă parcurgem acum evoluția în sens invers, vom observa că litera este imaginea grafică a unui sunet vocalic sau consonantic; mai multe sunete alcătuiesc o silabă, mai multe silabe, un cuvînt, iar cuvîntul este corespondentul ideii. Aceste trei elemente, grafie, cuvînt și idee, conexate într-un tot unitar, formează conceptul de scriere, iar adevărata scriere nu va fi decît acolo unde vom întîlni toate aceste trei elemente. De aceea nu vom vorbi de scrierea propriu-zisă decît o dată cu scrierile

ideografice ale egiptenilor, akkadienilor și chinezilor și vom vedea de ce nu înainte.

Structura aglutinantă a limbii chineze n-a îngăduit ideogramelor chinezești să treacă de stadiul silabic. Același cuvînt, în formă neschimbată, putea să fie și substantiv, și adjectiv, și adverb, și verb, după locul pe care-l ocupa în frază și după accentul cu care era rostit. De aceea chinezii n-au avut atîta temei — ca popoarele de limbă flexionară — să-și simplifice scrierea. În lipsa oricărei preocupări de simplificare, scrierea s-a complicat, căci în limbă apăreau mereu cuvinte noi. Astfel, timp de cîteva mii de ani, scrierea chineză a rămas aproape neschimbată, fiindcă răspundea destul de mulțumitor nevoilor de exprimare ale cărturarilor.

Caracterele chinezești au fost adoptate apoi și de japonezi care au compus din ele o scriere tot silabică numită *katakana*, alături de o scriere curentă, *hirakana*.

Egiptenii însă, vorbind o limbă flexionară, adică formată din cuvinte care se declină și se conjugă, au trecut repede de la hieroglifele sculptate la scrierea hieratică, formată din hieroglife cursive, iar apoi la cea demotică, o scriere populară și mai simplificată. Ei au ajuns să întrebuințeze fonograme alfabetice, dar n-au izbutit să elimine din scrisul lor ideogramele verbale și silabice. De aceea, deși găsim la ei litere în accepția de azi a termenului, nu putem spune că scrierea egiptenilor este alfabetică și nici că ei au inventat alfabetul. După cum cred cei mai mulți cercetători, fenicienii ar fi aceia care au cules din mulțimea ideogramelor de toate categoriile cele douăzeci și două de semne cu care au alcătuit, probabil, primul alfabet. După cum am mai arătat, au existat și alte popoare care au încercat același lucru, dar rezultatele obținute de ei au rămas izolate și apoi s-au pierdut. Fenicienii însă au răspîndit în lume alfabetul conceput de ei.

Cum l-au conceput?

Au băgat de seamă, că printre hieroglifele silabice existau și litere. De aici și pînă la înjghebarea alfabetului n-a mai fost decît un pas, dar un pas uriaș pe care ei s-au încumetat să-l facă. Dar de ce tocmai fenicienii au descoperit acest lucru? De ce n-au ajuns și egiptenii la același rezultat cu o scriere care le era proprie și pe care o lucrau de mii de ani? Explicația îndeobște acceptată este că fenicienii aveau un spirit analitic deosebit de dezvoltat din cauza ocupației lor preferate. Erau negustori dibaci, căutători de marfă ieftină și de prețuri bune, urmărind să tragă cît mai mult folos din orice împrejurare. Împinși de nevoia de a folosi tot mai mult scrierea și căutînd probabil să o simplifice,

spre folosul lor, ei au remarcat ceea ce egiptenii, popor așezat și iubitor de tradiții, nu observaseră: posibilitatea de a scrie cuvintele numai cu ideogramele alfabetice, care de altfel erau și cele mai simple. Pornind pe acest drum, fenicienii au înjghebat alfabetul.

Va sosi apoi clipa să vorbim și despre piatra moabită. Multă lume o admiră azi în muzeul Luvru din Paris unde a fost depusă după ce a făcut vîlvă în anul 1868, cînd a fost descoperită. Datează probabil din prima jumătate a veacului al IX-lea î.e.n. Inscripția ei celebrează isprăvile lui Meșa, regele moabiților, care s-a răsculat împotriva fiilor lui Israel, după moartea regelui acestora, Ahab. Literele ei moabite fac parte dintr-unul din cele mai vechi alfabete cunoscute. Pe atunci se credea chiar că e scrisă în cel mai vechi alfabet. Dar mai tîrziu, în 1896, Gärtringen descoperă în insula Thira (la apus de Rodos), alte inscripții alfabetice și mai vechi; după el, acestea dovedeau că elenii au împrumutat alfabetul de la fenicieni care, avînd relații comerciale cu mai toate popoarele lumii antice, răspîndiseră alfabetul lor în vest și în est; prin intermediul grecilor, fenicienii l-au transmis locuitorilor Europei, iar cu sprijinul arameilor, întregii lumi semitice și apoi Indiei. Așa se face că alfabetele cunoscute azi ne vin de la acei negustori plimbăreți și ageri, fenicienii.

Dacă scrierea alfabetică, în forma cunoscută tuturor, pare astăzi că alcătuiește un sistem destul de bun de transmitere ori de fixare a gîndirii, nu tot așa ar putea să pară ea urmașilor noștri. Din punctul de vedere al cititorului, magnetofonul și televizorul, într-o formă combinată și perfecționată, ar putea schimba radical aspectul bătrînelor noastre biblioteci. O simplă apăsare pe buton ar putea, în viitorul apropiat, să-l pună pe cititor în legătură cu o bibliotecă centrală universală telemagnetonică, de la care ar primi în orice loc și în orice timp orice ilustrație fotografică ori picturală ar dori, sau orice text, vechi ori nou, tradus gata în limba dorită.

Din punctul de vedere al scriitorului însă, înlăturarea totală a stiloului și a hîrtiei nu pare posibilă, atît din cauză că niciodată nu va fi mai ușor de transportat un aparat decît o foaie de hîrtie, cît și din cauză că cel ce scrie, mai ales cel ce creează prin scris, are nevoie de anumite condiții de elaborare pe care mecanismele și manevrarea lor nu i le pot oferi. Dacă poetul, de exemplu, în loc să-și treacă gîndurile pe hîrtie prin intermediul condeiului său mut, ar fi nevoit să și le imprime pe bandă magnetizată prin intermediul vocii lui sonore, procesul de creație, în aspectul lui psihologic, s-ar schimba radical, iar această schimbare nu se știe în ce fel ar influența creația însăși. Memoriile sau

scrisorile oficiale, de exemplu, pot fi dictate prin viu grai, dar nu cunoaștem exemple de poeți, romancieri sau tehnicieni care să-și fi dictat lucrările chiar în timpul procesului de creație.

S-a pus întrebarea dacă scrierea este monogenetică sau poligenetică. A avut ea la origine un singur izvor sau mai multe? Nici un cercetător nu a putut afirma peremptoriu, pînă azi, că toate scrierile se trag dintr-una singură, foarte veche, după cum nu s-a putut dovedi că limbile ar avea un strămoș comun. Cei mai mulți socotesc că scrierile, ca și limbile, au o origine comună numai în cadrul grupei din care fac parte. Grupele de scrieri corespund cu oarecare aproximație grupelor lingvistice respective, iar aceste grupe lingvistice par să se fi format independent unele de altele. Totuși, există o teorie monogenetică, azi încă în fază de studiu, prin care se caută a se dovedi că civilizațiile primitive cunoscute pînă acum se trag toate de la omul Cro-Magnon.

Sînt cercetători de autoritate care susțin că deși scrierea a adus omului nenumărate foloase, ea i-a adus și un neajuns: pe măsură ce înlesnirile de a-și fixa gîndurile prin scris au crescut, zic aceștia, puterea de memorizare a creierului a slăbit. Ei își întemeiază teza pe teoria că lipsa funcției desființează organul. Creierul, nemaifiind solicitat să-și exercite o funcție pe care scrisul o înlocuiește așa de ușor, o pierde cu încetul.

Observația e întemeiată, însă problema nu trebuie pusă în acest fel. Sînt într-adevăr printre neștiutorii de carte oameni cu o putere uimitoare de a-și aminti anumite feluri de întîmplări. Țăranii din satele noastre mai izolate, neștiutori de carte în trecutul nu prea îndepărtat, își aduc aminte cu precizie de foarte multe întîmplări obișnuite petrecute cu ani în urmă. În *De bello galico*, Cezar povestește că druizii, neștiutori de carte, cunoșteau pe de rost întreaga lor literatură religioasă. Unii membri ai unor triburi din India și Polinezia, neștiutori de carte, sînt în stare să recite pe dinafară legende care, scrise, ar acoperi zeci și zeci de pagini. Și mai interesant la acești oameni este faptul că pot repeta din memorie un text care li se citește în limba lor, un text a cărui citire durează chiar și o oră.

Fenomenele acestea sînt însă normale; oricine poate încerca să le experimenteze și nu trebuie să fie analfabet pentru aceasta. Într-adevăr orice om, fie că este sau nu știutor de carte, poate să memorizeze cantități apreciabile de texte dacă își exercită în acest sens memoria. Există muzicieni care pot să execute fără partitură nenumărate bucăți muzicale, actori care pot recita din memorie foarte multe roluri,

elevi care știu pe dinafară foarte multe poezii. Translatorii oficiali orali sînt în stare să reproducă fără greșeală o frază a conferențiarului a cărei expunere durează multe minute. Am stat personal de vorbă cu un astfel de translator oral, care mi-a arătat că el singur se mira de posibilitățile pe care și le descoperise. La începutul activității sale izbutea cu greu să traducă frazele mai lungi ale conferențiarilor, fiindcă uita cum începea fraza. După o practică de cîteva luni însă, ajunsese să repete fără nici o dificultate ceea ce conferențiarul expunea timp de cîteva minute fără întrerupere. Dacă n-ar fi prea obositor pentru auditori să asculte mult timp o expunere într-o limbă pe care nu o înțeleg, translatorii ar fi în stare să repete cuvînt cu cuvînt fragmente lungi; un antrenament susținut le-ar da, cred, posibilitatea să-i egaleze pe campionii în memorizare ai neștiutorilor de carte. Este de fapt o problemă de exercițiu.

Așadar nu capacitatea de memorizare a creierului a scăzut după apariția scrisului, ci nevoia omului de a apela la memorie. Scriind, omul nu mai are de ce să țină minte o serie întreagă de lucruri. Ce nevoie avem să ținem minte numerele de telefon cînd cartea ne stă la dispoziție? Dacă nu am avea-o însă, fără îndoială că am memoriza numerele.

Socotesc, pe de altă parte, că știutorii de carte au uneori o memorie tot așa de bună, dacă nu chiar mai bună, decît a strămoșilor lor neștiutori de carte. Prin memoria sa rațională, omul cult din zilele noastre păstrează în minte noțiuni mult mai numeroase și mai complexe decît strămoșul său primitiv; acesta din urmă, e drept, știa pe dinafară foarte multe legende și putea să repete fără greșeală ceea ce auzea, dar posibilitățile lui se mărgineau cam la atît; sfera lui de cunoștințe era foarte redusă, incomparabil mai redusă decît a omului cult de azi, care nu știe foarte multe legende, dar știe ceea ce a învățat ani de-a rîndul în școli, noțiuni multe, variate și complicate. Datorită scrisului memoria e cruțată de efortul mecanic pe care-l depune omul neștiutor de carte. Scrisul apare astfel ca o înlesnire de care omul se folosește ca să-și solicite mai eficient memoria în procesul psihic de generalizare, de abstractizare ori de orientare în variatele domenii ale culturii. Strămoșul nostru neștiutor de carte nu avea această posibilitate, nu o putea avea, căci transmiterea orală a cunoștințelor e departe de a atinge obiectivitatea transmiterii scrise.

Scrisul apare astăzi și ca o metodă științifică de cunoaștere. Învățații au stabilit că el poate servi la studierea caracterului și a aptitudinilor oricărei persoane care scrie. A apărut astfel știința numită grafologie. O ramură a ei, grafologia patologică, se ocupă cu studiul deformării

scrisului cînd deformarea este cauzată de bolile mintale. În justiție studiul scrisului determină autenticitatea actelor și semnăturilor de pe acte. Fiind un aspect material al unui efort mintal, al unei activități psihologice, scrisul poate ajuta, de asemenea, la studierea îndemînării și deprinderilor omului; prin unele teste psihologice se examinează astfel aptitudinile fizice și psihice ale elevilor.

Scrisul poate ajuta la examinarea atitudinii omului față de muncă (perseverență, atenție, fidelitate în relatări, nivel de cunoștințe și de informare etc.) pe baza grafologiei și a experimentelor psihologice.

Am înfățișat pînă aici, pe scurt, unele probleme care se pun celui ce se ocupă de istoricul scrisului; cititorul va putea astfel urmări mai ușor fazele care vor fi expuse mai pe larg în capitolele următoare. Nu vom reda însă prea multe controverse și teorii, ci vom căuta să prezentăm lucrurile într-un fel cît mai simplu și curgător; nu dorim, de altfel, să facem o cercetare amănunțită a istoriei scrisului, ci mai degrabă una sintetică, a cărei valoare va fi măsurată nu numai de conținut, ci și de modul de prezentare a acestuia.

OBIECTELE SIMBOLICE

MESAJUL SCIŢILOR CĂTRE DARIUS. MESAJELE MALAIEZILOR DIN SUMATERA (SUMATRA). MESAJE DE DRAGOSTE PRIN FLORI. OBIECTE SIMBOLICE AZI. CONSIDERAŢII ASUPRA OBIECTELOR SIMBOLICE

Să deschidem pentru început *Istoriile* lui Herodot şi să ne reamintim o întîmplare care a dat destul de gîndit cercetătorilor istoriei şi enigmiştilor. Ea a prilejuit unele controverse, ceea ce îi atestă caracterul curios, şi s-ar cădea să vorbim despre ea, mai ales că este legată de o formă primitivă de scriere.

În cartea a patra a *Istoriilor* sale, la capitolul al o sută treizeci şi unulea, Herodot zice că Darius, după ce a trecut apele învolburate ale bătrînului Istru în fruntea voinicilor lui perşi, a primit un mesaj neaşteptat şi ciudat din partea locuitorilor sciţi de pe acele tărîmuri care, pînă atunci, nu voiseră să dea lupta cu marele cuceritor. Mesajul era alcătuit dintr-un şoarece, o broască, o pasăre şi cinci săgeţi [1], iar solul scit care-l purta nu dădea nici un fel de lămurire. Se adunară atunci toţi înţelepţii care-l însoţeau pe Darius ca să dezlege cimilitura, cu alte cuvinte ca să citească misiva sciţilor.

Părerea lui Darius a fost că localnicii voiau să-i arate supunere, cedîndu-i totodată ţarinile, apele, cît şi armele. Şoarecele, spunea Darius, se hrăneşte cu aceleaşi roade ale pămîntului ca şi omul, că el înfăţişează deci ogorul scit; broasca e simbolul apelor, aşadar al apelor scite; pasărea aminteşte iuţeala, adică ceea ce caracterizează pe orice scit; în sfîrşit, semnificaţia săgeţilor e neîndoielnică, ele sugerînd puterea militară a sciţilor. Întruchipările acelea fiind la picioarele sale, Darius socotea că i se aduce la cunoştinţă capitularea adversarilor săi.

Atunci s-a ridicat Gobrias sau Gaubaruwa, care a încercat să explice cu totul altfel ştirea primită. După părerea lui, sensul mesajului era acesta: „Dacă nu vă veţi preface, o, perşilor, în păsări, şi nu veţi zbura la cer, ori în şoareci şi nu veţi coborî sub pămînt, ori în broaşte şi nu

[1] Ferecide Atenianul crede că a fost numai o săgeată, dar el mai adaugă un plug la această enumerare.

veți sări în bălți, nu vă veți mai întoarce în patria voastră, ci veți fi uciși de săgețile noastre"[1].

Evenimentele s-au desfășurat în așa fel încît dreptatea a părut să fie de partea lui Gobrias. Interesant pentru noi în această povestire este faptul că Herodot descrie tocmai felul în care, poate chiar pe încercatele noastre meleaguri, s-a manifestat și s-a înfăptuit cu multe secole în urmă nevoia obștească a localnicilor de a-și fixa gîndirea într-un chip expresiv, accesibil înțelegerii semenilor lor.

Încercări de felul celei povestite mai sus au existat pretutindeni — nu numai la noi — și în diferite epoci, mai depărtate ori mai apropiate. Ele mai există încă și azi la populațiile sau la popoarele analfabete, fapt care, dacă din punctul de vedere al civilizației secolului nostru este trist, din punctul de vedere al investigațiilor cu privire la scris este instructiv, căci astfel avem posibilitatea să ne dăm seama de chipul în care au apărut formele prescriptice de transmitere a gîndirii.

Modul în care oamenii au căutat să-și comunice gîndurile nu a fost inventat de un singur individ, într-o anumită epocă, ci a apărut la unele popoare mai devreme, la altele mai tîrziu, ca o trebuință de ordin universal, ca manifestarea unor cerințe mai evoluate, așa cum s-a ivit, de exemplu, nevoia omului de a se apăra sau de a naviga. Dar, ca și pe alte planuri, *est modus in rebus*. Fiecare nevoie apare altfel în ochii fiecărui individ sau, cel puțin, se deosebește de la unul la altul măcar în unele privințe. Omul are nevoie de adăpost ca și, să zicem, ruda lui apropiată, maimuța, numai că, într-o oarecare măsură, în alt fel; omul are nevoie de un adăpost pentru culcare, de altul pentru gătit, de altul pentru mîncat, lucrul care maimuței i s-ar părea cam bizar, chiar dacă ar putea compara nevoile ei cu ale omului. Tot așa trebuințele, care în linii mari sînt comune tuturor, variază după natura individului, ba chiar și după locul unde acesta trăiește. Fiind și el o trebuință firească, scrisului i se aplică aceeași lege. El apare într-un fel într-o regiune a globului, altfel în alta; într-un fel la sciți, altfel la malaiezi, altfel la pieile-roșii.

Malaiezii din Sumatera (Sumatra), de exemplu, au găsit un mod cu totul deosebit de a-și alcătui mesajele. Ei obișnuiesc să trimită pachete cu bucăți de sare, de piper sau de betel, pe care le așază în așa fel și în atare cantitate încît să exprime sentimentele de dragoste, de ură ori de gelozie ale celui ce le trimite.

Această formă de transmitere a gîndurilor, apărută în altă regiune de pe suprafața planetei și avînd cu totul alt conținut și altă formă,

---

[1] H e r o d o t, *Istoriile*, traducere de Dimitrie Ion Ghica, vol. IV, p. 181.

are la bază însă aceeași idee care a dat naștere, în alt timp și loc, mesajului sciților: nevoia de a transmite gîndirea.

Există un obicei care mai dăinuie și azi, arar, la țară și, mult mai rar, la orașe, acela al fetelor și băieților de a trimite celor dragi un anumit soi de floare cu un anumit înțeles. Înțelesul variază mai ales după culoarea florii. Un trandafir galben înseamnă gelozie; roșu — iubire; miozotisul (albastru) înseamnă credință ori, cum îi sună chiar numele, „nu mă uita". Acest fel de transmitere a gîndurilor poate fi și el asimilat cu cele mai primitive forme de scriere.

Nevoia oamenilor de a-și comunica gîndurile a început, așadar, să se manifeste prin trimiterea unor obiecte simbolice. Anecdota lui Herodot ne arată însă că, la origine, aceste mesaje erau destul de imperfecte; ele dădeau naștere la interpretări diferite, deoarece nu aveau la bază un caracter convențional comun scriitorilor și cititorilor. Dacă broasca și săgețile sciților ar fi avut un caracter convențional și pentru perși, desigur că mesajul n-ar fi avut două interpretări. Astăzi, o floare roșie trimisă de un îndrăgostit are o semnificație neîndoielnică, dar a durat desigur mult pînă cînd s-a atins acest stadiu de înțelegere. Fără îndoială că la sciți broasca, pasărea și săgeata aveau un caracter convențional, căci ei nu le-ar fi trimis dacă ar fi socotit că sînt de neînțeles. Dar caracterul lor convențional era, de bună seamă, comun numai lor, sciților, nu și perșilor — și de aceea mesajul a dat naștere celor două interpretări. Pe de altă parte, s-ar fi putut ca mesajul să nu fi avut nici un fel de caracter convențional. Poate că a fost înjghebat ad-hoc, poate că dacă ar fi fost trimis de un grup de sciți altui grup de sciți, ar fi dat naștere acelorași felurite interpretări. Nu avem posibilitatea să știm cum a fost în realitate și e foarte probabil că nu o vom ști niciodată. Dar ceea ce putem ști în chip neîndoielnic este că, fără un caracter convențional, obiectul prin care se materializează gîndirea nu poate sluji la transmiterea acesteia.

Cu trecerea timpului, în condițiile istorice ale dezvoltării societății omenești, obiceiurile s-au răspîndit, simbolurile s-au generalizat. În toată lumea modernă au ajuns să fie cunoscute cîteva obiecte simbolice care transmit gîndurile oamenilor, azi în epoca teleimprimatoarelor și a cablogramelor la fel ca în vremea cînd oamenii se străduiau să găsească o formă de comunicare a ideilor. Astfel, la indienii din America, dacă doi șefi de trib sau doi vrăjmași fumează împreună pipa păcii, starea de război ori de dușmănie dintre ei încetează. De asemenea, cînd un beligerant, pe front, înalță o flamură albă, simbolul ei e cunoscut de toți, oricărei națiuni ar aparține: beligerantul cere încetarea luptei.

Tot așa ne e tuturor cunoscută semnificația de pace și bună-înțelegere a crengii verzi de măslin sau de alt arbore. De asemenea porumbelul alb al lui Picasso are pe toată suprafața globului un înțeles: pace și prietenie.

Există însă simboluri care au în plus o caracteristică; astfel nodul de la batistă, de pildă, slujește drept semn de aducere aminte. Dar cu nodul de la batistă facem un pas înainte și intrăm în altă fază a istoriei scrisului care ar putea fi numită a semnelor mnemonice, adică a celor care ajută memoria.

Fig. 2. Porumbelul lui Picasso și creanga de măslin.

SEMNELE MNEMONICE

NODUL DE LA BATISTĂ. CORDELUŢELE CU NODURI. QUIPU, WAMPUM. LEMNIŞOARELE CRESTATE ŞI ALFABETUL. ARGUMENTE LINGVISTICE ÎN SPRIJINUL ORIGINII SCRISULUI. RĂBOJUL. PIETRE ŞI MĂTĂNII. PIETRELE COLORATE DE LA MAS D'AZIL. BASTONAŞELE CRESTATE AUSTRALIENE. MĂRCILE DE PROPRIETATE, SEMNELE DE MEŞTEŞUGARI ETC. DANGA. POTRICALA ORI PREDUCEAUA. ÎMBOURAREA. TOTEMUL ŞI TATUAJUL. HĂRŢILE DE LEMN ESCHIMOSE. CONSIDERAŢII GENERALE ASUPRA SEMNELOR MNEMONICE.

Nodul de la batistă este, poate, un vestigiu al nodului sau al nodurilor pe sfoară care slujeau în vechime la însemnarea unui eveniment sau a mai multor evenimente. Acest instrument mnemonic a avut în trecut, ca de altfel și azi, o răspîndire deosebit de mare. Întîlnim sfoara cu noduri la populaţiile din Madagascar (Republica Malgașă), la alifurii din Malaiezia și din Noua Guinee, la negrii bantu din Angola, la ostiacii din Siberia; dacă îl deschidem pe Herodot, găsim și în scrierile lui cîte ceva despre noduri. Cînd Darius a trecut Dunărea ca să se lupte cu sciţii, expediţie care s-a încheiat nu mult după primirea mesajului amintit în paginile trecute, el a pus niște greci ionieni să păzească podul de peste fluviu, lăsîndu-le o curea cu șaizeci de noduri; ionienii trebuiau să desfacă în fiecare zi cîte un nod, marcînd în acest fel trecerea timpului. Dacă Darius nu se întorcea pînă în ziua a șaizecea, ionienii puteau să plece la casele lor.

Un procedeu asemănător îl găsim la micronezienii din insulele Palau. Cînd doi inși vor să se întîlnească peste un anumit număr de zile, ei schimbă două sfori pe care au făcut atîtea noduri cîte zile sînt pînă la data întîlnirii; în fiecare zi ei desfac cîte un nod și astfel, în ultima zi, își amintesc amîndoi ce au de făcut.

Sistemul nodurilor a fost împins pînă la cel mai înalt stadiu de evoluţie de către incași. Aceștia se foloseau de crăci ori de cercuri de lemn sau de frînghii de care atîrnau fire de lînă sau șnururi de diferite culori înnodate în felurite chipuri. Numele unui astfel de obiect grafic este *quipu* sau *quipo*, care în vechea limbă a peruvienilor înseamnă „cordeluţă cu noduri".

Efectul vizual produs de un *quipu* complicat, așa cum apărea în timpul cuceririlor spaniole, nu poate fi redat în întregime printr-un desen colorat. Varietatea de culori și lungimea șnururilor, ordinea în care erau așezate, numărul, așezarea și felul nodurilor arătau ca un

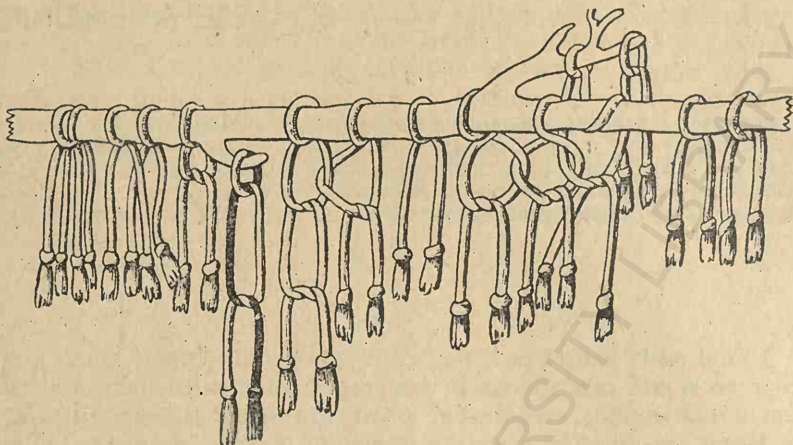

Fig. 3. Quipu *sau cordeluță cu noduri a incașilor.*
(După Ph. Berger, *Histoire de l'écriture*, pag. 6).

bogat, variat și viu amestec. Fiecare culoare, lungimea fiecărui șnur, compunerea și poziția fiecărui nod aveau anumite semnificații. Procedeul devenise, cu timpul, atît de complicat încît se ajunsese ca la alcătuirea și descifrarea fiecărui *quipu* să fie nevoie de prezența unui specialist. Acesta se numea *quipo-camaya*, adică „arhivar-cititor de noduri colorate". Fiecare așezare mai importantă din vechiul Peru își avea specialistul ei în noduri. Acesta interpreta nodurile și explica știrile despre evenimentele politice ori „citea" ordinele trimise pe această cale. Dacă însă *quipu* venea de la o distanță mai mare, el trebuia să fie însoțit de un emisar care dădea și explicații orale, căci altfel mesajul se pare că nu era descifrabil. O dată cu dispariția civilizației incase procedeul și-a pierdut însemnătatea. Astăzi el mai slujește locuitorilor din munții Perului numai la ținerea socotelilor, așa cum folosește răbojul ciobanilor noștri.

Problema *quipu*-lui este încă deschisă pentru cercetători. Unii dintre aceștia susțin că peruvienii își scriau literatura și analele cu ajutorul nodurilor.

Alți cercetători susțin că nodurile nu se puteau citi, că ele reprezentau doar numere. Poate că această teză e o exagerare. Realitatea este că nu putem afirma astăzi, cu precizie, în ce măsură *quipu* era, în mîna specialistului, un instrument mnemonic ori în ce măsură îi slujea ca un text scris. Deoarece, în unele cazuri, era nevoie de un pristav

care fusese de față la alcătuirea lui, se pare că era folosit mai degrabă ca instrument mnemonic.

Un procedeu asemănător cu cel al peruvienilor se pare că era folosit și de locuitorii de pe malurile fluviului Huanhe. În celebrele anale chinezești numite *Yih-King*, Confucius scrie că „în vremurile foarte îndepărtate se foloseau șnururi înnodate pentru administrarea treburilor. În timpul generațiilor următoare Fuh-hî le-a înlocuit cu scrierea". Nimic nu ne îndreptățește să credem că sistemul vechilor chinezi ar fi fost mai evoluat decît *quipu*, dar e interesant să remarcăm că același instrument mnemonic a apărut în locuri atît de îndepărtate și la popoare atît de deosebite.

Cam în același stadiu de dezvoltare au ajuns *wampum*-urile indienilor nord-americani. Numele vine de la cuvîntul *wampompeag* care în limba indienilor algonchini înseamnă „colier alb". *Wampum*-urile sînt niște brîie lucrate ca un mozaic din scoicile *Buccinum* și *Venus mercatoria* care se găsesc în golful Mexic. Azi sînt confecționate din mărgele de sticlă. Scoicile erau tăiate în cilindri lungi de 10 mm cu un diametru de 8 mm, se colorau și se înșirau pe sfoară. Mai multe șiruri erau legate pe lățime unele lîngă altele, alcătuind un fel de cingătoare. Printre cilindrii de o culoare uniformă se puteau intercala cilindri de culori variate care formau astfel figuri geometrice asemănătoare cu broderiile noastre țărănești. Figurile reprezentau diferite idei. *Wampum*-urile de

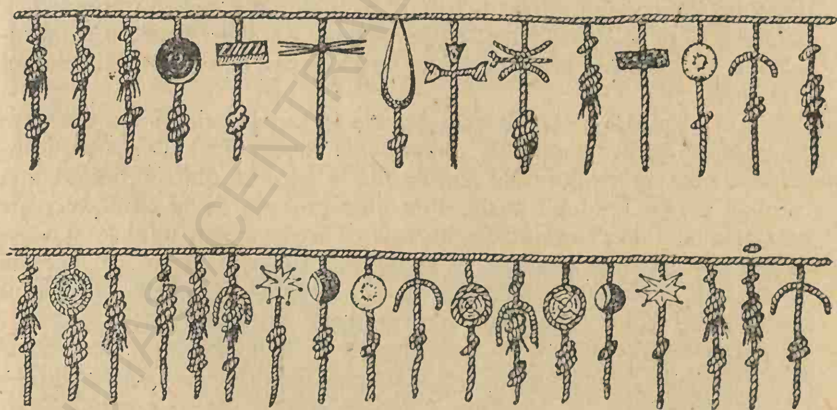

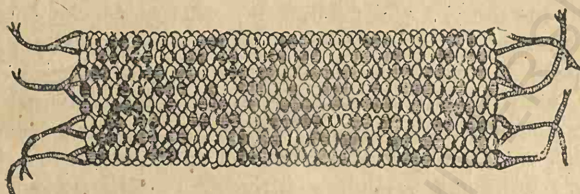
Fig. 4. Propunere de interpretare a unui quipu *literar.*

(După Z. Kulungici, *(Historija Pisama*, pag. 74, 75). „Frumoasă domniță, fratele tău îți sparge donicioara, iar zgomotul ce se aude este tunetul și fulgerul. Tu, domniță, schimbi apa din doniță în ploaie, zăpada în grindină. Dumnezeul Atotputernic de aceea te-a făcut, de aceea te-a ales".

Fig. 5. Wampum-*uri ale indienilor nord-americani.*

războinici sînt albastre, aceasta fiind culoarea războiului. Imaginile de pe *wampum*-ul de la figura 5 a reprezintă *tomahawk*-uri încrucișate și înseamnă o chemare adresată triburilor aliate de a merge împreună la bătălie. Cel de la figura 5 b este o cingătoare de pace. Este alb și înfățișează o pipă a păcii, brodată din cilindri albaștri. Sensul este: dușmanul cere pace.

Există *wampum*-uri mult mai bogate în înțelesuri, ca de exemplu cel publicat de Beauchamp în *Smithsonian Report*, în 1879, care înfățișează unirea indienilor irokezi. Acesta e format dintr-o inimă albă brodată pe un fond purpuriu. Fire albe pornesc de la ea către niște pătrățele laterale. Semnificația lui este că irokezii sînt uniți într-o ligă care are o singură inimă și că toate triburile sînt legate de această inimă. Alt *wampum*, conservat la Philadelphia — S.U.A. — alcătuit din cilindri albi și purpurii, comemorează tratatul încheiat în 1682 între indienii Leni Lenape și amiralul William Penn, întemeietorul Pennsylvaniei. El înfățișează doi oameni — Penn și șeful indienilor, — care își dau mîna (v. fig. 6).

Sînt *wampum*-uri care conțin 6—7 000 de cilindri și pînă la 49 de șiruri. Oricît ar fi de bogate în figuri, ele nu pot fi socotite ca scriere propriu-zisă, ci tot ca o modalitate de a aminti purtătorilor un eve-

niment oarecare. Deşi foarte variate, *wampum*-urile nu puteau exprima decît un număr restrîns de idei, dar chiar aceste puţine idei nu erau redate atît prin grafie, cît prin simbol şi deducţie. De aceea *wampum*-ul nu poate fi considerat ca sistem propriu-zis de scriere.

În toate timpurile lemnişoarele crestate au slujit la ţinerea socotelilor: plăcuţele crestate făcute din corn de cerb care s-au găsit în grotele locuite în perioada cuaternară, descoperite la Aurignac în Franţa, apoi lemnişoarele crestate ale sciţilor pe care bizantinul Eustaţiu le numeşte σανίδες cele ale vechilor mongoli şi şefi tătari, numite *Ke-Mu*, cît şi ale vechilor germani sînt dintre cele mai bătrîne. Atît cuvîntul german *Buchstabe* care înseamnă literă cît şi cel scandinav *Bok-stafir* păstrează etimologic amintirea acestor lemnişoare crestate.

Pornind de la această observaţie, unii cercetători, ca de pildă iugoslavul Z. Kulungici, susţin că scrierea actuală se trage din acest fel de semne. În sprijinul teoriei lor există un argument lingvistic: cuvîntul latin *scribere* (a scrie) căruia i s-a atribuit origine grecească derivînd probabil din σκάριφος sau σκρΐφος, (instrument ascuţit pentru tăiat, cu care se scria pe tăbliţele de piatră sau de ceară) a însemnat la început *a sculpta, a tăia*; din el s-a dezvoltat mai tîrziu vechiul cuvînt german *skriban* care a devenit azi *schreiben*, apoi suedezul *skriva*, francezul *écrire*, spaniolul *escribir* etc.

Există alţi cercetători care susţin că scrisul actual se trage din pictografie; ei folosesc însă alt argument lingvistic: cuvîntul latin *pingo, -ere, -inxi, -ictum* înseamnă atît a *picta* cît şi a *scrie*; tot aşa cuvîntul egiptean *s-ş*, vechiul indian *pinçaṇi*, slavonul пьсати şi derivatele lui din limbile slave actuale. De asemenea, vechiul cuvînt got *meljan* care înseamnă *a scrie*, corespunde vechiului german *malan* şi noului german *malen* (a picta).

Exploratorul rus Mikluho Maklai, care a cercetat Noua Guinee, arată că acolo cuvîntul *negrenva* e folosit atît pentru noţiunea de scriere cît şi pentru aceea de *desenare*.

Fig. 6. Wampum-*ul de la Philadelphia.*
După David Diringer, *L'alfabeto nella storia della civiltà*, p. 568).

Tot în categoria semnelor mnemonice intră răbojul. Sub o formă sau alta, răbojul este răspîndit de la samoezi, tunguși, ostiaci și iakuţi pînă la indienii Wedda din Ceylon și la cacinii din nordul Birmaniei, de la negrii din Golful Guineei pînă la băștinașii din Guyana și din Noua Zeelandă, ca și la micronezieni, melanezieni și laoţieni. El a fost folosit de asemenea în toate ţările europene. Un răboj simplu este acela întrebuinţat odată de brutari: o scîndurică pe care brutarul făcea o crestătură ori de cîte ori dădea o pîine pe datorie. Un răboj mai evoluat, folosit pe meleagurile noastre, a fost cel format din două lemnișoare, cotorul și ţăncușa, care intrau unul în altul; cînd erau îmbinate, se făceau peste ele diferite crestături (la noi semnele erau I, /, X etc.). Aceste semne reprezentau numărul obiectelor sau al animalelor care se împrumutau sau se dădeau spre folosire; una din părţi lua apoi cotorul, iar cealaltă ţăncușa, fiecare fragment păstrînd jumătate din semnele crestate. La facerea socotelilor, cele două lemnișoare se împreunau și astfel fiecare știa ce avea de dat și de luat. Acest sistem a fost atît de răspîndit și de înrădăcinat încît codul Napoleon, în art. 1333, asimila răbojul cu probele scrise în materie de obligaţii bilaterale. Dacă se ajungea la judecată și ambele fragmente înfăţișate corespundeau, răbojul avea forţa probantă a actelor redactate în două exemplare, care se dau cîte unul pentru fiecare parte contractantă. Dacă debitorul nu recunoștea și nu aducea fragmentul său, cel al creditorului constituia un început de dovadă scrisă, așa că acesta putea dovedi cu orice alte probatorii cîtimea creanţei sale. Neavînd însă dată certă, răbojul avea valoare numai între părţi și nu putea fi opus terţilor, mai ales celorlalţi creditori ai debitorului.

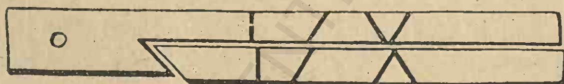
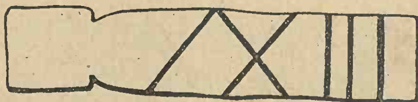
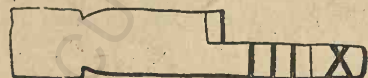

Fig. 7. Diferite răbojuri.
(După Panaitescu, *Răbojul*, pag. 7).

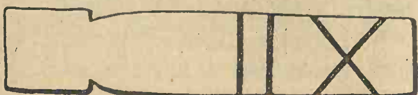
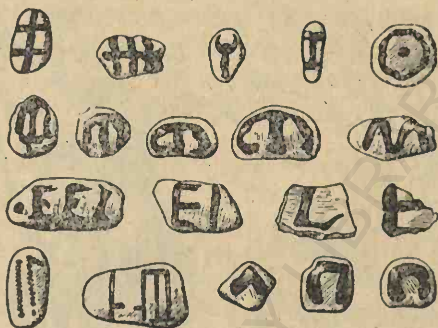

Fig. 8. Cîteva pietre colorate de la Mas d'Azil.

Rezultă de aici că răbojul nu slujește decît la menționarea datoriilor. Înțelesul crestăturilor este limpede doar părților care știu dinainte cu ce obiecte sau animale au de-a face. De altfel, crestăturile nu reprezintă decît cifre, iar acestea, în forma lor veche, nu pot fi asimilate cu scrierea deoarece ele înfățișează unitățile în ordinea lor naturală.

În afară de *quipu*, peruvienii mai foloseau și alt instrument mnemonic: pietrele cu diverse semnificații. Starețul iezuit Iosif d'Acosta [1], care i-a însoțit pe conchistadori în Peru, povestește în lucrarea sa *Historia natural y moral de las Indias*, scrisă în 1590, că se mira văzînd oameni foarte bătrîni învățînd diferite rugăciuni cu ajutorul pietricelelor.

Fără îndoială că nici una dintre aceste pietricele nu avea caracteristicile speciale ale frazei pe care o aminteau. Ca și mătăniile folosite de catolici la rugăciune, ele aduceau aminte în mod mecanic celui care le folosea că a rostit o anumită propozițiune și că urmează alta.

O vîlvă deosebită a stîrnit, la timpul ei, descoperirea făcută în 1896 de savantul francez Edouard Piette în grota magdaleniană de la Mas d'Azil, situată pe malul stîng al rîului Arize (Franța). Piette a strîns acolo vreo două sute de pietre pictate în roșu cu peroxid de fier.

Unele semne de pe aceste pietre semănau cu literele, ceea ce l-a îndemnat pe Piette să creadă că sînt înrudite cu cele ale alfabetelor cretan, fenician sau grecesc. Nouă dintre semnele găsite le-a socotit identice cu unele din alfabetul silabic cipriot. A considerat un semn ca fiind simbolul zeului soare. A interpretat apoi alte desene ca reprezentînd șerpi, ochi, copaci, harpoane etc., ori cifre care mergeau de la o mie la zece mii sau chiar la milioane. De aceea Piette a mers pînă acolo încît a susținut că grota de la Mas d'Azil a fost o școală înaltă unde

[1] După Ph. Berger, *Histoire de l'écriture dans l'antiquité*, Paris, 1892, p. 7.

Fig. 9. Picturi rupestre de la Fuencaliente (Spania).
(După H. Obermaier, *Urgeschichte der Menschheit*, pag. 232). Reprezintă oameni în picioare şi aşezaţi. 1/6 din mărimea naturală.

oamenii din epoca aceea învăţau să citească, să scrie și să socotească; tot acolo se preda și cultul soarelui. El mai afirma că fenicienii, neobosiţi călători, ar fi intrat cu corăbiile pe rîul Arize şi ar fi împrumutat de la azilieni semnele grafice pe care le-au folosit mai tîrziu la formarea alfabetului. Însemna, aşadar, că oamenii acelor meleaguri, care trăiseră într-o perioadă intermediară dintre paleoliticul superior și perioada neolitică, pe pămîntul Galiei, adică acum vreo 25 000 de ani, ar fi fost posesorii unui sistem desăvîrșit de scriere, fapt de-a dreptul extraordinar.

Timpul însă a destrămat această teorie îndrăzneaţă. După opt ani de meditaţie, însuşi Piette și-a rectificat afirmaţia. Într-adevăr, zicea el — dar nu știm cîtă dreptate avea —, orice civilizaţie se înfăţișează sub aspectul unei complexităţi de faze. O civilizaţie care ar fi ajuns într-un stadiu atît de înalt de dezvoltare ar fi trebuit să lase urme arheologice care, în cazul de faţă, nu există. De asemenea, o astfel de civilizație ar fi trebuit să prezinte vestigii ale evoluţiei sale în perioada premergătoare ei, adică, în cazul de faţă, în primele faze din paleoliticul superior, ceea ce iar nu există. A apărut astfel teoria cercetătorului german

Kühn, după care pe pietrele aziliene nu s-ar vedea decît ornamente stilizate, în genul picturilor rupestre din Spania răsăriteană. Iar Obermaier, pornind de la picturile descoperite la Fuencaliente (Spania), socotește că cele mai multe pietre aziliene ar reprezenta figuri omenești foarte schematice.

Englezul Flinders Petrie crede totuși că alfabetele cunoscute azi derivă din asemenea semne.

Dacă renunţăm la ideea că pietrele de la Mas d'Azil ar păstra urmele unei scrieri, nu ne rămîne să vedem în ele decît fie motive decorative, care apar în același fel pe podoabele epocii magdaleniene, fie semne mnemonice obișnuite. Ca semne mnemonice, etnograful Deniker le apropie de bastonașele crestate, care la anumite populaţii slujesc fie pentru comemorarea unor fapte, fie pentru diverse întrebuinţări convenţionale.

În Australia, de exemplu, băştinașii tribului Wotjobaluk din ţara Victoria își trimit mesajele cu ajutorul unor astfel de bastonașe *(message sticks)*. Șeful unui trib taie o cracă dintr-un copac, o crestează într-un

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 10. Bastonaşele crestate din Australia.
Fig. 11. Placă de piatră din staţiunea paleolitică Laugerie Basse (Franţa). Nu seamănă ea oare cu răbojul brutarului, care avea atîtea crestături cîte pîini fuseseră luate pe datorie?

anumit fel și o încredințează apoi unei ștafete care o duce într-un săculeț pînă la locul dorit. Acolo o predă șefului local, dar nu de față cu ceilalți băștinași, spunîndu-i: „Cutare îți trimite aceasta". De cele mai multe ori ștafeta tălmăcește mesajul. Își aduce aminte ce are de spus privind crestăturile. De multe ori, după un schimb repetat de mesaje, primitorul le înțelege conținutul după înfățișare, fără să mai aibă nevoie de explicațiile ștafetei. Cam în același fel crede Deniker că foloseau azilienii pietricelele lor colorate, dar nu se poate ști în ce măsură are dreptate, căci cercetările de pînă acum nu îngăduie o concluzie definitivă.

Tot în categoria mijloacelor mnemotehnice sînt cuprinse și semnele prin care se marca fie numărul animalelor doborîte la vînătoare, fie al dușmanilor învinși, fie proprietatea, rudenia, meșteșugul sau tribul. Aceste însemne se aplicau pe arme, pe locuințe, pe unelte, pe diferite obiecte create de primitivi sau chiar pe corpul oamenilor.

În grota de la Aurignac și în stațiunea Laugerie Basse, ambele în Franța, s-au găsit plăci din coarne de ren cu însemnări făcute de oamenii din epoca mamutului; aceștia însemnau, spre aducere aminte, numărul învinșilor sau al sălbăticiunilor vînate (v. fig. 11).

În lumea satelor noastre erau odinioară cunoscute mărcile de proprietate. Prin operația numită *danga*, se însemnau vitele cu un fier înroșit în foc.

Potricala ori preduceaua, semn distinctiv de proprietate, era o gaură făcută în urechea oii ca semn de recunoaștere. Scriitorul Mihail Lungeanu scrie undeva: „furculiță-n dreapta și preducea în stînga e semnul nostru de cînd lumea". Eroul povestirii moștenise așadar de la părinții săi o marcă de proprietate cu ajutorul căreia deosebea oile familiei sale de cele ale altor familii, cînd animalele se întorceau de la stînă; el cresta urechea dreaptă a oii în formă de furculiță iar pe stînga o găurea cu potricala. Alte familii aveau aceleași semne așezate în ordine inversă: preducea în dreapta, furculiță-n stînga, ori numai unul sau altul din aceste semne.

Mai tîrziu s-au folosit în același scop vopselele, căci numărul mărcilor era mult prea mic iar familiile se înmulțiseră.

În Banat întîlnim un semn de proprietate pentru păsările de curte: oamenii „înseamnă" puii de găină, de rață ori de gîscă pentru a-i deosebi de cei ai altor gospodării. Operația se face cu briceagul ori cu foarfecele în primele zile după ieșirea puilor din găoace; la puii de găină ori de curcă se taie una din gheare împreună cu prima falangă, iar la puii de rață ori de gîscă se taie pielița dintre gheare. Aceste semne fiind prin natura lor foarte reduse ca număr, ele se repetă din uliță în uliță.

Îmbourarea era o operaţie făcută cu bourul, un fier care purta, iniţial, marca unui cap de bour. Cu bourul se înfierau odinioară făcătorii de rele, vitele, femeile adultere şi pietrele ori ţăruşii de hotar care slujeau la delimitarea proprietăţilor funciare.

Este îndeobşte cunoscută unealta ţărănească numită piuă, prin care se împîslează în apă ţesăturile casnice folosite pentru îmbrăcăminte. Ţărăncile noastre ţes un semn distinctiv în abaua sau în dimia nescoasă încă din război, astfel ca s-o recunoască atunci cînd o iau de la piuă.

Pe meleagurile noastre s-au mai descoperit şi semne de meşteşugari, cum erau de pildă cele ale fierarilor din Bihor care obişnuiau să-şi pună pe topoarele făurite de ei un semn ce echivala cu o semnătură.

De asemenea, pe ceramica descoperită de arheologi pe teritoriul ţării noastre (pe amfore, oale, castroane etc.) s-au găsit semne de identificare imprimate cu o ştampilă pe cînd argila era încă proaspătă. În istoria omenirii această practică este foarte veche, iar pe teritoriul nostru ea datează încă din epoca bronzului.

Varietatea acestor semne mnemotehnice ne arată cît de răspîndite sînt ele ca sisteme primitive de scriere.

Un ciclu de credinţe, aproape universal răspîndit, totemismul, a lăsat urmele lui pe armele triburilor care aveau acest cult. Totemul era un animal, paşnic ori primejdios, mai rar o plantă ori o forţă a naturii (ploaia, apa etc.), care devenea protectorul clanului ori al grupului social. Totemul era socotit ca fiind strămoşul grupului; pentru urmaşii lui era binevoitor, dar pentru ceilalţi — vrăjmaş. Cei care aveau acelaşi totem erau ţinuţi să nu se omoare între ei, nici să-şi distrugă totemul, nici să-i mănînce carnea sau să-l folosească în alt fel. Chipul totemului se grava pe securi, lăncii sau topoare şi apăra pe cel care purta arma. Cu trecerea timpului, totemul devine semn de proprietate.

Tatuajul este, şi el, în unele cazuri, alcătuit din semne care indică apartenenţa celor tatuaţi la o anumită colectivitate, aşa cum este cazul, de pildă, cu indigenii maori din Noua Zeelandă.

Cuvîntul tatuaj e de origine tahitiană: *tatan* înseamnă în limba tahitienilor *a înţepa prin ciocănire*. Aceasta e de altfel tehnica tatuării. Cu ajutorul unor ace ori cuţitaşe foarte fine se fac la suprafaţa pielii înţepături în care se introduce vopsea. Culoarea introdusă astfel sub piele nu mai dispare niciodată. Procedeul a fost folosit şi la noi în ţară. De multe ori se vedeau bărbaţi cu pieptul ori cu mîinile tatuate. Tatuajele reprezentau inimi străpunse de o săgeată, chipuri de femei

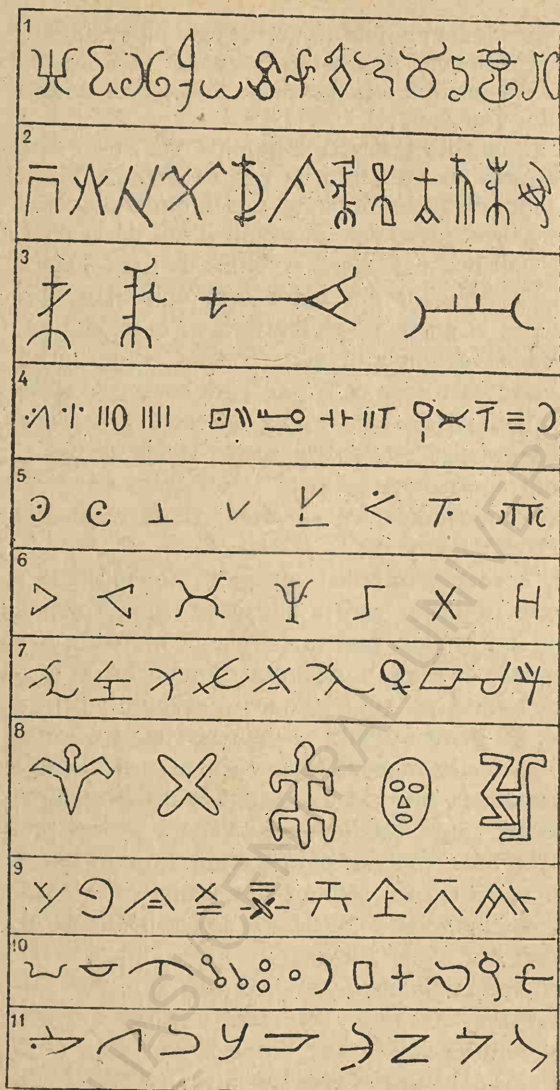

Fig. 12. Semne de proprietate din diferite părți ale lumii.

1 — la cerchezii din Caucaz; 2 — la laponii din nordul Suediei; 3 — la laponii din U.R.S.S.; 4 — la arabi; 5 — la samoiezii din nordul Siberiei; 6 — la ciuvașii de pe Volga; 7 — la voitiacii din Finlanda; 8 — la unele triburi din Africa Centrală; 9 — la aino din Jeso (Japonia); 10 — la calmucii de pe țărmurile Caspicei; 11 — la kirghizi. (După Z. Kulungici, *Historija Pisama*, pag. 149).

cu numele lor alături (ca să se știe al cui e chipul) etc. Posesorii lor s-au supus acestui procedeu crezînd în mod greșit că astfel nu vor uita o dragoste mare (inima străpunsă de săgeată) ori pe femeia iubită (al cărei chip și nume și-l tatuau).

La popoarele de cultură primitivă, semnele tatuate reprezintă rangul ori drepturile și datoriile tatuaților; de asemenea, după cum am mai arătat, apartenența lor la o anumită colectivitate.

Scriitorul clasic american Herman Melville arată în lucrarea sa *Taipi* (Typee) că femeile tribului cu acest nume își tatuează mîna dreaptă și piciorul stîng. Această înfrumusețare înseamnă că sînt legate de un bărbat prin căsătorie.

Încă un exemplu de semn mnemonic îl avem în hărțile de lemn ale eschimoșilor.

Harta de la figura 13 a reprezintă toate fiordurile, golfurile și promontoriile coastei estice a Groenlandei cuprinsă între Kangerdenarsikajik și Sicralik. Pozițiile geografice se înșiruie în direcția arătată de săgeată. Harta de la figura 13 b ne arată insulele de lîngă coastele așezate în fața diferitelor golfuri. Dacă apropiem pe această din urmă de prima și îi dăm o mișcare de rotație, căpătăm cu oarecare aproximație distanțele dintre insule și coastă.

În ultimă analiză, toate aceste semne, indiferent de scopul aparent pentru care au fost făcute, sînt în fond mijloace de aducere aminte. Încheind enumerarea lor, să ne amintim că noi cei de azi am luat cunoștință de cea mai mare parte din ele prin mijlocirea unor martori foarte îndepărtați în timp. Acest fapt nu ne poate împiedica să tragem concluzii folositoare pentru studiul nostru, comparînd ceea ce bruma mai putem aduna din urmele pe care oamenii de altădată le-au lăsat în straturile pămîntului cu

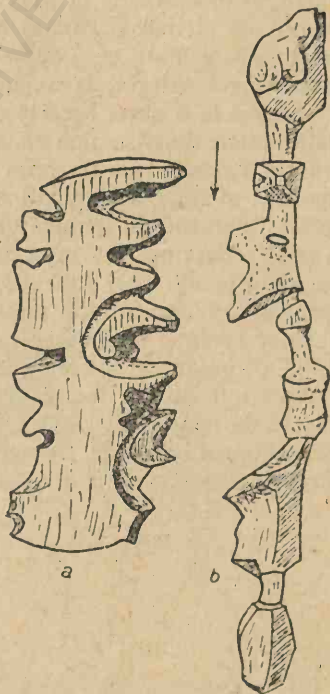

Fig. 13. Două hărți de lemn eschimose.

obiceiurile populaţiilor care astăzi sînt încă într-o fază primitivă a civilizaţiei, adică într-o stare asemănătoare cu cei de la care avem urmele; dar e greu să judecăm cu mintea noastră de azi, care elaborează idei moderne, creaţii ale oamenilor de odinioară căci, dacă odată cu scurgerea timpului se pierde pînă și substanţa lucrurilor, cu atît mai ușor se pot schimba concepţiile.

De asemenea „să ne ferim, cînd ne ocupăm de începuturile omului, după cum zice Berger în *Istoria scrisului din antichitate*, să stabilim clasificări prea riguroase sau să ne închipuim că lucrurile s-au desfășurat la fel în toate părţile. Numai la animale siguranţa instinctului își atinge din prima lovitură scopul; omul pipăie și se reculege de multe ori fără să-și atingă ţinta; la început, regula a fost complicaţia, simplitatea fiind fructul unei meditări mult evoluate".

În același timp ne putem aștepta la orice surprize. În acest domeniu se pot face oricînd descoperiri noi și ceea ce e azi văzut într-un fel, mîine poate să apară altfel. Astfel, etnograful Gattefossé, reconsiderînd înţelesul pietrelor de la Mas d'Azil, socotește, ca și descoperitorul lor, Piette, că pietrele păstrează urmele unei scriituri foarte vechi, cea mai veche poate din cîte se cunosc. Neavînd temeiuri știinţifice pentru a o descifra, se mărginește numai la expunerea convingerii sale.

Lăsînd la o parte această categorie de semne nedescifrate încă, celelalte semne descrise pînă acum nu pot fi considerate ca sisteme de adevărată scriere, ci ca un prim pas către ea. Ele nu pot nota o înșiruire de idei, ci doar noţiuni disparate — și cînd totuși o fac, acest lucru e posibil datorită nu tehnicii grafiei, ci memoriei sau imaginaţiei. O adevărată scriere nu vom avea decît atunci cînd înșiruirea semnelor grafice va corespunde unei înșiruiri logice de idei și cînd semnele vor avea pentru toţi cititorii lor unul și același înţeles. Drumul spre această fază de evoluţie va fi deschis de pictografie, care va fi înfăţișată în capitolul următor. În pictografie aceleași desene pictate ori gravate au pentru toţi cititorii lor un înţeles convenţional, totuși semnele nu sînt legate de sunete, nici măcar de conţinutul abstract al ideii, ci numai de noţiunea concretă. De aceea, pictografia nu poate fi numită scriere propriu-zisă, ea fiind doar un sistem imperfect de scriere.

PICTOGRAFIA

CUM SE DEOSEBEŞTE UN DESEN SIMPLU DE O PICTOGRAMĂ? PICTURI ÎN PEŞTERILE PREISTORICE. PETROGLIFELE. TAMBURINELE TĂTARO-MONGOLE. VASUL ETRUSC DE LA VALLE BOCCIA. CUM APARE PICTOGRAFIA. EXEMPLE DE PICTURI FIGURATIVE. PICTOGRAFIA AMERINDIENILOR. PRIN SIMBOL LA REBUS. AROCO. SCRIEREA NEGRILOR JEBU. PICTOGRAFIA AZI. CONSIDERAŢII FINALE

În figurile 14 şi 15 se văd două desene. Oare ambele să fie simple desene? Primul e într-adevăr aşa, înfăţişează o scenă preistorică de vînătoare. Celălalt însă e ceva mai mult. El e jurnalul de călătorie al

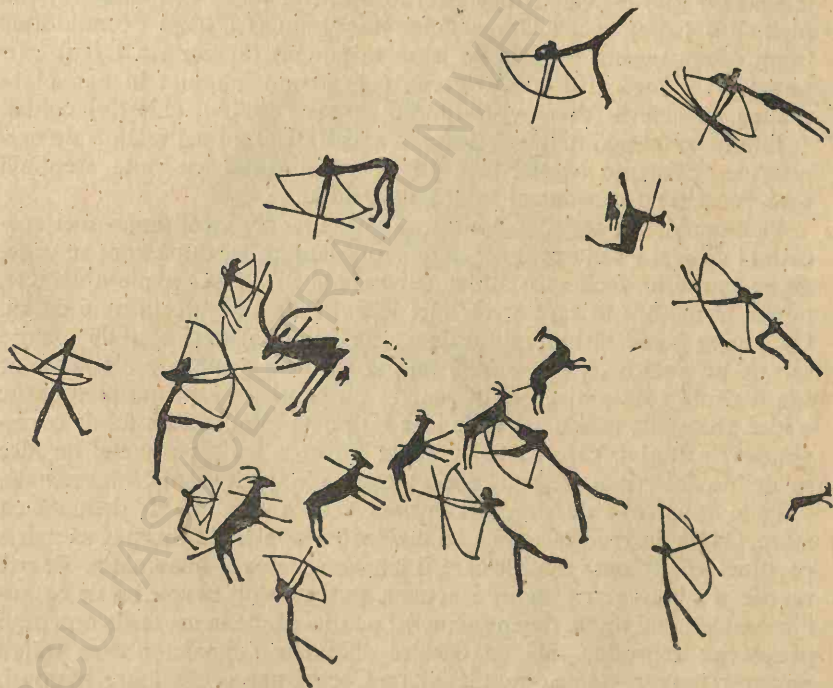

Fig. 14. Pictură rupestră din Spania orientală reprezentînd o scenă de vînătoare.

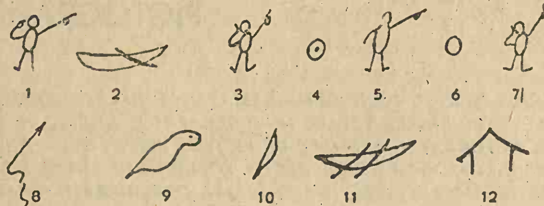

Fig. 15. Jurnalul de călătorie al unui eschimos.

unui eschimos, sub forma unei inscripţii pictografice şi cuprinde o înşiruire de întîmplări pe care, privindu-le cu stăruinţă, putem să le interpretăm şi să le transpunem într-o povestire. Iată ce vor ele să zică: (1) eu (autorul se arată pe sine cu mîna dreaptă) plec (semnificaţia gestului făcut cu mîna stîngă) (2) (cu) barca (vîsla în direcţia indicată) (3) am dormit (mîna dreaptă la cap) o noapte (un deget ridicat de la mîna stîngă) (4) (pe) o insulă (forma ei) locuită (un punct la mijloc) (5) am plecat (6) (spre) o insulă nelocuită (fără punct) (7) am dormit două nopţi (două degete ridicate de la mîna stîngă) (8) am vînat (cu) harponul (9) o focă (10) (şi cu) arcul. (11) M-am înapoiat în barcă împreună cu cineva (două vîsle îndreptate spre înapoi) (12) (la) colibă.

Iată în ce fel mai multe desene pot avea înţelesul unei relatări de evenimente. Existenţa acestei înşiruiri de evenimente este nota esenţială care deosebeşte desenul al doilea de primul.

Pictografia sau scrierea figurativă este, aşadar, înfăţişarea unei succesiuni de idei cu ajutorul desenului. În pictografie, după cum se vede, nu se transcriu decît substantive concrete şi foarte rar ideile abstracte, numai în măsura în care aceste idei se pot reda cu ajutorul unui desen. Cu greu se poate găsi un mijloc de a reda simbolic unele părţi de vorbire sau de propoziţiune, dar în nici un caz formele flexionare ale verbelor sau cazurile substantivelor; în general nu se poate exprima pictografic o idee abstractă, căci o astfel de idee nu poate avea nici un fel de corespondent material, care să fie înfăţişat printr-o figură; o astfel de idee se deduce ori, mai degrabă, se ghiceşte din pictogramele învecinate.

Pictografia, atît de simplă la prima vedere, n-a apărut deodată ca atare. Omul, în vremea copilăriei civilizaţiei noastre, a început să zgîrie pe stînci sau pe oase figurile care îi izbeau vederea şi imaginaţia. Foarte repede a observat că figurile acestea puteau sluji nevoii lui de comunicare. Cele mai multe desene şi incizii pe roci găsite în aşezările omeneşti preistorice reproduc mai cu osebire chipurile animalelor care trăiau pe atunci în vecinătatea omului: cai, reni, cerbi, capre, căprioare, mamuţi, zimbri, rinoceri cu blană etc. Mai rar apare figura omului de pe atunci,

Fig. 16. Mamuţi.
(După H. G. Wells, *Die Geschichte unserer Welt*, fig. 3).

paleolitic inferior			paleolitic mijlociu	paleolitic superior			mezolitic	neolitic	epoca metalelor
cultura de prund. Apare Pithecantropus erectus	abbevillian	acheulean	cultura musteriană. Apare omul din Neanderthal	aurignacean. Apare omul de Cro-Magnon	solutrean	magdalenian	epoca mijlocie a pietrei	epoca de înflorire a orînduirii gentilice. Apare olăria	
epoca pietrei cioplite								epoca pietrei șlefuite	
începe acum 600 000 ani			începe acum 150 000 ani	începe acum cca 100 000 ani			circa 10 000 î.e.n.	Între 6 000 și 4 500 î.e.n.	începe între 3 000 și 1 700 î.e.n.

Fig. 17. Cuaternarul în Europa.

Este ultima perioadă din era cainozoică, adică ultima eră din istoria Pămîntului. Prima eră, numită arhaică, a durat 1,5 miliarde de ani, fiind caracterizată prin apariția organismelor simple. A doua, paleozoică, a durat circa 325 de miloane de ani; apar peștii, reptilele, criptogamele. A treia, mezozoică, a durat circa 115 milioane de ani, fiind caracterizată prin apariția reptilelor gigantice. Era cainozoică a început acum 70 de milioane de ani și se împarte în două perioade: terțiarul și cuaternarul. În figură e redată cronologia acestuia din urmă.

Fig. 18. Mamut aurignacean (cu locul inimii marcat) alături de doi mamuţi magdalenieni. De remarcat progresul artistic al unui desen faţă de altul.

ori diferite alte semne, ca: mîini, cercuri, unghiuri, linii şi alte semne geometrice. Cînd se diferenţiază desenul pur artistic de cel care reprezintă o comunicare? E greu de spus *cînd.* Se poate arăta numai *cum,* şi s-a arătat acest lucru la începutul capitolului de faţă. Unele incizii şi crestături sînt cu totul accidentale şi nesemnificative, în timp ce altele sînt atît manifestări artistice, cît şi încercări de comunicare. Ele sînt atît de multe şi de variate încît cu greu se pot încadra într-un sistem propriu. Vom încerca totuşi să le prezentăm într-o anumită ordine, care să înfăţişeze nu atît apartenenţa lor la erele preistorice, cît evoluţia lor de la simplu şi nesemnificativ la complex şi semnificativ. O astfel de prezentare învederează, credem, salturile şi dibuirile minţii omeneşti în căutarea mijloacelor de exprimare.

În adîncul multor peşteri paleolitice, dar mai ales în cele din nordul şi sudul Pirineilor, cît şi în Sahara, s-au găsit picturi felurite, de o armonie artistică extraordinară.

Fig. 19. Pictura unui bizon care împunge (peştera Altamira).
(După J. Dechelette, *Manuel d'archéologie,* pag. 256).

Fig. 20. Petroglifele din Siberia.
La Cerdina s-au găsit aceste clare petroglife pe niște stînci singuratice într-o regiune neumblată. Primul desen din stînga sus reprezintă un bărbat și o femeie, iar sub ei un șarpe și un păianjen. (După Z. K u l u n g i c i, *Historija Pisama*, pag. 104).

Ele nu figurau pe pereții de lîngă intrare, ci în fundul grotelor, în locuri destul de greu accesibile. Acest fapt învederează că picturile în vremea aceea aveau o semnificație deosebită, de vreme ce erau ascunse cu atîta grijă. Ele nu constituiau o artă de agrement, cum sînt azi, căci în acest caz le-am întîlni la lumina zilei, ori la gura peșterilor. Din contra, oamenii epocii simțeau nevoia să le dosească, să le apere de privirile oricui. Comunicarea pe care voiau s-o facă prin aceste picturi sau ritualul care se celebra în prezența lor se adresa unui cerc foarte restrîns de inițiați, probabil numai vracilor și șefilor de triburi. Picturile răspundeau astfel unor practici caracteristice pentru epoca aceea și aveau o semnificație cu totul alta decît cea pe care o dăm astăzi artelor. Pictura pe atunci era legată de magie și esoterism. Tot așa, mai tîrziu, cînd a apărut scrisul, acesta era considerat ca o taină, încredințată numai preoților și unui număr restrîns de neofiți. Oamenii de rînd nu știau nici măcar că există o astfel de taină.

Picturile deosebit de originale ale Spaniei sud-estice, care reprezintă animale ori scene de vînătoare în forme naturaliste ori stilizate, ori scene erotice, ca, de exemplu, dansul femeilor în jurul bărbatului, trebuie așadar privite prin această prismă. Se observă la ele o evoluție

de la înfăţişarea naturalistă spre reproducerea stilizată. De aci apare asemănarea uimitoare dar de bună seamă nesemnificativă cu litere greceşti.

Acest fel de incizii şi desene, cunoscute sub numele general de petroglife, au fost găsite în număr foarte mare în aproape toate părţile lumii: în Asia, în Europa, în America, în Australia, în Arabia etc. Foarte interesante sînt inciziile găsite la Cerdina (Siberia) (v. fig. 20).

Ceea ce izbeşte în primul rînd ochiul cînd privim petroglifele este marea lor asemănare în privinţa execuţiei şi a măiestriei artistice, oricare ar fi locul de pe suprafaţa globului de unde provin. Mai mult, boşimanii care trăiesc încă astăzi în pustiul Kalahari din Africa au o cultură primitivă foarte asemănătoare cu a locuitorilor din Europa sud-vestică de acum circa 25 000 de ani, adică din epoca magdaleniană, iar picturile de figuri omeneşti şi de animale sînt foarte asemănătoare la unii, cît şi la alţii.

Sînt cunoscute, de asemenea, inciziile de pe monumentele megalitice, care, în neolitic, par a fi avut o răspîndire fantastică; nu se ştie de ce construcţia lor a încetat deodată, fără motiv aparent. E vorba de *menhire* (blocuri de piatră nelucrată înfipte vertical în pămînt), *dolmene* (blocuri de piatră nelucrată, aşezate unele lîngă altele şi acoperite cu alte pietre) şi *cromlehuri* (blocuri aşezate în cerc). David Diringer vede asemănări între petroglifele de pe aceste monumente şi desenele de pe tamburinele tătaro-mongole care se foloseau în ceremoniile magice.

În aceeaşi categorie intră şi un vas etrusc găsit la Valle Boccia (Italia) care are nişte semne în relief ce se prelungesc cu întreruperi pînă spre baza lui; semnele, de o conformaţie specială, par a avea un caracter mai mult grafic decît decorativ (v. fig. 22).

Aruncînd o privire generală asupra acestor varietăţi de desene, se reţine că ele, cu foarte rare excepţii, par a fi făcute în scop magic. În stadiul actual al cercetărilor nu se poate afirma că reprezintă o formă embrionară de scriere. Va fi nevoie pentru a atinge această treaptă

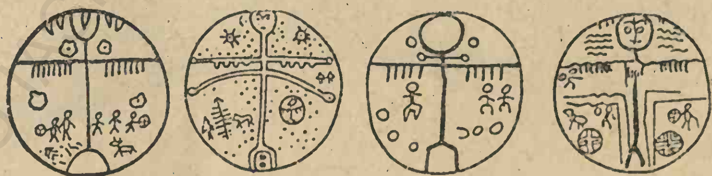

Fig. 21. Tamburine tătaro-mongole.

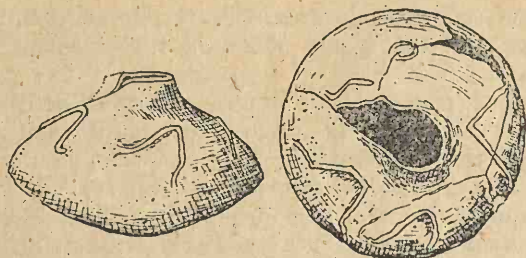

Fig. 22. Vasul etrusc de la Valle Boccia (Italia).

ca omul să mai facă un pas: să adauge desenului simplu un semn mnemonic. Ca să ajungă însă acolo, omul primitiv a trebuit să pornească de la astfel de desene.

Urmărind mai departe ideea de a cerceta desenele în evoluţia lor de la nesemnificativ la semnificativ, o fază importantă o ocupă desenele ca cel găsit pe un os de ren, în peştera de la Laugerie Basse, care înfăţişează un om în goană după un zimbru (v. fig. 23).

Din cauza materialului pe care s-a executat desenul, omul are o poziţie orizontală. În afară de faptul că desenul are o anumită semnificaţie, care se va observa îndată, e de remarcat siguranţa trăsăturilor şi perfecţiunea liniilor la care au ajuns artiştii epocii. Omul, în mîna-i ridicată, ţine o lance pe care o aruncă în animal. Artistul a ţinut să arate că eroul său era un bărbat, nu o femeie, precizare instructivă din punct de vedere etnografic dacă ne gîndim că fapta s-a petrecut poate pe vremea matriarhatului.

Desenul arătat la fig. 23, intră, de bună seamă, în categoria semnelor figurativo-mnemonice, căci prin el se păstrează amintirea unei fapte. Dacă îl tălmăcim nu putem spune mai mult decît atît: un bărbat a vînat

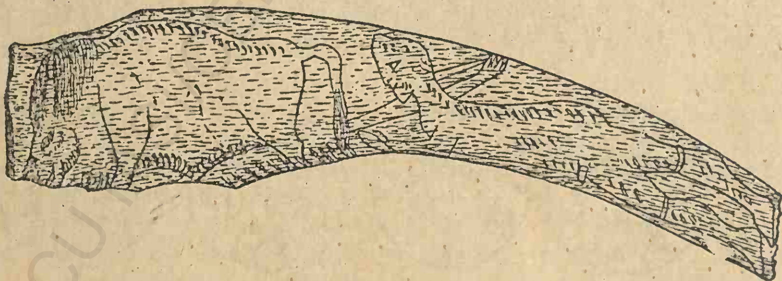

Fig. 23. Os de ren din peştera Laugerie Basse (Franţa).

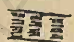

Fig. 24. Petiția pictografică a indienilor Chippeway.

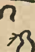
un zimbru. Dar de aici a mai rămas doar o mică distanță pînă la pictografia adevărată. Această distanță a fost străbătută de artiștii care au știut să îmbine semnele mnemonice cu imaginile pictate, în așa fel ca noile figuri să capete înțeles complex. Necunoscuții noștri strămoși care au realizat această performanță sînt adevărații pionieri ai scrisului. O astfel de inscripție, în care imaginile pictate au și un caracter mnemonic, simbolic, este arătată la fig. 24.

Într-o petiție adresată președintelui Statelor Unite (fig. 24) niște indieni din tribul Chippeway cereau să li se recunoască stăpînirea asupra unor lacuri mici (1) așezate lîngă Lacul Superior (2) pe lîngă care trecea un drum oarecare (3). Figurile reprezintă totemurile petiționarilor. Inimile lor sînt unite prin cîte o linie cu inima cocorului, totemul petiționarului principal (ceea ce vrea să arate că între petiționari există unitate de sentiment). Ochii lor sînt de asemenea uniți cu cei ai cocorului, ceea ce înseamnă că au unitate de vederi. O linie merge de la ochiul șefului la lacuri, adică la obiectul cererii. Altă linie scurtă pornește de la ochiul șefului și se îndreaptă către destinatarul nevăzut al petiției.

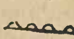
S-a constatat că apariția acestui fel de scriere primitivă s-a produs atît în vechime, cît și în timpuri relativ recente. În al zecelea raport anual al serviciului american de etnologie, colonelul Mallery arată că indienii din tribul Dakota au avut un fel de calendar al anilor. Calendarele de acest fel sînt cunoscute sub numele de *winter-counts* (numărătorile iernilor), fiindcă indienii Dakota socoteau anii după trecerea iernilor. Calendarele erau de fapt adevărate anale scrise cu ajutorul figurilor. Figurile sînt așezate în spirală și se înșiruie pornind din centru. Interesul cel mare al lor se datorește diversității de mijloace la care s-a recurs pentru a exprima ideile dorite. Un eveniment mai important, care s-a întîmplat în cursul unui an, slujește la identificarea anului. În redarea acestui eveniment, oamenii timpului se slujeau mult de simbolism. Astfel, de la capul unui om pleacă niște linii care reprezintă

Fig. 25. Winter-count *pe piele de bizon. Explicația unora dintre semne*:

anul 1800/01 cînd 30 de indieni Dakota au fost uciși de indieni Absaroka;

anul 1802/03 cînd au fost aduși în preeriile nordice primii cai potcoviți;

anul 1813/14 cînd printre indienii Dakota a fost o epidemie de tuse convulsivă;

anul 1825/26 cînd, la o revărsare a fluviului Missouri, s-au înecat mulți Dakota (capetele înecaților la suprafața apei);

anul 1828/29 cînd primul colonist alb și-a ridicat o casă în ținutul Dakota

tusea; figura înfățișează astfel anul 1813—1814 cînd a fost acolo o epidemie de tuse convulsivă. Silueta unui european cu o pătură în mînă reprezintă anul 1853—1854 cînd au fost introduse în țară păturile europene. Anul în care tribul a suferit de vărsat e înfățișat printr-un om cu profilul sinuos și cu pete pe trup. Anul în care șeful indian Haină-Roșie a fost ucis este înfățișat prin desenul unei haine roșii străbătute de două săgeți, cu sîngele curgînd prin găuri. Generalul american Manyadier este arătat sub forma unui om îmbrăcat europenește, de la gura căruia pleacă o linie spre două capete de cerbi aflate lîngă ceafa lui. Ne aflăm aici în fața unei pictografii redactate cu ajutorul simbolismului, dar al unui simbolism de natura rebusului. Într-adevăr, în englezește *many* înseamnă *mulți*, *mulțime*, iar *dier* se citește ca și substantivul *deer*, care înseamnă cerb. Prin desenul lor, indienii înfățișau așadar pe albul Cerbi-Mulți *(many deers)*.

Printre desenele pur simbolice găsim multe semne convenționale: securea pentru război, pipa pentru pace, broasca-țestoasă pentru regiune, țară. Ingeniozitatea lor a mers pînă acolo încît au reușit să redea chiar idei abstracte, lucru foarte rar în pictografie. Astfel, foametea e reprezentată prin imaginea unui om care se ține cu mîinile de burtă (din cauza foamei).

Deși aveau atîta imaginație, pictorii acestor *winter-counts* nu scriau în adevăratul înțeles al cuvîntului, fiindcă, de fapt, ei condensau într-un singur semn înțelesul unei fraze întregi. În *winter-counts* un semn avea valoarea unei fraze. E o fază premergătoare ideografiei verbale, cînd fiecare semn va avea valoarea unui cuvînt, după cum în silabism fiecare semn va avea valoarea unei silabe iar în alfabet fiecare semn va avea valoarea unui sunet.

Pe scurt, aceste desene arată că instinctul omului primitiv de a imita ceea ce vede se îmbina cu nevoia lui tot atît de naturală de a-și fixa gîndurile, de a păstra amintirea vreunei fapte neobișnuite ori de a transmite o idee. Cînd omul a ajuns într-un stadiu care să-i îngăduie să desfășoare cu ușurință toată gama de posibilități ivite din îmbinarea acestor două tendințe, putem spune că a inventat pictografia.

Există picturi figurative întocmite de albi pentru știința indigenilor. Prin proclamația pictografică reprodusă la fig. 26 guvernatorul Tasmaniei anunța locuitorilor pacificarea țării și stabilea sancțiuni. În linia întîi, vedem pe albi laolaltă cu negrii: înfrățirea. În linia a doua, șeful indigenilor dă mîna cu guvernatorul alb: ideea înfrățirii îi animă pe amîndoi. În ultimele linii se stabilesc sancțiunile. În linia a treia vedem un indigen ucigînd cu sulița un alb; apoi un soldat spînzurînd pe indigen ca să răzbune pe albul care zace lîngă spînzurătoare. Guver-

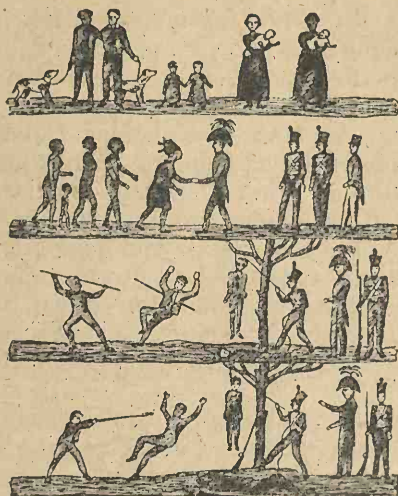

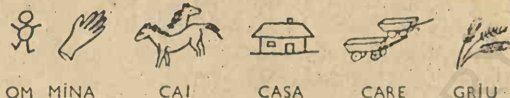
Fig. 26. Ordonanța pictografică a guvernatorului Tasmaniei.
(După Ph. Berger, *Histoire de l'écriture*, pag. 30).

natorul, care asistă la această scenă, pare că zice: dacă un indigen omoară un alb, indigenul va fi spînzurat. În linia a patra, ucigașul e un alb, iar guvernatorul ar vrea să zică: dacă un alb ucide un indigen, albul va fi spînzurat.

Ca și în winter-counts, pictografia aceasta vorbește ochiului. Oricine o vede poate să o înțeleagă, indiferent de ce limbă vorbește. Desenele reprezintă de asemenea o înșiruire de idei, iar acestea au toate un conținut concret; ideile abstracte nu sînt reproduse, ele se deduc. Ne apropiem astfel mult de scrierea ideografică, aceea care prin simboluri redă și conținutul abstract al ideii.

Cînd omul primitiv, după ce a desenat un obiect, a observat că el poate avea și o valoare simbolică, sfera posibilităților lui de a scrie s-a lărgit în chip neașteptat. Într-adevăr, cu ajutorul simbolurilor, omul primitiv izbutea să redea pe lîngă ideile concrete și unele idei abstracte simple. Dacă acest desenator imaginativ ar fi vorbit românește, ar fi observat, de exemplu, că desenul mîinii sale pe care îl făcea de multe ori pe stînci ori pe oase, pe care îl citea „mînă“, mai avea o semnificație: era prezentul indicativului la persoana a treia singular de la verbul „a mîna“. Dacă ar fi desenat, de pildă, un om, o mînă și niște cai, istețul nostru strămoș ar fi putut să citească „un om mînă caii“, iar dacă ar fi adăugat o casă, niște care și un spic de grîu ar fi

Fig. 27. Rebus cu semnificația: un om mînă caii ca să care grîu.

putut înțelege: „ca să care grîu". In fig. 27 se vede cum ar fi arătat o astfel de inscripție.

Astăzi noi socotim că cei ce fac astfel de combinații, se joacă și numim rebus un astfel de joc. În vremea copilăriei civilizației noastre însă, oamenii care se jucau astfel făceau un pas de o importanță capitală în istoria scrisului. Datorită lor a apărut scrierea ideografică, scriere care seamănă mult cu o înșiruire de rebusuri.

Dar oamenii acelor vremuri nu făceau jocuri de cuvinte în sensul pe care-l înțelegem noi acum. Ei își exprimau ideile într-un fel asemănător rebusului de azi pentru că în acest chip izbuteau ei să redea ceea ce gîndeau. Pieilor roșii nu li se părea curios că un general era numit Cerbi-Mulți pentru că și ei aveau nume asemănătoare; un indian se chema Haină-Roșie, altul Vulturul-Negru și așa mai departe. De aceea rebusul era pentru ei o formă de exprimare cît se poate de matură.

Pe teritoriul Uniunii Sovietice, în nord-estul Siberiei, se întîlnește o astfel de formă de scriere pictografică evoluată. Tinerele fete iucaghire își scriu sentimentele pe coajă de mesteacăn. Semnele convenționale sînt stabilite cu

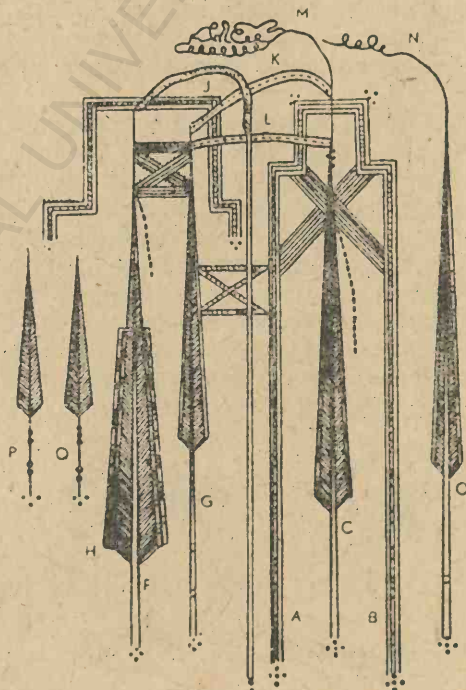

Fig. 28. Scrisoare pe coajă de mesteacăn a unei tinere iucaghire (După Weule, *Vom Kerbstock zum Alphabet*, pag. 62).

precizie; personajele și obiectele sînt stilizate într-un fel cunoscut de toți iucaghirii, iar sentimentele se transcriu de asemenea într-un mod convențional, cunoscut tuturor.

În imaginea reprodusă la fig. 28 se observă mai întîi șase figuri prelungi, ca niște lame de suliță. Sînt oameni. Poligoanele neterminate reprezintă case. Figura *C* este tînăra iucaghiră care scrie iubitului ei, înfățișat prin figura *G*. Liniile încrucișate de deasupra sa arată amărăciunea ei puternică. Figura *F* este soția bărbatului *G*, îmbrăcată cu o fustă largă, rusească (H). Soția este deci rusoaică. *P* și *Q* sînt copii. Liniile punctate dinspre vîrfurile figurilor *C* și *F* sînt semne distinctive femeiești: cozile de pe cap. Liniile încrucișate dintre *F* și *G* reprezintă o tristețe pe cale de dispariție. *O* este un tînăr iucaghir care se gîndește la fata *C*. Linia răsucită *N* reprezintă gîndurile lui. Linia răsucită *M* reprezintă gîndurile fetei *C*; ele se îndreaptă și rămîn încolăcite deasupra lui *G*. Liniile *K* și *L* reprezintă legăturile dintre *G* și *C*, tăiate de linia *J*, simbolizînd intervenția soției. Sensul scrisorii este: „Te depărtezi de mine, îți iubești soția, care ne desparte. Copiii vor întări prietenia ce o ai pentru ea. Eu însă voi fi mereu tristă și mă voi gîndi numai la tine, chiar și atunci cînd mă va iubi alt bărbat".

O formă de exprimare foarte curioasă se întîlnește la negrii Jebu din Nigeria (Africa occidentală). Mesajele lor se cheamă *aroco*, adică scrisori simbolice. Sînt făcute din fîșii de papură împletită și înnodată cu adaosuri de scoici și fructe. Forma pe care o primesc împletiturile și locul obiectelor simbolizează diferite idei, unele chiar abstracte.

În figura 29 a vedem un *aroco* trimis de familia unui bolnav din tribul Joruba către rudele și prietenii săi. Împletitura de papură are două noduri, patru cochilii de scoici și o coajă de fruct. Semnificația e următoarea: „boala evoluează spre rău și se agravează dintr-un moment în altul; singura noastră speranță e în zei". În figura 29 b e mesajul de pace și prietenie al regelui din Jebu către regele din Lagos, după restau-

Fig. 29. Diferite aroco *(scrisori) al negrilor Jebu.*

rarea din 1851. În figurile 29 c și d vedem scrisorile unui creditor către debitorul său.

Aceste „scrisori“ reprezintă, de bună seamă, un stadiu mai avansat decît cele întîlnite pînă acum, deoarece prin ele se exprimă idei abstracte, ca boala, evoluția spre rău, agravarea, prietenia etc. Ele sînt alcătuite din obiecte materiale, dar nu din obiectele despre care se vorbește, ca în scrierea pictografică obișnuită, ci din obiecte care, prin mijlocirea simbolismului, ne înfățișează idei abstracte.

Scrierea în care se poate observa în amănunt trecerea de la pictografie la ideografie, cum și fazele simbolismului și ale rebusului este scrierea aztecilor, care va fi descrisă în cuprinsul capitolului următor.

Oricît s-ar părea de curios, scrierea pictografică își are și azi aplicațiile ei, fiind folosită încă de unele popoare din Africa și Asia. În fosta colonie engleză Coasta de Aur, azi Ghana, această scriere s-a întrebuințat la alegerile parlamentare din 1951, fiindcă din cei 900 000 de alegători marea majoritate era analfabetă. Pe urnele de vot, alături de numele candidatului, s-a trecut atunci și simbolul lui: un elefant, un pește, o vacă etc., ceea a îngăduit cetățenilor să știe cu cine votează. În India, unde 80% din populație nu știe să scrie, anunțurile electorale sînt înlocuite cu fotografii.

Scrierea pictografică se aplică și la noi în țară, deși nu mai avem analfabeți, pentru a atrage mai repede atenția privitorului în anumite cazuri. Cine trece prin satele noastre nu poate să nu observe pe garduri sau pe zidurile caselor imagini pictate de găleți, tîrnăcoape, lopeți etc. În caz de incendiu, echipa de salvare știe în acest fel în ce casă și în ce curte va găsi o găleată, un tîrnăcop, un ciocan ori altă sculă necesară măsurilor de securitate.

Din cele de mai sus rezultă că pictografia constituie un sistem embrionar de scriere, în care cuvîntul se redă cu ajutorul figurii obiectului sau al ființei despre care se vorbește; din această cauză în pictografie nu se pot scrie limpede decît cuvintele cu înțeles concret. Unele cuvinte cu înțeles abstract au putut fi totuși scrise în pictografia evoluată cu ajutorul simbolurilor, în măsura în care simbolul devenea un element convențional. Formele flexionare ale cuvintelor și cea mai mare parte a părților de vorbire și de propozițiune nu se pot reda pictografic; ele se deduc. Pictografia reprezintă însă primul stadiu de evoluție a scrierii și datorită ei a putut lua naștere ideografia sau scrierea ideilor.

SCRIERILE IDEOGRAFICE

CONSIDERAȚII GENERALE. SEMNE IDEOGRAFICE INTERNAȚIONALE. DE LA PICTOGRAFIE LA IDEOGRAFIE. REBUSUL. SCRIEREA AZTECILOR. SCRIEREA IDEOGRAFICĂ A CIUKCILOR. SCRIEREA BAMUM (CAMERUN). SCRIEREA HIEROGLIFICĂ EGIPTEANĂ. ISTORICUL DESCIFRĂRII HIEROGLIFELOR. SCRIEREA HIERATICĂ ȘI DEMOTICĂ. CIFRELE EGIPTENE. CVASIALFABETUL MEROITIC. SCRIEREA CUNEIFORMĂ. ISTORICUL DESCIFRĂRII CUNEIFORMELOR. CVASIALFABETUL PALEOPERSAN. NUMERELE ASIRIENE. SCRIEREA CHINEZĂ. DERIVATELE SCRIERII CHINEZE. SCRIEREA DIN INSULA PAȘTELUI ȘI ÎNCERCAREA DE DESCIFRARE A LUI KNOROZOV. DESCIFRAREA DOCTORULUI BARTHEL. SCRIEREA MAYA. SCRIEREA DE PE VALEA INDUSULUI. SCRIEREA HITTIȚILOR, HIEROGLIFICĂ ȘI CUNEIFORMĂ. DESCIFRAREA LUI HROZNY.

O dată cu cristalizarea societăților împărțite pe clase s-a ivit necesitatea unei scrieri sistematice. Reprezentările pictografice au evoluat paralel cu dezvoltarea comerțului și lărgirea societăților omenești și s-au transformat în sisteme de scriere ideografică. Dacă această evoluție nu s-a putut întîmpla la azteci din cauza cuceritorilor străini care le-au distrus civilizația și, o dată cu ea, și sistemul lor de scriere, în schimb, la popoarele care au fost ferite de năvăliri, desfășurarea normală a decurs în chip firesc, pictogramele au devenit ideograme, iar acestea, la rîndul lor, s-au transformat neîncetat, tinzînd spre simplificare și chiar spre fonetism. Evoluția spre fonetism se observă în toate sistemele vechi de scriere, atît în ale egiptenilor, cît și în ale asirocaldeenilor și chinezilor. Dezvoltarea scrisului s-a produs însă la fiecare popor în chip diferit și pe căi specifice naturii poporului respectiv. Caracteristicile limbii proprii, ale tradițiilor culturale și influența popoarelor vecine au contribuit fiecare, în felul său și în măsura posibilităților, la aceasta.

Influența reciprocă a diferitelor culturi din Orientul antic, precum și unitatea acestuia, cu toate marile deosebiri de climă, rasă și condiții de dezvoltare, constituie azi o problemă necontroversată. Fiecare popor din Orientul antic, oricît de mic, chiar învins de altul mai numeros, chiar desființat de pe harta etnografică a omenirii, a avut importanța lui, și-a dat contribuția sa mai mult sau mai puțin însemnată, la propășirea culturală a Lumii Vechi. Teoria aceasta se poate aplica și în domeniul istoriei scrisului. Se va vedea mai jos, mai ales la capitolul despre scrierea cuneiformă, cît este ea de întemeiată.

S-a arătat că pictogramele n-au putut alcătui un sistem de scriere în adevăratul sens al cuvîntului. Cu ajutorul lor se realizau comunicări de ordin general; părțile fonice ale vorbirii, legăturile dintre cu-

vinte, importanța ideilor nu puteau fi redate. Se va vedea mai jos că aztecii vor înlătura într-o oarecare măsură aceste greutăți prin ideograme. Se va vedea că popoarele din Asia și egiptenii, pornind tot de la pictograme, vor ajunge la o scriere care înfățișează cuvinte distincte prin partea lor semnificativă. Aceste noi sisteme de scriere, apărute la epoca formării statelor și a dezvoltării comerțului, prezentau o serie de foloase; cel mai însemnat era faptul că stabileau o legătură directă între semnul scris și părțile fonice ale vorbirii, ceea ce a avut ca urmare că popoarele care vorbeau limbi foarte diferite au ajuns să folosească pentru scris sisteme ideografice asemănătoare în concepție, deși diferite în grafică. În schimb, neajunsurile ideografiei erau atît de mari încît au făcut ca aceste scrieri să nu fie accesibile decît celor ce își puteau consacra timpul scrisului, adică preoților și scribilor profesioniști. Nobilii priveau cu dispreț această îndeletnicire, căci în ochii lor faptele importante ale vieții erau vînătoarea, dragostea și războiul. Scrisul era văzut ca o meserie și de aceea era lăsat pe seama clasei care se îndeletnicea cu practicarea meseriilor. Cei mulți, așa-zisa prostime, nu se puteau elibera de starea de exploatare în care erau ținuți. De aceea scrisul a rămas un apanaj al preoților, mai ales în epoca sclavagistă. Pe atunci scrierile ideografice erau foarte complicate; fiecare ideogramă reprezenta o idee, un cuvînt, și cu cît limba avea mai multe cuvinte, cu atît ideogramele erau mai numeroase. Corectivele aduse pentru simplificarea acestei situații erau și ele, la rîndul lor, destul de complicate, așa că cine știa să scrie, trebuia să plătească această știință cu multă trudă cerebrală. Din această cauză masele populare erau departe de a se putea folosi de scris, căci ele trebuiau să-și consacre tot timpul muncii cu brațele.

Cînd se ivea necesitatea de a înfățișa prin ideograme formele flexionare ale cuvintelor, complicația devenea din ce în ce mai greu de rezolvat. Scrierile ideografice prezintă însă, dintr-un anumit punct de vedere avantaje față de cele alfabetice. Unul din aceste avantaje ar fi faptul că prin folosirea ideogramelor se realizează o mare economie de spațiu. Lucrul este adevărat, căci e mai ușor să scrii : (două puncte) decît „împărțit" (literă cu literă). Alt avantaj ar fi faptul că ideogramele au un caracter internațional, semnele fiind legate nemijlocit de sensul cuvintelor și, ca atare, aceleași semne putînd fi citite în diferite limbi. De aceea ideogramele au o mare răspîndire în științele contemporane. Diferite

semne întrebuințate în aritmetică, algebră, chimie, astronomie sînt de fapt ideograme cunoscute tuturor oamenilor cu învățătură de carte: +, −, :, ×, =, ≠ etc.

Numărul limitat al acestor semne (ele se aplică doar în domeniul științei sau disciplinei respective) face însă ca avantajul ce-l prezintă folosirea lor să fie destul de restrîns. Pe de altă parte, caracterul internațional al ideogramelor n-a ajutat cu nimic pe cercetători să descifreze scrierile ideografice vechi, de pildă hieroglifele și cuneiformele, al căror înțeles se pierduse cu scurgerea veacurilor.

Cu foloasele și neajunsurile lor, oamenii au întrebuințat sistemele de scriere ideografică timp de zeci de secole. Chinezii folosesc pînă și

Fig. 30. Semne ideografice folosite în cărțile cu mersul trenurilor:

stație cu bufet,
restaurant,
vagon cu paturi,
punct vamal,
corespondență cu vaporul,
corespondență cu avionul.

Fig. 31. Semne ideografice folosite pentru circulația pe drumurile publice

curbă la stînga
curbă la dreapta
drum accidentat
drum ingustat

Fig. 32. Semne ideografice folosite în hărțile geografice și istorice.

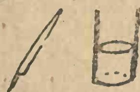
sat
oraș
mină
pod
mănăstire
înălțime

azi ideograme. Alte popoare vechi, ca egiptenii sau paleopersanii, au simplificat atît de mult ideogramele lor încît au ajuns să folosească litere în accepția de azi a cuvîntului. Dar, după cum noi cei de azi, care scriem alfabetic și folosim de multe ori ideograme, nu putem zice, din această cauză, că avem o scriere ideografică, tot așa egiptenii, deși

foloseau de multe ori semne alfabetice, nu aveau o scriere alfabetică. De altfel, sisteme de scriere de tip pur nu există. Scrierile trebuie legate de un tip sau altul, după cum predomină unele semne sau altele. Sînt scrieri care folosesc toate tipurile de semne: astfel, asirienii foloseau semne pictografice, silabice și fonetice; japonezii folosesc, astăzi, alături de semnele lor silabice, naționale, vechi fonograme chinezești, ba chiar și litere latine.

Cercetînd îndeaproape scrierile ideografice, se observă că la baza tuturor sistemelor mari de scriere din societățile sclavagiste ale antichității se află o metodă exclusiv pictografică. În capitolele următoare se va vedea că scrierea aztecilor, hieroglifele egiptene, scrierea cuneiformă, fonogramele chinezești păstrează urmele acestei stări de lucruri, ceea ce ne îngăduie nouă, celor de azi, să observăm cum s-a făcut trecerea de la pictografie la ideografie și apoi la scrierea fonetică.

Deosebirea dintre ideografie și pictografie constă în aceea că, pe cîtă vreme conținutul de idei al pictogramelor era aidoma cu al semnului-desen, deci concret, ideogramele aveau un conținut de idei deosebit de al desenului, abstractizat, redat cu ajutorul simbolurilor și al rebusului. Desenul unui sceptru nu înseamna în ideografie numai sceptru, ci și domnie, autoritate, putere, imperiu; desenul unui moșneag nu însemna numai bătrîn, ci și demnitate, prestigiu moral, gravitate. Mai mult, ideogramele aveau adesea valoare de fonograme: cînd semnul-desen corespundea unui cuvînt monosilabic, semnul acela intra în componența grafică a unui cuvînt polisilabic însă nu cu valoarea lui de idee concretă ori abstractă, ci cu valoarea lui fonetică, ajungînd cu timpul să nu mai păstreze decît o legătură vagă cu conținutul de idei pe care-l avea. Semnul șarpelui, spre exemplu, nu mai însemna șarpe, ci pur și simplu *șa*, ajungînd să intre astfel în componența grafică a tuturor cuvintelor care conțineau silaba *șa*. Dacă am face aplicația acestei situații la limba română, dacă am vrea cu alte cuvinte să scriem ideografic un cuvînt abstract românesc, atunci am scrie:

adică: toc + mai = tocmai

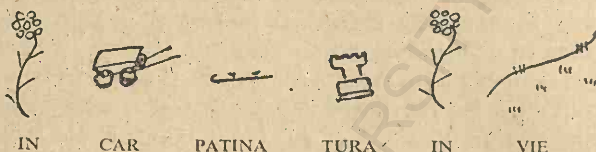
în felul acesta, din două cuvinte cu înțeles concret: toc (de scris) și mai (ciocan) pe care le-am scris pictografic, am obținut un cuvînt cu înțeles abstract: *tocmai*, pe care îl citim ideografic. Cele două semne-desene corespunzătoare unor cuvinte monosilabice (toc și mai), au intrat astfel în componența unui cuvînt polisilabic (tocmai) nu cu valoarea lor de

idei concrete, ci cu valoarea lor fonetică. Este ceea ce fac de altfel rebusiștii în revistele de specialitate [1].

De fapt, semnificaţia abstractă a obiectului pictat nu e aceeași pentru toţi privitorii. Cititorul din antichitate înțelegea deseori altfel decît își închipuia scribul. De aceea lectura textelor ideografice era dificilă chiar pentru cărturarii epocii. Pentru a se înlătura echivocurile s-a recurs încă din cele mai vechi timpuri la o puzderie de artificii. Totuși echivocurile n-au putut fi înlăturate, fiindcă ideografia dădea naștere echi-

---

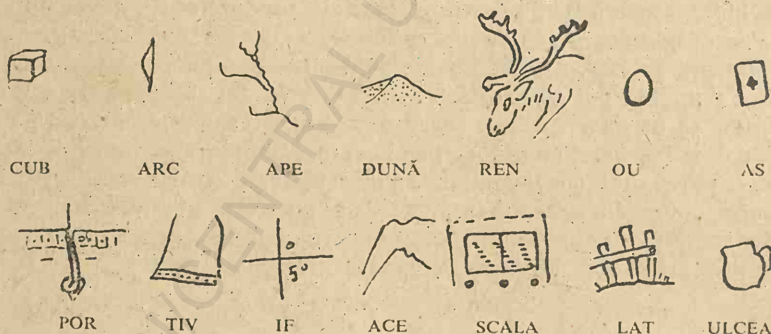
[1] Iată de pildă, un rebus compus de Nicolae Brînda din Cluj:

adică:

ÎN CARPAȚI NATURA ÎNVIE

sau altul compus de Victor Moise din Sibiu:

adică:

CU BARCA PE DUNĂRE NOUĂ SPORTIVI FAC ESCALĂ LA TULCEA

Ambele sînt exemple clare de felul cum se pot alcătui idei abstracte, propoziţii întregi și forme flexionare cu ajutorul unor desene de obiecte (folosite însă fonetic). Dar după cum străbunii omului, care au inventat ideografia, nu se jucau făcînd astfel

vocurilor ca desenul lui Antoine de Saint Exupery din *Micul Prinț*. Acolo scriitorul povestește cum copilul își imagina un lucru și îl desena:

Apoi îl arăta oamenilor mari. Dar oamenii mari, cu imaginaţia lor greoaie, spuneau că desenul reprezintă o pălărie și nu un elefant înghiţit de un boa, cum își imaginase copilul:

Cu toate greutăţile de acest gen, cînd străbunul omului a ajuns să-și dea seama de valoarea fonetică a obiectului desenat, descoperirea a însemnat pentru el o mare izbîndă a minţii, căci de aici pînă la alfabet nu mai e decît un pas. De aceea, scrierea ideografică nu poate să nu fie legată de fonetism, fiindcă fonetismul reprezintă faza ultimă a unora din sistemele ideografice, după cum pictografia reprezintă faza incipientă a tuturor.

Într-una din lucrările sale, cercetătorul sovietic I. Knorozov face o observaţie interesantă. El spune că o ideogramă nu se definește, așa cum se face de obiciei, ca fiind simbolul unui cuvînt, ci, mai exact, ca reprezentînd numai rădăcina cuvîntului. Se va vedea mai departe într-adevăr că o ideogramă nu reprezintă rădăcina cu afixe, nu redă, cu alte cuvinte, vorba în formele ei gramaticale, ci numai conceptul, ideea unui lucru, a unei fiinţe, a unei acţiuni ori a unei calităţi. Observaţia lui Knorozov este, de altfel, susţinută din plin de felul în care se folosesc ideogramele în sistemele hieroglifice ale Lumii Vechi — și în paginile următoare se va arăta pe larg acest mecanism.

Unele scrieri ideografice, ca de pildă ideografia aztecă, datorită unor împrejurări istorice vitrege, au rămas într-o fază destul de apropiată de pictografie. Ele vor înlesni deci cercetarea scrierilor ideografice mai evoluate.

---

de rebusuri, pe care le considerau probleme foarte serioase, de natură esoterică, tot așa rebusiștii de azi nu pornesc să-și compună jocurile lor distractive, adesea foarte interesante, gîndindu-se că fac ideografie. Deosebirea între concepţii apare evidentă, chiar dacă e privită prin prisma timpului.

Cele două concepţii sînt atît de îndepărtate, încît poate că unii rebusiști ar exclama ca monsieur Jourdain, dacă li s-ar spune că fac ideografie:

— Pe legea mea! Am împlinit patruzeci de ani de cînd fac proză și n-am știut!

SCRIEREA AZTECILOR. Ideogramele aztecilor sînt atît de apropiate de pictografie încît, cu ajutorul lor, cercetătorul își poate da seama ușor cum a avut loc evoluția de la o fază la alta.

Aztecii sînt o veche populație din Mexic; ei își aveau centrul politic în valea Anahuac a platoului cu același nume. La sosirea lor în locul acela ei au găsit o altă populație, cicimecii, pe care au risipit-o. În 1325 e.n. au întemeiat orașul Tenochtitlan, azi Mexico. La sosirea spaniolilor, orașul avea 60 000 de case; pe atunci civilizația aztecilor era foarte înaintată, aveau un sistem propriu de scriere și un calendar sau „piatră a soarelui" cu 365 de zile. Manuscrisele lor sînt cunoscute sub denumirea de „codice" și poartă numele unuia sau altuia din posesorii lor: codicele Vergara, Le Tellier etc. Codicele sînt alcătuite din fîșii din piele de cerb, sau dintr-un soi de pîslă alcătuită din *Agave americana* și bumbac. Ele sînt lungi de mai mulți metri, late de 10—20 cm și acoperite pe ambele părți cu un strat de calcar. Porțiuni dreptunghiulare ale acestor fîșii, pictate în culori vii, se îndoaie una deasupra celeilalte ca un pliant de cărți poștale ilustrate.

În cuprinsul dreptunghiurilor, aztecii pictau ori sculptau imagini și le însoțeau de scurte legende explicative, ca în pagina de la fig. 33, reprodusă dintr-un manuscris aztec. În cuprinsul ei se povestește despre stabilirea cicimecilor în valea Anahuac în secolul al XII-lea e.n.

În partea de sus a paginii se vede „peștera liliacului", Tsinaconoztoc, în care se naște regele Ixtlilxoșitl. Dedesubt se văd șefii cicimeci, înarmați, însoțiți de femeile lor, înaintînd într-o țară care pare să fie Mexicul, judecînd după plantele și animalele desenate. Fiecare personaj poartă un semn distinctiv, unit printr-o linie cu ceafa sa, semn după care știm cine este. Astfel, bărbatul cu capul de șoim la ceafă este *Tlotli*, „șoimul"; cel cu cactusul este Nopal Cuetlaxihui (*nopal* = cactus); femeia cu capul de vultur trebuie să fie Cheheihuatl, „vulturoaica"; peștera poartă de asemenea ca emblemă un liliac, *tsinacon*.

În alte manuscrise, mai evoluate, simbolismul e înlocuit aproape în întregime cu rebusul. Astfel, în codicele Le Tellier, aflat în Biblioteca Națională din Paris, numele celui de-al patrulea rege mexican, *Itscoatl*, care înseamnă Șarpele-Săgeată, e înfățișat printr-un șarpe (*coatl*) cu o coamă de săgeți de obsidiană (*itsli*).

Este o ideogramă care seamănă mai mult cu o pictogramă, alcătuită după modelul binecunoscut al rebusului. În codicele Vergara același nume este înfățișat fonografic, printr-un sistem mai perfecționat. O săgeată cu lame de obsidiană redă prima parte a numelui *its*(*li*); restul numelui e redat prin două fonograme silabice: un vas de pămînt *co* (*mitl*) și semnul apei, *atl*.

Fig. 33. Pagină din manuscrisul aztec în care se povestește despre stabilirea cicimecilor în Anahuac.
(După Berger, *Histoire de l'écriture*, pag. 30).

a

b

Fig. 34. Ideogramele pictografice pentru Itcoatl.

a. În *codicele Le Tellier*; b. În *codicele Vergara.*

Exemplul de mai sus ilustrează limpede felul în care s-a trecut de la pictografie la ideografie, de la pictarea unei idei cu înţeles concret la pictarea unui simbol. A fost destul să se observe că ceea ce numim azi idee poate fi notată cu ajutorul unui simbol și că simbolul poate fi citit ideografic. N-a fost ușor pentru oamenii epocii să atingă această performanță, căci ideogramele înfățișau la început idei distincte, cu totul independente de cuvîntul vorbit. Cu toate acestea, oamenii care scriau semnele citeau și pronunţau ceea ce scriau, iar cei ce pronunţau traduceau, fără să vrea, ideea desenată prin cuvîntul rostit, care exprima oral aceeași idee. În acest fel a apărut, cu timpul, în mod inevitabil, o obișnuință, după care o ideogramă deștepta, în mintea celui care o vedea,

Fig. 35. Zeul aztec Xipe Totec (zeul jupuit).

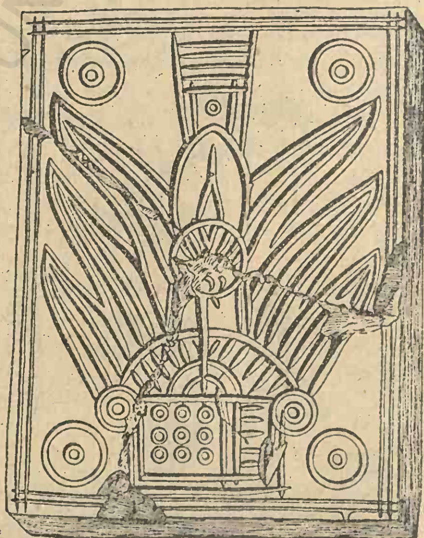

Fig. 36. Piatră cu inscripție calendaristică aztecă.

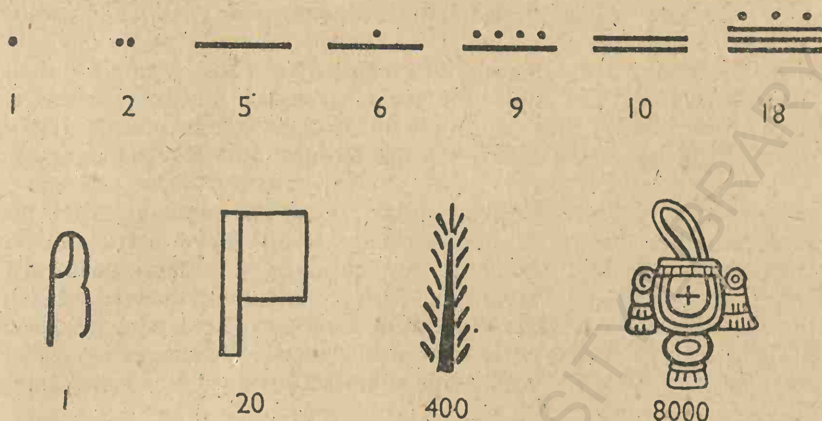

Fig. 37. Cifre aztece.

pe lîngă ideea desenată, și cuvîntul care o definea. Apoi obișnuința a devenit un fel de convenție, în sensul că fiecare ideogramă figurativă rămînea cu pronunțarea echivalentă semnului desenat inițial. În această fază, apariția sistemului pe care noi îl numim azi, rebus, a deschis larg, după cum s-a mai arătat, cîmpul posibilităților de exprimare grafică. Sensul pictat inițial a ajuns să aibă și un înțeles figurat. De asemenea, un grup de semne se citea cu alte cuvinte decît cele care corespundeau sensului propriu, pictat, dar sunetele care formau aceste cuvinte derivau în parte de la un semn, în parte de la altul, așa cum s-a văzut la pronunțarea numelui regelui Itscoatl în codicele Vergara. Aceasta e faza în care conchistadorii spanioli au găsit scrierea aztecă și i-au pus capăt.

Egiptenii, asirienii și chinezii care, spre începutul civilizației lor, trecuseră și ei prin această fază, au depășit-o. Ei au ajuns să folosească prima silabă a cuvîntului înfățișat în scris drept echivalent al întregii ideograme (principiu cunoscut sub numele de *pars pro toto*) și au descoperit astfel scrierea silabică despre care se va vorbi la timpul ei.

Nu mai puțin interesant este calendarul aztecilor. El îngloba un număr de 52 de ani împărțiți în patru perioade de cîte 13 ani. Fiecare perioadă avea ca simbol cîte o figură: prima, un cuțit de piatră *(tecpatl)*; a doua, o casă *(calli)*; a treia, un iepure *(tsachtli)*; a patra, o trestie *(acatl)*. Fiecare figură era însoțită de un număr de la 1 pînă la 13 cercuri care indicau anul în cuprinsul aceleiași perioade. Anul era împărțit în 18 luni de cîte două zeci de zile plus cinci zile „complimentare". Anul aztec avea deci 365 de zile. La fig. 36 se reproduce o piatră cu inscripția

unei date care fusese încrustată în zidul marelui templu din Tenochtitlan.

Ea menționează data începutului construcției, ziua a noua a lunii *pamitl* (pavilionul) din anul 4 din perioada trestiei, adică, după Hamy, cercetătorul inscripției, 9 decembrie 1483, cîțiva ani înainte de descoperirea Americii și de distrugerea acestei splendide civilizații.

SCRIEREA IDEOGRAFICĂ A CIUKCILOR. În colțul cel mai îndepărtat de nord-est al Uniunii Sovietice se află peninsula Ciukotsk. Districtul național al ciukcilor, care cuprinde și această peninsulă, face parte din ținutul Habarovsk. Ciukcii, în număr de vreo 15 000, sînt azi în plină dezvoltare. Ocupațiile lor de căpetenie sînt pescuitul și vînătoarea. Ei au și o scriere proprie, ideografică. Scrierea lor a fost descoperită în 1933 cînd o expediție științifică sovietică a adus la Leningrad patrusprezece plăcuțe de lemn pe care se vedeau caracterele acestei scrieri, necunoscute pînă atunci. Ea fusese înjghebată de păstorul Tenevil din Anadîrul de sus, în anul 1930. O folosesc deci abia de treizeci și patru de ani.

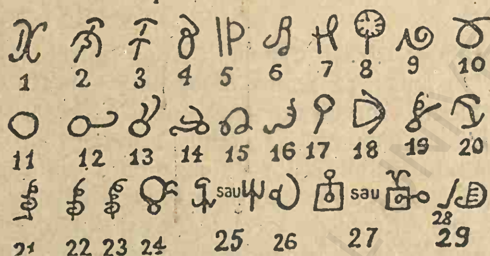

Fig. 38. Ideogramele ciukcilor: 1 — tată; 2 — mamă; 3 — copil; 4 — turmă; 5 — la rîu; 6 — puțin; 7 — bogat; 8 — sărac; 9 — bine; 10 — rău; 11 — eu; 12 — al meu; 13 — al nostru; 14 — hrană, a mînca; 15 — a trăi; 16 — a fi; 17 — aici; 18 — nu; 19 — numai; 20 — deci; 21, 22, 23 — diferite numiri de pești; 24 — farfurie; 25 — lumină; 26 — ceșcuță de ceai; 27 — lapte; 28 — lulea, tutun; 29 — țigări. (După Z. Kulungici, *Historija Pisama*, pag. 146).

SCRIEREA BAMUM. Cîteva date asupra acestei scrieri ideografice artificiale vor contribui la înțelegerea caracterului marilor scrieri ideografice ale Lumii Vechi care vor fi înfățișate în capitolele următoare.

Scrierea bamumilor a circulat în Camerun. La începutul secolului nostru, Ngioja, regele Bamumului (numele unui trib și al unui ținut din Camerun), a dat poruncă supușilor săi cu știință de carte să inițieze o scriere prin care el, regele, să-și poată trimite poruncile către ajutoarele sale, în limba țării. Scrierea trebuia în așa fel concepută, încît autoritățile coloniale să nu o poată descifra. Regele dorea în acest chip să se sustragă cenzurii lor. Învățații bamumi, luînd ca bază niște semne folosite

de multă vreme în regiunea de stepă a Camerunului, au imaginat o scriere cu un pronunţat caracter ideografic. În 1907 scrierea a suferit o reformă; ea conţinea atunci un număr de trei sute cincizeci de semne, parte ideografice, parte fonetico-silabice. Semnele acestea au fost create de persoane care cunoşteau şi alte moduri de scriere, care ştiau deci cum să lucreze, avînd multe termene de comparaţie. De aceea ele cuprind aproape toate caracteristicile scrierilor ideografice în plină evoluţie. La aceasta se mai adaugă şi faptul că limba vorbită în Bamum este în mare parte monosilabică, asemănătoare din acest punct de vedere cu limba chineză care şi ea e în mare parte monosilabică. Învăţaţii bamumi, care n-au vrut să se îndepărteze de semnele lor strămoşeşti, au avut deci de unde să tragă învăţăminte atît în privinţa evoluţiei ideografice, cît şi a fonetismului. Ca urmare a acestei stări de lucruri, cu timpul, scrierea Bamum şi-a redus mult numărul semnelor şi a devenit

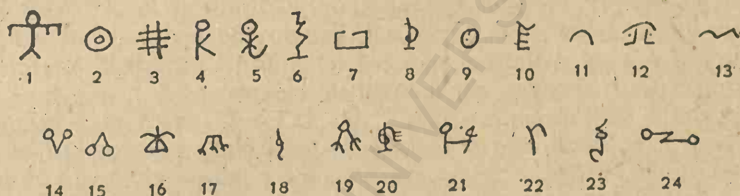

Fig. 39. Scrierea bamumilor:

1 — *si*, pasăre; 2 — *baka*, farfurie; 3 — *kuo*, scară; 4 — *nod*, corp; 5 — *mon*, copil; 6 — *nue*, şarpe; 7 — *sie*, groapă; 8 — *tüt*, ureche; 9 — *pe*, nucă; 10 — *nyam*, cal; 11 — *wuo*, piatră; 12 — *tu*, cap; 13 — *ndab*, fir; 14, 15 — *li*, ochi; 16 — *mi*, obraz; 17 — *ngüe*, leopard; 18 — *memfi*, capră; 19 — *mengob*, cocoş; 20 — *nyu*, păr; 21 — *kuob*, loc cu palmieri; 22 — *kom*, brici; 23 — *ndab*, casă; 24 — *tum*, noroi. (După D. Diringer, *L'alfabeto nella storia della civiltà*, pag. 20).

cursivă şi aproape alfabetică. În cercetarea de faţă, însă, interesează numai aspectul ei ideografic şi caracteristicile ei în această fază. Toate semnele reprezentau un obiect oarecare; întregul era înfăţişat printr-o singură parte *(pars pro toto)*; cuvintele erau reprezentate cu ajutorul simbolismului (a merge: urme de paşi; a mînca: o farfurie cu ceva în ea); ideile abstracte erau reprezentate prin gesturi care reproduceau anumite acţiuni.

SCRIEREA HIEROGLIFICĂ EGIPTEANĂ. Cu aceasta începem cercetarea primului şi, se pare, a celui mai vechi sistem de scriere ideografică. Din toate sistemele de acest fel, hieroglifica egipteană are o particularitate deosebit de interesantă: în măsura în care păstrează pînă foarte tîrziu, printre caracterele sale, formele celor mai primitive ideograme, în aceeaşi măsură şi în sens invers, datorită unui număr

de două zeci și patru de semne diferite, vechi de cîteva mii de ani, scrierea egipteană este cea mai apropiată de scrierea alfabetică. De aceea, se poate urmări, cercetînd-o, întreaga evoluţie a semnelor grafice, începînd din cele mai vechi timpuri și pînă, relativ vorbind, aproape de noi. Înainte de a intra în subiect, e bine de arătat că egiptenii, care în limba lor se numeau *kemet*, iar în semită *misr*, au avut o civilizație împărțită azi convențional în două perioade: una dinastică, al cărei început datează de pe la sfîrșitul mileniului al IV-lea î.e.n., și alta preistorică sau predinastică. Aceasta din urmă acoperă, bineînțeles, secolele dinaintea perioadei dinastice.

Primele hieroglife datează cam de pe timpul primei dinastii. Numele cu care le desemnăm astăzi le-a fost dat de autorii greci din vremea Imperiului roman și e compus din cuvintele *hieros* (sfînt) și *glyphein* (a grava). Citirea lor e posibilă azi datorită faptului că, în 1822, un savant francez, François Champollion, a izbutit să le descifreze, lucru care fusese cu neputință de realizat timp de sute de ani înaintea lui, căci, după dispariția civilizației egiptene semnificația scrierii lor s-a pierdut. Nimeni nu mai putea citi hieroglifele egiptene.

Cum a fost posibilă izbînda din 1822? Datorită unei întîmplări, factor, care, după cum se știe, stă la baza multor descoperiri de mare importanță. Balzac scrie undeva: „viața e plină de întîmplări curioase" și o întîmplare curioasă a fost faptul că, în 1799, tînărul ofițer de artilerie Boussard, venit în Egipt cu armata lui Napoleon, și-a căutat de lucru în afara cantonamentului în care se găsea. Fortul St. Julien din orășelul Reșid (în franțuzește Rosette) se afla în plină deltă, la 70 km est de Alexandria, și Boussard se plictisea cumplit între zidurile lui. Ca să-i treacă urîtul, el a ieșit din fort cu o grupă de soldați și a început să caute relicve egiptene. Nu după multe căutări soldații au dezgropat o piatră veche, spartă, lungă de vreo doi metri, care purta trei inscripții în trei feluri de scriere. Bineînțeles Boussard nu și-a dat seama că, datorită acestei pietre, misterioasa și indescifrabila scriere hieroglifică va putea fi mai tîrziu înțeleasă.

Lucrurile s-au petrecut în vremea în care Bonaparte năvălea în Egipt cu trupele franceze.

În timp ce prima armată napoleoneană, cea numeroasă, subjuga Egiptul, cealaltă—a savanților—cerceta, săpa și măsura peste tot. În cursul acestor investigații, ofițerul Boussard a descoperit piatra de la Rosette care avea trei inscripții: una în hieroglife, alta în scriere demotică și alta alfabetică, în greacă. Mai tîrziu s-a constatat că era vorba de un decret dat în anul 196 î.e.n. de preoții din Memfis în onoarea faraonului Ptolemeu al V-lea Epifanul. Un pasaj din textul grec a îngăduit lui

Champollion să afle calea cea bună către descifrare. Scrierile sale: *Lettre à M. Dacier* și *Précis du système hiéroglyphique* au pus bazele egiptologiei ca știință și nu mult mai tîrziu hieroglifele au ajuns să fie citite de egiptologi ca și textele grecești de către eleniști.

ISTORICUL DESCIFRĂRII HIEROGLIFELOR. Dacă savanții de la începutul erei noastre ar fi dat atenție traducerii unei inscripții de pe un obelisc egiptean făcută de scriitorul grec Hermapion, descifrarea hieroglifelor n-ar fi avut o istorie lungă și de multe ori comică. Originalul traducerii lui Hermapion s-a pierdut de mult, dar traducerea s-a păstrat în manuscrisele istoricului latin Ammianus Marcellinus care a trăit în Antiohia prin secolul al IV-lea e.n. Stilul acestuia, simplu și lipsit de prețiozități, nu prea inspira încredere, căci, din păcate, așa se întîmplă cu tot ceea ce apare de la început simplu și limpede. Cugetătorii erau pe atunci fermecați de cuprinsul celor două volume, intitulate *Hieroglifica*, scrise de Horus Apollo numit și Horapollonius, un egiptean grecizat, care a trăit în Nilopolis (Egipt) tot prin secolul al IV-lea. În cărțile lui, Horapollonius dădea diferite traduceri fanteziste de hieroglife. El vedea în aceste semne simbolurile tainice ale înțelepciunii magilor de altădată și spunea că nu trebuie să *citim* hieroglifele, ci să le *înțelegem* mistic. Fiindcă semnele hieroglifice conțin felurite chipuri de oameni, făcînd gesturi diferite, apoi păsări, animale, obiecte de uz casnic alăturate în chip curios altora de uz militar etc., el și-a închipuit că figurile și gesturile au o anumită semnificație, pe care, cu ajutorul fanteziei, o va putea înțelege. Horus Apollo arăta că hieroglifa „iepure" însemna „a deschide", „pentru că iepurele stă totdeauna cu ochii deschiși", interpretare care nu corespundea adevărului; de asemenea Horapollonius arăta că hieroglifa „gîscă" însemna „fiu", pentru că „gîsca este pasărea care își iubește cel mai mult puii, de aceea preoții egipteni au ales imaginea ei pentru a reprezenta noțiunea de fiu", interpretare care iarăși nu corespundea adevărului. Savanții timpului apreciau însă pozitiv aparatul cu care Horapollonius își prezenta aberațiile. Sistemul lui de citire a hieroglifelor i-a condus pe cercetătorii care i-au urmat pe o cale cu totul greșită; cu cît aveau mai multă imaginație, cu atît tălmăceau mai fantezist. Printre aceștia menționăm numele italienilor Valeriano și Mercatti, care au trăit în secolul al XVI-lea. O mare vîlvă a stîrnit la vremea ei lucrarea de 454 pagini a lui Ioan Bolzani intitulată *Hieroglifica sau tălmăcirea scrierii sfinte a egiptenilor*. Bolzani nu numai că „a explicat" tainica semnificație a hieroglifelor, dar a și plăsmuit semne pe care el le decreta „hieroglife". Figura unei maimuțe în poziție de adorație în fața lunii era, după Bolzani, o „hieroglifă" care indica

răsăritul lunii noi, pentru că „maimuţele scot ţipete cînd răsare luna nouă". Un elefant care calcă în picioare un șarpe, totul desenat la poalele unui castel medieval, însemna „rege". De ce? În primul rînd pentru că „elefantul are o trăsătură caracteristică firii regești, căci el nu îndoaie genunchii atît de mult ca alte animale". Apoi pentru „că pe o monedă romană e reprezentat un elefant care strivește un șarpe și tot acolo se află o inscripţie: *caesar* (rege)". Acestea erau „hieroglife" create de Bolzani.

Astfel de naivităţi se bucurau pe atunci de mare trecere. S-a ajuns să se demonstreze că blazoanele nobililor francezi semănau cu hieroglifele. Susţinătorii acestei aberaţii decernau hieroglifele mai aspectuoase potentaţilor zilei, adică ducilor, marchizilor și conţilor. Doamnelor, ei le decernau flori, cavalerilor lei, iar puternicului Richelieu — un elefant. Astfel, acești scriitori se bucurau de faimă iar lucrările lor de succes, adevăr prea trist ca să mai dea naștere unui zîmbet.

În secolul al XVII-lea trăia la Roma filologul german Athanasius Kircher, preot iezuit și profesor la Collegio Romano, om de vastă cultură, înzestrat cu o memorie puţin obișnuită. El se ocupa cu nenumărate probleme printre care cele mai de seamă erau: filologia, teologia, filozofia, medicina, știinţele naturale, aritmetica, mecanica, astronomia, muzica, optica, magnetismul, pasigrafia, istoria, arheologia, geografia, ba chiar prestidigitaţia și magia. Cum în timpul acela, la Roma se restauraseră obeliscurile egiptene aduse acolo cu un mileniu și jumătate în urmă de împăraţii romani, Kircher s-a ocupat și de ele, încercînd să descifreze textele săpate pe suprafaţa lor. Încercarea lui nu a dat roade, însă a avut un merit, acela că a pus bazele coptologiei. El a arătat — și pe bună dreptate — că nu se va putea înţelege scrierea vechilor egipteni fără să se cunoască limba coptă, adică limba vorbită de urmașii vechilor egipteni. Cuvîntul *copt* e o formă denaturată a cuvîntului grecesc *Aigyptos*, transformat în *gyptios* și devenit la arabi *gobt*, *gupt* sau *gipt*. Kircher învaţă așadar limba coptă și începe să tălmăcească hieroglifele, publicînd patru caiete cu traduceri. Folosind însă metoda lui Horus Apollo el greșește în toate interpretările sale, deși pregătirea și capacitatea sa intelectuală l-ar fi îndrituit la alt rezultat. Discipolii săi merg departe pe calea aceasta greșită și ajung să se contrazică unii pe alţii. Munca lor e pe de-a întregul compromisă și nimeni nu mai dă crezare celor ce se ocupă de hieroglife. S-a ajuns astfel la părerea că hieroglifele erau simple ornamentaţii, lipsite de sens grafic. Totuși se mai găseau oameni de știinţă care, în adîncul sufletului lor, nu pierduseră speranţa să le descifreze.

Studiul scrierii chinezești îl face pe francezul Joseph de Guine să tragă concluzia că între hieroglife și semnele chinezești există o asemă-

nare, fiindcă... în vremurile de demult chinezii au locuit în Egipt! Cu astfel de raţionamente el stabileşte totuşi trei lucruri care s-au dovedit apoi adevărate: 1) existenţa determinativelor atît într-o scriere cît şi în cealaltă; 2) hieroglifele încadrate în ovaluri, aşa-numitele cartuşe, cuprindeau nume proprii; 3) în scrierea egipteană nu existau vocale.

După Guine, călătorul german Carsten Niebuhr (tatăl istoricului) observă un lucru foarte important: numărul hieroglifelor care se deosebeau unele de altele nu era prea mare. De aceea Niebuhr se întreabă, fără să găsească răspunsul, dacă hieroglifele nu reprezentau cumva silabe.

În sfîrşit, în 1799 se descoperă, după cum am arătat, piatra de la Rosette. Ceea ce a atras imediat atenţia savanţilor a fost că piatra conţinea trei inscripţii, în trei caractere diferite: una în hieroglife, alta în demotică, adică în scrierea populară egipteană, şi ultima în greacă, aceasta din urmă deci uşor de citit. În inscripţia greacă se menţiona că acelaşi text a fost gravat în cele trei scrieri şi de aici s-a tras concluzia că textul hieroglific ar putea fi descifrat comparîndu-l cu cel grecesc. Cine va primi laurii izbînzii? Primul care studiază piatra e savantul francez Silvestre de Sacy. El a observat că în textul grecesc se găseau cuvintele Alexandru şi Alexandria, cu ortografie asemănătoare; cum în ultimul rînd al textului grecesc se arăta că, pe piatra aceea, acelaşi decret era săpat în scrierea sfîntă (hieroglifică), în scrierea populară (demotică) şi în greceşte, el a presupus că aceste cuvinte, Alexandru şi Alexandria, se găseau şi în textul demotic, dar nu ştia cum să dea de ele în noianul de semne necunoscute. A făcut atunci socoteala că, dacă la 54 de rînduri greceşti corespundeau 32 de rînduri demotice, un raport asemănător trebuia să existe şi între cuvinte. Sacy, ca şi savanţii de pe urma lui, şi-a făcut cercetările în cadrul inscripţiei demotice fiindcă pe piatra de la Rosette această inscripţie era întreagă; piatra era spartă la extremitatea unde se afla textul hieroglific, care, din această cauză, nu era întreg. Aşadar, Sacy a calculat cam pe ce rînd şi în ce loc ar trebui să întîlnească semne cu ortografie asemănătoare care să însemne Alexandru şi Alexandria. Dacă în inscripţia demotică la locurile găsite prin astfel de calcul, grupurile de semne vor fi asemănătoare, însemna că socotelile lui erau bune. Şi într-adevăr, măsurînd cu compasul, găseşte spre bucuria lui două grupe de semne care se asemănau între ele atît de mult, încît nu putea fi vorba de vreo greşeală/Jubilînd, Sacy caută şi alte nume proprii. Norocul însă nu-i mai surîde: nu mai găseşte nici o potrivire. Oricît s-a străduit apoi, el nu a putut descifra nimic.

În acelaşi timp cu Sacy, doi tineri orientalişti, Marseille şi Raige, observă că în textul grecesc numele Ptolemeu se întîlneşte de unspre-

zece ori; au căutat atunci în textul demotic dacă nu cumva există grupuri de semne asemănătoare care să se repete de unsprezece ori — și, spre norocul lor, le-au găsit. Felul în care se scria în demotică Ptolemeu era deci găsit, însă cuvîntul nu putea fi citit fiindcă nu se știa ce sunete corespundeau semnelor. Se presupunea că Ptolemeu suna în egipteană altfel decît în grecește.

Rezultatele căutărilor acestor doi orientaliști au fost tipărite abia după ce s-au publicat lucrările altui cercetător, ale savantului suedez Akerblad care, folosindu-se de limba coptă și de același fel de analiză, a izbutit să afle felul în care se scriau șapte nume proprii egiptene; cu semnele care alcătuiau aceste nume proprii el a întocmit un alfabet. Cînd a încercat însă, cu ajutorul acestor litere, să citească și altceva decît nume proprii, Akerblad nu a reușit. De ce literele găsite de el erau bune numai pentru nume proprii? A fost o întrebare la care Akerblad nu a putut răspunde.

În acest stadiu cercetările sînt luate și continuate de un medic englez, Thomas Young, cunoscător al multor limbi orientale. Marea lui calitate era că studia cu multă îndîrjire și seriozitate problema care-l interesa. Deși nu cunoștea limba vechilor egipteni, a izbutit, prin chibzuială și muncă încordată, să aducă o contribuție de seamă la descifrarea hieroglifelor. El a făcut următorul raționament: deși scrierea e simbolică (așa se știa pe atunci fiindcă așa susținuse Horapollonius), numele proprii grecești cuprinse în textul grec al pietrei de la Rosette nu pot fi scrise simbolic, căci atunci nu le-ar mai fi putut citi decît scribul care a imaginat simbolul. Deci atît în scrierea hieroglifică, precum și în cea demotică, trebuie să existe semne pentru aceste nume, iar aceste semne nu pot fi decît semne pentru sunete. Vom vedea mai jos că într-adevăr așa a fost.

Ceasuri în șir el copia hieroglife și semne demotice ca să se familiarizeze cu ele. Cu timpul a căpătat o astfel de dexteritate încît scria semnele cu ușurința unui scrib din antichitate. Astfel a ajuns el să observe că ovalul cartușului din textele hieroglifice era înlocuit în textul demotic prin semnele simplificate < >. Comparînd apoi glifele cuprinse între aceste semne demotice cu glifele din interiorul cartușelor (care figurau numai în hieroglife), el face descoperirea epocală că scrierea demotică e de fapt o scriere hieroglifică simplificată. În felul acesta el descoperă care sînt semnele demotice corespunzătoare cartușelor din scrierea hieroglifică, ajungînd astfel să cunoască modul în care se scriau (fără să le poată citi) numele proprii în hieroglife și în demotică.

Drumul pe care Champollion avea să-l străbată cu glorie mai tîrziu începea așadar să se netezească. Multe încercări a făcut Champollion pînă să ajungă la marea lui descoperire. Multe teze a elaborat și de nenumărate ori și-a dat seama că a greșit, dar totdeauna a avut curajul să-și recunoască greșelile și să reia cu dîrzenie lucrul de la capăt. Viața și activitatea lui sînt pilde pentru orice adevărat om de știință.

Încă de mic, Jean François Champollion a arătat ce copil înzestrat este: a învățat singur să citească și să scrie, comparînd cuvintele rugăciunilor pe care le știa pe de rost cu cuvintele scrise în cartea de rugăciuni. „Unde e scrisă această rugăciune, mamă?“ avea el obiceiul să întrebe seara, la culcare. Mama lui îi arăta locul, iar el căuta să înțeleagă, vorbă cu vorbă, ce însemnau colăceii, liniuțele și punctele pe care le vedea tipărite; și a izbutit. La nouă ani cunoștea perfect limbile latină și greacă. La zece ani urma în același timp două școli. Din ziua cînd, în vîrstă fiind de unsprezece ani, fratele lui mai mare l-a dus la un savant al vremii unde, pentru prima dată, a văzut tainicele papirusuri egiptene, Champollion n-a mai avut altă preocupare în timpul liber decît de a citi tot ceea ce era scris despre hieroglife. Jocurile, copiii, plimbările, nu-l mai interesau. Cu aprobare specială el învață la liceu limbile coptă și etiopiană. Pregătește totodată prima sa lucrare *Egiptul și epoca faraonilor* din care, la terminarea liceului, are gata cîteva capitole. Datorită lor este ales membru al Academiei din Grenoble. Avea atunci 17 ani. Apoi e numit profesor la Collège de France.

Era în anul 1807. Ascensiunea și căderea lui Napoleon Bonaparte au urmări însemnate asupra vieții sale. Fiindcă Champollion era bonapartist, noul regim politic îl exilează în orașul său natal, Figeac, și-l scoate din învățămînt și de la academie. Lipsit acum de mijloace de trai, el nu renunță la preocupările sale. Studiază cu asiduitate piatra de la Rosette și își îndreaptă atenția asupra scrierii demotice. Descoperă existența scrierii hieratice, necunoscută pînă atunci. E influențat mult de Horus Apollo și apucă pe calea greșită arătată de acesta. Ajunge să creadă că cea mai veche scriere egipteană e demotica, iar cea mai nouă hieroglifica. După ani de muncă obositoare și sterilă ajunge să-și dea seama că a greșit, că hieroglifele nu sînt simboluri, cum credea Horus Apollo, și că demotica nu e cea mai veche scriere egipteană, ci din contra; retractează tot ce a susținut pînă atunci și își îndreaptă cercetările pe o cale nouă, pe aceea deschisă de Young, și se ocupă de cartușe. Începe cu acela care conținea numele lui Ptolemeu. El vede, ca și înaintașii săi, că acest cuvînt avea în textul grecesc zece litere (Ptolemaios), iar în textul hieroglific numai șapte. Aceasta era cauza pentru care nimeni pînă atunci nu putuse citi cuvîntul, deși înțelesul

lui era cunoscut. Nimeni nu știa cum pronunțau egiptenii numele lui Ptolemeu; dacă s-ar fi știut acest lucru, cartușul s-ar fi citit și s-ar fi găsit echivalențele semnelor din interiorul lui.

Champollion ia atunci în considerație ipoteza lui Guine, după care scrierea egipteană nu conține vocale. El descompune cartușul și citește P T L M i S[1].

Citea bine sau nu? Ca să fie sigur, el trebuia să compare semnele găsite cu altele identice, din alte cartușe. Descompune atunci alte nume grecești transcrise înhieroglife și atestate de înaintașii săi și de cercetările sale: Berenice ΒΡΝΙΚΣ, Alexandru ΑΛΚΣΑΝΤΡΣ etc. și compune astfel un alfabet de semne consonantice pe care-l folosește la descifrarea cartușelor, căci în textele curente sistemul acesta nu dădea rezultate. Citea însă bine ori nu?

Trebuie să arătăm aici că citirea hieroglifelor egiptene a rămas pînă astăzi convențională. Lipsa vocalelor în text nu îngăduie să se cunoască felul exact în care vechii egipteni pronunțau cuvintele. Nu știm adică dacă vechii egipteni își spuneau *kemet*, *kmet*, *kîmît* sau altfel. Astăzi între consoane se intercalează în mod convențional vocala *e* ca să se ușureze pronunția. Dacă faptul acesta — lipsa vocalelor — apare azi ca un defect în scriere, nu tot așa stăteau lucrurile în vechime. Într-adevăr, limba veche egipteană, ca orice limbă, avea cîteva dialecte. Aceste dialecte se deosebeau atît de mult între ele, încît un locuitor din Egiptul de Sus nu se putea înțelege cu altul din Egiptul de Jos. Deosebirea cea mai importantă consta în pronunțarea vocalelor. Lipsa lor în scriere făcea ca această greutate să dispară pentru cititor. Într-adevăr și egipteanul din nord ca și cel din sud puteau citi și pricepe un text consonantic, deși în vorbire nu se înțelegeau din cauza vocalelor.

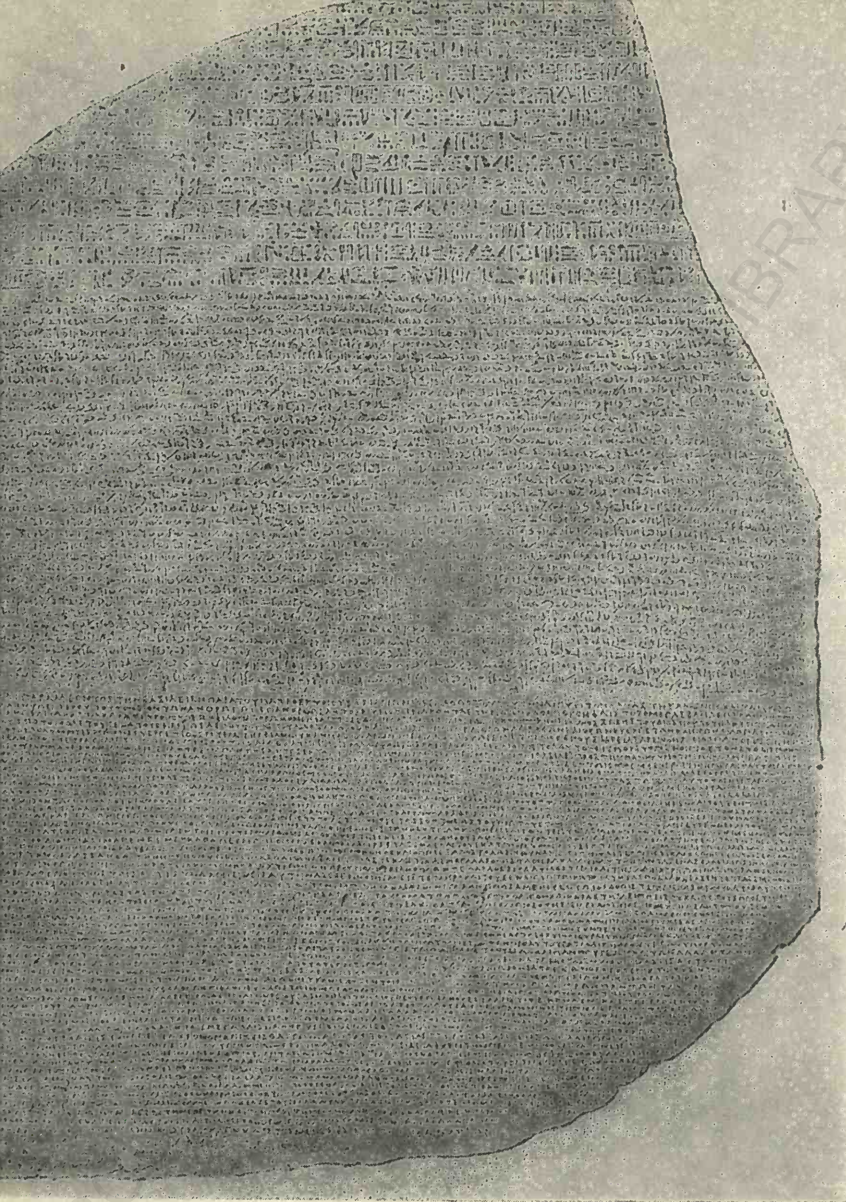
Ce a făcut mai departe Champollion?

Observînd că pînă atunci cercetările s-au îndreptat numai asupra numelor proprii grecești (Alexandru, Berenice etc.), el își pune problema numelor proprii egiptene. Aceste nume, pe bună dreptate, nu puteau lipsi dintr-un text egiptean. Într-un manuscris găsit în 1822, el observă două cartușe: și. Interpretează pictografic primul semn din primul cartuș, cercul cu punct (soarele) și citește Ra (numele zeului-soare la egipteni, lucru pe care-l știa din textele grecești). Ultimele două le cunoștea din cartușul Ptolemeu și știa că redau sunetul S. Iar hieroglifa reprezenta în piatra de la Rosette noțiunea „a naște“

[1] În numele egiptean al lui Ptolemeu, Ptlmis, vocala i este semiconsonantă.

I. *Scribul egiptean de la Saqqarah (A doua jumătate a mileniului al treilea).*

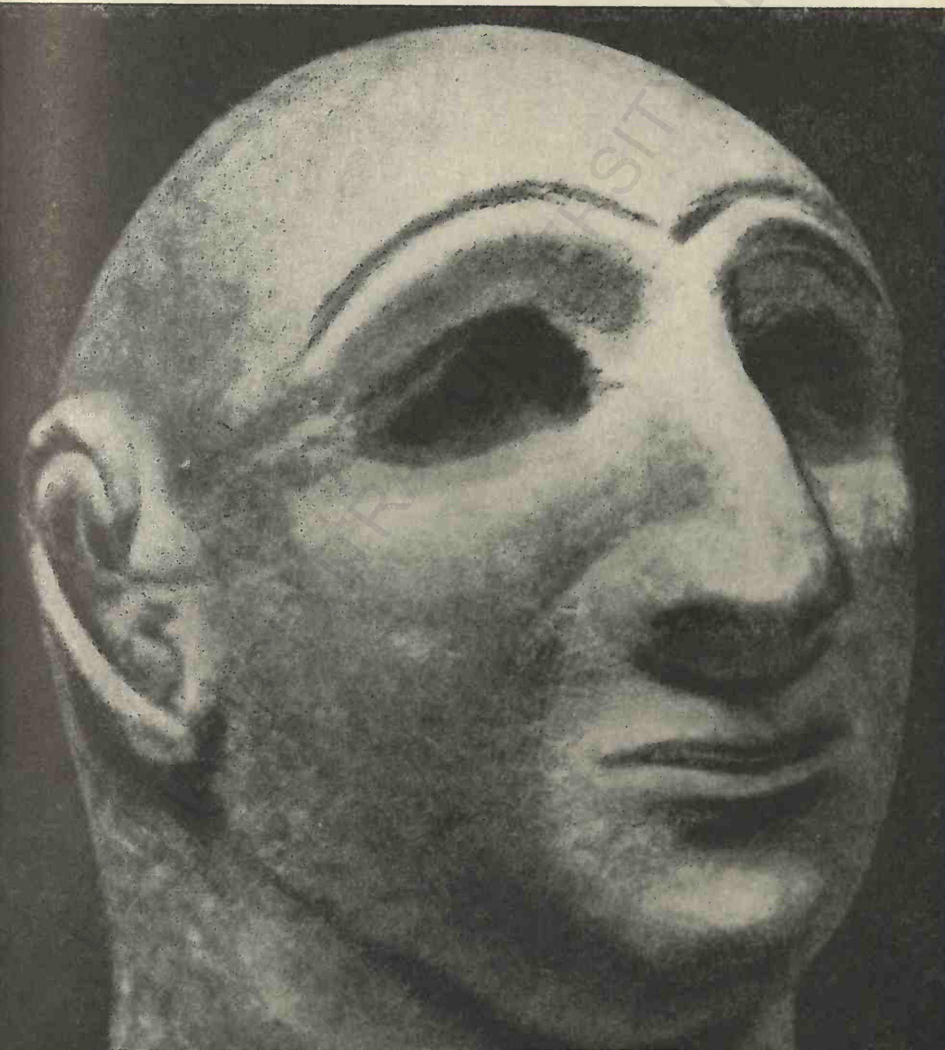

II. Piatra de la Rosette.

III. Cap de sumerian sculptat în calcar la începutul mileniului al III-lea i.e.n. (După K r a m e r, *Istoria începe la Summer*).

Lipsa totală a părului face să poată fi ușor studiat din punct de vedere antropologic. Deși la prima vedere s-ar părea că are trăsături semite, totuși faptul că nasul este exagerat acvilin, că extremitățile lui nu sînt cărnoase și umflate, precum și occiputul plat, aproape în prelungirea liniei gîtului, arată că e de altă origine.

IV. Constantin Brâncuşi, Domnişoara Pogany. A. bronz din 1913; B. marmură din 1931.

André Malraux a observat asemănarea frapantă dintre acest cap, căruia Brâncuşi i-a dat o formă apropiată de ou, şi sculpturile sumeriene. Liniile pleoapelor şi ale sprîncenelor devin în sculptură arcade in forme primordiale. Conturul oului, simbolul principiului fecund în natură, este forma buzelor cînd rostim litera *o*, vocală cu rol foarte important în fonetică. Interjecţia *o* însoţeşte expresia celor mai multe sentimente: durerea, surpriza, mirarea, admiraţia, mînia, bucuria, dorinţa, frica etc.

(*misa* în coptă). Aplicînd principiul *pars pro toto* semnul acesta nu înfățișa oare litera M, cu care chiar seamănă? Și atunci cartușul întreg R-M-S-S nu trebuie citit Ramses? Inima lui Champollion începe să bată cu putere.

În cartușul al doilea, pe lîngă două semne ce păreau cunoscute, și (M și S) era o pasăre, ibisul egiptean, care în grecește se numea *Tot*, iar în coptă *Thovt* sau *Thot*. Oare atunci cartușul TOT-M-S nu conținea numele lui Tutmes?

Într-adevăr așa era, iar Champollion și-a dat pe loc seama că a făcut o descoperire foarte importantă: nu numai numele grecești se scriau cu alfabetul hieroglific, ci orice fel de nume. A smuls atunci ușa camerei vecine, unde se afla fratele său și a strigat:

—*Je tiens l'affaire*!

Intuiția pe care a avut-o i-a provocat o emoție așa de puternică încît a leșinat și cîteva zile n-a mai fost bun de nimic. După ce s-a înzdrăvenit el înfățișează public rezultatele descoperirii sale și dovedește că poate descifra și citi destul de multe cuvinte din textele gravate în piatră.

Young, care se afla atunci la Paris, a exclamat:

—Champollion a deschis ușa tainică a scrierii egiptene folosind o cheie englezească...

Fiind însă om cinstit a adăugat:

—Lacătul era însă atît de ruginit încît a fost nevoie de o mînă foarte dibace și vînjoasă care să poată răsuci cheia...

Teoriile lui Champollion au fost primite cu multă curiozitate dar și cu neîncredere. Ca sfidare i s-a dat să descifreze și altceva decît cartușe, care conțineau doar nume de regi; el a descifrat cît a putut, dovedindu-și afirmațiile. Dar, ca toți cei care se abat de la calea bătută de înaintași sau de la curentul stabilit de contemporani, Champollion și-a creat adevărați dușmani printre savanții epocii. În plus era și om al vechiului regim, lipsit de relații printre potentații zilei. Unii îi disprețuiau atît de mult sistemul încît l-au condamnat fără să-l studieze. Alții l-au studiat numai pentru a-l combate. Acest fapt dovedește că savanții de rea-credință, dacă vor, pot să aducă multe neajunsuri chiar celui care are dreptate. Știința și adevărul nu au mers totdeauna mînă în mînă. Vrăjmășia și adversitatea l-au urmărit pe Champollion pînă la mormînt. A murit după zece ani, în 1832, amărît și sărac, în vîrstă de patruzeci și patru de ani.

Mergînd pe calea trasată de Champollion alți savanți, ca Lemm, Schiaparelli, Em. de Rougé, Brugsch, Lauth și Goodwin, au reluat cu bu-

nă-credință cercetările acestuia găsind descifrări și pentru celelalte hieroglife, ajungînd cu timpul să citească aproape cursiv orice text hieroglific.

Nu după mult, în 1866, R. Lepsius descoperă un alt text trilingv pe o stelă zisă de la Canopo, un orășel lîngă Abukir, între Alexandria și Rosette, care conținea un decret sacru în onoarea regelui Ptolemeu al III-lea (239 î.e.n.), și care a confirmat definitiv rezultatele cercetărilor lui Champollion și ale urmașilor lui.

DESCRIEREA HIEROGLIFELOR. Unul din cele mai vechi monumente epigrafice egiptene este placa de ardezie sculptată în relief, găsită lîngă Hieraconpolis (în limba greacă „Orașul Șoimului"), vechea capitală a Egiptului de Sus, oraș numit astfel pentru că zeul local, Horus, era adorat sub formă de șoim.

Placa aceasta (rest al unei cutii de fard), aflată acum în muzeul din Cairo, dăinuie de pe vremea regelui predinastic Nar-mer, înaintașul ui Menes, întemeietorul primei dinastii. Pe reversul ei găsim primele elemente de scriere egipteană în pictografie simbolică. Regele Nar-mer, în picioare, ține în mîna stîngă chica unui prizonier, iar cu dreapta, în care strînge o măciucă, îi dă prizonierului lovitura de moarte. Regele, zice așadar inscripția, și-a distrus dușmanii. Alături vedem șoimul, simbolul regelui, care ține în gheare o funie, legată de capul unui om în spatele căruia sînt șase frunze de lotus, iar sub ele, un oval care sem-

Fig. 40. Placa de ardezie a regelui Nar-mer.

nifică o bucată de țară. Mai jos zărim un harpon și un dreptunghi acoperit cu linii unduioase, ceea ce ar însemna un lac, ori apă. Bucata de țară închipuită prin oval reprezintă, după ultimele cercetări, Egiptul de Jos, pe întinsul căruia se ramifică apele Deltei Nilului. Fiecare din cele șase frunze de lotus reprezintă cifra 1 000, poate pentru că floarea de lotus creștea în mii de exemplare prin bălțile din Egipt. Șoimul cu gheara pe funie înseamnă că regele a cucerit Egiptul de Jos, cel străbătut de ape, și că a luat 6 000 de prizonieri. Importanța cea mare a acestei plăci, din punct de vedere al istoriei scrisului, e că inscripția ei arată trecerea de la pictografie la ideografie, o parte fiind scrisă pictografic iar alta ideografic.

David Diringer, conservatorul muzeului alfabetelor de la Oxford, face observația că scrierea hieroglifică egipteană e foarte decorativă, semnele păstrînd mereu forma obiectelor pe care le înfățișează, ceea ce dă scrisului egiptean un aspect plăcut la vedere și atrăgător, calitate pe care nu o au celelalte scrieri ideografice. Ea apare sculptată atît pe plăcuțe de abanos, de ardezie ori de lut, pe pereții pictați din interiorul piramidelor, din temple, ori pe diferite obiecte, dar mai ales pe celebrele papirusuri. Acestea erau fabricate din tulpina plantei cu același nume, numită în botanică *Cyperus papyrus* ori *Papyrus antiquorum*, azi aproape dispărută. Era o plantă puternică, a cărei tulpină, triunghiulară în secțiune, atingea grosimea brațului și înălțimea de 2—3 m. Spre vîrf avea o umbrelă elegantă, largă, care dădea grație întregii plante. Creștea în tufe dese pe malurile Nilului și în delta lui. Azi se mai întîlnește arareori în Etiopia, în Gabon, în Sicilia și prin Calabria. Rădăcina ei folosea drept combustibil, măduva drept aliment iar tulpina propriu-zisă slujea la fabricarea materialului pentru scris. Tulpina era tăiată în fîșii subțiri care se așezau unele peste altele și în curciș, în unghi drept. Egiptenii le băteau apoi cu un fel de îmblăciu lat pînă ce fîșiile se turteau bine și se lipeau între ele. Cu un instrument din fildeș, din piatră ponce ori din agată, ei netezeau suprafața și apoi scufundau totul în ulei de cedru pentru a apăra materialul astfel obținut de umezeală ori de insecte. Papirusul mai fin provenea din straturile interne ale tulpinii și era numit *sfînt* ori *hieratic*; celălalt era numit *leneatic*. Lungimea materialului obținut depășea uneori 14 m, iar lățimea varia între 20 și 25 cm. Lumea antică era aprovizionată cu papirusuri de vechiul centru comercial Alexandria. Papirusul a fost însă folosit și în vremuri mai apropiate de epoca noastră. Cancelaria papală l-a folosit pînă pe la mijlocul secolului al XI-lea pentru bulele papilor. Papirusul înfășurat ca un rulou era numit de latini *volumen*. De aici provine cuvîntul actual volum, atît de răspîndit.

În privinţa valorii de exprimare, scrierea hieroglifică a rămas în fond neschimbată chiar atunci cînd în formă, în decursul secolelor, a devenit hieratică şi apoi demotică. Transformarea în hieratică şi demotică a fost un procedeu tehnic de simplificare a *ductus*-ului, adică a trăsăturii de penel; fondul, concepţia de scriere, rămînea aceeaşi, doar forma ei se simplifica. De ce a fost nevoie de aceasta? Pentru că scrierea hieroglifică veche era destul de complicată. Ea avea un număr foarte mare de semne diferite; cele care se întîlneau cu mai multă regularitate erau vreo 6—700. Ele se scriau, fie de la dreapta la stînga, fie de la stînga la dreapta, fie de sus în jos; numai de jos în sus nu se scriau. Locul de unde începea cuvîntul era arătat cel mai adesea de capetele fiinţelor din text: capetele oamenilor, păsărilor, animalelor, erau îndreptate în direcţia de unde trebuia să înceapă citirea cuvîntului. Apoi semnele care formau un cuvînt trebuiau să fie în aşa fel grupate încît să formeze, pe cît posibil, un patrulater. Semnele de punctuaţie pe care le cunoaştem noi astăzi, virgula, punctul, semicolonul etc., nu se cunoşteau. Cuvintele nu erau separate unele de altele. Textul era scris în întregime cu o culoare neagră, numai începutul capitolelor era scris cu roşu.

Unele hieroglife erau caractere pur şi simplu figurative, deoarece înfăţişau chiar obiectul pe care voiau să-l reprezinte. Din această categorie fac parte:

soarele luna ochiul sandala floarea arcul etc.

Altele reprezentau o acţiune înfăţişată chiar prin desen:

a zbura a mînca a merge a plînge a bate

Apoi erau caractere care înfăţişau o acţiune pe cale simbolică. Acestea aveau aşadar şi semnificaţii abstracte. Ochiul putea să însemne: a vedea, a veghea, a observa etc. Întregul putea fi reprezentat printr-o parte a lui *(pars pro toto)*: omul care bate era înfăţişat printr-un braţ care ţine un băţ, „a domni“ se reda printr-un sceptru. Planta care simboliza

Egiptul de Sus avea și înțelesul de Sud. Un om proptit în băț reprezenta „bătrînețe", „demnitate", „bătrîn", „bătrînă".

a domni (sceptru)

Egiptul Superior (Sud)

bătrînețe (demnitate)

Multe categorii și raporturi gramaticale nu puteau fi reprezentate însă pe cale pictografică (pronume, conjuncții, prepoziții, diatezele verbelor, desinențele etc.). Egiptenii au fost nevoiți atunci să atribuie valori fonetice anumitor semne. Nu le-a fost greu să facă acest lucru pentru că porniseră de mult pe calea care-i ducea acolo, și anume de cînd înfățișau întregul prin parte. Ei au atribuit astfel unor semne devenite convenționale, valoarea primei litere a obiectului înfățișat Astfel leoaica (în egipteană *labô*) a ajuns să reprezinte ca hieroglifă monoconsonantică sunetul *l*. Vulturul (*ahom*) reprezenta pe *a*. Planta, care înfățișa conceptul de „rege" și se pronunța *nsw*, pierzînd sunetul inițial, ajunsese convențional să reprezinte silaba *sw*, care era un pronume la persoana a treia. Pe de altă parte mai existau multe cuvinte omonime: cărăbușul era omonim cu „a fi", cu „a deveni" și cu „a exista".

Se observă că același sunet era redat de multe ori prin mai multe hieroglife; acestea se cheamă omofoni, sunete egale.

este omofon cu și cu . Cu alte cuvinte, aceste trei hieroglife reprezintă același sunet, oriunde s-ar întîlni.

Pe lîngă hieroglife alfabetice, egiptenii aveau în număr mult mai mare și hieroglife silabice.

Cele mai multe hieroglife silabice erau polifone, cu alte cuvinte corespundeau mai multor sunete. Pentru a înlătura greșita lor citire, scribii adăugau hieroglifei un *complement fonetic*, adică un semn care preciza valoarea fonetică a hieroglifei silabice.

De exemplu avea valorile AB sau MER; cînd trebuia citită AB i se alătura complementul fonetic B, ; cînd trebuia citită MER i se adăuga complementul R, . Cînd scribul nu lua această precauție, însemna că sensul cuvîntului reieșea neîndoielnic din context și că nu mai era nevoie de un complement fonetic. Cînd hieroglifele monoconsonantice

trebuiau plasate pe lîngă cele silabice, locul lor era fie înaintea hieroglifelor silabice, fie înaintea sau în urma lor, fie la urmă ori la mijloc, așa că citirea mai mult se complica decît se simplifica.

Mai întîlnim în scrierea hieroglifică egipteană și așa-numitele *determinative*. Acestea erau niște semne care înfățișau anumite idei determinante, anumite noțiuni globale care cuprindeau o serie de acțiuni înrudite; ele se așezau după cuvîntul al cărui sens trebuia limpezit, în așa fel încît cuvîntul mai era explicat și prin determinativ. Fiind o pictură figurativă, determinativul reda sfera de noțiuni căreia îi aparținea cuvîntul în cauză și care se exprima cu ajutorul unei imagini convenționale.

Determinativul (un om cu mîna la gură sau la cap) indică actele care se fac cu ajutorul gurii sau ale capului:

âmi, a mînca

sura, a bea

kheru, a striga

tsod, a vorbi

khen, a gîndi

rex, a ști

ap, a judeca

Egiptenii își scriau cifrele mici, pînă la nouă, cu liniuțe verticale: 1 se scria I, 2 — II, 3 — III și așa mai departe. Cifra zece se reda prin semnul ∩ care se citea *meğ* și însemna atît „lanț pentru legat vite", cît și „zece". Suta se reda prin semnul (funie), mia prin semnul (floare de lotus). Pe plăcuța regelui Nar-mer am văzut că cifra 6 000 era înfățișată prin șase flori de lotus. Cifra 10 000 se reda prin

semnul (deget), 100 000 prin semnul (mormoloc), iar 1 000 000 prin figura unui zeu cu mîinile ridicate . Oricît de complicat era sistemul acesta, cu ajutorul lui egiptenii puteau să scrie orice număr. Iată de pildă numărul 133 414 transcris hieroglific:

Ei scriau fracţiile ca şi noi, cu numărător şi cu numitor. La numărător însă puneau totdeauna semnul care însemna „parte". O doime apărea deci hieroglific , o treime , o zecime şi aşa mai departe. Dacă la numărător era o cifră mai mare de 1, ei trebuiau să repete semnul „parte": $\frac{3}{10}$ se scrie deci astfel:

Pentru fracţiunile folosite mai des, aveau semne speciale:

$\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{2}{3}$, $\frac{3}{4}$

SCRIEREA HIERATICĂ ŞI DEMOTICĂ. Hieroglifele şi-au păstrat atît de multă vreme forma lor originară datorită şi faptului că se gravau în piatră. Gravorul, din cauza specificului muncii sale, nu avea posibilitatea să se grăbească prea mult. Cînd scrii cu cerneală pe hîrtie e cu totul altceva. Mîna îţi alunecă şi semnul se simplifică. De aceea folosirea papirusului şi a cernelii a adus cu sine alterarea scrierii hieroglifice şi transformarea ei într-o scriere cursivă. Aceasta este scrierea care se numeşte azi hieratică, denumire ce i s-a dat de greci *(hieratikos*, de la *hieros* care înseamnă sfînt, sacru), fiindcă în vremea cînd Alexandru Macedon (323 î.e.n.) a cucerit Egiptul, scrierea aceasta se folosea mai cu seamă de preoţi. Mai tîrziu ea s-a folosit curent în literatură, în administraţie, în armată şi în comerţ. Hieroglifele au rămas să se întrebuinţeze mai mult pentru inscripţii, pe frontispicii.

După cum am mai spus, deosebirea dintre această scriere şi cea hieroglifică nu constă într-o evoluţie de fond a felului de a scrie, ci într-o simplificare tehnică a complicatelor semne hieroglifice:

ochiul devine ; cărăbuşul devine ; iepurele

(xt)	sχeni	pn	hr	a'hi	nti
să fie gravat	decret	acest	pe	o stelă	de

a'e	rut	m	aχe	n	ntr	mut·u	sχe
piatră	dură	în	scriere	de	sfinte	cuvinte	scriere

n	cha'i	sχe	n	Heuinibu
de	documente	scriere	de	greci

rta	a'ha'f	m	usχ-u	m	ru-pe
pentruca	să fie așezat	în	sălile mari	în	templele

nb	hr	ran	f	m	mh'ūa	mh'snau
țării întregi	cu	numele	lui	de	primul ordin	al doilea ordin

mh-χomt	r-ma	χnt		n	sutnχb
al treilea ordim	lîngă	statuie		de	rege

Ptlmis	a'nχ'	djte	Pth	mri	ntr
Ptolomeu	viu	veșnic	de Ptah	iubit	zeu

hr	nb	nfr-u
mizericordios	domnitor	foarte iscusit

Fig. 41. Analiza ultimului rînd de pe piatra de la Rosette.

(După Berger, *Histoire de l'écriture*, pag. 100—101). Traducerea: ...acest decret să fie gravat pe o stelă din piatră dură, în caractere sfinte, populare și grecești, și așezat în sălile mari ale templelor de primul, al doilea și al treilea rang din toată țara, în apropierea statuii regelui Ptolemeu, cel cu viață veșnică, zeu mizericordios și domnitor foarte iscusit.

HIEROGLIFE					hieroglife cursive	scriere hieratică			demotică
2900–2800 î. e. n.	2700–2600 î. e. n.	2000–1800 î. e. n.	cca 1500 î. e. n.	500–100 î. e. n.	cca 1500 î. e. n.	cca 1900 î. e. n.	cca 1300 î. e. n.	cca 200 î. e. n.	400–100 î. e. n.

Fig. 42. Semne hieroglifice, hieratice şi demotice.

devine vulturul devine şi aşa mai departe. Semnul se stilizează şi se simplifică, dar valoarea lui rămîne neschimbată. Scrierea hieratică a apărut cam pe la anul 2 000 î.e.n. Direcţia scrisului se stabilizează: se scrie numai de la dreapta la stînga.

Într-o formă şi mai cursivă apare scrierea demotică, scriere care se folosea în corespondenţă şi în contractele comerciale. Ea se iveşte cam în timpul dinastiei a XXI-a, deci cu circa 1 000 de ani î.e.n. Este aceea

care în inscripţia de la Rosette poartă numele de „populară" (de la grecescul *demos*, popor), deși ea nu a fost folosită niciodată de popor în înţelesul actual al expresiei. Caracterele sînt mult mai mici ca volum, mai puţine și prescurtate. Nici ele nu reprezintă un progres din punct de vedere al concepţiei, ci alcătuiesc doar un sistem grafic mai curgător din punct de vedere tehnic decît scrierea hieratică, avînd ca și ea același principiu ideografic de bază.

CVASIALFABETUL MEROITIC. Cine merge pe Nil în sus, spre izvoare, dincolo de prima cataractă, întîlnește ruinele cetăţii etiopiene Meroe, care datează cam de pe la anul 600 î.e.n. Ea a fost a doua și ultima capitală a imperiului Napata, care prin secolul al IX-lea sau al VIII-lea î.e.n. s-a desprins de Egiptul de Sus și s-a rupt de sub dominaţia militară și politică egipteană. Civilizaţia meroitică a fost totuși mult influenţată de cea a patriei mame, mai ales de aceea a perioadei libiano-

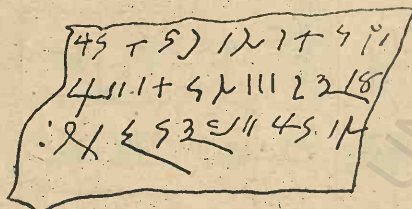

Fig. 43. Tăbliță cu scriere meroitică.

saite. Locuitorii cetăţii foloseau la început hieroglifele egiptene, iar în documentele oficiale chiar limba egipteană. După ce și-au consolidat independenţa, și anume pe la sfîrșitul secolului al III-lea sau începutul secolului al II-lea î.e.n., ei au inventat o scriere proprie pe care au aplicat-o limbii lor naţionale, dar care era derivată din scrierea egipteană. Interesant e că hieroglifele meroitice aveau un caracter alfabetic. Numai două semne erau silabice.

Meroiţii foloseau două alfabete, unul hieroglific și altul cursiv. Scriau de la dreapta la stînga sau de sus în jos. Deși scrierea lor e derivată fără nici o îndoială din hieroglifele egiptene, aveau ceea ce egiptenii nu cunoșteau: vocale. Semnele nu erau unite iar cuvintele se despărţeau prin trei linii verticale sau prin două puncte. Pe la anul 400 e.n. imperiul învecinat Aksum se întărește brusc, pornește cu război împotriva cetăţii Meroe și o distruge, fapt care a făcut ca scrierea meroitică să rămînă necunoscută și să dispară. Unii cercetători sînt de pă-

rere că limba nubienilor de azi este apropiată de cea a scrierilor meroitice.

SCRIEREA CUNEIFORMĂ. Pe locul unde se află azi șeicatul Kuweit și Kurdistanul persan, trăia odată poporul sumerian, a cărui civilizație se dezvoltase cu mult înaintea asiro-babilonenilor. Populația presumeriană, de origine azi încă necunoscută, își întemeiase așezări în regiunea aceea cam pe la începutul mileniului al V-lea î.e.n. Limba și cultura presumerienilor au dispărut cînd civilizația sumeriană a devenit preponderentă, adică pe la mijlocul ori sfîrșitul mileniului al IV-lea î.e.n.

Nici originea sumerienilor nu este cunoscută. Abia în ultimele decenii, după descifrarea scrierii lor, cercetătorii au izbutit să afle ceva despre acest popor uitat și să-i dea un nume — și acela nesigur.

Cînd chipurile lor de lut ars sau cioplite în piatră și în alte materiale au fost scoase la lumină de sub țărîna așternută de secole, oamenii de știință au propus teorii variate în privința provenienței lor. Cei mai mulți cercetători ai antichității socotesc astăzi că ei sînt asianici. Numele acesta nu e nou. El a fost folosit pentru prima dată de Ștefan din Bizanț, geograf grec de la sfîrșitul secolului al V-lea e.n., în dicționarul său geografic intitulat *Ethnika.* Termenul a fost preluat și folosit de Contenau, Speiser, Autran, Cuny și alții. Asianicii nu trebuie confundați cu asiaticii și nici cu asiații, asiaticii fiind toți locuitorii Asiei, iar asiații locuitorii vechilor sultanate Buhara și Samarkand. Asianicii sînt locuitorii din Asia occidentală care nu sînt semiți și probabil nici indo-europeni, adică: sumerienii, elamiții, urarții etc. Ceea ce au ei caracteristic, în afară de tipul antropologic armenoid, este lexicul; limba lor aparține tipului de limbi aglutinante. În aceste limbi radicalul verbal se conjugă fără să se modifice el însuși, ci cu ajutorul prefixelor, sufixelor și infixelor. De exemplu: *a plăti* se spunea în limba sumeriană *lal*; *el a plătit* se spunea *inlal*; *lui i s-a plătit* se spunea *in-na-an-lal.* Spre deosebire, verbul limbilor indo-europene se conjugă prin flexiune: *plăt*-esc, *plăt*-ești, *plăt*-este, *plăt*-it; din această cauză aceste limbi se numesc flexionare. Lexicul asianicilor nu poate fi semitic fiindcă verbul semitic are de cele mai multe ori trei consoane radicale, formele de conjugare variind prin schimbarea vocalelor. De exemplu: *a plăti* se zicea în asiriană (limbă semitică) *șakalu; a plătit* se zicea *ișkul*; *l-a plătit* se zicea *ișkulșu.*

După ce săpăturile făcute în 1877 de Chocquin de Sarzec la Tello (vechiul Lagaș) au scos la iveală statui și scrieri sumeriene, într-un ținut unde civilizația, cultura și toponimia veche erau asiro-babilonene

deci semite, au luat naştere teorii foarte controversate în privinţa originii sumerienilor. Toţi savanţii se întrebau cine sînt sumerienii. Unii susţineau că sînt un popor de origine necunoscută, dar teza aceasta era respinsă de semitologi care nu voiau să accepte existenţa unui popor nesemit pe locuri de cultură şi de civilizaţie vechi semite. După îndelungate cercetări savanţii au stabilit că nici tipul fizic al sumerienilor şi nici limba lor nu sînt semitice, ci asianice.

Cele mai vechi scrieri sumeriene, descoperite, ulterior, datînd din secolul al XXXIII-lea î.e.n. sînt foarte puţin trecute de stadiul pictografic. Abia mai tîrziu scrierea lor a devenit, prin evoluţie, cuneiformă, adică ideografică.

În perioada lui de înflorire, adică, pe la anul 2 900 î.e.n. cînd era condus de *patesi* (regele) Lugalzaggisi, statul Sumer îşi schimbă capitala din centrul religios Uruk la Uma. Sumerul atrage multe populaţii învecinate care se aşază în Ţara-dintre-cele-două-fluvii. Printre acestea se află şi păstorii semiţi, veniţi din deşerturile siriene şi arabe, din ţara Amurru, situată la apus. Semiţii desfiinţează paşnic puterea sumerienilor şi către anul 2 800 î.e.n. înfiinţează un nou stat, Akkadul, condus de autoritarul rege Sargon cel Bătrîn, sub a cărui dominaţie intră toate statele din jur afară de cel al elamiţilor. Elamiţii îşi mai păstrează un timp stăpînirea asupra unor părţi din răsăritul Mesopotamiei, dar pînă la urmă sînt şi ei înglobaţi în noul şi puternicul stat akkadian.

Din epoca akkadiană au rămas multe texte în cuneiforme. Spre deosebire de cele din epoca sumeriană, acestea au fost mai uşor de descifrat, fiind scrise într-o limbă semită veche, dar asemănătoare cu limbile

Fig. 44. Tăbliţă de lut cu scriere sumeriană pictografică.
(După Driver, *Semitic Writing*, planşa I, fig. 27).

Fig. 45. Harta vechii Mesopotamii.

semite moderne. Textele găsite au îngăduit reconstituirea istoriei acelor timpuri și așa se explică de ce babilonenii și asirienii erau cunoscuți mai de mult istoriografilor, în timp ce existența sumerienilor și a altor popoare antice a fost descoperită abia în ultimul timp, cînd tăblițele din epoca sumeriană au putut fi în parte descifrate.

Cu puțin înainte de anul 2 500 î.e.n. cu prilejul unei incursiuni a gutilor din munții Kurdistanului, sumerienii își recapătă puterea și își schimbă capitala țării la Ur. Este perioada celei de-a treia dinastii din Ur, sau neosumeriană, cea mai strălucitoare din toată istoria lor. Noul stat nu dăinuie decît foarte puțin. Autoritatea sumerienilor apune definitiv în jurul anului 2 000. Încă înainte de căderea lor, iau naștere multe alte state mărunte care aveau să fie absorbite toate de un nou imperiu semitic, viguros și autoritar, cu capitala la Babilon, al cărui rege mai de seamă a fost Hammurapi (1792—1750 î.e.n.).

Istoria sumerienilor se sfîrșește aici și nicăieri nu va mai fi vorba de ei; numele lor va rămîne uitat zeci de secole, chiar și de moștenitorii lor culturali, semiții, cît și de tot restul lumii antice. Abia cînd săpăturile efectuate în ultimii zeci de ani în Mesopotamia au scos la iveală un număr considerabil de tăblițe de argilă cu texte cuneiforme și cînd savanții au început să lucreze mai stăruitor la descifrarea lor, praful uitării începe să se șteargă. Apariția lor în cercetările istorice a fost atît de neașteptată și controversele în privința lor atît de înverșunate, încît chiar G. Maspero, în remarcabila lui *Istorie a popoarelor din orientul clasic* (1895), abia îndrăznea să le pomenească numele, și o făcea cu foarte multă prudență.

Arheologii au stabilit vechimea aproximativă a civilizației din acele locuri, ghidîndu-se la început după caracteristicile fiecărui strat descoperit, iar mai tîrziu după analiza radioactivității cărbunelui găsit în săpături [1]. Astfel, stratul al IV-lea la Uruk (excavat ultimul în timp și fiind deci cel mai vechi) datează probabil cam de pe la anul 3 500 î.e.n Este prima epocă de înflorire a poporului sumerian. Straturile III și II de la Uruk ca și ruinele de la Djemdet-Nasr, alt oraș sumerian, datează cam de pe la anul 3 300 î.e.n. Săpăturile de la Ur arată o civilizație nu mai veche de anul 3 250 î.e.n. Cele de la Suruppak există cam de pe la anul 3 200 î.e.n., iar primul strat de la Uruk arată o civilizație înfloritoare în anul 2 900 î.e.n. Babilonul (în limba vremii Babili) era orașul principal al akkadienilor cam pe la 2 300 î.e.n. iar Ninive al asirienilor în primul mileniu î.e.n.

Tot datorită săpăturilor s-a putut afla că popoarele care au trăit în acele vremuri și care au folosit scrierea cuneiformă au fost destul de numeroase. Pe lîngă multe amănunte în privința sumerienilor, care vorbeau o limbă aglutinantă, s-au aflat date noi despre akkadieni, babiloneni și asirieni, popoare semitice, care modificaseră cuneiformele sumeriene astfel ca să corespundă limbii lor; despre elamiți, care trăiau în Kurdistanul de azi și care se pare că avuseseră o scriere proprie tot

---

[1] Vîrsta exactă a vestigiilor pe care ni le-a lăsat istoria și preistoria se poate afla astăzi datorită muncii neobosite a fizicianului Libby. Se știe că greutatea moleculară a carbonului este 12; el se scrie deci C^{12}. Un izotop al acestuia, carbonul cu greutatea moleculară 14, deci C^{14}, are proprietăți radioactive. Cînd apropiem de C^{14} un contor Geiger se aud 12,5 bătăi, fiecare bătaie reprezentînd o dezintegrare atomică. Orice plantă, orice copac care respiră degajă carbon a cărui radioactivitate se micșorează cu timpul. Savanții au stabilit că radioactivitatea lui C^{14} se micșorează la jumătate după 5 568 de ani. Apropiind deci un contor Geiger de un obiect de lemn vechi de 5 568 de ani, se aud numai 6,25 bătăi. În felul acesta, cînd s-a descoperit mormîntul faraonului Sesostris al III-lea, Libby a arătat că mormîntul e vechi de 3 621 de ani, deși arheologii susțineau — în mod greșit — că are 3 750 de ani.

cuneiformă, în timpul dezvoltării cuneiformelor babilonene; despre casiţi, elamiţi mai nordici, aramei, urarţi (locuitorii din vechiul Ararat)[1] şi perşi, popoare indo-europene, fiecare cu scrierea lor cuneiformă; apoi s-a descoperit existenţa hittiţilor care scriau atît în cuneiforme cît şi în hieroglife, precum şi a altor populaţii care nu erau nici semitice, nici indo-europene, rămase necunoscute încă, dar care, căzînd sub dominaţia asiro-babilonenilor, şi-au asimilat cultura lor.

Am făcut această enumerare de date şi nume de popoare pentru a arăta de ce nu se poate vorbi pe larg, într-o lucrare de proporţii restrînse, despre scrierea cuneiformă. Faptul că a fost folosită de numeroase popoare în decursul mileniilor a făcut ca această scriere să evolueze în chip foarte diferit. Despre ea se pot scrie mai multe volume.

Studiul cercetărilor actuale îngăduie să socotim că scrierea cuneiformă a fost iniţiată de sumerieni şi e neîndoielnic că, la origine, scrierea acestora a fost pictografică.

Cele mai vechi monumente de scriere figurativă sumeriană datează cam de pe la anul 3 500 î.e.n. Din vremea aceea avem tăbliţe de lut cu semne foarte variate, nu numai în formă de cuie. Această formă caracteristică a fost definitiv dată scrierii abia prin anul 3 100 î.e.n. Pînă în anul 2 700 î.e.n. direcţia scrierii era de sus în jos; de la această dată ea s-a schimbat, a devenit orizontală şi de la stînga la dreapta.

Din examinarea celor mai vechi semne de acest fel se poate vedea că, la origine, locuitorii acelor meleaguri foloseau şi ei liniuţa dreaptă sau cercul. Cum au ajuns să le înlocuiască prin semne în formă de cuie? Datorită instrumentului cu care scriau şi a felului în care scriau. Pe unele pietre gravate găsite la Ninive şi Babilon se văd scribi, stînd în picioare, cu tăbliţa de argilă în mîna stîngă şi cu instrumentul de scris în mîna dreaptă. Aceasta era poziţia lor de scris, după cum se vede deosebită de a egiptenilor. Instrumentul de scris, ce poartă azi numele latin de *stilus*, era fie o bucată de trestie tăiată pieziş la un capăt, astfel ca să formeze un vîrf ascuţit, fie un beţişor de lemn, rotund sau lat în secţiune,

---

[1] De ţara acestora, Urartu, se leagă într-un chip interesant numele arheologului sovietic B. B. Piotrowski, care a condus expediţiile arheologice din Transcaucazia organizate pentru dezgroparea cetăţilor urarte.

În anul 1939, cînd trebuiau să înceapă aceste săpături, Piotrowski s-a lovit de o piedică; ploaia nu îngăduia pornirea lucrărilor. Atunci Piotrowski, îngrijorat de întîrziere, s-a dus la faţa locului. Plimbîndu-şi privirile peste terenul acoperit cu ochiuri de apă, i s-a părut că vede aievea planul cetăţii necunoscute pe care voia s-o dezgroape. Părerea era însă realitate: apa de ploaie era absorbită de pămîntul din interiorul încăperilor cetăţii, dar rămînea la suprafaţă în locurile unde fuseseră zidurile de cărămidă. Emoţionat, omul de ştiinţă a schiţat în cîteva clipe planul cetăţii Karmir-Blur, trasat în acest chip de ... ploaie.

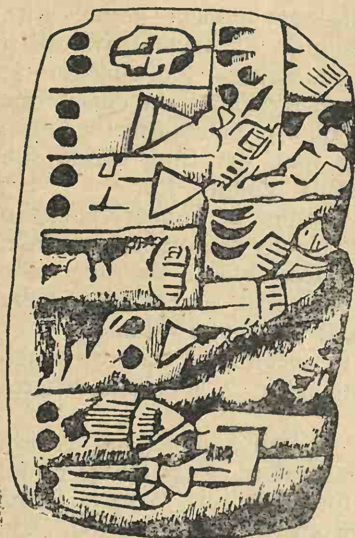

Fig. 46. Tăbliță de lut din Ur.
Datează de pe la începutul mileului al III-lea î.e.n. E un bilet de însoțire a mărfuriror unui negustor. Pe ea se disting formele de trecere de la scrierea pictografică la cea cuneiformă ideografică.

tăiat de asemenea la cap ca să formeze un vîrf triunghiular. Stilusul lăsa cu ușurință semne pe argila moale, dar cînd era înfipt în ea imprima forma triunghiulară a vîrfului său; cînd, după aceea era tras într-o parte sau alta, lăsa urma unei linii în prelungirea triunghiului. De aici, forma de cui a semnului trasat. Cînd scrii, stînd în picioare, tăblița pe care scrii nu are fixitate. Cînd apeși stilusul pe ea, mîna care o ține se lasă; cînd ridici stilusul, mîna saltă. De aici greutatea, dacă nu imposibilitatea de a trasa o linie lungă și neîntreruptă, așa cum facem noi cînd scriem pe masă, ori cum făceau egiptenii care ședeau cu picioarele încrucișate sub ei și sprijineau tăblița pe genunchi. Datorită poziției și instrumentului, babilonenii trasau semne scurte, întrerupte și de aceea numeroase. Așa se explică forma caracterelor cuneiforme.

Scrierea cuneiformă apare pe monumente ca și cea hieroglifică, dar mai ales pe tăblițele de argilă de care am vorbit. Aceste tăblițe au fost găsite în număr considerabil în cursul săpăturilor de la Djemdet-Nasr, Ur, Uruk, Suruppak, Lagaș, Babilon etc. Unele au fost găsite în coșulețe de trestie, altele în cufere de lemn ori în vase de lut. Numărul tăblițelor găsite la un loc atingea uneori cîteva sute și, luate împreună, formau adevărate biblioteci. Cea mai mare bibliotecă descoperită pînă azi este cea a lui Așurbanipal (685 î.e.n.) de la Ninive. Regele strînsese mii de tăblițe de prin toate părțile teritoriului său, poruncise

Fragment dintr-o Carte a Morților.

(După Z. Kulungici, *Historija Pisama*, tabloul IV)

Cartea Morților, în egipteană *per em hru*, era un codice din papirus, frumos pictat și scris, care se așeza lîngă mumia celui răposat pentru a-i fi de folos în viața de pe celălalt tărîm. Ea conținea rugăciuni, descîntece și formule mistice pentru diversele faze prin care trecea sufletul mortului, ca acesta să fie ferit de rele. În general cărțile morților conțin un adevărat tezaur folcloric, o relatare asupra credințelor vremii.

Reproducerea arată judecata sufletului scribului Hunefer (personjul în alb, ultimul din stînga). Zeul infernului, Anubis (personajul cu cap de șacal și cu ☥ semnul vieții în mînă) îl ține pe Hunefer de mînă și-l aduce în fața zeului suprem Osiris, pentru a fi judecat. Zeul soarelui, Osiris, e personajul care stă pe tron sub baldachin, în extrema dreaptă a reproducerii, ținînd în mîini însemnele autorității sale, sceptrul și biciul. În spatele lui Osiris se află soția sa Izida și sora sa Neftis. Cele patru personaje de pe floarea de lotus care crește din piedestalul tronului sînt cei patru fii ai lui Osiris: Amset, Hapi, Duamutef și Kebehsenuf. Deasupra lor în fața capului lui Osiris, este ochiul înaripat al zeului Horus.

Pe papirus apar scrise vorbele spuse de Hunefer inimii sale, pe care Anubis, de data aceasta îngenunchiat, o cîntărește: „o, inimă, nu veni ca martor împotriva mea, nu fii dușmanul meu la această judecată, nu arăta celor ce te cîntăresc vrăjmășie împotriva mea".

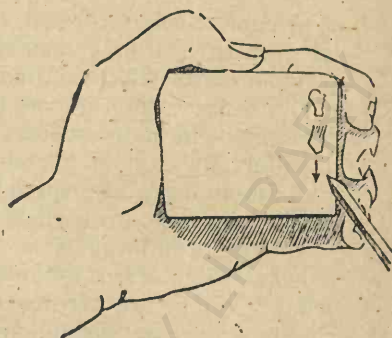
Pe un taler al cîntarului se află inima lui Hunefer, pe celălalt instrumentul lui de scris. Animalul cu cap de crocodil și picioare de hipopotam care stă lîngă Anubis sub cîntar, va mînca îndată inima mortului, dacă ea se va dovedi la cîntărit grea de păcate. Personajul imediat următor (cu cap de ibis) e zeul scrierii, Thot, care consemnează cele ce se întîmplă și se rostesc la judecata prezidată de marele zeu. El scrie că dacă inima de dovedește ușoară, neîngreuiată de păcate, sufletul lui Hunefer va intra în societatea zeilor și va ajunge deopotrivă cu ei.

Scena următoare îl arată din nou pe Hunefer, în costumul lui alb, scăpat cu bine după cîntărire; el e prezentat marelui Osiris de către Horus, zeul cu cap de șoim, care ține și el în mînă semnul vieții. Prezentarea în fața lui Osiris înseamnă că Hunefer intră în societatea zeilor. Cu acest prilej Hunefer spune (textul):

„Eu n-am săvîrșit nici un rău! Eu n-am îngăduit să fie foamete! Eu n-am făcut pe nimeni să plîngă! Eu n-am omorît! Eu n-am poruncit să se ucidă! Eu n-am micșorat jertfele! Eu n-am despărțit pe soț de soție! Eu n-am micșorat măsurile de grîne! Eu n-am despărțit copiiide mame! Eu nu m-am împotrivit procesiunii vreunui zeu"!

În partea de sus a reproducerii îl vedem pe Hunefer proslăvind pe membrii noii societăți în care intră. Dintre aceștia cîțiva poartă pe genunchi semnele vieții; coifurile sînt însemnele autorității lor.

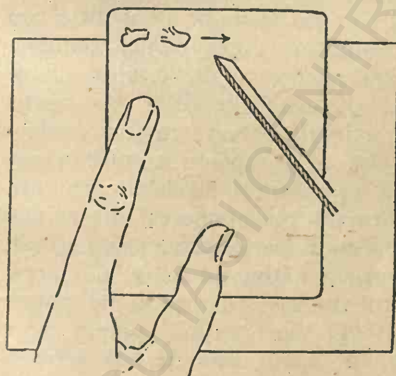

Fig. 47. Scribul babilonean (A) şi felul cum scria cu stilusul (B şi C). La D se vede urma în argilă a vîrfului stilusului.

(După Driver, *Semitic Writing*, pag. 22, 24, 25).

să se copieze cele vechi și degradate și le depozitase pe toate în palatul lui „pentru instruirea maiestății mele". Tăblițele aveau mare trecere și bibliotecarul șef era un înalt ofițer al imperiului.

Din cauza vasului în care erau păstrate tăblițele, arhivele akkadiene erau numite în traducere literală „oale cu tăblițe" iar arhivarul se bucura de titlul „fiul oalelor cu tăblițe". Oalele acestea, mai tîrziu cuferele, erau așezate în camere speciale, pe rafturi de lemn ori de argilă și aveau pe ele o indicație ori o etichetă care arăta conținutul lor.

Tăblițele conțineau texte referitoare la războaie ori la ritualurile religioase, la „ceea ce e bun pentru imperiu", texte pentru „purificarea cetății", ori pentru „ferirea de deochi", ori cuprinzînd „tot soiul de chestiuni de care palatul are nevoie".

Tăblițele găsite ca și inscripțiile de pe monumente sînt azi în cea mai mare parte descifrate; totuși au mai rămas unele cuneiforme antice, sumeriene, a căror semnificație este încă necunoscută.

ISTORICUL DESCIFRĂRII CUNEIFORMELOR. Istoria descifrării cuneiformelor e plină de învățăminte ca și cea a descifrării hieroglifelor.

Primul care a dat unele indicații folositoare în privința lor a fost italianul Pietro della Valla; în 1621 el a emis părerea că scrierea se citește de la stînga la dreapta. După el, Carsten Niebuhr, care, după cum am văzut, s-a ocupat și de descifrarea hieroglifelor, trecînd prin Persepolis, în 1765, a vizitat ruinele ce se mai văd și astăzi acolo. El a copiat o inscripție cuneiformă de pe porțile palatului imperial și a observat că scrierea conținea trei grupe de semne, unele mai simple, altele mai complicate. A tras de aici concluzia că se afla în fața a trei sisteme de scriere cuneiformă. Cum primul grup conținea 42 de semne, al doilea 111, iar al treilea cîteva sute, Carsten Niebuhr a socotit că un grup e scris în litere, altul în silabe, iar altul în semne-cuvinte. Nedumerit de faptul că pe același perete se afla un text alfabetic, altul silabic și altul ideografic, Niebuhr nu găsește altă explicație decît că e vorba de același conținut transpus în trei limbi diferite, fiecare cu scris evoluat diferit. Dacă era așa, însemna că de cîte ori se repetau semnele în grupul de sus, de atîtea ori trebuia să existe o repetare și în celelalte grupuri. Verificînd, Niebuhr și-a văzut confirmată presupunerea. El a mai observat un lucru: multe liniuțe cuneiforme au partea groasă spre stînga, iar partea subțire spre dreapta. Pentru a obține un astfel de semn, scriitorul trebuia să apese instrumentul de scris cu mai multă putere spre stînga liniuței cuneiforme și cu mai puțină putere spre dreapta ei. De aici Niebuhr deduce, pe bună dreptate, că scrierea cuneiformă trebuia citită de la stînga spre dreapta, ca și cuvintele în

scrierea noastră. El nu merge mai departe cu cercetările, căci însoțitorii lui mor unii după alții, din cauza bolilor. Rămas singur, se întoarce în Europa și publică inscripțiile copiate împreună cu observațiile sale.

De studiul cuneiformelor se ocupă mai departe orientalistul danez Olaus Gerhard Tychsen. Acesta descoperă că liniuța cuneiformă oblică dinspre stînga sus spre dreapta jos care se întîlnește izolată de foarte multe ori, dar numai în unele texte cuneiforme (mai tîrziu s-a văzut că numai în cuneiformele paleopersane, care erau alfabetice), slujește la despărțirea cuvintelor. Tychsen mai face și alte observații, unele întemeiate altele fanteziste. El știa că, într-un text, frecvența literelor e inegală, că unele — mai ales vocalele — se întîlnesc mai des, altele mai rar. Socotind că cea mai frecventă literă este *a* și stabilind că, în copiile lui Niebuhr, semnul cel mai frecvent este , el trage concluzia fantezistă că acest semn trebuie să fie *a*. În același fel stabilește valori alfabetice pentru diferite alte semne cuneiforme, își alcătuiește un alfabet și descifrează cam în felul următor începutul inscripției de la Persepoli:

Oș patșa oș Acsac zase, oș Acsac aha i malcheiuș, oș Acsac iuca oua ioauhașac.

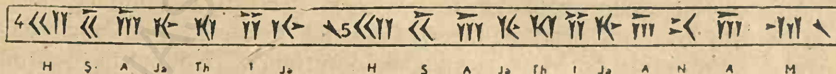
Cunoscînd din literatura elenă titulaturile imperiale folosite în Asia antică și știind din cărțile lui Niebuhr că lîngă inscripții se afla și chipul unui om, el își formează părerea că omul e un rege și că numele lui este cel întîlnit mai des în ,,descifrarea" sa. În consecință, el se apucă și „traduce" cam așa:

„Acesta-i stăpînul, acesta-i Acsac atotputernicul, acesta-i Acsac conducătorul și regele, acesta-i Acsac, sacrul, binecuvîntatul, cel fără de seamăn".

Deși raționamentul făcut de Tychsen nu avea bază științifică, totuși munca lui a arătat că în textele cuneiforme erau anumite grupe de semne care puteau avea unele înțelesuri determinate de repetarea lor. Dacă textele erau titulaturi imperiale, așa cum se foloseau în Asia antică, observația lui Tychsen putea contribui la descifrare, căci formula titulaturilor era cunoscută din textele vechi grecești. Pornind de aici, profesorul de elenă și latină Georg Friedrich Grotefend, de la gimnaziul din Frankfurt pe Main și apoi din Göttingen, pasionat dezlegător de rebusuri și șarade, înzestrat pe deasupra și cu multă răbdare, (era doar german) purcede la descifrarea enigmei. Puțin înaintea lui, danezul Münther a arătat că persoana înfățișată pe tron, într-una din reproducerile lui Niebuhr, datorită bogăției veșmintelor, nu putea să

fie decît un rege ori un mare conducător. Dar cărui popor aparţinea el? s-a întrebat Münther. Ştiind din cărţile greceşti că perşii purtau haine grele, bogate în falduri şi lungi, asemenea acestui conducător, el conchide că personajul era un rege persan. Cărei epoci îi aparţine el? se întreabă din nou Münther. Studiază mai departe sculptura şi observă că printre oamenii care susţineau tronul regelui se aflau şi egipteni, nubieni, negri, deci africani. Dar numai regii din dinastia Ahemenizilor cuprinseseră între hotarele imperiului lor ţări din Africa, îşi spune tresărind Münther, şi conchide că regele persan din sculptură trebuie să fi făcut parte din dinastia Ahemenizilor, care domnise între secolele al VI-lea şi al IV-lea î.e.n. şi că limba inscripţiei trebuie să fie prin urmare paleopersana. Tot Münther arată că singura limbă cunoscută care se apropie de paleopersană nu era persana vremii sale, care se transformase mult în timpul celor două milenii scurse după Ahemenizi, ci limba în care fusese scrisă *Avesta*, cartea sfîntă a parsiilor, limbă tradusă şi studiată pe vremea lui.

În stadiul acesta ajunseseră cercetările cînd s-a apucat Grotefend de treabă. El începe prin a citi tot ceea ce s-a scris despre cuneiforme; îşi procură toate cărţile de călătorii prin Persia; reciteşte pe istoricii greci care au descris războaiele dintre perşi şi eleni, caută titulatura folosită de şahii persani contemporani şi vede că se aseamănă cu cea de pe vremea Sasanizilor. Titulatura suna astfel: „X, rege falnic, rege al regilor, al regelui Y fiu, sasanid". Dacă seamănă cu a Sasanizilor, de ce n-ar semăna atunci şi cu cea de pe vremea Ahemenizilor? se întreabă Grotefend. Din „descifrarea" lui Tychsen se părea că aşa era. Grotefend alege două inscripţii cuneiforme asemănătoare, dar nu prea lungi, şi încearcă să vadă dacă nu se potrivesc cu titulatura. Stabileşte mai întîi că grupul de semne care se repeta de mai multe ori trebuia să reprezinte cuvîntul *rege*, ca în titulatură. În prima inscripţie, înaintea acestui cuvînt trebuia să se afle numele regelui, pe care Grotefend încă nu-l ştia. Cuvîntul următor, pe care iarăşi nu-l ştia, îl traduce convenţional cu *falnic*, tot după titulatura sasanidă. Urma apoi iarăşi cuvîntul cunoscut *rege*, iar după el alt grup de semne cuneiforme asemănă-

H Ş A Ja Th I Ja H Ş A Ja Th I Ja A N A M

Fig. 48. Inscripţia cuneiformă în care Grotefend a descifrat „rege" şi „al regilor" De observat că semnul [cuneiform sign] *reprezintă într-adevăr sunetul A, aşa cum a intuit Tychsen* (După Z. Kulungici, *Historija Pisama*, pag 174).

toare, care puteau fi interpretate ca pluralul genetiv al aceluiași cuvînt, deci *rege al regilor*, după titulatura sasanidă.

Urma din nou un grup de semne necunoscute, apoi iar cuvîntul *rege* cu adaus de semne. După titulatura sasanidă, aceste două cuvinte ar fi trebuit să reprezinte unul numele părintelui primului rege, iar celălalt cuvîntul rege la genetiv: *al regelui Y*. Ultimele două grupe de semne ar fi trebuit citite, tot prin analogie cu titulatura sasanidă: *fiu, ahemenid*.

Astfel Grotefend obține următoarea propoziție:

„X, rege falnic, rege al regilor, al regelui Y fiu, ahemenid".

În inscripția a doua, lucrurile se prezentau cam la fel. Numele propriu cu care începea inscripția era altul, iar cuvîntul rege se repeta numai de trei ori, nu de patru. Unul din numele proprii din prima inscripție se repeta în a doua. Poziția acestor cuvinte era aceasta:

Prima inscripție: X, rege falnic, rege al regilor, al regelui Y fiu, ahemenid.

A doua inscripție: Y, rege falnic, rege al regilor, al lui Z fiu, ahemenid.

Se părea așadar că era vorba de fiu (X), de tată (Y) și de bunic (Z). Dar Grotefend observă aici un lucru de importanță covîrșitoare: numai tatăl și fiul (X și Y) au fost regi, nu și bunicul (Z), fiindcă în inscripția a doua nu apărea pentru a patra oară grupul de semne care puteau reprezenta cuvîntul rege.

Grotefend se apucă acum să caute în istoria perșilor ahemenizi care părinți de regi nu au fost regi și găsește că, în afară de regele Cambise, mai existase un Cambise în familia ahemenizilor care nu fusese rege, dar al cărui fiu fusese Cirus cel Mare; că de asemenea tatăl lui Darius I, Histaspe, nu fusese rege.

Erau, așadar, două variante după care cele două inscripții se puteau citi:

Prima variantă:

Prima inscripție: Cambise, rege falnic, rege al regilor, al regelui Cirus fiu, ahemenid.

A doua inscripție: Cirus, rege falnic, rege al regilor, al lui Cambise fiu, ahemenid.

A doua variantă:

Prima inscripție: Xerxe, rege falnic, rege al regilor, al regelui Darius fiu, ahemenid.

A doua inscripție: Darius rege falnic, rege al regilor, al lui Histaspe fiu, ahemenid.

Care din două este cea bună? se întreabă Grotefend, rebusistul. Observăm că el folosește o tehnică rebusistă, bazată pe cea mai strictă logică.

Cea de-a doua! răspunde tot Grotefend, rebusistul. Intr-adevăr, în prima variantă, numele ambilor regi încep cu aceeași literă, iar textele inscripțiilor începeau cu semne deosebite. Deci numai a doua variantă era bună. Și așa s-a dovedit a fi.

Astfel, fără să cunoască măcar o literă sau un cuvînt, Grotefend, la vîrsta de 27 de ani, a tradus perfect cele două inscripții.

Stadiul la care ajunsese acum Grotefend se asemăna cu cel la care ajunsese Young în descifrarea hieroglifelor; el știa ce înseamnă unele semne, însă nu putea să le citească. Noi citim „regele Ion", dar germanii citesc „*Kőnig Johann*" iar englezii „*King John*". Tot așa și persanii cei vechi pronunțau altfel decît persanii contemporani. Cum pronunțau aceste cuvinte vechii perși? se întreabă acum Grotefend. Răspunsul i l-a dat limba în care a fost scrisă *Avesta*. În această carte numele lui Xerxe era trecut Hșarșa, al lui Darius — Darheiș, al lui Histaspe — Hoștasp. Înlocuind semnele cuneiforme cu literele acestor cuvinte cu rezo-

Darius							
citirea lui Grotefend	D	ā	r	h	ĕ	u	š
citirea actuală	Da	a	ra	ya	wa	u	š

Xerxe							
citirea lui Grotefend	Kh	š	h	e	r	š	ĕ
citirea actuală	Ḫa	ša	ya	a	ra	ša	a

Hystaspe							
citirea lui Grotefend	G	ō	š	t	a	s	p
citirea actuală	Wi	i	ša	ta	a	sa	pa

Fig. 49. Comparație între citirea lui Grotefend și citirea actuală.

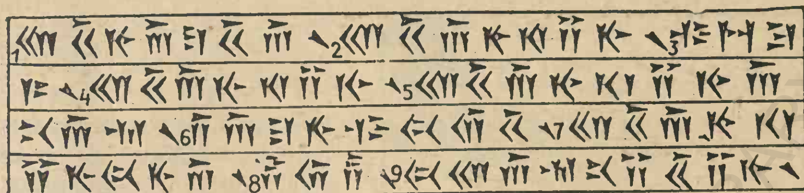

Fig. 50. Inscripția cuneiformă paleopersană de la Persepolis a lui Xerxes.

1 — Ha Şa Ya A Ra Şa A; 2 — F. Ş A Ja Th I Ja; 3 — Va Za R Ka; 4 — Ha Şa A Ja Th I Ja; 5 — H Ş A Ja Th I Ja A N A M; 6 — Da A Ra Ya Wa Ha U S; 7 — H S A Ja Th I Ja H J A; 8 — P U Tra; 9 — Ha H A Ma N I Ş I J. Adică: Xerxes, rege falnic, rege al regilor, al regelui Darius fiu, ahemenid. (După Z. Kulungici, *Historija Pisama*, pag. 175).

nanță atît de deosebită pentru urechea lui, Grotefend a căpătat în anul 1802 valoarea alfabetică a douăsprezece semne din scrierea paleopersană. Ulterior s-a constatat că nouă din ele au fost bine stabilite.

În acest fel, un om înzestrat cu o dîrzenie deosebită, cu răbdare și cu o logică perfectă a reușit să descifreze o scriere dispărută de două mii de ani, fără să cunoască limba scrierii și fără să fi avut studii de specialitate.

Alfabetul paleopersan, din care Grotefend descifrase nouă litere, a fost descifrat în întregime abia după treizeci și cinci de ani, datorită muncii francezului Burnouf, a germanului Lassen, a englezului Rawlinson și datorită descoperirii inscripției mari de la Behistun.

Basorelieful cu inscripții de la Behistun a jucat în istoria descifrării cuneiformelor cam același rol pe care piatra de la Rosette l-a

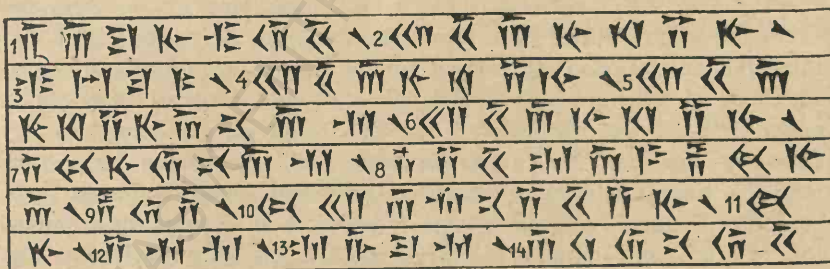

Fig. 51. Inscripția cuneiformă paleopersană de la Persepolis a lui Darius:

1 — Da A Ra Ya Wa U Ş; 2 — H Ş A Ja Th I Ja; 3 — Va Za R Ka; 4 — H Ş A Ja Th I Ja; 5 — H Ş A Ja Th I Ja A N A M; 6 — H S a Ja Th I Ja; 7 — Da H J U N A M; 8 — Wi I Şa Ta A Şa Pa H J A; 9 — P U Tra; 10 — Ha H A Ma N I Ş I Ja; 11 — N Ja; 12 — I Ma M; 13 — Ta Ca Ra M; 14 — A K U Na U Ş; Adică: Darius, rege falnic, rege al regilor, al lui Histaspe fiu, ahemenid. (După Z. Kulungici, *Historija Pisama*, pag. 174).

Fig. 52. Peretele de la Behistun.
(După *La grande Encyclopédie*, V, pag. 1163)

jucat în istoria descifrării hieroglifelor. Behistun e un sat din Kurdistanul persan, așezat la poalele munților Baghistan. Satul se cheamă azi Bisutun, dar în manuscrisele arabe din evul mediu el era numit Behistun — și sub forma aceasta a fost preluat de oamenii de știință. Drumul de la Kermanșah (Iran) la Bagdad (Irak) trece prin acest sat, pe lîngă o stîncă uriașă singuratică și înaltă ce se ridică din cîmpie. Pe această stîncă, la înălţimea de 120 m, se găsesc o inscripție cuneiformă și un relief sculptat, un ansamblu foarte impresionant pentru trecători prin mărimea și înălțimea la care e așezat.

Călătorind pe acel drum, ofițerul englez din armata persană Henry Rawlinson, mai tîrziu *Sir* Henry Rawlinson, rămîne impresionat, ca și atîția alții înaintea lui, de imaginea măreață ce apărea pe peretele de piatră. Apropiindu-se și privind cu binoclul, el deslușește bogăţia inscripţiilor cuneiforme de pe basorelief și își dă seama de valoarea lor, căci cunoștea din ziare cîtă vîlvă producea încă descifrarea lui Grotefend. Cu preţul vieții, el se cațără pe povîrnișul stîncos și ajunge lîngă sculpturi. Acolo, o potecă îngustă îi îngăduie să meargă de-a lungul lor. Inscripţia în totalitatea ei era gigantică: avea 20 m lungime și 7 m înălţime. Mînat de o dorință care cu greu se poate explica, el copiază, riscîndu-și viața, semn cu semn, săptămîni, luni și ani de-a rîndul, ajutîndu-se de o scară pe care o fixează în poteca îngustă de lîngă inscripţie, la 120 m deasupra solului. Pînă la urmă nici scara nu-i mai

folosește și recurge la serviciile unui băiețel kurd, cu nume necunoscut, pe care-l împinge din capul scării spre inscripțiile cele mai greu de atins. Băiețelul presa acolo foi de carton umezit — și devenit astfel plastic — peste inscripții iar acestea se imprimau în carton. După aceea Rawlinson aducea cartoanele jos și le copia. Munca aceasta a durat 12 ani.

Folosind cercetările lui Grotefend, Burnouf și Lassen, Rawlinson își dă seama că în inscripția copiată de el sînt prezente trei feluri de scrieri, ca și la Persepolis. Una din scrieri era în paleopersană. În 1836 el trimite în Europa traducerea primelor rînduri paleopersane, iar în 1849 Eugen Burnouf publică în „Jurnalul Societății asiatice" din Londra traducerea lor integrală. Acum întregul alfabet paleopersan era cunoscut. Se știa astfel că printre treizeci și șase de semne fonetice, paleopersanii foloseau și patru ideograme. La fig. 53 sînt redate aceste semne cu explicația fiecăruia.

Vechii perși aveau așadar un cvasialfabet format din trei vocale (a, i, u) și din treizeci și trei de silabe. Aceste silabe erau, de fapt, douăzeci și una de consoane: b, č, d, θ, f, ğ, g, h, j, k, l, m, n, p, r, ș, t, w, y, z, θr, care se scriau în două sau trei feluri după silaba pe care o formau cu una sau alta din vocalele sus-arătate.

Iată deci o scriere care putea deveni ușor alfabetică. De ce nu s-a impus ea lumii? Probabil pentru că fenicienii intraseră mai înainte în contact cu lumile greacă, romană și hindusă, răspîndind astfel alfabetul lor. Or, este știut că prin intermediul fenicienilor s-a răspîndit alfabetul în cea mai mare parte a lumii. Scrierea cuneiformă persană a rămas izolată și a pierit o dată cu dispariția imperiului ahemenizilor.

Inscripția de la Behistun mai cuprindea însă și alte două feluri de scrieri cuneiforme. Ce erau celelalte? Nu se putea încă ști, atunci. Azi se știe că erau cuneiforme elamite și neobabilonene. Cum textele erau paralele, descifrarea cuneiformelor persane a înlesnit mult descifrarea celor elamite și apoi a celor babilonene. Dar drumul pînă acolo a fost deosebit de greu și nici azi nu s-a ajuns la capăt.

Descifrarea scrierii elamite a fost începută de danezul Westergaard în 1844, continuată de Norris și sfîrșită de Oppert în 1879. Limba textului era aglutinantă și circula în regiunea Susa, de unde și numele scrierii: neosusiană ori elamită.

a	n(u)
b(a)	p(a)
č(a)	r(a)
d(a)	r(u)
d(i)	s(a)
d(u)	š(a)
f(a)	t(a)
g(a)	t(u)
g(u)	ṭ(a)
h(a)	u
ḫ(a)	v(a)
i	v(i)
j(a)	y(a)
j(i)	z(a)
k(a)	tr(a)
k(u)	ḫšāyaṭiya, rege
l(a)	dahyu, ţară
m(a)	Auramazdā, Ormuzd
m(i)	bumi, pămînt
m(u)	semne pentru separarea cuvintelor
n(a)	

Fig. 53. Cvasialfabetul paleopersan.

Fig. 54. Originea pictografică a cuneiformelor.

(După Z. Kulungici, *Historija Pisama*, fig. 173). De observat că în coloanele 2 și 3 semnele apar rotite la 90° față de cele arhaice. Această evoluție apare de multe ori cînd comparăm forme arhaice cu forme noi de scriere.

ideograma arhaică	semnul paleobabilonian	semnul neoasirian	semnificația
			pasăre
			pește
			măgar
			bou
			soare zi
			pădure
			plug
			bumerang
			a merge

La descifrarea scrierii neobabilonene au luat de asemenea parte mai mulți arheologi. Primul pas l-a făcut Hincks, în 1850; el socotește că scrierea e silabică. Rawlinson descoperă însă caracterul ei ideografic și traduce inscripția de pe obeliscul negru al lui Salmanasar și cea de la Behistun. Hincks își însușește descoperirile lui Rawlinson atît de bine, încît ajunge să corecteze unele citiri greșite ale acestuia. În 1854 Oppert arată originea pictografică a cuneiformelor și dovedește că ele au fost împrumutate de la alt popor mai vechi pe acele locuri, căruia el îi dă numele de sumerian, fiindcă, în textele vechi, țara de lîngă golful Persic se numea Sumer. Oare au dreptate acești cercetători? se întrebau oamenii de știință ai vremii. Părerile erau foarte împărțite. Între timp, săpăturile scoteau la iveală mii de tăblițe de argilă cu inscripții diferite care măreau și mai mult nedumerirea. În 1873, un muncitor, gravorul George Smith, descoperă în subsolurile de la British Museum niște coșuri vechi, pline cu tăblițe gravate, aduse și părăsite acolo de arheologul și diplomatul Austen Henry Layard, care le găsise în 1853 la Ninive. Autodidactul George

Fig. 55. Ghilgameş, regele din Uruk, ţinînd cu putere un leu sub braţ. Basorelief provenit de la Korsabad (secolul al VIII-lea î.e.n.), astăzi la Luvru.

Smith arată că tăbliţele formau biblioteca lui Aşurbanipal. Peste puţin, George Smith devine o somitate în asirologie.

Pe lîngă celebrele tăbliţe ale epopeii lui Ghilgameş[1], biblioteca lui Aşurbanipal conţinea bogate abecedare silabice şi texte de gramatică. Pe acestea din urmă, George Smith nu le mai lasă din mînă timp de trei ani, după care moare, victimă a muncii sale fără preget. Cercetările lui au arătat că, în afara babilonenilor şi asirienilor, cunoscuţi din Biblie, şi înaintea lor, în Mesopotamia au mai trăit şi alte popoare care aveau propria lor scriere cuneiformă.

În 1887 nişte ţărani au descoperit, în Egipt, la Tel el Amarnah, cîteva sute de tăbliţe care s-au dovedit apoi a fi corespondenţa în limba babiloneană a faraonilor Amenofis al III-lea şi Amenofis al IV-lea cu guvernatorii egipteni ori cu principii din Siria. Această descoperire dezvăluia ceva deosebit de important, că scrierea cuneiformă şi limba babiloneană la epoca aceea (aproape

[1] Datorită calităţilor ei excepţionale şi influenţei pe care a exercitat-o asupra literaturilor antice, merită să dăm cîteva date despre această vestită epopee a lui Ghilgameş. Eroul apare mai întîi în literatura sumerienilor de unde îl iau babilonenii care îl transmit evreilor. Poemul începe prin a face elogiul lui Ghilgameş, regele din Uruk. Acesta e un tiran neîmblînzit, dinamic şi inteligent, prototipul bărbatului care are totul: glorie, prieteni, dragoste; e un viteaz care cucereşte onoruri după onoruri, sfărîmînd tot ce-i stă împotrivă şi asuprind poporul. E ideea supraomului ori a omului de personalitate foarte puternică. Ghilgameş îşi ia supuşii la război, dar nu-i mai aduce înapoi la căminurile lor. În măreţie nu are rival. Cînd apare, locuitorii oraşului strigă: „Iată păstorul Urukului, el e păstorul cetăţii şi stăpînul ei, el e puternicul, desăvîrşitul, înţeleptul". Femeie care să se poată feri din calea lui nu se află. „El nu

1 700 î.e.n.) aveau o importanţă capitală în toată Asia de sud-vest, deoarece erau folosite pe cale diplomatică în relaţiile oficiale dintre state. Iar cînd, în urma săpăturilor făcute de Sarzec, au ieşit la iveală statui acoperite de inscripţii cuneiforme, care parcă fuseseră îngropate cu o zi înainte, deşi datau de pe la anul 3 000—3 500 î.e.n., toată istoria unui imperiu arhaic, necunoscut pînă atunci, s-a înfăţişat cercetărilor istorice şi arheologice. Maspero scrie despre aceasta: „În mai puţin de treizeci de ani, o lume nouă de limbi şi de popoare necunoscute s-a deschis pentru studiu: treizeci de secole de istorie au ieşit din mormînt la lumina zilei". Rămînea să se vadă acum dacă savanţii care susţineau că descifraseră cuneiformele aveau dreptate. Cu prilejul descoperirii unei inscripţii cuneiforme, oamenii de ştiinţă au cerut asirologilor Hincks, Rawlinson, Oppert şi Talbot, acesta din urmă unul din cei mai vechi asirologi, să traducă fiecare separat inscripţia nou găsită, fără să comunice între ei, pentru a se vedea dacă traducerile lor corespundeau. Într-o sală plină de spectatori, în faţa unei comisii formate din oameni competenţi, plicurile sigilate cu cele patru traduceri au fost desfăcute. Toate cele patru traduceri arătau că documentul

---

lasă o singură fecioară mamei sale, o singură fiică războinicului, o singură soţie bărbatului ei". Atunci poporul cere să fie izbăvit şi zeii îi creează un antipod, un om josnic şi primitiv, pe Enkidu, care trăieşte gol printre animale. Acesta e destinat să îmblînzească pe superbul Ghilgameş şi reuşeşte. Apare astfel ideea principiului vital proaspăt care regenerează principiul vital îmbătrînit. Cei doi eroi, deveniţi acum prieteni, fac împreună o serie de isprăvi folositoare oamenilor, printre care şi uciderea monstrului Huwawa. Uimită, zeiţa Iştar îi oferă lui Ghilgameş dragostea, dar eroul o respinge cu înţelepciune. Zeiţa trimite atunci împotriva lui un taur celest, pe care Enkidu îl ucide. Pentru această insultă adusă zeiţei, Enkidu moare sub ochii prietenului său Ghilgameş, copleşit de tristeţe; acesta abia acum îşi dă seama că mai sînt pe lume lucruri care nu-i stau lui în putinţă. Gloria, onorurile, averea, voluptatea, faptele bune nu-l mai consolează. Îşi dă seama că toate sînt trecătoare. El îşi pune problema nemuririi. Pleacă la capătul lumii la strămoşul său Ziusudra (Utanapiştim la babiloneni, Noe la evrei) care supravieţuise potopului. Aici apare întîia oară cealaltă legendă foarte răspîndită a Lumii Vechi, aceea a potopului. Ziusudra îi povesteşte istoria potopului, dar îl asigură că nu poate deveni nemuritor. Îi dă însă planta tinereţii veşnice, pe care eroul vrea s-o aducă poporului său. Un şarpe i-o fură pe drum. Eroul se întoarce dezamăgit la Uruk.

Epopeea, care cîntă curajul oamenilor în lupta lor cu forţele naturii, puterea lor de a gîndi şi de a făptui, credinţa în prietenie, străduinţa de a progresa, are un sfîrşit pesimist. Ea arată slăbiciunea omului şi mărginirea posibilităţilor lui, propovăduieşte smerenie faţă de orînduielile prestabilite; de aceea ea a ajuns la noi sub formă religioasă, biblică. Cititorul de azi recunoaşte însă uşor în Ghilgameş, pe omul care luptă pentru interesele sale personale, dar care, cu timpul, îşi dă seama de zădărnicia faptelor lui şi îşi schimbă orientarea, îşi consacră viaţa binelui tuturor şi începe lupta pentru înfrîngerea elementelor naturii, pentru biruirea bolilor şi a morţii, pentru uşurarea vieţii oamenilor şi pentru înlăturarea oprimării.

aparţinea regelui asirian Tiglatpalasar I (1130—1090 î.e.n.) şi că lăuda cruzimile făptuite de rege în războiul cu vecinii săi mai slabi[1].

În afară de mici divergenţe de amănunt textul era interpretat aproape la fel de cei patru asirologi. Anul acela, 1857, a fost anul în care asirologia a fost unanim recunoscută ca ştiinţă.

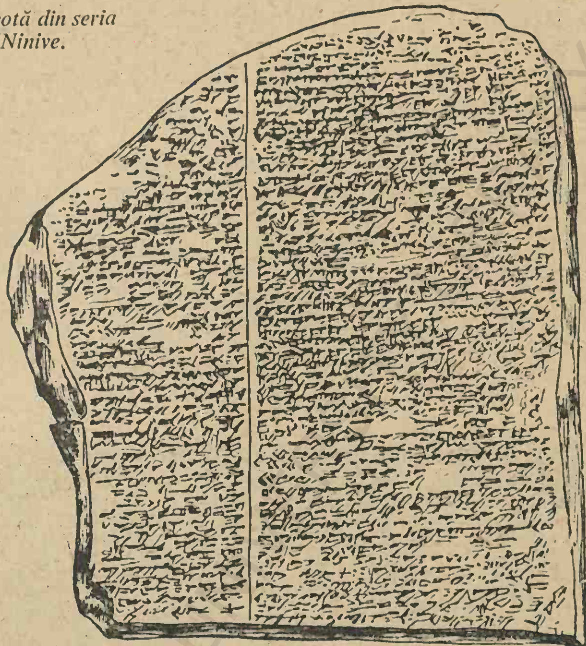
DESCRIEREA CUNEIFORMELOR. În ce chip apăreau pe monumente caracterele cuneiforme? Spre deosebire de hieroglifele egiptene care se înfăţişau vederii sub forma unui conglomerat decorativ de vietăţi, păsări, oameni ori animale, de flori, stele, membre, peşti etc., înşirate frumos şi distinct unele după altele întru glorificarea faraonului ori slăvirea zeilor, cuneiformele par un pumn de cuie de diferite mărimi aruncat în dezordine de mîna scribului pe monumente şi tăbliţe de argilă. Sumerienii, care poate le-au inventat ori poate le-au adus cu ei din ţara de unde au venit, le foloseau într-o formă primitivă, pictografică. Din reproducerile date în fig. 54 se vede limpede că evoluţia lor a început dintr-un stadiu pictografic. Cu timpul, ca şi în Egipt, formele semnelor au evoluat. S-a ajuns şi aici să se redea totul prin parte, *pars pro toto*. Dar, spre deosebire de egipteni, la care temperamentul artistic a avut o influenţă covîrşitoare asupra felului de a scrie, aici, datorită instrumentului şi chipului în care se scria, caracterele au luat o formă cu totul deosebită. Semnul pictografic pentru cer era închipuit ca o boltă împărţită în opt părţi de liniile care unesc punctele cardinale şi de razele intermediare principale: ⊛

Prin evoluţie cercul dispare şi rămîn razele, iar acestea, fiind desenate cu stilus-ul, iau forma unui mănunchi de cuie: . Cu timpul şi acest semn se simplifică şi ajunge o cruce neregulată. Semnul bărbatului, *(lu)*, care la Ur, în forma arhaică, apărea pictografic ajunge la vechii babiloneni , iar la asirienii mai noi . În felul acesta, semnele de idei concrete pierd cu desăvîrşire asemănarea cu obiectul originar. Acelaşi lucru se poate spune despre mai toate semnele cuneiforme.

[1] Un fragment din text e îndestulător pentru a da lămuriri în privinţa moravurilor timpului:

„Ca o furtună m-am îndreptat eu asupra vrăjmaşilor", scrie Tiglatpalasar. „Cu trupurile lor am umplut văile munţilor. Le-am tăiat capetele. Am năruit zidurile oraşelor. Am luat sclavi, averi, comori nenumărate. Oraşele le-am hărăzit flăcărilor nesăţioase, le-am nimicit, le-am prefăcut în mormane de ruine".

Fig. 56. Tăbliță de teracotă din seria potopului, descoperită la Ninive.

Din alte tăblițe de argilă se poate constata că scribii aveau adesea felul lor propriu de a transcrie cuneiformele. De aceea, de multe ori, cititorii vremii erau tot atît de nedumeriți ca și primii noștri asirologi, în fața varietății deosebit de mari a caracterelor scrise. Lucrul este explicabil prin aceea că asiro-babilonenii, popor semitic, au împrumutat acest fel de scriere de la sumerieni, popor nesemitic, care vorbeau o limbă diferită, iar în procesul de convenționalizare a pictogramelor, asiro-babilonenii au trebuit să adapteze la cuvintele limbii lor semnele ideografice ale limbii sumeriene. Au trebuit să rezolve deci deosebirea de pronunțare. O altă greutate au avut de întîmpinat cînd semnele de substantive concrete au ajuns să reprezinte substantive abstracte. Semnul cerului a ajuns să fie simbolul substantivului zeu ori al adjectivului înalt. Acest fapt dădea naștere unor greutăți serioase pentru cititor, mai ales cînd nu exista legătură logică ori semantică între semne ale căror nume aveau un sunet asemănător. De exemplu, semnul pentru săgeată *(ti)* ▸◂┬< era folosit impropriu pentru viață *(til)*, fiindcă pronunțarea

era apropiată, și așa mai departe. Multe semne de acest fel au ajuns să reprezinte atît silabe, cît și cuvinte întregi. În acest fel, cuneiforme care aveau valoarea unui cuvînt ajunseră să aibă și valoarea unei silabe. Procedeul acesta se aplica bine mai ales la cuvintele de origine sumeriană, limbă aglutinantă, în care afixele puteau ușor fi înfățișate printr-o fonogramă. Dar la cuvintele akkadiene, limbă flexionară, lucrurile mergeau mai greu și adaptarea forțată a dat naștere unei serii noi de imperfecțiuni. Folosirea ideografică și silabică a aceluiași semn a avut ca urmare faptul că aproape toate semnele au ajuns să fie polifonice, adică să reprezinte mai multe sunete. Ne putem închipui așadar în ce confuzie se găsea cititorul. Semnul care înfățișa răsăritul soarelui ajunsese să reprezinte 70 de cuvinte (substantive, adjective, verbe, particule diferite) și să fie folosit pentru alte cîteva zeci de silabe separate; era de asemenea

Fig. 57. Fragment din codul lui Hammurapi (1800 î.e.n.).

Este o porțiune din coloana de bazalt găsită de Morgan la Susa în 1901. Textul e scris în cuneiforme babilonene antice și cuprinde 282 de articole de legi, din care 35 au fost distruse, apoi în parte reconstituite. Principiile acestui cod au inspirat legile greco-romane care, la rîndul lor, stau la baza pravilelor societății feudale din Țările Române.

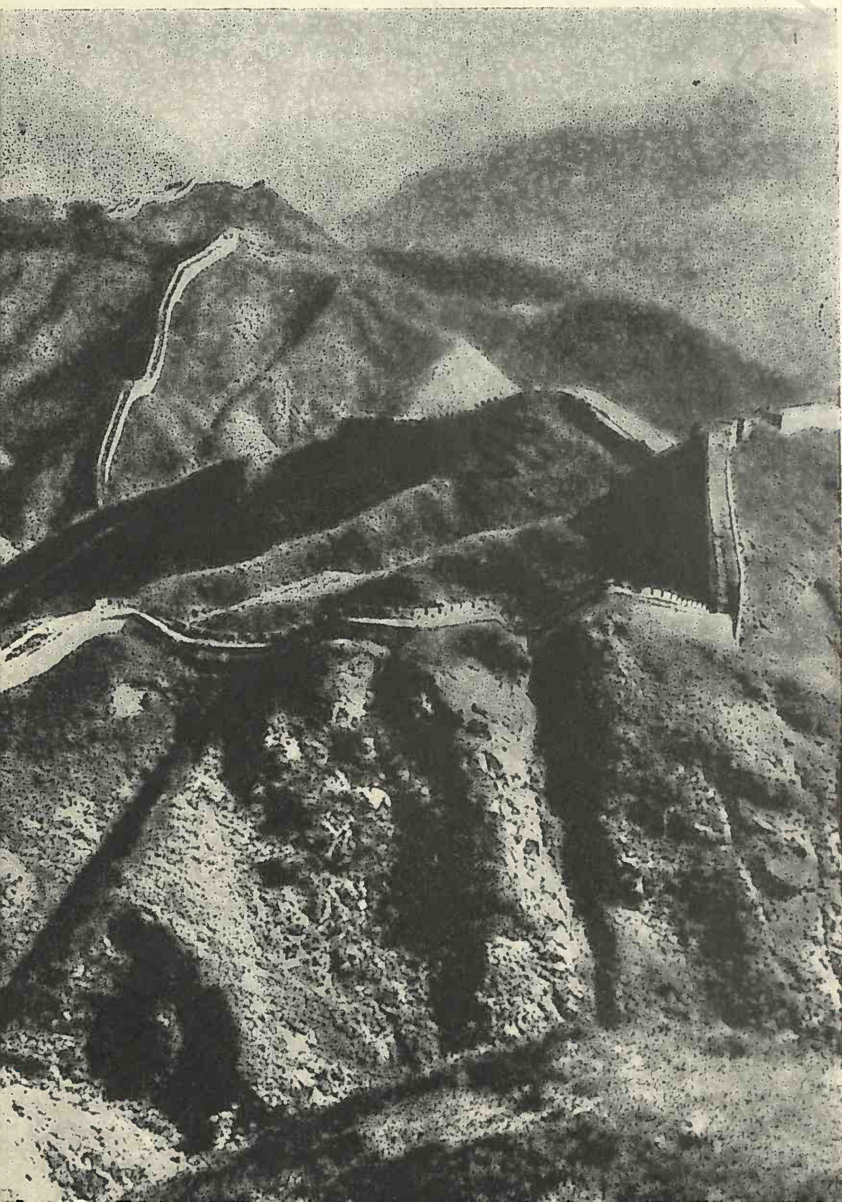

V. Basorelieful de pe stînca de la Behistun.

(După Z. K u l u n g i c i, *Historija Pisama*, pag. 177). Textul arată că aci e înfăţişat regele Darius I (558—486 î.e.n.) care primeşte defilarea unor prizonieri înlănţuiţi. În faţa lui, deasupra prizonierilor, e zeul soarelui, Ahuramezdan. Traducerea unei părţi din text e următoarea:

"Iată ce am făcut înainte de a deveni rege. Înaintea mea a domnit Cambise, fiul regelui Cirus, om al familiei noastre. Cambise a avut ca frate pe Smerdis, după tată şi mamă. Într-o zi Cambise l-a omorît pe Smerdis. După aceea Cambise a plecat în Egipt şi, în timp ce el se afla acolo, poporul s-a răzvrătit. Atunci înşelăciunile erau numeroase în această ţară, în Media şi în alte părţi. În vremea aceea trăia un mag, pe nume Gaumata, care înşela poporul spunînd: eu sînt Smerdis, fiul lui Cirus. Poporul răzvrătit a trecut atunci de partea lui, părăsindu-l pe Cambise... După aceea a murit şi Cambise rănindu-se singur... Fiindcă magul acesta Gaumata a luat de la Cambise Persia şi Media şi alte ţări, el a făcut ce a vrut şi s-a făcut rege. Poporului îi era frică de el din cauza asprimei lui, iar el omora oameni ca să nu se ştie că el nu e fiul lui Cirus, Smerdis... Învăţat de oamenii care îmi erau devotaţi, eu l-am omorît pe Gaumata şi pe colaboratorii lui apropiaţi. Prin voinţa lui Ormuz, am devenit eu rege.

VI. Zidul chinezesc aşa cum se vede astăzi.
(După B o u l n o i s, *La route de la soie*, planşa 5).

VII. Tăbliţe de lemn din Insula Paştelui — MAE — aflate la Leningrad.
(După Butinov şi Knorozov, *Predvaritelnoe soobştenie ob izucenii pismennosti orstrova Pashi*, planşa 1 şi 2).

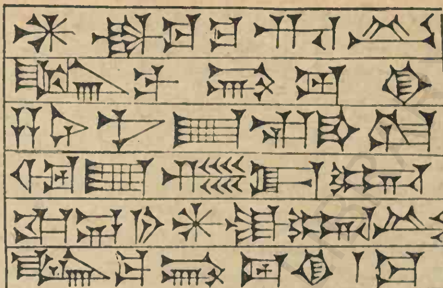

VIII. Pictură figurativă din insulele Palau.

(După B e r g e r, *Histoire de l'écriture* pag. 19). Cu astfel de picturi indigenii își împodobesc locuințele Ele sînt sculptate în lemn iar adînciturile sînt umplute cu culori. Multe din figurile sculate sînt convenționale și foarte asemănătoare cu figurile omenești ce se întîlnesc printre caracterele scrierii din Insula Paștelui.

Fig. 58. Cărămidă cu numele lui Nabucodonosor.

(După Berger, *Histoire de l'écriture*, pag. 67). Transcriere; Nabu-kuduri-uşur sar Babilu, zanin/bit Saggatu o bit Zi-da, habal ristan/ sa Nabu-pal-uşur sar Babilu: Anacu. Traducere: „Nabucodonosor, regele Babilonului, restauratorul turnului şi al piramidei, fiul mai mare al lui Nabopalasar, regele Babilonului: Eu".

primul element în ideogramele compuse a o sută şaptezeci de alte cuvinte. Iată, de aici, marea importanţă pe care au căpătat-o determinativele în scrierea cuneiformă. Cum şi acestea erau destul de variabile, s-a recurs la folosirea complementelor fonetice care, în textele de la Djemdet-Nasr, erau semne simple reprezentînd o silabă şi se aşezau după un polifon pentru a indica valoarea fonetică a acestuia. Ca şi determinativul, complementul fonetic nu se citea, ci arăta doar vizual valoarea pe care scriitorul dorea s-o dea semnului pe care-l scria.

Pînă la urmă a mai intervenit o complicaţie: invenţia scrierii secrete, folosită de grupuri restrînse, în diferite scopuri.

Confuzia era aşadar foarte mare; nu e de mirare că nici scribii nu reuşeau întotdeauna să citească tăbliţele de argilă. Cine voia să citească totul trebuia să se dedice unor studii aprofundate ale silabarelor şi ale istoriei cuneiformelor. Din această cauză se foloseau tabele în care semnele erau înregistrate şi clasate. Lîngă ele se aflau sensul lor şi valoarea fonetică. Pe prima coloană era semnul iar pe coloanele alăturate se găseau: numele pe care semnul îl avea la şcoală, ortografia lui în silabe, apoi cuvîntul sau cuvintele sumeriene şi akkadiene pe care le reprezenta. Cîteodată explicaţia era completată printr-un comentariu în cuneiforme uzuale, spre a fi mai uşor de citit.

Se poate uşor închipui în ce măsură s-au înmulţit aceste tabele de clasificare în decursul secolelor. Lor li s-au mai adăugat lexicoane de termeni arhaici, de paradigme gramaticale, extrase de legi, comentate uneori cuvînt cu cuvînt, culegeri de formule sumeriene traduse în akkadiană; toate acestea au avut ca rod faptul că savanţii timpului puteau lucra fără multe greşeli în domeniul lor de activitate, dar bineînţeles depunînd o muncă uriaşă. Desigur că savanţii de pe vremea lui Aşurbanipal se descurcau în labirintul textelor cuneiforme într-o măsură mai uşor decît asirologii din zilele noastre, dar ne putem închipui cu

prețul cîtor strădiunțe o făceau și cu cît timp pierdut. Dovada o avem în numărul colosal de silabare și de vocabulare gramaticale aflate în biblioteca lui Așurbanipal. Aproape jumătate din monumentele de scriere cuneiformă cunoscute în ziua de azi se compune din călăuze lexicale care slujesc la descifrarea celeilalte jumătăți. În stadiul actual al asirologiei, cînd cele mai multe texte cuneiforme nu mai sînt pentru asirologi indescifrabile, lectura lor se face așa cum se făcea acum două mii cinci sute sau trei mii de ani de către preceptorii și învățăceii din Ninive și Babilon. Cînd întîlneai un semn necunoscut, pierdeai ore după ore ca să-l cauți în numeroasele și cuprinzătoarele lexicoane explicative.

Redăm mai jos cîteva determinative:

se așeza înaintea numelor proprii de bărbați,

se așeza înaintea numelor proprii de zei,

se așeza înaintea numelor proprii de țări.

Dacă cineva dorea să scrie Assur, marele zeu al asirienilor, apăsa pe o tăbliță de lut semnele următoare: în care primul semn era determinativul pentru zei. Astfel textul se putea deosebi de cuvîntul Assur, țara:

Pe bună dreptate, scribii aveau mare căutare. În măsura în care arhiva unui tribunal contemporan este plină cu acte juridice de tot felul, în aceeași măsură existau pe atunci tăblițe de argilă care menționau cele mai variate raporturi dintre oamenii acelor timpuri. Cum era vorba de o vînzare, căsătorie sau alt eveniment ce trebuia menționat, scribul apărea cu stilus-ul, umplea tăblița de argilă cu o mulțime de cuie și o înfățișa părților. Semnătura se făcea simplu: partea își apăsa unghia într-un colț al tăbliței și scribul adăuga: „unghia lui Zabudamic“ ori „a lui Șelulșebardi“ sau a altuia și raportul juridic era perfectat. În actele de vînzare-cumpărare, vînzătorul trebuia să aplice un sigiliu. Acesta conținea o emblemă proprie posesorului, a cărei aplicare pe tăbliță dădea, cum am zice noi azi, caracter de autenticitate actului. Orice persoană importantă avea sigiliul ei pe care îl purta agățat de gît sau legat de deget.

Pentru a împiedica modificările ulterioare pe actele semnate se recurgea la un procedeu foarte ingenios. Tăblițele, o dată scrise, erau învelite într-un nou strat de argilă pe care se transcria conținutul tăbliței din interior. Dacă se făcea mai tîrziu contestație, se spărgea învelișul

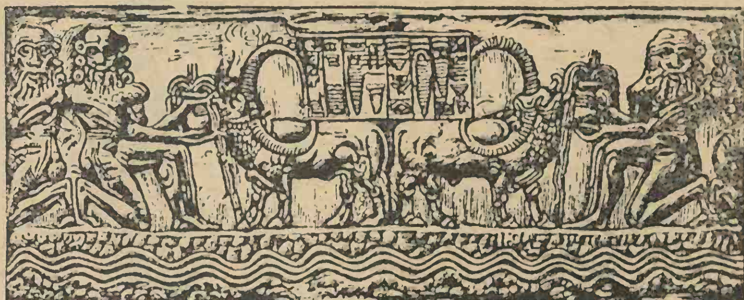

Fig. 59. Sigiliu asirian cu numele lui Sarkalisarri (2270 î.e.n.). Înfățișează pe Ghilgameș cu apa vieții.

(După Hrozny, *Histoire de l'Asie Antérieure*, planșa XIV).

exterior și se citea tăblița învelită. Cel care spărgea învelișul fără martori nu avea drept la contestație.

Știința numerelor a atins la asiro-babiloneni un înalt nivel de dezvoltare. Ei nu numai că puteau scrie un număr oricît de mare, dar puteau să-l ridice la o putere, să afle suprafața unei figuri geometrice, să măsoare un unghi, ori să facă diferite operații aritmetice.

Spre deosebire de egipteni, asiro-babilonenii descoperiseră foloasele sistemului pozițional al cifrelor, sistem necunoscut nici măcar romanilor, atît de apropiați de zilele noastre. În acest sistem, răspîndit astăzi în întreaga lume, o cifră își schimbă valoarea după poziția ei scriptică. Astfel numărul 3 333 este format din patru cifre identice, fiecare dintre ele cu altă valoare datorită poziției uneia față de alta. De fapt, pentru a reda numărul acesta noi folosim o singură cifră (3) scrisă de patru ori. Egiptenii pentru același număr foloseau patru semne pe care le scriau de cîte trei ori: 𓆼𓆼𓆼𓍢𓍢𓍢𓎆𓎆𓎆𓏺𓏺𓏺. La fel romanii, ca să scrie același număr, foloseau 12 semne: MMMCCCXXXIII. Asiro-babilonenii însă, deși cunoșteau principiul pozițional, nu l-au dezvoltat pînă la capăt, lăsînd hindușilor gloria de a face acest lucru.

În scrierea cuneiformă cifra 1 era reprezentată printr-o linie verticală (𒁹), transformată în semn cuneiform datorită stilus-ului și plăcuței de lut. Cifra 2 era reprezentată prin două liniuțe (𒈫) și așa mai departe pînă la 9 inclusiv. Începînd de la cifra 4, semnele se suprapuneau; astfel cifra 6 se scria 𒐋 iar 9 𒐎. Cifra zece se scria 𒌋 un mic unghi. Cu acest semn se scriau zecile pînă la 50 (𒐐). De acum înainte intervenea

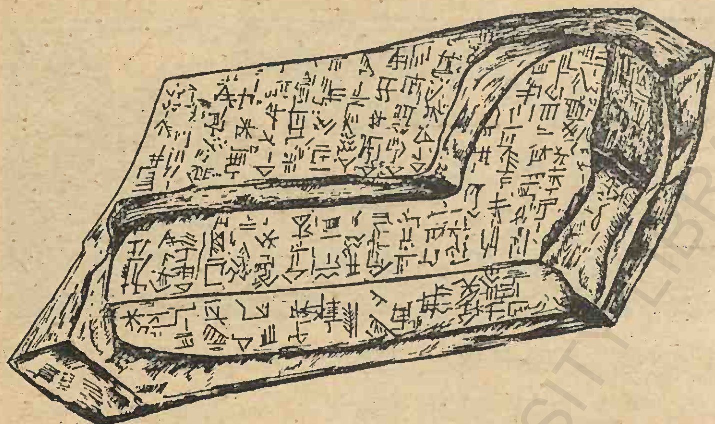

Fig. 60. Tăbliță dublă asiriană.
(După Maspero, *Histoire ancienne, I*, pag. 732).

o complicație. Asiro-babilonenii foloseau, pe lîngă sistemul zecimal (în care numărătoarea merge din zece în zece), și sistemul sexagesimal (în care numărătoarea merge din 60 în 60). Astfel cifra 𒁹 (1) putea să însemne și 60 cînd avea o anumită poziție, ori 3 600 (60^2) ori chiar 216 000 (60^3). La fel cifra (10) putea să însemne și 600 (60 × 10) după poziția ce o ocupa.

De pildă: cifra 13 se scria 𒌋𒁹𒁹𒁹. Dacă voiau să scrie 83, foloseau următorul complex numeric: 𒁹𒌋𒌋𒁹𒁹𒁹, în care prima cuneiformă verticală reprezenta cifra 60, cele două unghiuri reprezentau cifra 20 iar ultimele trei semne cifra 3. Deci 60 + 20 + 3 = 83. Dacă în fața acestui complex numeric mai adăugau un unghi numărul devenea 𒌋𒁹𒌋𒌋𒁹𒁹𒁹 = 683 (600 + 60 + 20 + 3). Dacă mai adăugau în stînga un semn cuneiform vertical, numărul devenea 𒁹𒌋𒁹𒌋𒌋𒁹𒁹𒁹 = 4 283 (3 600 + 600 + +60 + 20 + 3). Dacă mai adăugau încă un semn cuneiform vertical, numărul devenea 𒁹𒁹𒌋𒁹𒌋𒌋𒁹𒁹𒁹 = 7 883 (3 600 + 3 600 + 600 + 60 + + 20 + 3).

Iată dar cum același semn (𒁹), datorită poziției lui, putea să însemne 3 600, 60 și 1.

La sute foloseau semnul I► precedat de un cui vertical pentru fiecare sută: 100 = II►, 200 = III►. La mii foloseau semnul ◄I► (10 × 100).

Aveau table de înmulţire care mergeau pînă la 180 000, spre deosebire de a noastră care merge pînă la 100. Aveau de asemenea table cu rădăcini pătrate și rădăcini cubice. Aceleași table, citite în sens invers, arătau numărul ridicat la pătrat ori la cub. O astfel de tablă arăta așa:

1—1		1—1
4—2		8—2
9—3		27—3
16—4	ori	64—4
etc.		etc.

Stadiul înaintat al științei cifrelor la asiro-babiloneni, bogăţia și varietatea textelor cuneiforme, arta lor plastică și tehnica atît de dezvoltată a construcţiilor, toate dovezi incontestabile ale vechimii și nivelului lor cultural, au făcut să apară la începutul secolului nostru, printre istoricii din ţările apusene, ideea panbabilonismului. Panbabiloniști vedeau în babiloneni pe unicii creatori ai tuturor ramurilor de cultură antică, socotind că celelalte popoare antice, egiptenii, evreii ba chiar și

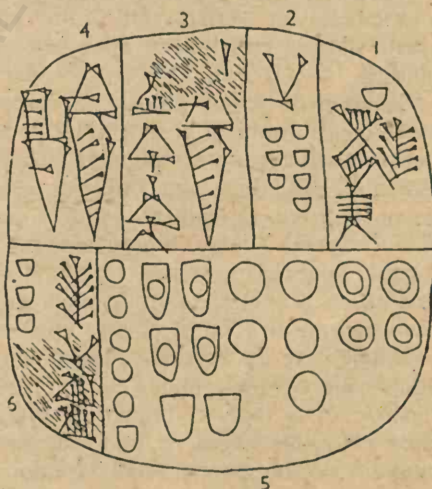

Fig. 61. Tăbliţă sumeriană înfăţişînd o problemă de aritmetică şi soluţia ei.

1: 1 *gur se*, adică: (să luăm) un grînar de orz
2: 7 sila, adică 7 (măsuri numite) sila
3: *lú-as su-ba-ti*, adică: fiecare om primeşte
4: *lú-bi* adică: aceşti oameni (sînt)
5: 4 × 36 000 adică 144 000
5 × 3 600 adică 18 000
4 × 600 adică 2 400
2 × 60 adică 120
5 × 10 adică 50
1 = 1
6: 3 *sila se su-kid* adică: mai rămîn 3 sila de orz.
Cum un grînar de orz avea 1 152 000 sila, problema se verifică: dacă 164 571 de oameni iau cîte 7 sila, mai rămîn 3 sila. (După C o h e n, *La grande invention de l'écriture*, III, planşa 26).

chinezii, n-au fost decît imitatorii lor. În timpul acela nu începuseră încă săpăturile care au scos la iveală o civilizație primitivă la Ierihon (Israel) veche de 8 000 de ani, mai veche deci chiar decît a presumerienilor. Noile cercetări bazate pe concepția materialistă a istoriei învederează unitatea civilizațiilor orientale. În patrimoniul culturii universale, într-o măsură mai mare sau mai mică, intră contribuția tuturor popoarelor, căci toate popoarele vechi laolaltă și-au adus contribuția lor, în măsură mai mică ori mai mare, la formarea culturii omenirii.

SCRIEREA CHINEZĂ. Singurul sistem de scriere ideografică veche, care s-a păstrat pînă în zilele noastre (deși cu mari modificări), este sistemul de scriere al chinezilor. Celelalte două sisteme de scriere ideografică ale antichității, hieroglifele egiptene și cuneiformele au dispărut nu numai datorită prăbușirii civilizațiilor care le-au dat naștere. Dacă aceste sisteme de scriere ar fi corespuns felului de exprimare, cursivității vorbirii, ele s-ar fi perpetuat în timp, ar fi fost preluate de continuatorii civilizațiilor dispărute, așa cum s-a întîmplat cu alfabetul latin și grecesc în timpuri mai apropiate nouă, așa cum s-a întîmplat cu scrierea chineză ale cărei caracteristici corespund cu cele ale vorbirii. Hieroglifele egiptene și cuneiformele însă nu aveau această calitate; ele au murit, dînd naștere unor sisteme diferite, simplificate, preluate și îmbunătățite de urmașii apropiați ai celor vechi.

Așadar, nu atît dispariția civilizațiilor a adus după sine ieșirea din uz a sistemelor de scriere, cît faptul că oamenii și-au dat seama că aceste sisteme răspundeau anevoie cerințelor de exprimare în scris a gîndirii.

Sistemul de scriere chinez s-a perpetuat tocmai pentru că cele două caractere, al limbii și al sistemului de scriere, se îmbinau perfect. Într-adevăr, cuvintele chinezești sînt în măsură covîrșitoare monosilabice. Cuvintele bisilabice sînt rare, iar cele trisilabice sînt fie foarte rare, fie neologisme. Oricare ar fi însă numărul silabelor care alcătuiesc un cuvînt, fiecare silabă chineză are semnul ei grafic anumit, chiar cînd, fonetic, silabele au sunete asemănătoare. Chineza fiind o limbă aglutinantă ca a sumerienilor, formele gramaticale ale declinării și conjugării nu apar în felul ce ne este nouă cunoscut, prin desinențe, ci altfel; cuvintele care au aceeași rădăcină nu au forme verbale, substantivale, adjectivale ori adverbiale (cum ar fi în românește și în oricare limbă flexionară: a munci, muncitor, muncitoresc, muncitorește, muncitorime etc.). De aceea, o dată adoptat semnul pentru un cuvînt (sau cum am zice noi pentru rădăcina unui cuvînt), acesta rămîne neschimbat

oricărei categorii gramaticale ar aparţine el. Cum se face atunci diferenţierea între cuvinte?

Sensul unui cuvînt în limba chineză vorbită se schimbă după trei factori: *a)* poziţia în cuprinsul frazei; *b)* gestul care-l însoţeşte şi *c)* accentul muzical cu care e rostit.

După poziţia sa în frază, silaba *ta*, de exemplu, poate să însemne: mare, mărime, a mări, mult sau foarte. În acelaşi timp, gestul care însoţeşte cuvîntul ajută şi el la precizarea semnificaţiei acestuia. Există gesturi pentru comandă, refuz, dorinţă etc.

Dintre toate însă, cel mai important factor este accentul muzical sau tonul. În vorbirea curentă există patru tonuri: primul este „tonul înalt şi uniform" numit astfel pentru că în rostire e caracterizat printr-o notă înaltă care nici nu se ridică, nici nu coboară. Al doilea ton începe cu o notă joasă şi sfîrşeşte cu una înaltă. Al treilea începe cu o notă joasă şi se sfîrşeşte în chip nedecis. Al patrulea începe cu notă înaltă şi sfîrşeşte cu una joasă. De exemplu, cuvîntul care se pronunţă „mai" se scrie 买 cînd înseamnă „a cumpăra" şi 卖 cînd înseamnă „a vinde". Diferenţa constă în aceea că „a cumpăra" se pronunţă în tonul al treilea, iar „a vinde" în al patrulea.

De aceea, cînd învăţaţii au stabilit un semn ideografic pentru o silabă, ei nu au mai avut motiv să observe necesitatea unei schimbări a semnului atîta vreme cît silaba rămînea neschimbată. Din contră, concepţia aceasta a devenit foarte strictă, urmărindu-se ca fiecare cuvînt să aibă corespondentul său grafic deosebit, pentru ca semnul să fie citit precis. Cu trecerea timpului, semnele grafice s-au înmulţit astfel foarte mult.

Direcţia scrierii pe acelaşi rînd era de sus în jos, iar rîndurile se succedau de la dreapta la stînga. Textul începea aşadar în colţul din dreapta sus şi se termina în colţul din stînga jos. În locul punctuaţiei existau reguli foarte severe şi complicate, privitoare la construcţia propoziţiunilor.

Cunoscînd aceste lucruri, devine uşor de înţeles exemplul pe care îl dă Kulungici despre scrierea chineză. Fraza noastră:

„Cînd a răsărit soarele, m-am sculat, am luat plugul, am înhămat boii, mi-am luat rămas bun de la soţie, mi-am sărutat copilul şi am plecat la cîmp. Aram şi cîntam, dar cînd am obosit şi cum soarele ardea, m-am retras la umbră, am mîncat, m-am culcat şi am adormit. În acest timp boii păşteau liniştiţi"

va fi scrisă de chinezi în ideograme, astfel:

5	4	3	2	1 început
			a înhăma	soarele
timpul	a arde	a pleca	boi	a răsări
boi	a pleca	cîmp	a lua rămas bun	eu
a paşte	umbră	a ara	soţie	a se scula
	a mînca			a lua
linişte	a se culca	a cînta	a săruta	plugul
	a adormi	a obosi	copil	
		soarele		
sfîrşit.				

Şi totuşi, principial, scrierea chineză primitivă nu se deosebea prea mult de hieroglifele şi cuneiformele primitive. Multe idei elementare erau redate scriptic aproape la fel ca la egipteni şi la akkadieni. Nu există însă alte date pentru a trage de aici concluzia că toate cele trei scrieri ar avea o origine comună. Asemănarea aceasta interesează numai din punct de vedere istoric, deoarece astfel apare limpede că cele trei mari sisteme de scriere ideografică ale lumii au pornit din acelaşi stadiu: acela al scrierii pictografice.

În anul 213 î.e.n., împăratul Tiu-şi Hoang-ti, constructorul Marelui Zid chinezesc, a poruncit, după cum spune legenda, să se ardă toate scrierile vechi. De aceea azi se găsesc foarte rar inscripţii chinezeşti scrise în caractere primitive. Cele mai vechi caractere s-ar părea că sînt semnele *pa-kva*, de pe timpul împăratului Fuk-hî (2 852—2 738 î.e.n.). Fiecare semn *pa-kva* era alcătuit din trei rînduri de liniuţe, unele lungi,

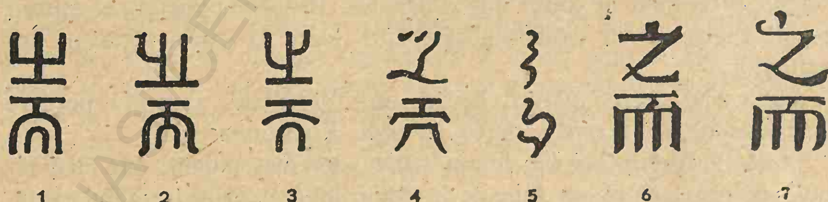

Fig. 62. Evoluţia unei ideograme chinezeşti:
1 — la sfîrşitul mileniului al III-lea; 2 — în jurul anului 800 î.e.n.; 3 — în jurul anului 200 î.e.n.; 4 — în sistemul scrierii de cancelarie; 5 — forma cursivă a semnului; 6 — în jurul anului 105 e.n. cînd apare scris pe hîrtie; 7 — în secolul al XI-lea şi azi.

kyen, cer, materia nebuloasă, primul principiu, eter, lichid, umed;
tui, apă, izvor pe deal, mare, ceaţă, uşurinţă;
li, foc, elemente care luminează, căldură;
cin, tunel, evaporare, focos, mama furtunii şi a căldurii, tare
sven, vînt, foc, dureri uşoare, mişcător, lemn;
kan, apă, element curgător, rece, proaspăt;
ken, deal, densitate, linişte;
kven, pămînt ca materie, întuneric.

Fig. 63. Cîteva semne pa-kva.
(După Kulungici, *Historija Pisama*, pag. 279).

care stăteau singure pe un rînd şi altele scurte, care stăteau cîte două pe un rînd. Combinate, aceste liniuţe alcătuiau 64 de semne, folosite la practici magice şi pentru ghicit.

Adevărata scriere a fost însă concepută de Ciang-Kje şi Ci-sung, doi bărbaţi învăţaţi care, după cum spun legendele, ar fi trăit la curtea regelui Tia, cam pe la anul 2 800 î.e.n. Ei au fost trecuţi în rîndurile zeilor scrierii, dar istoricii îi consideră, ca şi pe regele Tia, drept figuri mitologice, care nu au existat niciodată. Cele mai vechi texte chineze le avem pe vase de bronz, pe tripiede care slujeau la jertfe, pe carapace de broaşte-ţestoase şi pe alte materiale asemănătoare; ele datează cam din secolul al XIV-lea î.e.n. Aceste scrieri se numesc *ku-ven* (vechile semne) şi au fost culese pe la mijlocul secolului al XI-lea de On Iang-hsiu. Cartea acestuia, intitulată *Ci-ku-lo-po-vei*, avea 400 de semne. Mai tîrziu Hsie Şang-kung a adunat şi el cam 600 de simboluri şi le-a publicat în cartea *Ciang-ting i-ci k'van-ci*. Aceste două cărţi arată că semnele primitive se foloseau în număr destul de limitat; ele înfăţişau, în cea mai mare parte, idei cu conţinut concret. Cum limba avea însă

Soare — zi — lună — bărbat — femele — apă — foc — cîmpie

lemn — viţă — capră — vierme — vas — a mînca — petrecere — porc

Fig. 64. Pictograme şi ideograme din scrierea ku-ven.
(După Z. Kulungici, *Historija Pisama*, pag. 281).

mult mai multe cuvinte, chinezii au combinat între ele aceste semne și au obținut caractere compuse. Astfel cuvîntul „mijloc“ *(ciung)* era redat printr-o linie verticală care străbătea un cerc; „ciocîrlia“ prin semnul unei păsări și al unei săgeți; semnul „soarelui“ și al „lunii“, asociate, formau un singur semn cu înțelesul de „a străluci“.

Forma antică		Forma actuală		Forma antică		Forma actuală		
⊙	*zit*	日	+	☽	*yet*	月	=	明 *ming*
	soare		+		luna		=	strălucire

În acest fel au reușit ei să redea idei abstracte. Totuși, numărul ideilor care se puteau exprima în acest chip era încă restrîns, căci înfățișarea complicată a caracterelor compuse nu îngăduia să fie multiplicate prea mult. Chinezii au descoperit atunci rebusul și prin el fonetismul. Semnele și-au pierdut semnificația lor primitivă și au ajuns să reprezinte numai pronunțarea. În felul acesta fiecare semn căpăta valoarea unei silabe. În cuvintele monosilabice ele reprezentau însuși cuvîntul; în cele bisilabice intrau ca parte componentă în alcătuirea semnului grafic respectiv.

Cartea *Hsi-Șen*, publicată în secolul al II-lea e.n. și care e cel mai însemnat izvor pentru studierea formelor vechi ale scrierii chineze, conține 10 516 semne, dintre care 9 353 sînt simple, iar 1 163 compuse. Cartea mai arată și nouă variante ale scrierii chineze, încă de pe atunci învechite, folosite spre sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n. Dintre aceste variante cele mai importante sînt: *ko-fu*, scriere pe răboaje; *ciung-șu* sau „semnele curioase“, avînd forme de păsări și de insecte; *mu-jin*, semne pentru sigilii; *su-su*, scriere pentru monumente; *șu-șu*, scriere religioasă, de fapt forma cursivă a celei anterioare. Astăzi sinologii socotesc că, o dată cu scurgerea anilor, au mai apărut cam o sută de forme diferite ale acestei scrieri, toate formele fiind bazate pe fonetism.

Fonetismul avea însă și inconvenientele lui. Printre altele era și acela că același cuvînt monosilabic se pronunța în același ton muzical chiar atunci cînd avea mai multe înțelesuri. În consecință, același caracter grafic putea avea mai multe sensuri diferite. Pentru a se înlătura confuzia, chinezii au recurs la ajutorul determinativelor, pe care le-au numit radicale sau chei (*pu* în limba lor). O dată cu aceasta, fiecare

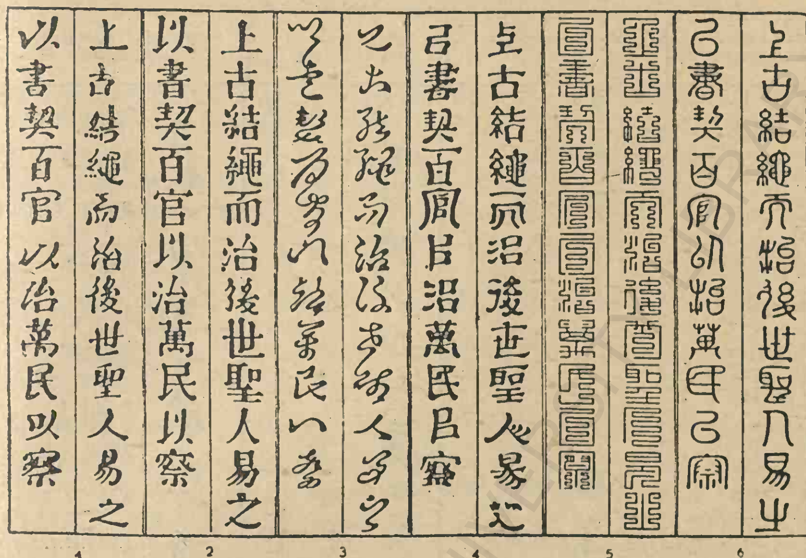

Fig. 65. Diferite forme de scrieri chineze.

(După Z. Kulungici, *Historija Pisama*, pag. 285). Textul e scris în scrierile: 1 — *ciu-an* (800 î.e.n.); 2 — *san-fa-ta-ciu-an* sau scrierea înălţimilor, folosită şi azi mai mult pentru titluri; 3 — *li-şu*, sau scrierea funcţionarilor; 4 — *ţao-şu* sau scrierea plantelor, o formă cursivă a scrierii *li-şu*; 5 — *sun-pan* sau scrierea exemplară, formată în secolul al IV-lea e.n.; 6 — *hin-şu*, forma cursivă a scrierii *sun-pan*. Textul e următorul:

Al doilea rînd:		Primul rînd:	
san	prin	*I*	în
ku	scrierea	*'şu*	cele mai vechi timpuri
kie	neagră	*li*	noduroasă
şen	pe care	*pe*	scrierea (a fost)
pr	funcţionarii	*kvan*	(ea) a folosit
ci	pe ea	*i*	următoarelor
heu	o folosesc	*ci*	generaţii
si	zece mii	*van*	învăţat
şin	popoare	*min*	om
jin	ei	*i*	a schimbat-o
i	învaţă	*si*	pe ea
		ci	

Adică: în cele mai vechi timpuri scrierea a fost noduroasă. Ea a folosit generaţiilor următoare. Un om învăţat a schimbat-o cu scrierea neagră pe care o folosesc funcţionarii etc.

semn grafic chinezesc avea două părţi: una fonetică înfăţişată printr-un simbol care arăta sunetul cuvîntului şi una ideografică, înfăţişată printr-un semn adiţional, radicalul, cu ajutorul căruia se stabilea, dintre toate cuvintele cu acelaşi sunet, acela care se exprima. Sunetul *pa*, de pildă, are în limba chineză opt sensuri diferite, ceea ce înseamnă că

Semnul chinez şi traducerea	Hieroglifa egipteană şi traducerea	Semnul chinez şi traducerea	Hieroglifa egipteană şi traducerea
lună	lună	porumbel	foarte bine
stea	stea	zmeu	şarpe
rază	păr	şarpe	semn de silabă
ploaie	nor	broască	cleşte
nor	depărtare	coadă	posterior
zori	dimineaţa	vasal	glorie
deal	deal	fiu	copil
mijloc	burtă	urmaş	frate
cub	semn de silabă	ochi	văz
creştere	plantă	geană	geană
maxilar	baston	nas	nas
ramură	lemn	barcă	barcă sfîntă
leu	leu	potir	jertfă
tigru	leopard	ac	sulă
elefant	elefant	coş	semn silabic
crab	capră	arc	arc
cal	cal	săgeată	săgeată
bou	vită	mătase	semn silabic
berbec	berbec	cerc	idem
porc	mistreţ	a saluta	îmbrăţişarea
pasăre	ibis	petrecere	instrument muzical

Fig. 66. Tablou comparativ între semnele ku-ven *şi hieroglifele egiptene*.
(După Z. Kulungici, *Historija Pisama*, pag. 283). Un argument în sprijinul teoriei monogenetice a scrierii.

formează opt cuvinte diferite care se pronunţă toate cam la fel şi se scriu la fel. Fonograma acestui sunet este a cărei formă veche era , o pictogramă pentru *coadă*. Cînd e însoţită de radicalul pentru *plantă*, fonograma aceasta înseamnă *banan*; lîngă radicalul pentru *gură* ea înseamnă *strigăt*; lîngă cel pentru *boală*, ea înseamnă *cicatrice*; lîngă cel pentru *fier* înseamnă *car de triumf* şi aşa mai departe.

Lexicografii au împărţit toate ideogramele chineze în şase categorii:

1. În prima categorie, care cuprinde circa şase sute de semne, intră ideogramele care reprezintă idei concrete, figuri omeneşti şi de animale. Aici intră semne ca cele pentru ploaie, soare, lună, munte etc. pe care le-am redat mai sus.

2. În categoria a doua intră circa o sută de semne care reprezintă substantive abstracte, sugerate de semnul grafic. Aici intră semne ca cel pentru cuvîntul „mijloc" *(ciung)* ; o muncă oarecare este arătată prin scula cu care se îndeplineşte, adică prin metonimie sau prin metaforă; tot aici intră semnele substantivelor abstracte reprezentate printr-un gest al mîinii, ca şi metafora combinată cu *pars pro toto* (jumătate de lună pentru a indica seara etc.). De asemenea numerele unu, doi, trei, patru sînt reprezentate printr-unul, două, trei, patru degete stilizate.

3. În categoria a treia intră circa opt sute de ideograme compuse: exemplele pe care le vom da aici sînt în acelaşi timp pilde ale unei vechi filozofii chinezeşti; iată cum au socotit ei că trebuie să unească părţile ca să obţină elementul compus: ideograma pentru *gură* alături de ideograma pentru *foc* (care pictografic s-ar citi: a luat gura foc) însemna *cuvînt*; *ochiul* alături de *apă* înseamna *lacrimă*; *soarele* alături de *lună* înseamna *strălucire*; două semne ale cuvîntului *femeie* redau ideea de *ceartă*; trei semne ale cuvîntului *femeie* redau ideea de *intrigă*; *femeia* la *fereastră* însemna *gelozie*; femeia cu o *mătură* în mînă însemna *soţie*; *femeia* închisă în *casă* însemna *linişte*; *femeia* sub două *acoperişuri* însemna *concupiscenţă*, *adulter*.

E interesant felul în care chinezii îşi scriau neologismele şi mai ales neologismele de import european cu care desemnau noţiuni noi: pentru *electricitate* au adoptat semnul *trăsnet*; pentru *proletariat* semnele *sărac* şi *clasă;* pentru tramvai semnele *trăsnet* şi *căruţă*; pentru *democraţie* semnele *popor* şi *putere*; pentru *utopie* semnele *vid* şi *gîndire*; pentru *mortier* semnele *tun* şi *broscoi*; pentru *bec*, semnele *lumină*, *lună* şi *sticlă înfundată* (pictografic: lumină de lună la sticlă înfundată).

4. În categoria a patra intră trei sute şaptezeci de semne derivate prin inversiune din altele.

5. În categoria a cincea intră circa șase sute de omofoni: ideograma care redă o idee servește de asemenea pentru a reda altă idee cu aceeași pronunțare fonetică: „grîu“ *(lâi)* are același semn cu „a veni“ *(lâi)* etc.

6. În această categorie intră cele mai multe semne; cele peste patruzeci de mii de caractere compuse din elementul fonetic și determinativul ideografic sau radicalul.

Prin evoluție și simplificare, radicalele au ajuns să fie reduse în anul 1616 e.n. la două sute patrusprezece, cifră care a rămas neschimbată pînă acum cîțiva ani. Ele erau împărțite în mai multe clase după numărul trăsăturilor de penel folosite la pictarea lor.

Astfel primele șase radicale erau alcătuite dintr-o singură trăsătură; următoarele douăzeci și trei, din două; celelalte treizeci, din trei — și așa mai departe pînă la ultimul radical care avea șaptesprezece trăsături de penel.

Principalele radicale sînt cele ale omului, gurii, pămîntului, femeii, inimii, mîinii, soarelui, arborelui, apei, focului, boalelor, ochiului, pietrei, cerealelor, mătăsii, bambusului, cărnii, plantei, insectei, veșmîntului, vorbei, mersului, metalului, peștelui, păsării, broderiei etc.

Radicalul *apă* va intra în componența tuturor semnelor grafice care reprezintă un obiect sau o idee în legătură cu apa: rîu, valuri, a spăla etc.

Radicalul 工 „muncitor“ *(kūng)* împreună cu semnul pentru „inimă“ *(sim)* 忄 formează ideograma „neliniște“ 忄工 *(k'ūng)*. Același radical împreună cu semnul pentru apă 氵 formează ideograma „curs de apă“ 氵工 *(kiāng)*; iar cu semnul pentru „vorbire“ *(yen)* 言, formează ideograma „ceartă“ 言工 *(hûng)*.

Combinarea radicalelor cu fonogramele a avut drept rezultat că numărul semnelor grafice a ajuns foarte mare. Dicționarul din epoca K'ang-hi (1 662—1 722 e.n.) conținea 44 449 de ideograme. Numărul acesta uriaș se explică prin aceea că fiecare radical putea da naștere prin combinare unei multitudini de semne; astfel radicalul pentru iarbă, *(ț'aò)* intra în componența unui număr de 1 431 de semne; radicalul pentru apă, *(șùi)* compunea 1 354 de semne; radicalul pentru arbore, lemn, *(muk)* compunea 1 242 de semne și așa mai departe. Era cu desăvîrșire imposibil ca un om normal să memoreze toate cele 44 449 de semne; în anii noștri, o persoană de cultură medie cunoaște ideogramele comune care nu trec de 4 000; o persoană cultă cunoaște 9 000; în știință, în proză și în poezie se folosesc cel mult 14 000 de ideograme. E lesne așadar de înțeles de ce cultura rămăsese în China, mai mult ca oriunde, apanajul clasei dominante.

Astfel, necesitatea unei reforme a scrierii s-a făcut de mult simţită. Pînă la Rezoluţia Consiliului de Stat al R.P. Chineze din 1.XI.1957, pentru promulgarea unui alfabet fonetic chinezesc, au existat multe încercări mai mult ori mai puţin fructuoase de reformare a sistemului de scriere.

Cum cea mai mare greutate consta în pronunţarea caracterelor după înfăţişarea lor, primele sisteme de reformă au privit acest aspect al problemei. Astfel sistemul *ci-in* dădea pronunţarea unui caracter folosind alt caracter cu acelaşi sunet, adică omofon. Acest procedeu era însă destul de imperfect, deoarece de multe ori nu exista nici un caracter cu acelaşi sunet care să fie dat explicativ; iar alteori, chiar cînd se găsea un omofon, acesta nu era familiar cititorului şi deci nu-l ajuta la citire. Alt sistem a fost *fan-cie*, care folosea transcrierea fonetică. Pronunţarea unui caracter era redată cu ajutorul altor două caractere, primul cu aceeaşi consoană, celălalt cu aceeaşi vocală ca ale caracterului explicat. Cum însă pronunţarea era foarte diferită pe întinsul Chinei, cele două caractere aveau în fiecare regiune altă pronunţie, ceea ce mărea posibilitatea divergenţelor sau a erorilor. Baza reformelor fonetice era însă pusă.

Încercările de reformare pe baza alfabetului latin, care este adoptat aproape în toată lumea, datează de acum 350 de ani. În 1605, un misionar iezuit italian, Matteo Recci, foloseşte pentru prima dată alfabetul latin la notarea pronunţiei caracterelor chinezeşti. În 1625, un misionar francez, Nicolas Trigault, publică o carte intitulată *Iu er mu ţe* (Ghid pentru învăţaţii din Apus) în care arată pronunţarea caracterelor chinezeşti cu ajutorul alfabetului latin. După războiul opiului încep să vină în China din ce în ce mai mulţi misionari şi oameni de afaceri care, pentru a învăţa uşor limba chineză, elaborează mai multe sisteme de scriere chineză bazate pe alfabetul latin. Dintre acestea s-au popularizat mai ales sistemul Oficiului Poştal şi sistemul Wade. Englezul Thomas Francis Wade a dat la iveală în 1867 un alfabet fonetic chinezesc cu litere latine, mult folosit de străinii care vorbeau chinezeşte; încă şi azi el mai este în uz. Dar cea mai mare influenţă a avut-o sistemul fonetic latin al dialectului din Amoy. Acest port, din provincia Fukien (Fuţzian), a fost în secolul al XIX-lea cel mai mare centru comercial pentru exportarea ceaiului. Acolo veneau mulţi străini şi pe acolo plecau în străinătate mulţi chinezi. În sistemul Amoy s-a tipărit un mare număr de cărţi; el este înţeles de mulţi locuitori din oraşul şi din jurul portului Amoy şi e încă folosit în corespondenţa dintre ei şi rudele lor din străinătate. O dată cu publicarea noului alfabet fonetic *(Cie In Hsin Te)* al lui Lu-Ciuang-ciang, în 1892, un număr uriaş de patrioţi

Fig. 67. Diverse forme ale scrierii chineze.

(După Z. Kulungici, *Historija Pisama*, pag. 289).

1. *ţi-ţe-ciu-an* sau scrierea interesantă 2. *fan-şu-ciu-an* sau semnele de pe morminte 3. *san-fan-ta-ci u-an* sau scrierea înălţimilor 4. *svi-şu-ciu-an* sau scrierea ca spicul 5. *cioan-su-ciu-an* sau scrierea stelată 6. *tao-hjaj-ciu-an* sau scrierea usturoiului sălbatic 7. *lun-ciao-ciu-an* sau scrierea ca ghearele zmeilor 8. *ko-ten-şu* sau scrierea ca momeala de peşte 9. *niao-ki-ciu-an* sau scrierea ca urmele de păsări. 10. *lin-şu* sau scrierea regelui animalelor 11. *niao-şu* sau scrierea păsărilor 12. *Ivan-gun-ciu-an* sau scrierea păsării fönix 13. *lun-ciu-an* sau scrierea zmeilor 14. *kvi-şu* sau scrierea broaştelor ţestoase 15. *ţien-cen-ciu-an* sau scrierea foarfecilor 16. *fei-pei-şu* sau scrierea verii albe.

IX. Fragment de scriere maya de la Palenque.
După B e r g e r, *Histoire de l'écriture*, pag. 33).

X. În vara anului 1945 s-au descoperit la Karatepe (Muntele Negru) ruinele unei cetăţi hittite. Printre ruine s-au găsit multe sculpturi, vase şi texte paralele în hieroglife hittite şi în feniciană.

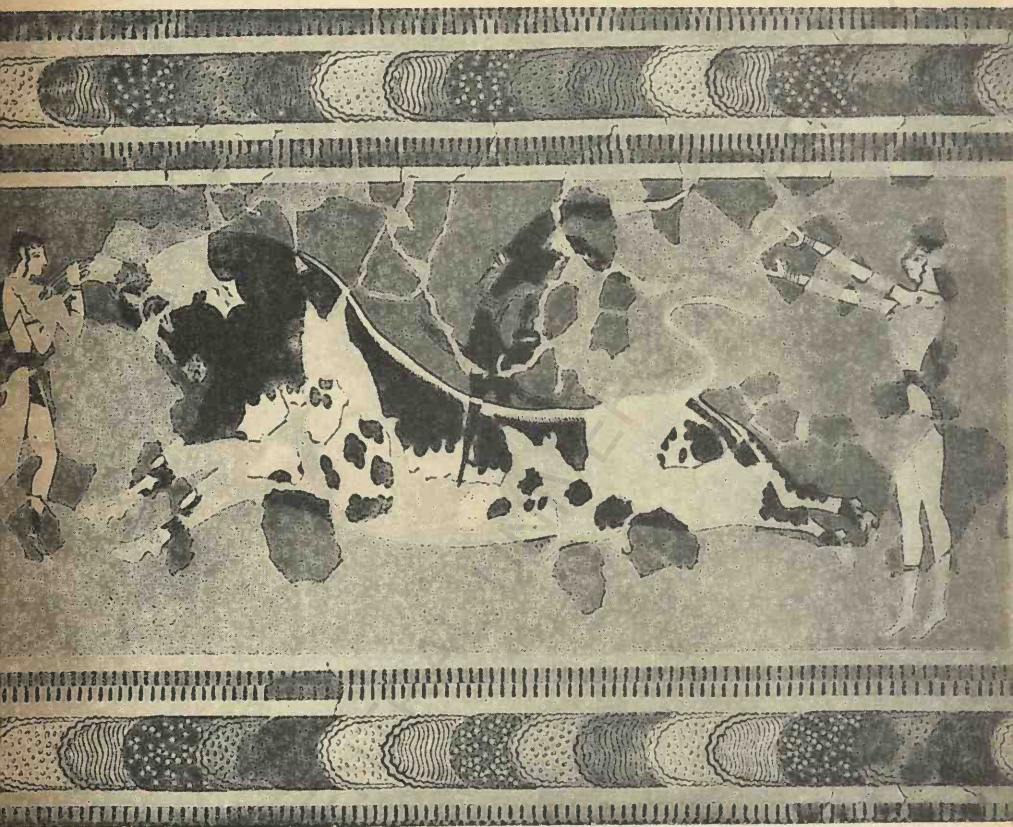
(După Le Courrier de l'U.N.E.S.C.O., februarie 1963, pag. 18).

XI. Un scrib japonez pictor de silabe.

XII. Figurină din fildeş găsită în Creta, reprezentînd pe „stăpîna jocurilor cu taurii". Îmbrăcămintea şi podoabele sînt din aur. (Muzeul din Toronto).

XIII. Scenă de circ. Pictură pe un zid al palatului din Cnosos arătînd diagramatic (deci figurativ) saltul unei acrobate peste un taur. Emoția stîrnită pe atunci de acest gen de performanță se întîlnește și azi la corride.

(După E v a n s, *The Palace of Minos*, III, pag. 212).

chinezi au început să sprijine reforma scrierii. În 1926 Cien Hsuan-tung, Li Cin-hsi și Ciao Luan-jen au elaborat scrierea națională romanizată *Guoien Romați*, iar în 1931 a apărut noua scriere latinizată *Latinxua Sin Wenz* alcătuită de Ciu Ciu-pai și U Iu-ciang. Aceste două ultime sisteme, înjghebate de chinezii înșiși, coroborate cu *ci-in* și *fan-cie*, dar mai cu seamă sistemul *Ciu in țe mu*, introdus după revoluția din 1911 și difuzat atunci prin intermediul școlilor primare și medii, stau la baza actualului sistem fonetic publicat de Consiliul de Stat al R.P. Chineze.

Înainte însă de publicarea acestuia s-a procedat la simplificarea caracterelor uzuale pentru a înlesni tranziția de la un sistem la altul. În ianuarie 1956, Consiliul de Stat a publicat o primă listă cu 230 de caractere simplificate, apoi o a doua listă cu 285 de caractere simplificate, din care 95 au intrat în uz în iunie al aceluiași an. O a treia listă cuprindea 54 de radicale simplificate din care s-au adoptat 30. Acum, în ziare și publicații se folosesc aceste caractere simplificate în număr de 355. În plus, nu se mai scrie pe verticală, ci orizontal. După această simplificare cînd un învățător din Honan a arătat elevilor că „abundent" *(feng)* nu se mai scrie, 豐 , ci 丰 , deci cu patru liniuțe în loc de șaptesprezece, aceștia s-au bucurat atît de mult, încît au început să bată din palme și să chiuie. Un muncitor din Tian țzin povestea că a pierdut o jumătate de an ca să învețe trei caractere:

盡 *ciu* (a goli),
邊 *pien* (margine).
辦 *pan* (a face)

și că tot nu le ținea minte. Dar cînd aceste caractere au fost simplificate în 尽 , 边 și 办 , le-a putut memoriza foarte ușor.

Ciu En-lai, președintele Consiliului de Stat al R.P. Chineze, a arătat într-o cuvîntare ținută la 10 ianuarie 1958 că pentru a reforma scrierea chineză sînt necesare trei sarcini: simplificarea caracterelor, popularizarea dialectului comun *(pu tung hua)* cu pronunțarea de la Pekin și adoptarea alfabetului fonetic chinezesc (în forma latină).

Prima sarcină, după cum am arătat, a fost îndeplinită. A doua e în curs de îndeplinire iar a treia în curs de popularizare. În prezent în toată China au început să apară în ziare și în mici publicații texte care popularizează noul alfabet fonetic cu litere latine. Astfel ziarul „Renmin Ribao" (care în ziarele noastre e scris „Jenmin Jibao") apare cu titlul atît în ideograme, cît și în noul alfabet latin. În acest fel, toți

cei ce doresc să-l învețe pe acesta din urmă se pot familiariza cu el. Iată mai jos caracteristicile noului alfabet:

1. *Alfabetul.* În alfabetul fonetic al limbii chineze, fiecare literă are numele ei propriu, ca și în românește.

Alfabetul chinez	Simbolul fonetic internațional	Numele literei chineze în noul alfabet	Pronunțarea literei chineze în românește
A	a	a	*a* ca în tată
B	b̥	bê	*pe* (b surd) ca în petre
C	tsʻ	cê	*țe* ca în țepușă
D	d̥	dê	*te* (d surd) ca în teză
E	ə	e	*ă* ca în cătun
F	f	êf	*ef* ca în efect
G	ġ	gê	*ke* (g surd) ca în chenar
H	x	ha	*ha* ca în ham
I	i	i	i ca în ilău
J	tɕ	jié	*ge* ca în german
K	k'	kê	*che* ca în kilo
L	l	êl	*el* ca în tel
M	m	êm	*em* ca în temă
N	n	nê	*ne* ca în nene
O	o	o	*o* ca în ou
P	p	pê	*pe* ca în pentru
Q	tɕʻ	qiu	*ciu* ca în ciupi
R	ʐ	ar	între *ar* (fără echivalent) și *aj*
S	s	ês	*es* ca în este
T	t'	tê	*te* ca în temă
U	u	u	*u* ca în ud
V	v	vê	*ve* (folosit numai în neologisme sau dialecte locale)
W	w	wa	*ua* ca în luat
X	ɕ	xi	*și* ca în șipcă
Y	j	ya	*ia* ca în iapă
Z	ts	zê	*țe* (fără echivalent)

2. *Consonante.* b (b̥); p (p'); m (m); f (f); d (d̥); t (t'); n (n); l (l); g (ġ); k (k'); h (x); j (tɕ); q (tɕʻ); x (ɕ); z (ts); c (ts'); s (s); zh (tș); ch (tș'); sh (ș); r (ʐ); ng (ŋ); y (j); w (w).

3. *Vocale.* a (a); o (o); e (ə); ê (ε); i, yi (i); u, wu (u); ü, yu (y) (după j, q, x, umlautul pe ü se omite).

4. *Diftongi.* ai (ai); ao (au); ou (ou); ei (ei); ia, ya (ia); iao, yao (ıau); ıou, iu, you (ıou); ie, ye (ıɛ); ua, wa (ua); uai, wai (uai); uo, wo (uo); uei, ui, wei (uei); üe, yue (yɛ); er (r); — i (în *zi, ci, si*) (ɿ) (*z* prelungit); —i (în *zhi, chi, shi, ri*) (γ vocalizat).

5. *Vocale terminale împreună cu* n *sau cu* ng. an (an); ian, yan (i n); uan, wan (uan); üan, yuan (y œ n); en (en); eun, un, wen (uen); in, yin (in); ün, yun (yn); ang (aŋ); iang, yang (iaŋ); uang wang (uaŋ); ong (uŋ); iong, yong (iuŋ); eng (eŋ); ueng, weng (ueŋ); ing, ying (iŋ).

6. *Semnele pentru tonuri.* Se folosesc patru semne pentru a indica tonurile arătate la pag. 127 :

Primul ton	Al doilea ton	Al treilea ton	Al patrulea ton
—	ˊ	ˇ	ˋ
mā	má	mă	mà
(mamă)	(cînepă)	(cal)	(a certa)

Semnul pentru ton se așază peste vocala principală a silabei. Cînd silaba e neutră, acesta nu se folosește.

7. *Semnele de despărțire.* Cînd o silabă care începe cu a, o sau e urmează după altă silabă cu care se leagă și poate crea confuzii, se folosește semnul ' pentru a le despărți. De exemplu: *pi'ao* = haină de blană; *piao* = a pluti.

DERIVATELE SCRIERII CHINEZE. Între granițele Chinei de astăzi au trăit și trăiesc multe popoare mici de diferite origini; astfel sînt popoare indoeuropene, altaice, tibetane etc. Cu cîțiva zeci de ani în urmă, în timpul Marii Revoluții, se putea citi prin ziare că armatele, în mișcarea lor, întîlneau triburi foarte izolate în regiuni greu accesibile, despre care pînă atunci nu știuseră nici autoritățile, nici etnologii. După instaurarea puterii populare, în anul 1955, Institutul de Limbi Străine al Academiei Chineze de Științe, împreună cu Institutul Central al Minorităților din Pekin, au început să cerceteze mai amănunțit această problemă și au trimis în cele mai îndepărtate regiuni ale Chinei cam șapte sute de lingviști pentru a studia limbile întîlnite, pentru a alcătui dicționare și gramatici, pentru a cerceta scrierile popoarelor necunoscute. În felul acesta s-au obținut date mai precise despre feluritele neamuri care trăiesc pe teritoriul

Republicii Populare Chineze. Cele mai importante sînt următoarele, pe care le spicuim din *Istoria scrisului* a savantului croat Z. Kulungici:

1. *Miao-ţu.* În sudul Republicii Populare Chineze, pe dealurile şi prin satele de munte vecine cu Birmania, Indochina şi Laosul, trăiesc nişte triburi de cultură primitivă pe care chinezii le numesc *mau*. Printre aceştia sînt aşa-numiţii Miao, Mia-ţu sau jao în număr de vreo 2 500 000 care vorbesc limbi asemănătoare (probabil derivate ale limbilor vechi din Asia de est), şi care în ştiinţă au primit numele generic de *mau*. Sub influenţa culturii chineze, triburile Mau au adaptat pentru nevoile lor scrierea chineză şi au alcătuit astfel variante noi de scriere ideografică. Cea mai interesantă din aceste variante este grupa Miao-ţu.

2. *Si-hia.* Cîteva manuscrise, dintre care cel mai vechi este din secolul al XI-lea e.n., vorbesc de poporul tangut, al cărui imperiu a existat între anii 982 şi 1227, la graniţa dintre China şi Tibet pînă cînd a fost sfărîmat de mongoli. Legendele spun că în anul 1037 împăratul tangut Ţao Jiau Hao a luat de soţie o prinţesă chineză şi a rămas în relaţii bune cu ţara soţiei sale. El a conceput astfel scrierea *si-hia* sau *hsi-hsia*, avînd ca model grafic scrierea chineză, fondul fiind silabic.

3. *Niu-ce.* China îşi trage numele de la vechiul trib al Kitanovilor, care a folosit scrierea chineză, modificată pentru limba proprie. Din scrierea aceea nu s-au păstrat decît cinci semne. În 1119 kitanovii au fost risipiţi de triburile vecine, însă tătarii Niu-ce au preluat scrierea lor şi a adaptat-o nevoilor lor.

4. *Na-khi.* Populaţia Na-khi a avut în China o existenţă independentă pînă în secolul al XVIII-lea. Scrierea lor se mai păstrează în rare manuscrise şi se crede că a fost concepută de *tomba* (vracii).

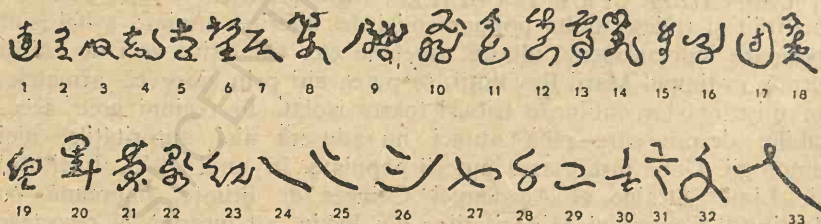

Fig. 68. Scrierea Miao-ţu:

(După Z. Kulungici, *Historija Pisama*, pag. 323). 1 — *saj-e*, a coase; 2 — *ndo-o*, a toarce 3 — *cio*, a scrie; 4 — *mong*, a merge; 5 — *pa-ke*, a veni; 6 — *jong*, a vedea; 7 — *t'ang*, a vorbi; 8 — *t'o*, a rîde; 9 — *ha'j*, a fi flămînd; 10 — *ţe-jong*, a fi bolnav; 11 — *nona*, astăzi; 12 — *nan-ge* ieri; 13 — *nang-ki*, alaltăieri; 14 — *kja-ki*, mîine; 15 — *e-ho*, amiază; 16 — *ko*, bine; 17 — *k,ō* a ruga; 18 — *se-ta*, istorie; 19 — *kle-u*, alb; 20 — *klo*, negru; 21 — *klang*, galben; 22 — *nju-a*, verde; 23 — *la-ma*, roşu; 24 — *je*, unu; 25 — *aao*, doi; 26 — *pje*, trei; 27 — *plo*, patru; 28 — *ciuj*, cinci; 29 — *ciu*, şase; 30 — *sjang*, şapte; 31 — *je*, opt; 32 — *kja*, nouă; 33 — *kau*, zece.

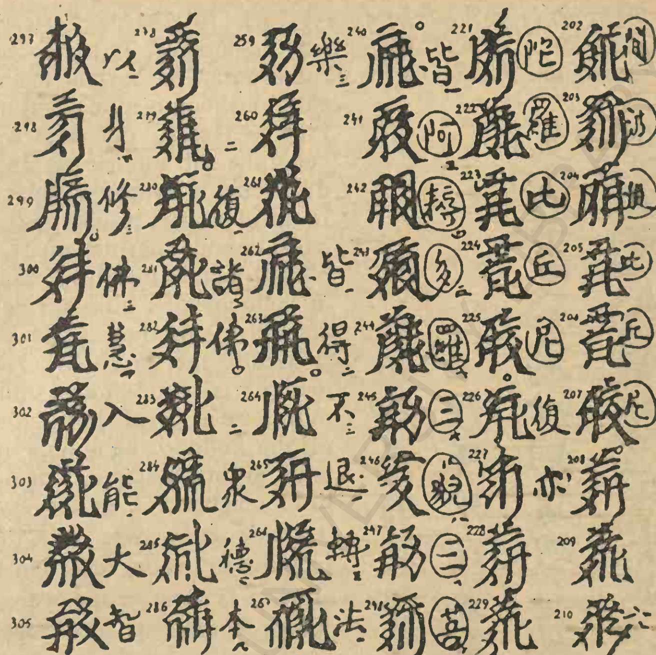

Fig. 69. O pagină dintr-un dicționar chinez al limbii si-hia.

Cineva (poate traducătorul) a încercuit unele semne și le-a notat cu numere arabe. (După Z. Kulungici, *Historija Pisama*, pag. 324).

Fig. 70. Prima pagină dintr-un manuscris Na-khi. Se disting oameni în diverse atitudini, păsări, animale, plante, cornul lunii în două poziții etc.

Textul nu a fost descifrat, dar se înțelege că e vorba de magie. Cînd luna e în cutare fază magul face cutare gesturi, folosind cutare păsări, plante și animale. (După *Le Courrier de l'U.N.E.S.C.O.*, ianuarie 1962, pag. 5).

TĂBLIȚELE DIN INSULA PAȘTELUI. În ziua de Paște a anului 1722, navigatorul olandez J. Roggeween descoperea, în partea cea mai pustie a Oceanului Pacific, o insulă măruntă, de formă triunghiulară, pe care localnicii o numeau Rapa-Nui ori Te Pito te Henua, dar care e cunoscută în geografie sub numele de Insula Paștelui, după cum a botezat-o chiar Roggeween. În jurul acestei insule, pe o rază de circa 2 000 de mile marine, nu se mai află alt pămînt locuit. Insulița e așadar pierdută în mijlocul unei întinderi de apă care ar acoperi o suprafață egală cu a Europei și Mediteranei la un loc. Ne putem ușor închipui ce greu i-ar veni unui călător primitiv care ar porni de pe coasta Americii ori din Polinezia să ajungă în Insula Paștelui. Și totuși, acum 25 de ani, un cercetător maghiar, G. de Hevesy, a elaborat o teorie cu privire la scrierea vechilor locuitori ai insulei (căci bineînțeles aveau și ei o scriere) teorie care, în privința ideilor îndrăznețe, a concepțiilor avîntate, nu se putea asemăna decît cu teoria lui Piette în privința pietrelor colorate de la Mas d'Azil.

Hevesy susținea că Insula Paștelui pare să fie cel mai mare mausoleu al lumii și că scrierea de acolo poate fi prototipul tuturor scrierilor popoarelor civilizate ale lumii (și chiar a chinezilor). La o conferință ținută în 1933, Hevesy, după ce confruntă o sută treizeci de semne ale scrierii Insulei Paștelui cu o sută treizeci de semne ale scrierii de pe valea Indusului,

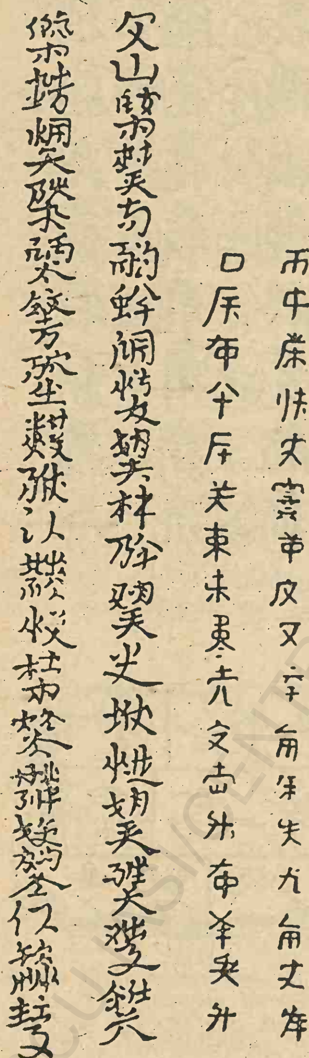

Fig. 71. Scrierea Niu-ce. *Coloanele din stînga înfățișează vechea scriere, iar cele din dreapta scrierea nouă, reformată în anul 1139.*
(După Z. Kulungici, *Historija Pisama*, pag. 325).

ajunge la concluzia că între cele două scrieri există o analogie puternică și că în privința unora din semne există chiar o identitate absolută. Această identitate ar exista nu numai între semnele simple, dar și între cele mai complicate.

Ne putem închipui ce consecințe grele de înțeles se pot trage dintr-o astfel de observație. Asemănarea dintre semne este evidentă. Totuși teoria are cîteva puncte obscure și perfectarea ei se lovește de unele greutăți pe care Hevesy n-a reușit să le înlăture. Astfel, cercetătorul maghiar susținea că ambele scrieri derivă dintr-o a treia, azi necunoscută, care s-a dezvoltat pe un teritoriu situat între Insula Paștelui și India, în Tonkin ori poate în peninsula Indochinei.

Distanța dintre Asia de sud-est și Insula Paștelui e însă colosală. E vorba de vreo 10 000 de mile marine, în linie dreaptă, aproape 20 000 km. La epoca lui Hevesy, savanții arătau că o astfel de distanță era cu neputință de parcurs. Noi însă, cei de azi, contemporani ai expediției Kon-Tiki, și ai navigatorului Eric von Bischop, vedem problema prin altă prismă. Distanța putea fi parcursă din cele mai vechi timpuri, dar nu există vreun fapt care să ne îndrituie să afirmăm că într-adevăr s-a întîmplat acest lucru.

Pe lîngă distanța în spațiu mai există și o distanță în timp: cele două scrieri sînt despărțite de o perioadă care atinge aproape 5 000 de ani. Nici o scriere cunoscută pînă azi nu s-a perpetuat într-un timp atît de lung în forme atît de puțin schimbate. Să fie oare această scriere atît de perfectă încît oamenii să nu fi simțit nevoia de a o perfecționa?

Mai e și altă întrebare: între semnele comparate există oare asemănare numai în privința formei lor scriptice ori și în privința înțelesului?

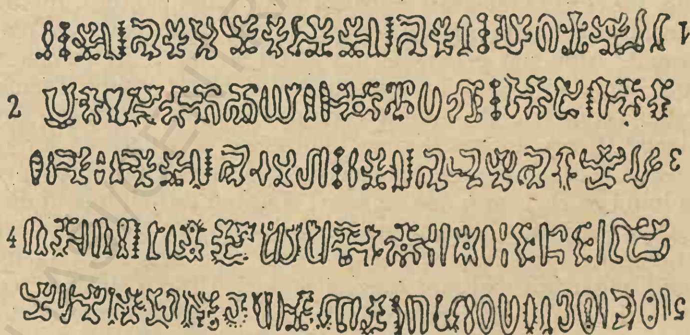

Fig. 72. Text în bustrofedon al scrierii din Insula Paștelui (Jausen).
Semnele se înșiruie în ordinea și poziția arătată de cifre. (După Z. Kulungici, *Historija Pisama*, pag. 407).

Nici la această chestiune nu se poate răspunde; dacă în ceea ce privește scrierea din Insula Paștelui avem pînă în prezent slabe posibilități de orientare, în ceea ce privește scrierea din valea Indusului nu se poate afirma nimic, nici măcar ce nume are.

Scrierea din Insula Paștelui a început să dea de lucru cercetătorilor încă de la descoperirea ei, din 1870, cînd un misionar, Roussel, a găsit cîteva tăblițe de lemn acoperite cu desene neînțelese, dar care aveau o netăgăduită înfățișare de scriere. Aceste tăblițe purtau în polineziană numele de *rongo-rongo* ori „lemne vorbitoare". Se cunosc astăzi numai douăzeci și una de tăblițe de acest fel, un toiag cu inscripții și o podoabă pentru piept, de asemenea cu inscripții, precum și scrierea pe hîrtie a indigenului Tomenico, bătrîn și bolnav la data cînd a scris (1914). Astăzi localnicii nu mai pot nici să scrie, nici să citească tăblițele de lemn. Căpeteniile și magii care mai știau poate să facă aceasta au murit cu multe zeci de ani în urmă.

Scrierea din Insula Paștelui nu s-a transmis (în ultimul timp) din generație în generație ca legendele, genealogiile și alte învățături. Explicația nu e greu de aflat.

În 1806, o goeletă europeană acostează lîngă insulă. După ce sînt bine primiți, cu serbări, cîntece, mîncare și vin, albii îi amețesc pe localnici cu propria lor băutură, apoi îmbarcă prin forță douăzeci de bărbați și zece femei, fiindcă aveau nevoie de mînă de lucru la vînătoarea de foci. Goeleta pleacă și după cîteva zile de plutire, adică după ce căpitanul navei socotește că insularii nu mai pot fugi, le îngăduie să iasă pe punte. Neștiind că se aflau la mare distanță de insula lor, ei se aruncă în mare și pornesc înot spre țară. Cu nepăsare, căpitanul îi părăsește acolo, iar el se înapoiază cu goeleta pentru altă captură. În 1862, după ce incidentul acesta s-a mai uitat, sosesc șapte nave cu pînze, bine înarmate. Albii sînt primiți iar cu jocuri și cîntece. Spre marele haz al insularilor, albii îi pun să mîzgălească niște hîrtii: în fapt ei semnau, fără să știe, „contracte de muncă" pentru colectare de guano în insulele Chincha (Peru). Începe legarea indigenilor și aruncarea lor în fundul calelor. Cei ce se opuneau erau uciși. Apoi navele cu pînze pornesc spre larg luînd cu ele cam o mie de sclavi și lăsînd țărmul înțesat de cadavre. Se naște un imens scandal juridic și autoritățile peruviene ordonă repatrierea nenorociților. Dintre ei, nouă sute apucaseră să moară. În timpul întoarcerii mai mor optzeci și cinci. Ultimii cincisprezece supraviețuitori debarcă pe insulă aducînd cu ei sifilisul, care contaminează restul populației.

Astfel de întîmplări, mai mult decît sfîșietoare, au avut o influență puternică în desfășurarea ulterioară a civilizației pascuane. Locuitorii

Insulei Paștelui au uitat cu totul scrierea veche. Totuși descoperiri noi nu pot fi excluse. Savantul norvegian Thor Heyerdahl a făcut de curînd săpături în Insula Paștelui iar tradițiile locale spun că o căpetenie veche ar fi ascuns într-o peșteră tăblițe *rongo-rongo*. Poate că vreodată aceste tăblițe se vor găsi și vor fi mai ușor de înțeles decît cele cunoscute azi.

Acestea, cele cunoscute azi, sînt răspîndite prin cele mai importante muzee din lume (Londra, Leningrad, Berlin, Viena, Washington, Santiago de Chile, Honolulu), dar cele mai bine păstrate și cele mai mari se găsesc la muzeul Braine le Comte din Belgia.

Cine aruncă o privire asupra unei astfel de tăblițe, își dă seama imediat că se află în fața unui text scris și nu în fața unui șir de desene; privitorul e îndemnat la aceasta de așezarea liniilor și rînduirea semnelor pe linii, de repetarea acelorași semne (precum cuvintele într-o frază), de caracterul convențional al semnelor și mai ales — observație foarte importantă făcută de savantul sovietic I. V. Knorozov — de repetarea grupelor de două semne identice (limba rapanuică are multe cuvinte formate din morfeme duble: *rongo-rongo*; *kepu-kepu*, broască-țestoasă; *pae-pae*, plută; *riva-riva*, bine; *uri-uri*, negru etc.).

Scrierea pare să fie de natură pictografică avansată, poate ideografică. Indigenii din insulele Palau (Oceania) au și ei o scriere asemănătoare: ei sculptează în lemn figurile și apoi le colorează.

Semnele din Insula Paștelui reprezintă figuri omenești în atitudini foarte variate (și se va vedea ce importanță are această variație), figuri de animale, păsări, pești, animale fantastice, vîsle etc. Toate pot avea semnificații mai mult ori mai puțin îndoielnice; sînt altele însă, care nu pot avea corespondent în limba rapaunică, fiindcă e vorba de animale care nu trăiesc acolo: elefantul, maimuța. Acest fapt l-a îndemnat pe Hevesy să susțină teoria originii asiatice a scrierii.

Printre cercetările mai interesante cu privire la această scriere trebuie să menționăm următoarele:

Episcopul tahitian Jaussen Tepano (1870) a arătat tăblița numită *Aruku-Kurenga* (de la muzeul Braine le Comte, Belgia) unui indigen pe care îl chema Metoro Tanaura și l-a rugat să o citească. Acesta a „citit" privind tăblița și intonînd o melodie pe care, zicea el, o conține textul. Era o veche legendă cîntată. Din analiza ulterioară s-a dovedit că Metoro a interpretat semnele, nu le-a citit. Nu exista corespondență între cuvintele repetate și semnele care se repetau. Jaussen Tepano a publicat apoi un catalog al semnelor cu înțelesurile date de Metoro.

În 1886 W. J. Thompson a arătat tăblițele indigenului Ure Vaciko. Sub influența alcoolului (treaz n-a vrut nici măcar să se uite la tăbliță, de frica duhurilor din ea), acesta a „citit" cu și mai puțină exactitate

decît Metoro, așa că nici acum nu s-a putut stabili o corespondență între cuvintele citite și semnele scrise.

În 1912 W. Churchill a publicat un dicționar al limbii rapanuice.

În 1914, cercetătoarea engleză R. Scoresby Routledge, riscînd să se molipsească de lepră de la bătrînul Tomenico, ultimul cunoscător al scrierii, l-a determinat pe acesta să scrie cîteva cuvinte pe hîrtie.

Bătrîn și bolnav, Tomenico a scris cu greu cîteva rînduri, în măsura în care își mai amintea de caracterele grafice. El a declarat că semnele erau vechi, dar cuvintele noi, înțelegînd poate prin aceasta că scrierea era arhaică. Nepotrivirea între cuvinte și semne nu a putut fi înlăturată nici acum. Forma exterioară a semnelor scrise de Tomenico pare diferită de cea a semnelor de pe tăblițe.

În 1933 G. de Hevesy a lansat teoria de care am vorbit mai sus.

Cam în același timp și de atunci încoace, J. Imbelloni a publicat diferite informații pe care le-a putut culege de la localnici pe baza cărora el a susținut teoria originii asiatice a culturii rapanuice și a stabilit (în 1951) că tăblițele conțin următoarele texte[1]:

1. *Kohau kiri taku ki te atua* — imnuri religioase
2. *Kohau tau* — cronici anuale
3. *Kohau ika* — liste de morți (în luptă ori jertfiți)
4. *Kohau manu* — cîntece magice prin care se chemau păsările călătoare
5. *Kohau pare* — cîntece pentru tatuaj
6. *Genealogii*

Cercetătorii sovietici I. V. Knorozov, N. A. Butinov, prof. D. A. Olderogge, B. G. Kudriavțev, s-au ocupat de scrierea din Insula Paștelui și au obținut rezultate interesante, care se vor arăta mai jos.

Alți cercetători care și-au căpătat un renume mondial în această materie sînt: germanul Thomas Barthel care susține teoria originii tahitiene a culturii rapanuice, francezul Alfred Métraux, partizan al originii locale și norvegianul Thor Heyerdahl, adept al originii sud-americane.

Cercetările îndelungate și stăruitoare ale acestor numeroși savanți nu au putut lămuri pînă azi taina ascunsă în misterioasa scriere din Insula Paștelui. Cea mai mare parte din rezultatele muncii lor e formată numai din presupuneri și posibilități.

Se crede, de exemplu, de cei mai mulți cercetători, că scrierea din Insula Paștelui ar fi ideografică. Profesorul Olderogge, ghidîndu-se

---

[1] Enumerarea dată de **N. A. Butinov** și **I. V. Knorozov** în *Comunicare preliminară despre scrisul din Insula Paștelui*, Sovetskaia Etnografia, No 4, 1956.

după particularităţile ei, leagă această scriere de hieroglifele vechi egiptene în fazele timpurii ale dezvoltării lor.

Definirea caracterului specific al scrierii are mare importanţă pentru descifrarea ei. Dacă, spre exemplu, scrierea ar fi silabică, atunci semnele grafice ale aceloraşi silabe ar trebui să se întîlnească deseori. Acest lucru însă nu se poate spune decît cu privire la două tăbliţe: *Aruku-Kurenga* şi *Kohau o te Ranga* (observaţia lui Métraux).

Un caracter general al scrierii este că semnele sînt înşirate în bustrofedon, adică în rînduri care merg alternativ de la dreapta spre stînga şi de la stînga spre dreapta, rîndul al doilea fiind aşezat invers faţă de primul; astfel, pentru a o citi, tăbliţa trebuie întoarsă cu josul în sus la fiecare rînd. Această ordine se întîlneşte în nouăsprezece din cele douăzeci şi una de tăbliţe cunoscute (observaţia lui J. Imbelloni).

Tînărul cercetător sovietic B. G. Kudriavţev, care a murit în cursul celui de-al doilea război mondial fără să-şi desăvîrşească opera, a observat că cele două tăbliţe de la Leningrad şi tăbliţa mare de la Santiago de Chile conţin acelaşi text. Observaţia lui e importantă pentru că pe baza ei se pot restabili părţile stricate ale textelor, se pot stabili variantele unor semne etc.

Cercetătorii sovietici Butinov şi Knorozov, analizînd tăbliţa mică de la Santiago, au făcut o observaţie care a atras îndată atenţia savanţilor. Ei au arătat că pe tăbliţa aceea este scrisă o genealogie care merge de la descendent spre ascendent. În tăbliţa despre care este vorba (fig. 73) la începutul fiecărui grup putem observa uşor semnul „omului". Acest lucru i-a făcut pe cercetătorii sovietici să creadă că e vorba despre o listă de nume, deoarece semnul „omului", după cum spunea Metoro (*tangata* = om sau *koia* = acesta), precede numele proprii. În grupul al treilea, după semnul „om" urmează semnele „omul aşezat cu mîinile ridicate" şi al „broaştei-ţestoase"; în grupul al patrulea, semnele „broasca-ţestoasă" şi „rechinul"; în grupul al cincilea semnele „rechinul" şi „caracatiţa", în grupul al şaselea, semnul „caracatiţa". Astfel al doilea semn (după semnul omului) din fiecare grup este primul în grupul următor. Faptul le-a arătat cercetătorilor sovietici că nu e vorba de o simplă înşirare de nume, ci de o genealogie. Semnul al doilea în grupele III, IV şi V este numele tatălui. Ei au dedus că este vorba anume de descendenţii lui Hotu-Matua, căpetenia legendară care a venit în Insula Paştelui cu ambarcaţii în care se aflau sute de oameni şi diferite plante de cultură, ca banani, trestia-de-zahăr, curmali, taro etc.

Cum a putut Hotu Matua să străbată atît amar de ape şi să vină acolo? Este o întrebare la care a găsit răspunsul Thor Heyerdahl. El a publicat o carte intitulată *Expediţia Kon-Tiki. Cu pluta pe Oceanul Pacific*

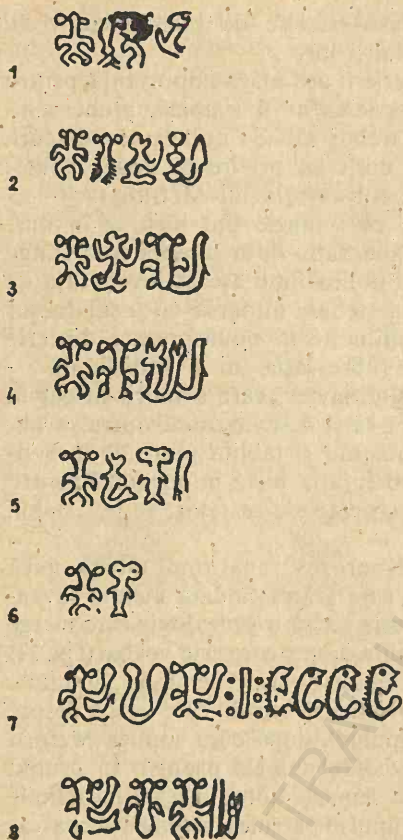

Fig. 73. Genealogia descifrată de Butinov și Knorozov (în transcrierea lui Jaussen): ATUURARANGA, ATARANGA-a-MIRU, MITIAKE, MIRU-o-HATA, HATA-MIRU, MIRU-A-TUMAHEKE, TUMAHEKE, HOTU-MATUA. Sînt numele celor mai apropiați descendenți ai lui Hotu Matua. (După Butinov și Knorozov, *Predvaritelnoe soobștenie ob izucenii pismennosti ostrova Pashi*, pag. 89).

în care a arătat că polinezienii au venit din America în insulele în care locuiesc azi, traversînd Pacificul cu plute de balsa. A dovedit acest lucru construindu-și o plută după modelul vechilor plute incase și înfruntînd valurile oceanului și toate sfaturile specialiștilor care căutau să-i demonstreze că încercarea lui e o nebunie.

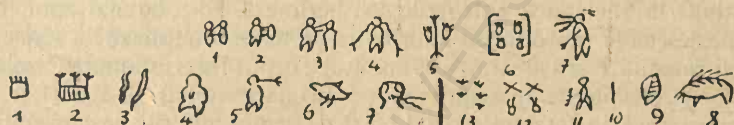
De unde a venit și ce a adus Hotu Matua, în afară de oameni? Iată întrebări ale căror răspunsuri sînt foarte îndoielnice. Poate că, pe lîngă alimentele necesare unei traversări foarte îndelungate și nesigure, Hotu Matua a adus și scrierea aceasta acum uitată. Semințele și sîmburii fructelor și plantelor, pe care tovarășii lui de călătorie le-au mîncat, au fost de bună seamă sădite în pămîntul insulei. Uneltele cunoscute au fost desigur folosite mai departe.

De aceea, cine privește cele trei sute de semne diferite conținute de tăblițe va întîlni printre ele imagini ale plantelor indigene, ale hainelor, uneltelor, armelor băștinașe, ale obiectelor de artă locale etc. Acest fapt se opune teoriei lui Hevesy după care scrierea ar fi fost importată. Nu este cu neputință ca scrierea să fi fost înjghebată pe insulă, iar inițiatorii ei să fi folosit și imagini din amintire.

Enumerînd sculele și armele întrebuințate de băștinași și cele pictate în scriere, Heyerdahl a băgat de seamă că aceste scule și arme aparțin

unui popor cu civilizaţie din epoca de piatră. Ştiind că Hotu Matua a poposit în insulă acum circa o mie de ani, Thor Heyerdahl arată că la data aceea, pe ţărmurile Oceanului Pacific, civilizaţie din epoca de piatră nu exista decît în America, la incaşi ori la strămoşii albi ai acestora. Popoarele din apus, din Indochina, depăşiseră de mult acest stadiu şi trecuseră chiar de epoca fierului şi a bronzului. Cu alte cuvinte, Hotu-Matua nu putea veni decît din răsărit, din America.

După scrierile savantului bolivian Ibarra Grasso, citat de Butinov şi Knorozov, între scrierea peruviană şi aceea din Insula Paştelui ar exista multe trăsături comune printre care: stilul general al semnelor, ordinea în bustrofedon, lipsa transcrierii părţilor auxiliare ale vorbirii şi a afixelor etc. În ilustraţia de mai jos apare un exemplu de scriere a indienilor Obigway din America de Nord; scrierea aparţine ramurii tribale Kekinovin şi prezintă, ca aspect exterior, multe trăsături asemănătoare cu scrierea din Insula Paştelui.

După interpretarea lui D. Diringer, aceste semne redau cîteva cîntece magice cu ajutorul unor semne mnemotehnice; fiecare obiect desenat reprezintă o frază ori un vers. În rîndul I: 1) vorbitorul declară că prepară farmece pentru vînătoare, dragoste etc.; 2) un om cu un sac: „ţin în mînă sacul cu leacuri"; 3) dorinţa unei femei (fără interpretare precisă); 4) figură omenească (desigur a magului) avînd linii care pleacă de la urechi: „ascult cu foarte mare atenţie"; 5) plantă medicinală lîngă care sînt urmele ursului (spiritul ursului *manidō*, adică al magului care vorbeşte); 6) vigvamul sacerdotal cu urmele ursului *manidō* „intru în marele for al medicinei (ca să prepar farmecele din ierburi)"; 7) figură omenească de la gura căreia pornesc linii: incantaţii, descîntece, formule magice.

În figurile din rîndul al doilea, interpretarea porneşte întîi de la stînga la dreapta pînă la prima linie verticală, apoi de la dreapta la stînga ca un bustrofedon: 1) vas cu flăcări (preparat magic): „leacul pe care ţi-l dau arde"; 2) vigvamul sacerdotal unde cresc ierburile de leac; 3) şerpi: „acopăr pămîntul cu lungimea mea (a forţei mele)"; 4) figură cu urs: „spiritul ursului *manidō* e în mine"; 5) figură omenească de la gura căreia porneşte o linie: „*manidō* e în gura mea"; 6) pasărea care aduce farmecul; 7) chip care vorbeşte: „eu vorbesc"; 8) ursul (liniile de pe spate arată originea lui spirituală): „sînt pe punctul de a pleca";

9) scoica *migis* (emblema sacră a magilor): „am pornit la drum"; 10) pauză (linie scurtă); 11) „acum pot să plec"; 12) două corturi sacerdotale care adăpostesc spirite: „sînt invitat să plec acolo"; 13) urme de pași: „am pornit".

Aspectul exterior al semnelor în cele două scrieri seamănă într-adevăr, dar nu se știe dacă ele se apropie și în privința conținutului. În ambele întîlnim lipsa corespondenței între cuvînt și semn, transcrierea unui șir de idei printr-un singur semn, ajutător al memoriei, de unde rezultă că ar exista o asemănare și în privința caracterului general al scrisului. Poate că Metoro Tanaura și Ure Vaciko au „citit" în acest fel. De asemenea posibilitatea ca locuitorii din Insula Paștelui să fi venit din Asia de sud-est ocolind Pacificul pe la nord, prin Ciukcen-Alaska nu este exclusă.

Dintre toate, teoria care a stîrnit cea mai mare vîlvă este a doctorului Thomas Barthel. În 1955 el a făcut prima sa comunicare în această chestiune la Societatea antropologică berlineză. El a adunat apoi fotografii, desene și raproduceri felurite de pe toate monumentele scrise ale limbii rapanuice și a alcătuit așa-numitul Corpus Inscriptionum Paschalis Insulae (Colecția de inscripții de pe Insula Paștelui). Și-a dat seama astfel că avea în fața lui circa 12 000 de semne diferite pe care trebuia să le clasifice, să le sistematizeze, să le reducă la unitate pentru a stabili care erau semnele originare și care erau variantele. După o muncă minuțioasă, care a durat ani întregi, Barthel a găsit că scrierea are la bază 600 de semne. Căutînd să afle dacă aceste semne erau dispuse într-un anume sistem, Barthel scrie următoarele:

„Rezultatul a fost foarte încurajator. Semnele scrise prezentau o repetare aparte și tipică. Ele apăreau după reguli foarte diferite, dar caracteristice; erau așezate la distanțe mai scurte ori mai lungi; în sfîrșit, am stabilit că pe trei plăcuțe diferite se găsea aproape același conținut, iar cele trei versiuni se refereau cu siguranță la aceeași legendă. La una conținutul era mai sărac, la alta mai bogat. Existau unele necorespondențe, schimbări și mutări. Acestea au fost crăpăturile fine în care am putut vîrî prima pîrghie. Bogăția atitudinilor omenești era explicabilă. Fiecare formă a capului, fiecare mișcare a mîinii, fiecare poziție a corpului se putea lua în considerație numai ca atare și nicidecum în altfel. Abundența de înfățișări nu era o viziune fantastică a scribilor, ci un întreg strict, corespunzător unei singure tradiții".

Străduindu-se să folosească numai material de prima mînă, Barthel a pornit în căutarea manuscriselor episcopului Jaussen Tepano. După multe peripeții, Barthel găsește în 1954, în arhiva unei mănăstiri din Grottaferrata pe Monte Albano, lîngă Roma, „un manuscris vechi

și plin de praf, acoperit cu scrierea tremutătoare, dar încă citeață a episcopului.

În timp ce soarele ardea deasupra Romei, căutam în fiecare zi prin biblioteca și arhiva acestei clădiri lungi, pînă cînd, întîmplător, mi-a căzut în mînă un caiet subțire, ascuns în ultimul rînd al unei polițe cu cărți. Părea un mic registru comercial obișnuit, cu desene roșii și albastre. Dar nu a fost chiar un registru comercial obișnuit. Pagină după pagină conținea un text polinezian, scris cu cerneală decolorată de vreme. Înaintea morții sale, episcopul a copiat încă o dată cîntecele neînțelese ale lui Metoro, iar manuscrisul l-a trimis în Europa, unde a stat pierdut atîția ani. El e baza care îmi va aduce dezlegarea. Fiind oaspete al călugărilor, am copiat atent, rînd după rînd, așteptînd plin de speranțe rezultatele.

Am luat astfel cunoștință de textele pe care episcopul Jaussen le deținea din Insula Paștelui, iar acum aveam și cîntecele lui Metoro, documente unice ale unui cititor de *rongo-rongo*. Cîntecele lui Metoro s-au dovedit a fi un amestec de fantezie și adevăr. Ca să nu dăuneze prestigiului său, Metoro a jonglat cu știința pe care nu a stăpînit-o niciodată — și prin asta a indus în eroare nu numai pe episcop, dar și trei generații de învățați.

Explicațiile sale, pentru un mic număr de semne, sînt totuși exacte. Atît am putut dovedi cu ajutorul manuscrisului din Grottaferrata".

Barthel arată așadar că Metoro nu a „citit" cîntînd decît o parte din tăblițe, iar celorlalte le-a dat o interpretare fantezistă, ca să-și păstreze renumele de unic cunoscător al scrisului de pe *rongo-rongo*.

După părerea lui Barthel, scrierea din Insula Paștelui „este figurativă, puternic străbătută de simbolisme, cu multe elemente de rebus". Ea reprezintă un exemplu de felul în care scrierea figurativă se poate ridica la un nivel mai înalt de dezvoltare. Acest pas înainte îl constituie, după Barthel, faptul că formele scriptice ale semnelor simbolizează forme noi, formele literelor. Noutatea aceasta calitativă însă nu are corespondent în scrierile noastre fonetice, unde anumite litere simbolizează anumite sunete, ci în rebusuri, unde anumite desene simbolizează un grup de litere; astfel, în rebus, noi citim numele desenelor și le dăm cu totul altă însemnătate decît aceea pe care o arată ele. Tot așa în limba rapanuică, *puru* (scoică) este omonim cu *puru* (rugăciune); cînd în tăblițe apărea desenul unei scoici, Metoro îl citea „rugăciune". În felul acesta el citea aproape toate semnele de pe tăblițe.

Sensul care trebuie atribuit semnelor este în strînsă legătură cu tradițiile orale și cu diferite fapte și întîmplări cunoscute în sfera culturii

polineziene. Numai cine cunoaște foarte bine aceste date poate să citească tăblițele. De aceea nici Metoro nu le-a putut citi pe toate.

Cît despre formarea scrierii, Barthel socotește că nu va ajunge niciodată să afle cum s-a născut ea. El respinge teoriile care văd o asemănare între semnele rapanuice și cele de la Mohenjo-Daro ori cu alte scrieri de pe glob; el crede că scrierea s-ar fi format undeva în Polinezia, că a fost răspîndită pe insulele din Pacificul de Sud dar că a dispărut, iar vestigiile ei ar fi rămas doar în Insula Paștelui. El își întemeiază această părere pe legenda că Hotu Matua ar fi venit pe insulă cu bărcile, în urmă cu treizeci de generații, și că ar fi adus și șaptezeci și șase de *rongo-rongo*. Textele descifrate pînă acum de Barthel sînt toate de natură religioasă și au un refren: „atunci ei se rugară de zeul din Rangitea". Numele acesta e al uneia din insulele Societății și înseamnă „cer luminos". Rangitea e situată la vreo 2 000 de mile vest de Insula Paștelui. Dacă descifrarea doctorului Barthel e bună, atunci proveniența scrierii de pe *rongo-rongo* poate fi cercetată dintr-o perspectivă nouă. Viitorul apropiat își are însă de spus un cuvînt în problema aceasta.

SCRIEREA MAYA. Înainte de cucerirea spaniolă, se mai folosea în America Centrală o scriere mult mai perfecționată decît aceea a aztecilor. Populația maya, care o crease, ocupa un teritoriu cuprins între peninsula Yucatán și statul actual al Salvadorului. La sosirea spaniolilor, civilizația Maya dispăruse. Conchistadorii n-au mai găsit decît ruine de orașe și monumente acoperite de vegetație. Toate erau mărturia unei civilizații înaintate, care dăduse naștere unor splendide creații arhitectonice.

Vechile cetăți ale mayașilor se găsesc împărțite în patru grupuri: la nord cetățile Itsa, Uxmal, Mayapan; la sud cetățile Copan și Quirigua; la sud-est cetățile de pe valea Usumacinta: Palenque, Yaxchilan, Bonampak, Tonina, Piedras Negras; la centru, lîngă lacul Peten Itse, cea mai mare și cea mai veche cetate, Tical.

Astăzi mayașii trăiesc împărțiți în nouăsprezece sau douăzeci și două de triburi: în statul Veracruz din Mexic sînt vreo 50 000 de persoane ce-și zic huaxteci; alții trăiesc în Yucatán, alții în statul mexican Chiapa și alții în Guatemala. Ei vorbesc dialecte diferite, toate derivate din aceeași limbă maternă.

Inscripțiile găsite printre ruinele enumerate mai sus sînt destul de multe și aparțin toate aceluiași sistem de scriere. Ca manuscrise nu se cunosc decît trei codice: 1. Cel de la Dresda, găsit întîmplător în 1739 în casa unui vienez și donat de acesta bibliotecii din Dresda ca o curiozitate de neînțeles și fără valoare. Astăzi acest manuscris e aproape

Fig. 74. Harta Americii Centrale cu locuri unde se găsesc urme maya.

distrus, ca urmare a celui de-al doilea război mondial. El se poate consulta în copii. 2. Cel de la Madrid, compus din două codice: unul numit *troan*, după numele unui urmaş al lui Cortes, Troy Ortolan, care l-ar fi adus din America, şi care a fost găsit în 1869 la Madrid de americanistul Brasseur de Bourbourg; celălalt, numit *cortesian* pentru că s-a crezut că a fost adus în Europa de Fernando Cortes, a fost găsit în 1875. Întregul manuscris e numit *trocortesian*; 3. Cel de la Paris, pe care celebrul specialist în scrierile orientului antic Léon de Rosny l-a găsit în 1860 într-un coş cu hîrtii vechi atuncat într-un colţ al Bibliotecii Naţionale din Paris. Era înfăşurat într-o hartă pe care scria *Perez* şi de aceea a fost numit codicele *perezian*.

Toate cele trei codice maya sînt scrise pe un fel de hîrtie fabricată din *Agava americana*.

Nu se cunoaşte originea acestor manuscrise, nu se ştie în ce loc din America Centrală au fost găsite şi nici cînd.

Dar cele mai multe texte mayaşe figurează, după cum am mai spus, pe basoreliefuri, pe stele, coloane şi pe pereţii templelor. Elementele scrierii au o formă pătrată cu colţurile rotunjite şi par a fi nişte pietre mici sculptate. Indigenii numesc aceste pietre *katun*. Fiecare *katun* conţine o întreagă serie de figuri caracteristice, dintre care unele se repetă ca şi cuvintele pe o pagină. Figurile reprezintă capete de oameni,

de păsări ori de animale, jaguari, mîini etc., însoțite de puncte în relief mai mult sau mai puțin numeroase. Niciodată nu întîlnim figura întreagă a omului sau a animalului. Elementele se înșiruie în rînduri orizontale sau verticale; unele sînt înconjurate de un oval, în felul cartușelor egiptene.

Monumentele maya sînt numite „sfincșii americani" iar legendele și supozițiile create din această cauză sînt foarte numeroase. În toate legendele[1] se amintește de Atlantida și în unele dintre ele se arată că Yucatánul ar fi paradisul lui Adam și al Evei; din altele rezultă că mayașii ar fi mai vechi decît egiptenii, care sînt o ramură a lor emigrată în Africa de nord; dacă s-ar da crezare altora s-ar ajunge la concluzia că orașul Palenque ar fi fost mai mare decît Londra de astăzi și că ar data dinaintea potopului; ori că limba maya are o vechime de 10 000 de ani. Cercetările științifice au arătat însă că cele mai vechi monumente mayașe cunoscute azi au fost ridicate în primele secole ale erei noastre, iar civilizația lor a dispărut în secolul al X-lea e. n.

Sistemul de scriere maya pare că a fost folosit de trei popoare: mayașii, zapotecii, și așa-numiții olmeci. Primele două popoare aparțin unor familii diferite de limbi, în timp ce apartenența lingvistică a olmecilor e necunoscută.

Olmecii au trăit pe malurile golfului Mexic, în statele mexicane Tabasco și Veracruz. Glifele lor s-au găsit pe o stelă dezgropată la Tres Zapotes, pe trei stele de la Cerro de las Mesas și pe o statuetă de la Tuxtla. În total s-au adunat cincizeci de semne olmece, dintre care o treime sînt foarte asemănătoare cu cele mayașe. Datele folosite de olmeci sînt formate din numere mayașe. Această scriere este nestudiată încă.

Zapotecii au trăit în statul Oaxaca din Mexic. Săpăturile efectuate de Alfonso Caso la Monte Alban, Mitla și în alte părți, au scos la iveală multe inscripții din care s-au publicat circa cincizeci. Semnele de pe aceste inscripții ajung cam pînă la o sută. Unele sînt foarte asemănătoare cu cele ale mayașilor, altele nu se înrudesc nici cu ale mayașilor, nici cu ale olmecilor. Alfonso Caso a citit cîteva semne care indică numele zilelor.

---

[1] În Popol-Vuh, cartea miturilor antice mexicane, Brasseur de Bourbourg găsește adiacențe între mayași, Atlantida și Egiptul vechi. Iată o mică parte din ideile pe care Bourbourg le ventilează: imaginea topografică a continentului inundat se găsește în semnul mayaș Manik și în prima literă a alfabetului mayaș; ideea geologică a pămîntului invadat de ape emisă de un scriitor care nu crede în ea; originea maximei „cunoaște-te pe tine însuți"; explicația lui Tau și a oglinzii mistice a lui Hermes; longevitatea extraordinară a unor regi; identitate între legendele brahmane și cele toltece etc.

Deși în aceste două sisteme de scriere, al zapotecilor și al olmecilor, se întîlnesc și semne deosebite de ale mayașilor, totuși nu se poate nega originea comună a celor trei scrieri. Glifele au toate aceeași formă. Nicăieri nu întîlnim figuri întregi de oameni sau de animale, ci numai capete desenate din profil. Semnele grupate la un loc formează un cuvînt. Sistemul de numerotație este identic la toate trei.

Primul care s-a ocupat de glifele maya a fost Diego de Landa, episcopul Yucatánului în 1565. El a lăsat un manuscris care a ajuns să fie cunoscut abia în 1864 cînd a fost publicat de Brasseur de Bourbourg. Folosind cunoștințele unui principe indigen, Gaspar Antonio Xiu, Landa a dat în cuvinte și în ortografia spaniolă sensul unor semne care reprezentau numiri de luni, de ani și de zile; apoi o serie de caractere ce corespundeau unor elemente alfabetice; cu alte cuvinte, Landa arăta chipul în care mayașii cei vechi transcriau sunetele, lucru de-a dreptul surprinzător.

Iată un pasaj scurt din lucrarea lui Landa intitulată *Relatión de las cosas de Yucatán* publicat de Brasseur de Bourbourg; am respectat, pe cît am putut, stilul greoi al lui Landa:

„Aceste popoare se serveau de asemenea de unele caractere sau litere cu care scriau în cărțile lor întîmplările lor din vechime și științele lor — și cu ajutorul lor și al unor figuri și semne particulare în aceste figuri ei înțelegeau chestiunile lor, le dădeau înțeles și le predau pe cale de învățătură. Noi am găsit un mare număr de cărți scrise în aceste caractere, dar cum în nici una nu era altceva decît superstiții și minciuni ale diavolului, noi le-am ars pe toate, ceea ce i-a mîhnit adînc și i-a făcut să sufere.

Dintre literele lor, eu redau aici un alfabet, forma lor necioplită neîngăduind altceva... Ei puneau la sfîrșit partea de adăugat *Ha*, care înseamnă apă, pentru că sunetele cuvîntului se compun din *a*, *h* îi așază înainte un *a* și la sfîrșit un astfel de *ha*.

Ei scriu astfel în fragmente, dar și într-un chip și în altul. N-am redat aici totul și nu voi vorbi despre toate, căci nu voi face o relatare completă a chestiunilor acestui popor. *Ma in Kati* înseamnă „nu vreau".

E foarte greu să se înțeleagă ceva dintr-un astfel de text.

Brasseur a încercat să citească unele pasaje din codicele troan (cel de la Madrid) cu ajutorul explicațiilor lui Landa dar nu a izbutit. Încercările lui au fost reluate de Léon de Rosny care a descifrat un cuvînt scris în semne alfabetice (*kuț* = curcan) și de Cyrus Thomas care a mai descifrat trei (*mu* = papagal; *kuč* = vultur și *le* = cursă).

„Dacă Rosny sau Thomas ar fi putut demonstra — scrie cercetătorul sovietic Knorozov — că unul și același semn e citit în același fel în cuvinte diferite, problema descifrării ar fi fost de mult rezolvată".

Tocmai acest lucru l-a încercat Brasseur cu ajutorul alfabetului lui Landa: ca unul și același semn să aibă aceeași valoare fonetică în orice grup de semne s-ar întîlni; ar fi fost singura dovadă că descifrarea mergea pe drumul cel bun.

1	a	15	m
2	a	16	n
3	a	17	o
4	b	18	o
5	b	19	p
6	q	20	pp
7	t	21	ku
8	é	22	xu
9	h	23	ğ
10	i	24	č
11	k	25	u
12	x	26	u
13	l	27	z
14	l		

Fig. 75. Alfabetul maya după Landa.

O traducere în adevăratul înțeles al cuvîntului ar fi greu de efectuat. Nu se poate ști în ce măsură limba vechilor mayași se deosebește de cea vorbită azi de mayașii contemporani. Nu se poate ști care cuvinte folosite de vechii mayași se mai întrebuințează azi și cu ce înțeles; căci orice limbă evoluează și în decurs de cîteva zeci de ani unele cuvinte devin arhaice, altele dispar din vorbire ori capătă alt înțeles. În decursul celor două mii de ani de cînd există mayașii de bună seamă că limba maya s-a schimbat mult. De aceea în stadiul actual al științei, stabilirea înțelesului unei glife dă posibilitatea de a indica numai înțelesul cuvîntului scris cu acea glifă, nu și felul în care se pronunța acel cuvînt în limba maya. În acest fel se poate interpreta un text fără a pronunța cuvintele. După aducerea la bun sfîrșit a unei astfel de interpretări,

adică după determinarea valorii fiecărui semn, rămîne de rezolvat cealaltă problemă, aceea de filologie, adică a cunoașterii limbii în care s-a scris — și abia atunci se poate spune că textul a fost într-adevăr citit.

Să exemplificăm cele spuse mai sus.

În codicele cunoscute, figura unui cîine este însoțită de o glifă alcătuită din două semne. Este deci de presupus că glifa aceea înseamnă „cîine". Dar în limba maya există mai multe sinonime pentru „cîine" și noi nu știm care din ele este înfățișat în cazul de față. Așadar, glifa aceea va fi interpretată, dar nu și citită. Principalul este că sensul ei devine cunoscut.

Pornind pe această cale, întrebarea cea mai importantă la care se cerea un răspuns era: ce fel de scriere foloseau mayașii? În linii generale putem vorbi de trei teorii în această privință: prima, după care scrierea maya ar fi fonetică, fiecare glifă reprezentînd un sunet; a doua, după care această scriere ar fi ideografică, fiecare glifă reprezentînd un cuvînt; și a treia, după care scrierea maya ar fi fonetică și ideografică în același timp.

Landa, Rosny și Thomas au fost acei care au pus bazele primei teorii. Ei au susținut că în scrierea maya trebuie căutate semne alfabetice. Pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea, după eșecul lui Brasseur, această teorie a început să fie socotită greșită. Printre cercetători circula ideea că mayașii nu aveau semne alfabetice. Cercetătorii F. J. J. Valentin și Schellhas erau cei care susțineau această teză. Ei spuneau că Landa și-a cules informațiile în 1565, la douăzeci de ani după ocupația spaniolă; că, probabil spaniolii au încercat să adapteze scrierea ideografică a mayașilor la alfabetul spaniol, pentru ca să poată astfel răspîndi mai ușor religia și cultura europeană; în felul acesta s-ar fi ivit un nou alfabet pe înțelesul indigenilor, adică tocmai acela care ne-a fost transmis de Landa. După părerea altor cercetători, prințul Gaspar Antonio Xiu i-ar fi dat lui Landa informații false, ca să răzbune distrugerea textelor maya, ordonată pe atunci de inchiziție.

Împotriva celor care îl criticau astfel pe Landa se ridicau însă chiar parte din textele prezentate de el și care se dovediseră bine interpretate. Spre exemplu, felul în care scria Landa că mayașii își împărțeau timpul s-a dovedit corect. Pe lîngă aceasta, lunile și zilele aveau fiecare cîte un nume, pe care Landa ni l-a transmis folosind litere spaniole pentru fiecare glifă. Tot el ne-a transmis și numerele vechilor mayași. Aceste numere se întîlnesc de asemenea cu valori neschimbate în cele trei codice cunoscute. Astfel, unu se zicea *hun*; 20 se zicea *kal* și era egal cu 20 *hun*, 400 se zicea *bak*, fiind egal cu 20 *kal;* 8 000 se zicea *pic*, fiind egal cu 20 *bak*; 160 000 se zicea *cabal*, fiind egal cu 20 *pic*; 3 200 000

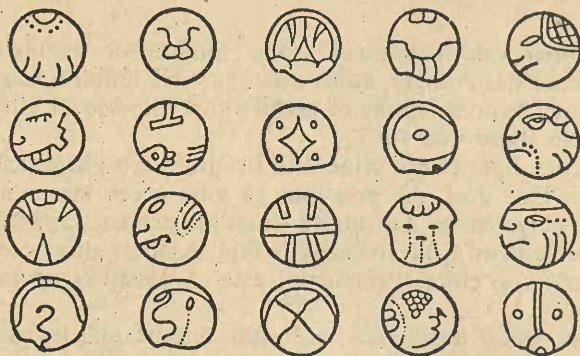

Fig. 76. Semnele maya pentru cele douăzeci de zile ale lunii.
(După Landa): în rîndul întîi: imix, ik, akbat, kan, chicchan; în rîndul al doilea: cimi, manik, lamat, muluc, oc; în rîndul al treilea: chuen, eb, ben, ix, men; în rîndul al patrulea: cib, caban, eznab, cauac, ahau.

Fig. 77. Semnele maya pentru cele optsprezece luni ale anului.
(După Landa):
în rîndul întîi: pop, uo, zip, zotz, tzec; în rîndul al doilea: xul, yaxkin, mol, chen, yax; în rîndu al treilea: zac, ceh, mac, kankin, moan în rîndul al patrulea: pax, kavab, cumku şi uayeyab semnul pentru cele cinci zile complementare).

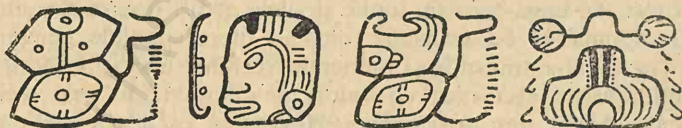

Fig. 78. Semnele maya pentru punctele cardinale: est, nord, vest, sud.
(După *Landa*)

se zicea *kinchil*, fiind egal cu 20 *cabal*; 64 000 000 se zicea *alau*, fiind egal cu 20 *kinchil*; 1 280 000 000 se zicea *hablat*, fiind egal cu 20 *alau*. În numărătoarea calendaristică aveau următoarele denumiri: o zi = *kin*; 20 de zile = *uinal* = 20 *kin*; 360 de zile = *tun* = 18 *uinal*; 7 200 de zile = = *katun* = 20 *tun*; 144 000 de zile = *baktun* = 20 *katun*; 2 880 000 de zile = *pictun* = 20 *baktun*; 57 600 000 de zile = *cabaltun* = 20 *pictun*; 1 152 000 000 de zile = *kinchiltun* = 20 *cabaltun*; 23 040 000 000 de zile = *alautun* = 20 *kinchiltun*; 460 800 000 000 de zile = *hablatun* = = 20 *alautun*.

Cunoscuînd valorile numerelor, glifele pentru luni și zile, precum și calendarul maya, s-a putut afla sensul unei alte serii de glife. Pe de altă parte, cum manuscrisele maya au paragrafele numerotate pe baza împărțirii calendarului și cum datele merg în ordine strict calendaristică, n-a fost prea greu să se afle prin calcul aritmetic valoarea fiecărei glife care reprezenta o dată. În acest fel s-au putut afla valorile multor glife dar, bineînțeles, numai ale acelora care aveau legătură cu numerotația.

S-au mai găsit valorile aproximative ale unor glife care au fost numite „glifă pentru numărătoarea înainte“ sau „glifă pentru numărătoarea înapoi“. Pe de altă parte, cu ajutorul desenelor din manuscrise s-au putut afla alte glife: cîine, curcan, papagal, jaguar etc., datorită faptului că sub același desen se întîlnea mereu aceeași glifă. Repetăm, valorile glifelor deveneau cunoscute ca înțeles nu și ca vorbă; se știa că o anumită glifă înseamnă jaguar dar nu se știa cum se spunea jaguar în limba vechilor mayași. La fel s-au determinat valorile unor glife pentru zei, dar pentru că aceștia nu erau cunoscuți, au fost denumiți: zeul A, zeul B etc.

În această fază au survenit descifrările lui Rosny și Cyrus Thomas care au *citit* cele patru cuvinte arătate mai sus. Rezultatul muncii lor este deosebit de prețios, căci, în timpul cînd despre scrierea maya se cunoșteau numai generalități, ei au fost primii care au pus bazele unei descifrări corecte. După cum am arătat însă, cercetătorii de mai tîrziu au început să creadă că scrierea maya este ideografică. Încercările de a o descifra cu ajutorul alfabetului lui Diego de Landa eșuau în mod repetat. De aceea, la începutul secolului nostru, teoria alfabetică pierde terenul și teoria ideografică ajunge să aibă cea mai mare popularitate printre cercetători. Englezul Eric Thompson este poate unul dintre cei mai convinși adepți ai ei. El citea, de exemplu, glifa pentru cîine (care era alcătuită din două semne) astfel: primul semn era un simbol de animal iar al doilea simbolul morții; cum umbrele morților,

Fig. 79. Zeul mayaș Kinhahau, cu dinții de sus piliți și cu semnul zeilor soarelui pe frunte.

(După Danzel, *Handbuch der Präkolumbischen Kulturen*, pag. 57).

în credința mayașilor, erau însoțite pe drumul de dincolo de mormînt de un cîine, glifa întreagă avea înțelesul de cîine (!!).

Cercetătorul sovietic Iurii Knorozov a fost adeptul teoriei ideografico-fonetice; el a fost cel care a arătat în 1951 că alfabetul lui Landa este totuși bun și a propus o serie de descifrări cărora le-a aplicat sistemul cuvintelor încrucișate. Prin acest sistem, Knorozov a încercat să arate că același semn corespunde aceluiași sunet în orice glifă s-ar întîlni. Dacă așeza semnele glifelor citite în pătrățele de cuvinte încrucișate el trebuia să citească la fel un semn oarecare atît în cuvintele orizontale, cît și în cele verticale. Knorozov își descrie astfel interesantul lui proces de gîndire:

„Landa, în alfabtul său, ne dă un semn pentru silaba *ku (*fig. 75). Acest semn este primul în glifa pentru «curcan» ( ) al cărei înțeles ne este lămurit prin compararea cu desenele. În limba maya există două sinonime pentru conceptul de «curcan»: *kuț* și *ulum*. Se poate presupune că glifa pentru curcan este o reprezentare fonetică a cuvîntului *cuț* și că semnul al doilea al glifei se citește *ț* ( ). Semnul *ț* apare primul în glifa pentru cîine ( ) al cărei înțeles ne este de asemenea lămurit prin compararea textului cu desenul. Al doilea semn al glifei pentru cîine apare în alfabetul lui Landa ca fiind reprezentarea sunetului *l* ( ). În limba maya există mai multe sinonime pentru «cîine» : *pek*, *țul*, *ah-bil*, *bincol*. Se poate presupune că glifa pentru cîine este reprezentarea fonetică a cuvîntului *țul*, deoarece primul semn al glifei se

citește *t*, iar al doilea *l*. Dacă această citire e corectă, dacă ea e susținută de alfabetul lui Landa și de lămurirea indirectă a glifelor pe calea comparării între text și desen, se poate stabili că unul și același simbol poate fi folosit și silabic și alfabetic.

La pag. 19 a codicelui de la Dresda, în loc de cifra 11 apare o glifă compusă din trei semne ( ). E natural deci să presupunem că această glifă e reprezentarea fonetică a cifrei 11, în limba mayașilor *buluc*. Înțelesul primului semn al glifei este necunoscut. Al doilea apare în alfabetul lui Landa și în glifa pentru cîine cu valoarea *l*; iar al treilea se citește *ku* atît în alfabetul lui Landa, cît și în glifa pentru curcan. Putem deci să-l citim ? — *l* — *ku*. De aici putem trage concluzia că glifa transcrie vorba *buluc*. Primul semn ar fi *bu*, al doilea se citește *l* dar și *lu*, iar al treilea se poate citi nu numai *ku* dar și *c*, toate la un loc sprijinind observația de mai sus.

În inscripția de la Yula se întîlnește o glifă compusă din aceleași două semne ca glifa pentru «curcan» ( ), cu diferența că sînt așezate în ordine inversă. Urmează de aici că glifa se citește *țuc*, ceea ce înseamnă *grup*. Această citire poate fi sprijinită de prezența numărului 4 (patru puncte) la începutul glifei; de aici «patru grupe» (*kan țuc*) care au jucat un rol semnificativ în istoria maya.

La p. 37 a codicelui de la Dresda, o frază începe cu o glifă ( ) compusă din două semne; primul este *l (lu)*, iar al doilea *b (bu)*; urmează deci că glifa se citește *lub* «a cădea», «a ploua» (în combinația *lub caac)*. Această citire este sprijinită din plin de desenul care însoțește textul.

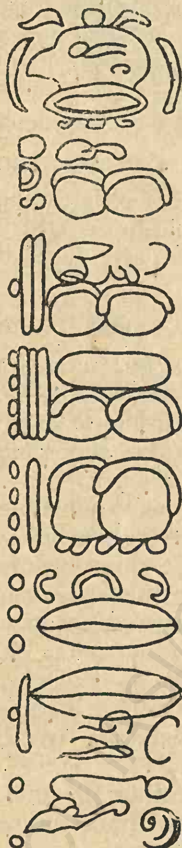
E limpede așadar că glifele formate din anumite semne cunoscute nu se citesc greu dacă lexicul este destul de bine cunoscut".

În felul acesta Knorozov izbutește să descifreze aproape jumătate din cele 400 de semne maya și dovedește că e vorba de o scriere hieroglifică în care glifele reprezintă fie sunete, fie silabe, fie chiar cuvinte întregi. Propunerile lui de citire se sprijină atît pe alfabetul lui Landa, cît și pe concluziile care se pot trage din explicațiile scrise ce însoțesc desenele din manuscrise. Knorozov socotește însă că atîta vreme cît nu vom cunoaște limba vechilor mayași va fi foarte greu să descifrăm toate cele 400 de glife mayașe. Limba veche maya devenise literară și sacerdotală. Preoții au scris-o pînă la cucerirea spaniolă. Astăzi, limba folosită de popor este cu desăvîrșire schimbată.

De aceea citirea ideogramelor se poate face cu foarte mare greutate. Chiar cînd înțelesul unei ideograme este limpede, cum ar fi aceea care

însoţeşte un desen de animal cunoscut, citirea ei este foarte grea, dacă nu chiar imposibilă, pentru că nu se poate şti care era cuvîntul din vechea limbă prin care se denumea acel animal.

Studiul limbii în care s-au scris manuscrisele este dificil şi datorită faptului că lexicul limbii din perioada colonială este foarte puţin cunoscut. Nu s-a publicat nici un dicţionar al limbii maya, deşi există cîteva, unul la Motul (în Yucatán), apoi cel al lui Bourbourg, apoi cîte unul la Viena şi la San Francisco. De asemenea aşa-numitele cărţi ale lui Chilam Balam (cărţile prorocului Jaguar) scrise în maya veche cu litere spaniole, sînt în cea mai mare parte nepublicate; iar în cele publicate se întîlnesc atît de multe nepotriviri încît cu greu pot fi folosite.

În aceste cărţi limba veche maya e scrisă cu ajutorul alfabetului folosit de spanioli, într-o ortografie aleasă pentru a reda sunetele specifice limbii maya. Azi însă nu se ştie cum trebuie citită această ortografie, ce sunete înfăţişează ea. Vedem aşadar cît e de dificil studiul limbii maya folosite în scriere, în secolul al XVI-lea, adică în perioada cuceririi spaniole; ne putem acum închipui ce slabi sorţi de descifrare are un manuscris de pe la începutul erei noastre, scris pe deasupra şi într-o limbă care, chiar la 1 500, era fără îndoială arhaică. Dacă privim însă chestiunea din alt punct de vedere, limba maya este foarte interesantă pentru filologi, fiindcă e singura limbă de pe continentul american a cărei evoluţie ar putea fi cercetată de-a lungul a două milenii.

Astăzi se cunoaşte destul de bine felul în care mayaşii foloseau numerele şi cum calculau ei timpul. Meritul principal în descoperirea acestor date îi aparţine cercetătorului german E. Förstermann (1898).

Pentru numere, mayaşii foloseau, după cum am arătat mai sus, sistemul vigesimal (perioadele mergeau din 20 în 20); cifrele de la 1 la 4 erau reprezentate prin tot atîtea puncte în relief. Cifra 5 se reda printr-o linie —, zece prin două linii =,

Fig. 80. Inscripţie pentru 1 841 639 800 de zile.

Aceste zile reprezintă mai mult de 5 000 000 de ani. Pentru ce au avut mayaşii nevoie să consemneze un număr atît de mare de ani?

Fig. 81. Semnele mayașe pentru perioadele: baktun, katun, tun, uinal și kin.

cincisprezece prin trei linii suprapuse ≡. Cifra 20 printr-un steag. Cele intermediare se exprimau prin suprapunerea celor enumerate mai sus: cifra 19 se scria așadar cu trei linii și patru puncte. De la 20 în sus ei socoteau în același fel, pînă la 40; apoi la fel pînă la 60 și așa mai departe din douăzeci în douăzeci. Pe lîngă acest sistem de a nota numerele, ei mai aveau și altul, în care pentru fiecare cifră foloseau desenul unui cap de om. Aveau glife speciale pentru indicarea zilelor de primul ordin (1 —20); a lunilor sau a zilelor de-al doilea ordin (20); a zilelor de-al treilea ordin (20 × 18); a zilelor de-al patrulea ordin (360 × 20); a zilelor de al cincilea ordin (7 200 × 20).

După cum se observă, la numărătoarea calendaristică de al treilea ordin, principiul vigesimal nu se aplica, fiindcă ar fi dat un număr prea mare pentru zilele anului.

Mayașii aveau două calendare: unul se baza pe anul solar, celălalt pe calcul săptămînal. Ambele calcule începeau din aceeași zi care, după Spinden, era 14 octombrie a anului 3373 î.e.n.; după Thompson — 13 august 3113 î.e.n.; după Bowditch — 10 februarie 3641 î.e.n. Calendarul ritual se numea *Haab* și număra 365 de zile. Anul civil se chema *tun* și era de 360 de zile.

Acesta era stadiul la care ajunseseră înainte de 1961 cercetările limbii și scrierii maya. În anul acela însă, în cadrul congresului de matematică de la Leningrad, profesorul S. I. Sobolev anunță într-o comunicare că scrierea maya a fost descifrată cu ajutorul mașinii electronice de trei tineri matematicieni de la Institutul de matematică din Novosibirsk (U.R.S.S.). Raționamentul acestor erudiți, pe nume E. Evreinov, Y. Kosarov și V. Ustinov, a fost următorul:

Deoarece Knorozov a dovedit că fiecare hieroglifă maya înfățișează un element al limbii maya (sunet, silabă sau cuvînt) și deoarece în cărțile Chilam Balam și în dicționare figurează toate elementele limbii maya în traducere spaniolă, ar fi posibil ca printr-un proces de substituire matematică să se înlocuiască hieroglifele cu elementele limbii. Cu alte cuvinte ar trebui să se găsească toate substituirile posibile pentru o hieroglifă și să se aleagă cea bună, comparînd cu textul. Această metodă

nu se poate aplica deci decît la ansamblul textelor, fiindcă soluţia găsită nu se poate verifica decît prin aplicarea ei la totalitatea textelor; pe de altă parte un text ca să devină citibil şi inteligibil, trebuia raportat la desenele care îl însoţeau.

Cercetătorii sovietici au început prin a clasa cuvintele maya din cărţile Chilam Balam şi din dicţionarul de la Motul, în total vreo 60 000 de cuvinte, la fel cifrele şi hieroglifele din calendare. Au întocmit glosare maya-ruse împărţite pe subiecte, activităţi, meserii etc. Au clasat în acelaşi fel cele 400 de hieroglife, apoi au clasat desenele manuscriselor şi le-au codificat. Abia acum puteau începe operaţia matematică de substituire. După cum se înţelege uşor, numărul operaţiilor matematice necesare este colosal, dacă ne gîndim că 60 000 de cuvinte trebuiau raportate la 400 de semne. Fără maşina electronică de calcul, toate operaţiile acestea nu puteau fi duse la capăt decît de întreaga populaţie a globului, trecută, prezentă şi viitoare. După aceea trebuia ghicită soluţia cea bună, una singură faţă de un număr de soluţii pe care mintea unui om obişnuit nu poate să-l cuprindă.

Cercetătorii amintiţi mai sus au aplicat atunci metoda „Edgar Allan Poe" de descifrare. În nuvela sa *Cărăbuşul de aur*, Poe arată cum a izbutit William Legrand să descifreze mesajul cifrat al piratului Kidd, în care acesta îşi notase locul unde îngropase o comoară. Mesajul lui Kidd era alcătuit din cifre, paranteze, semne matematice şi semne de punctuaţie, înşirate unele după altele. Legrand a observat că semnele se repetau în textul cifrat aşa cum se repetă literele într-un text alfabetic, de unde a dedus că fiecare semn reprezintă o literă. Cum fiecare literă are o anumită frecvenţă în limbă (în engleză de pildă litera cea mai frecventă este e) Legrand a căutat cifra sau semnul cel mai frecvent în textul cifrat şi a găsit 8. Opt, a spus Legrand, înfăţişează deci litera e. Procedînd la fel mai departe a găsit grupul de semne care înfăţişau articolul *the*, cuvînt foarte frecvent în limba engleză. Cu aceeaşi me-

Fig. 82. Extras din codicele de la Dresda.

În stînga e un toboşar, în dreapta un flautist. Limbile care ies din instrumente arată sunetul. În vîrful piramidei capul zeului porumbului (*Mays* = porumb). (După D a n z e l, *Handbuch der Präkolumbischen Kulturen*, pag. 65).

todă a aflat Legrand toate literele alfabetului cifrat al lui Kidd și i-a citit mesajul, aflînd locul comorii.

Tot așa au procedat cercetătorii sovietici și au căutat frecvența combinațiilor de litere în limba maya și frecvența folosirii hieroglifelor prin metoda „Edgar Allan Poe". Cu ajutorul mașinii de calcul au stabilit apoi corelația între aceste frecvențe. De la început au văzut că frecvența anumitor combinații de litere în cărțile Chilam Balam era aceeași cu frecvența anumitor hieroglife și le-au tradus pe unele cu altele după ordinea frecvenței lor. Cu ajutorul acestei metode ei au tradus manuscrisele de la Madrid și Dresda în întregime. Astfel se știe acum că aceste manuscrise cuprind oracole și profeții, că zeii mayașilor aveau aceleași preocupări ca mayașii înșiși, că existau zei buni și răi, zei ai vînturilor, ai porumbului (mayașii cultivau mai ales porumb) etc., că zeul Stelei Polare era bun, iar al jaguarului galben — rău etc.

Redăm mai jos cîteva traduceri făcute de siberieni:

„Tînărul zeu al porumbului pune la copt oalele din argilă albă".
„Zeul morții, distrugătorul, pune la copt o oală".
„Zeul Stelei Polare pune la copt o oală".
„Jaguarul galben pune la copt o oală".

Unele texte au un înțeles nelămurit:

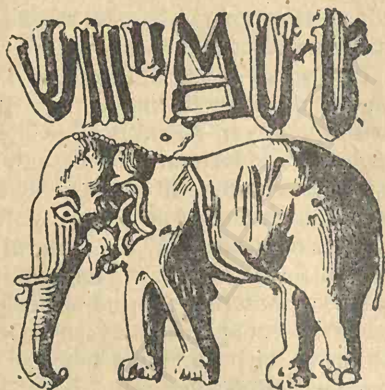
„Sarcina femeii este zeul războiului".

SCRIEREA DE PE VALEA INDUSULUI. La Mohenjo-Daro, în sudul Pakistanului, pe cursul inferior al Indusului și la Harappa, în Punjab, la sud-vest de Lahore, s-au găsit în anul 1926 și următorii ruinele unor cetăți foarte dezvoltate și cîteva sute de modele ale unei scrieri vechi, datînd după cei mai mulți arheologi cam de pe la începutul mileniului al III-lea î.e.n. *Sir* John Marshall, pe atunci directorul serviciului arheologic indian și cel care a inițiat săpăturile acolo, crede că ruinele datează chiar de la sfîrșitul mileniului al IV-lea î.e.n. Textele găsite sînt foarte scurte, fiind fie urme de sigilii imprimate în argilă, fie texte pe monede de aramă, fie inscripții rupestre. Nu se cunoaște numele nici unei cetăți de pe timpul acela și nici numele vreunui personaj istoric; de asemenea este necunoscută limba în care sînt scrise inscripțiile, cît și înțelesul acestora, după cum nu se știe aproape nimic despre poporul care a trăit în acele locuri.

E de mirare cum pe un teren inundat în fiecare an de apele Indusului au putut să se construiască în timpurile acelea cetăți așa de puternice. Zidurile groase, construite din cărămizi arse (în Egipt cărămida arsă a început să se folosească abia la venirea romanilor), acoperă supra-

a

b

c

d

Fig. 83. Imprimări cu sigilii găsite la Mohenjo-Daro. De observat că figurile și textul sînt în relief.
(După Le Courrier de l'U.N.E.S.C.O., iunie 1963, pp. 8, 9).

fețe de sute de hectare. Străzile sînt drepte și largi, orientate fie nord-sud fie est-vest, întretăindu-se în unghiuri drepte. Lucrul acesta arată că orașul fusese construit după un plan dinainte conceput. Casele, mai toate cu etaj, aveau cîte una sau chiar două băi. Ruinele unora se întind pe suprafețe de sute de metri pătrați, pe cînd ale altora sînt mici, ceea ce

dovedește că inegalitatea socială era foarte accentuată. Unele clădiri mari din vecinătatea palatelor seamănă cu cazărmile de azi, de unde s-ar putea deduce că ele foloseau pentru adăpostul a sute de muncitori, de sclavi ori de slugi. În cetățile fortificate se aflau hambare uriașe, construite cu grijă și prevăzute cu ventilații, ceea ce îndreptățește presupunerea istoricului sovietic Furțev că acolo exista o puternică autoritate de stat care avea la dispoziție mari resurse materiale pentru dominarea celor ce munceau.

E interesant că pînă acum nu s-au găsit urme de temple. Bogăția și frumusețea lucrurilor de artă, a obiectelor făurite din aur, argint, bronz, cupru și fildeș, cum și arhitectura măreață sînt dovezi grăitoare că civilizația aceasta înaintată a avut și o cultură înaltă. Din păcate despre cultura lor nu se poate spune nimic, fiindcă inscripțiile găsite își păstrează încă secretul.

Se pare că acest misterios popor arhaic a întreținut legături cu populațiile hittite de pe țărmul Mării Negre, cu protoelamiții și cu sumerienii. În săpăturile efectuate la Ur s-a găsit un sigiliu provenit din valea Indusului cu o inscripție cuneiformă. Acest lucru i-a determinat pe

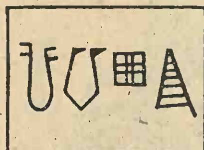

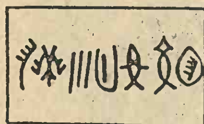
Fig. 84. Sculptură de la Harappa.
(După Le Courrier de l'U.N.E.S.C.O., iunie 1963, coperta).

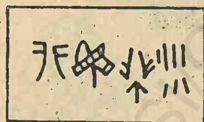
savanţi să caute cu multă atenţie prin partea locului, căci descoperirea unei inscripţii bilingve care să conţină şi un text al acestei scrieri ar fi contribuit nu în mică măsură la limpezirea tainei care înconjură ruinele de la Mohenjo-Daro şi Harappa.

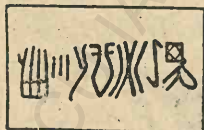
Trebuie arătat că pînă acum s-au găsit cîteva mii de sigilii dintre care cele mai multe sînt din steatit, mai puţine din pămînt ars ori faianţă şi cîteva din fildeş. La Mohenjo-Daro ele sînt de formă pătrată sau dreptunghiulară, iar la Harappa sînt rotunde sau ovale. Pe toate se află inscripţii şi reliefuri cu animale ori scene mitologice, executate cu o mare măiestrie artistică. În spatele plăcii cu reliefuri se află o gaură prin care desigur că se trecea un şnur. Toate inscripţiile găsite pînă acum provin exclusiv de pe aceste sigilii.

Puţine lucruri se pot spune despre semnele sigiliilor, şi anume: direcţia scrisului este sinistrogradă; se recunosc uşor chipuri de oameni şi de animale; apoi linii verticale, dreptunghiuri cu cruce, cruci oblice, ovaluri şi diverse forme geometrice. Înţelesul lor este absolut necunoscut.

Diverşii cercetători care s-au ocupat de această scriere au numărat semnele şi au ajuns să obţină cifre foarte variate: unii au spus că sînt 253 de semne (G. R. Hunter), alţii că sînt 396 (Gadd şi Smith), alţii că sînt 288 (Langdon), alţii că sînt 110 (Hrozny). Imprecizia aceasta se datoreşte asemănării dintre unele semne.

În privinţa aspectului lor exterior se poate spune că unele înfăţişează omul în diverse atitudini (în picioare, ţinînd în mînă un scut, întinzînd un taler, cu un picior înlănţuit = un prizonier, cu braţele ridicate etc)., altele înfăţişează diferite părţi ale corpului omenesc (picioare, mîini, capete etc.), altele înfăţişează animale, peşti, păsări, scorpioni etc; altele redau case, munţi ori coline, vase, talere, arbori şi plante, flori etc. De aci se poate deduce că scrierea este pictografică sau ideografică; din înşirarea şi repetarea semnelor se poate deduce de asemenea că scrierea nu este alfabetică; se poate presupune că unele semne figurative au în parte

Fig. 85. Inscripţii pe sigilii găsite la Harappa. Sigiliile sînt ovale. Încadrarea din acest desen aparţine desenatorului. (După Février, *Histoire de l'écriture*, pag. 145).

Fig. 86. Urma unui sigiliu de la Mohenjo Daro.

valoare fonetică pe lîngă valoarea lor ideografică, situaţie care se întîlneşte în toate scrierile ideografice; se poate presupune de asemenea că scrierea este în parte silabică şi că unele semne au poate valoarea de determinative.

O mare importanţă se pare că o au liniuţele orizontale, verticale şi oblice care se întîlnesc foarte frecvent şi care ar fi, după Langdon, specii diverse de accente.

Savantul ceh Bedrich Hrozny, profesor la Universitatea din Praga, devenit celebru pentru că a descifrat cuneiformele hittite şi proclamat de aceea doctor *honoris causa* la Sorbona şi la Universitatea din Oslo, a lansat o ipoteză care în lumea ştiinţifică nu a găsit prea mulţi adepţi. El a susţinut că acest popor, cu nume necunoscut, cu limbă necunoscută, cu apartenenţă etnică necunoscută, a fost în legături culturale cu hittiţii şi că scrierea de pe sigilii e înrudită cu scrierea hittiţilor. Teoria aceasta e combătută de majoritatea orientaliştilor.

La capitolul respectiv, am amintit de teoria lui Hevesy care susţine existenţa unei înrudiri strînse între scrierea de faţă şi cea de pe tăbliţele din Insula Paştelui. Asirologul Langdon a crezut într-un timp că între această scriere şi cea sumeriană există unele asemănări accidentale datorite poate şi vecinătăţii geografice, dar că asemănări mai evidente, ar exista între prima şi scrierea egipteană; pînă la urmă şi-a schimbat cu totul părerea. Hunter a găsit unele apropieri cu scrierea protoelamită şi cu cea mai veche scriere chineză. După alţi cercetători, printre care Langdon şi Hunter, se pare că toate aceste scrieri (protoelamică, sumeriană, de pe valea Indusului şi egipteană) au avut o origine comună; investigaţiile de pînă acum însă n-au dat nici un rezultat precis.

SCRIEREA HITTIŢILOR, HIEROGLIFICĂ ŞI CUNEIFORMĂ. S-a arătat la capitolul despre scrierea cuneiformă că acest sistem de scriere a fost folosit şi de hittiţi. Pe lîngă scrierea cuneiformă însă, hittiţii au mai întrebuinţat şi o scriere hieroglifică proprie. Se vor expune mai jos caracteristicile acestor două sisteme de scriere.

Să lămurim întîi cine erau hittiţii. Din punct de vedere etnografic şi lingvistic, prin termenul de hittiţi se desemnează o populaţie indo-europeană *dominantă* în imperiul care se întindea în mileniul al II-lea î.e.n., peste tot centrul şi răsăritul Asiei Mici, şi care îşi avea capitala la Hattuşaş, cetatea hattilor. Hattuşaş se afla lîngă satul de azi Bogazköi, de pe fluviul Halys (Kizil Yrmak), la 150 km spre răsărit de Ankara. Fiind indo-europeni, ţara lor de origine este încă şi astăzi un mister. După unii oameni de ştiinţă se pare că hittiţii ar fi venit în aceste locuri din centrul Europei, trecînd prin Peninsula Balcanică şi Bosfor, — după alţii din cîmpiile ruseşti trecînd prin Caucaz. Pătrunzînd în Asia, ei s-au aşezat la marginea ţinutului ocupat în acele vremuri de populaţii numeroase semitice, hamitice şi asianice (iafetite). Numele lor, sub forma de hetei, era de mult cunoscut din diferite izvoare. Ei apar mai întîi în istoria veche a evreilor.

Fig. 87. Harta regiunii locuite odată de hittiţi.

Redactorii antichității israelite ne spun că poporul heteu ocupa cea mai mare parte a Canaanului înainte de patriarhul Abraham, care a trăit se pare pe la anul 2 000 î.e.n. Murindu-i femeia, Sara, la Chiriat Arba, adică la Hebron, în Canaan, «Abraham a deschis vorbă cu fiii lui Het zicînd: „Sînt un străin și un oaspete la voi; dați-mi în stăpînire un mormînt ca să am unde să-mi îngrop moarta". Iar Efron heteul, fiul lui Tohar, i-a dat un cîmp pentru mormînt, o peșteră care se afla acolo și toți arborii de pe cîmp și împrejurimile cîmpului. Iar Abraham s-a prosternat în fața fiilor lui Het».

Acesta și multe alte pasaje din Biblie arată că hittiții ocupau un loc de seamă printre popoarele din vechea Palestină în timpul cînd evreii deveneau fără lupte stăpînii acelei țări.

În Egipt, și anume pe basoreliefuri și în picturi însoțite de legende găsite la Carnac, Luxor, Ipsambul și Ramesseum, se pomenește de asemenea de existența hittiților. Ramses al II-lea (secolul al XIII-lea î.e.n.) a încheiat un tratat cu Hattusil al III-lea, regele hittiților (basoreliefurile de la Carnac și Ramesseum), și a luat-o de soție pe fiica acestuia (basorelieful de la Ipsambul).

În scrierile găsite la Tel el Amarnah se arată că regii egipteni Amenofis al III-lea și Amenofis al IV-lea (secolul al XIV-lea î.e.n.) tratau ca pe egali, ca pe „frații lor", pe regii din Hattușaș, din Mitanni și din Arzawa.

De asemenea și asirienii amintesc deseori de hittiți. În analele lui Tiglatpalasar I și al III-lea, ale lui Așurnasirpal, Salmanasar și Sargon al II-lea se vorbește mereu de războaiele regilor asirieni cu hittiții într-o perioadă cuprinsă între secolele al XI-lea și al VIII-lea î.e.n.

Cînd s-au făcut săpăturile de la Bogazköi, la aceste izvoare de informație străine s-au adăugat izvoare directe, oferite de hittiții înșiși. Lumea învățaților aștepta să afle acum amănunte despre poporul în privința căruia nu se știa altceva decît numele. La Bogazköi, Hugo Winckler a găsit în 1907 și în anii următori diferite sculpturi, basoreliefuri și vreo 13 000 de tăblițe din argilă scrise toate în cuneiforme.

Pe basoreliefuri s-au văzut diferite capete de oameni: dolicocefali, brahicefali, mesaticefali. De ce erau așa de amestecați? Multe profiluri aveau caracteristici semitice; altele, deși aveau nasul acvilin, totuși nu erau semite, ci se apropiau de tipul sumerian; iar altele, la care se poate adăuga și profilul regelui Hattusil de la Ipsambul, aveau caracteristici indo-europene.

Lucrul acesta arată că popoarele din Asia Mică erau foarte amestecate încă din epoca aceea, aproape de începutul istoriei, și că hittiții

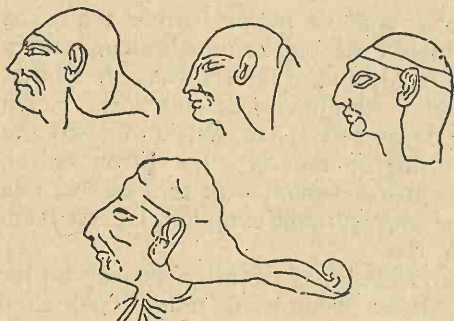

Fig. 88. Profile hittite pe monumente egiptene.

constituiau un conglomerat de neamuri. Descifrarea tăbliţelor de argilă a întărit această impresie. Astfel hittitologii Forrer şi Hrozny arată că în tăbliţele găsite la Bogazköi sînt menţionate cinci limbi vorbite de principalele populaţii ale imperiului, în afară de limba akkadiană — limba diplomatică.

1. Limba *protohittiţilor*, neam de origine asianică (iafetită) care vorbeau în *hattili*, o limbă apropiată de idiomurile din Caucaz şi Transcaucazia. Protohittiţii sînt cei mai vechi locuitori ai acestor locuri; peste ei a venit invazia nesiţilor, neam indo-european. Scribii imperiului înjghebat de invadatori au păstrat termenul de hittit *(hatti)* şi au desemnat cu ajutorul lui pe noii stăpîni ai ţării. Deci adevăraţii hittiţi nu sînt invadatorii indo-europeni (nesiţii) care au împrumutat acest nume şi l-au făcut celebru, ci vechii locuitori asianici care au primit în ştiinţă numele de protohittiţi pentru a fi deosebiţi de hittiţii indo-europeni, veniţi ulterior şi al căror nume rămăsese consacrat înainte de ultimele descoperiri arheologice. Limba *hattilor* a fost folosită de nesiţi numai în textele religioase, unde cuvintele în hatti sînt urmate de multe ori de traducerea în nesită. Un fenomen asemănător s-a întîmplat cu limba sumerienilor la akkadieni, iar în zilele noastre cu latina la catolici şi slavona la unii ortodocşi.

2. Limba *luviţilor* (sau luiţilor), neam de origine indo-europeană care vorbeau în *luili* (sau luvică) după numele cetăţii lor Luya (Arzawa), din sudul Asiei Mici (Cilicia).

3. Limba *hittiţilor indo-europeni*, a nesiţilor, numită *nasili* sau *nesumnili* de scribi, iar de Hrozny *nesită*; aceştia locuiau în centrul Asiei Mici în cetăţile Neşaş şi Kanes (de unde şi celălalt nume al limbii lor: *kanesită*, după Forrer).

4. Limba *huriților*, neam de origine asianică și care locuiau în nordul Siriei și Mesopotamiei; aceștia vorbeau în *hurlili*, limbă aglutinantă cu particularități indo-europene.

5. Limba locuitorilor indo-europeni din cetatea Pala care vorbeau în *palaumnili* sau *palaită*.

Toate aceste neamuri au o conducere unică spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea î.e.n. Cîrmuitorul din orașul Kușar, pe nume Anitta, distruge vechea capitală Hattușaș și supune cetatea Neșaș transformînd-o în capitală a sa. Urmașii lui Anitta încep cuceririle. Hattusil I subjugă în jurul anului 1 600 cetatea Halpa (Alepul de azi), centrul coaliției mari dar șubrede a hicsoșilor, care în secolul al XVIII-lea ocupaseră Egiptul de Jos.

Mursil I, aliat cu mitanienii, cucerește apoi Babilonul, îl jefuiește și se întoarce în țară cu o pradă foarte bogată. După aceea statul hittit începe să slăbească.

Către sfîrșitul secolului al XIII-lea î.e.n. coaliția „popoarelor mării“ (cum numeau egiptenii pe locuitorii bazinului egeean) distruge statul hittit. S-ar putea ca expediția aheilor asupra Troiei, descrisă de Homer, să fi fost un episod al acestor lupte. Frigienii și tracii, veniți din Peninsula Balcanică, formează acum mici state lipsite de independență iar hittiții se asimilează cu celelalte populații din Asia Mică și dispar de pe arena istoriei.

Aceștia au fost hittiții care foloseau scrierea cuneiformă. În locul lor apare o ramură a lor, hittiții care scriau cu hieroglife. De pe urma acestora au rămas cîteva monumente și inscripții din care se deduce că și-au refăcut în parte statul și că și-au mai păstrat puterea în Siria de nord. Urma lor, și așa destul de vagă, se pierde în jurul anului 600 î.e.n. Oamenii de știință trag concluzia că au fost semitizați. Și unii, și alții rămîn uitați pînă în clipa cînd săpăturile îi readuc la lumină.

Primele vestigii date la iveală (1876— 1879) au fost cele de la Gerablus, pe Eufrat, în nordul Siriei, locul anticului Karkemiș, centru al hittiților care scriau în hieroglife. Scrierea aceasta se întîlnea pe monumente de piatră, care au fost găsite mai tîrziu și la Așșur; cercetătorii au numit-o „hieroglifică“ numai pentru a o deosebi de cea cuneiformă, nu din cauza vreunei asemănări cu scrierea egipteană.

Într-adevăr, semnele hieroglifice hittite sînt în mare parte pictograme; ele reproduc încă figura obiectelor care le-au dat naștere: berbeci, iepuri, bivoli, păsări, capete cu expresii schimonosite, capete cu tiare regale, brațe, picioare, încălțăminte, săgeți, lame de lăncii, vase, flori, clești și alte simboluri care se întîlnesc de obicei în scrierile primitive. Analogia cu hieroglifica egipteană veche există numai în aspectul exterior al

Fig. 89. Sigiliul lui Tarqumuva (Tarkundemos).

semnelor, dar și asemănarea aceasta este mai mult ideală, căci practic semnele se deosebesc destul de mult. Dacă scribii hittiți s-au inspirat de la egipteni, atunci s-au inspirat în privința formei, nu și în a fondului. Hieroglifele hittite nu derivă din cele egiptene. Pe de altă parte, monumentele hieroglifice hittite nu sînt mai vechi de 1200—1300 î.e.n., deci și ipoteza originii comune cu hieroglifele egiptene este neprobabilă.

O curiozitate demnă de amintit este faptul că, spre deosebire de cele mai multe inscripții contemporane lor, multe din hieroglifele hittite sînt sculptate în relief, nu săpate în adînc.

Descoperitorii inscripțiilor de la Karkemiș se îndoiau de faptul că se aflau în fața unor semne grafice. La drept vorbind, acum vreo sută și ceva de ani, nu se știa mai nimic despre hittiți. Pe monumentul de la Ipsambul, care consemna tratatul dintre Ramses al II-lea și Hattusil al III-lea, numele hittiților era scris Ht', fiindcă egiptenii nu scriau vocalele. Învățații timpului au citit convențional hitti, așa cum citim și noi convențional azi, deși știm că era vorba de *hatti*; tot așa în loc de Hattusil, învățații de atunci citeau Hittisar. Cine erau acești *hitti* și unde trăiseră, nu se știa.

Monumentele au fost descoperite aproape toate deodată. Egiptologii și asirologii cercetau cu uimire semnele acelea noi, sculptate în relief, care trădau existența unei civilizații necunoscute, de mult apuse, dar de un nivel cultural înaintat. Curiozitatea lor mai era ațîțată și de faptul că pe atunci, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, Asia Mică era din punct de vedere arheologic, geografic și istoric un ținut aproape necunoscut. Înțelegem așadar cîtă importanță aveau descoperirile ce se făceau în acele locuri.

Cea mai mare greutate în descifrarea inscripţiilor hittite hieroglifice consta în faptul că nu se ştia în ce limbă erau scrise. S-ar părea, după cercetările lui Hrozny, că ar fi scrise în palaită. Se vedea de pe monumente că, în tot timpul existenţei sale, scrierea nu a suferit modificări prea mari, nu a evoluat. E adevărat că, pe alocuri, semnele apar într-o formă cursivă, simplificată, dar se pare că e vorba de o perfecţionare tehnică, în genul scrierii hieratice faţă de cea hieroglifică la egipteni, nu de o evoluţie a concepţiei.

Punctul de plecare în descifrarea hieroglifelor hittite a fost, ca de obicei, un text bilingv: un sigiliu de argint cu inscripţii cuneiforme asiriene şi hieroglifice hittite, aparţinînd regelui Tarqumuwa, al cărui original este astăzi pierdut.

Legenda cuneiformă era în parte deformată iar semnele distincte erau executate cu stîngăcie. Unele puteau avea două interpretări.

Asirologii au citit în mai multe variante:

„Tarriktimme, regele ţării..." Numele ţării nu se putea citi, cel al regelui a fost cu timpul modificat printr-o citire mai bună: Tarkutimme,

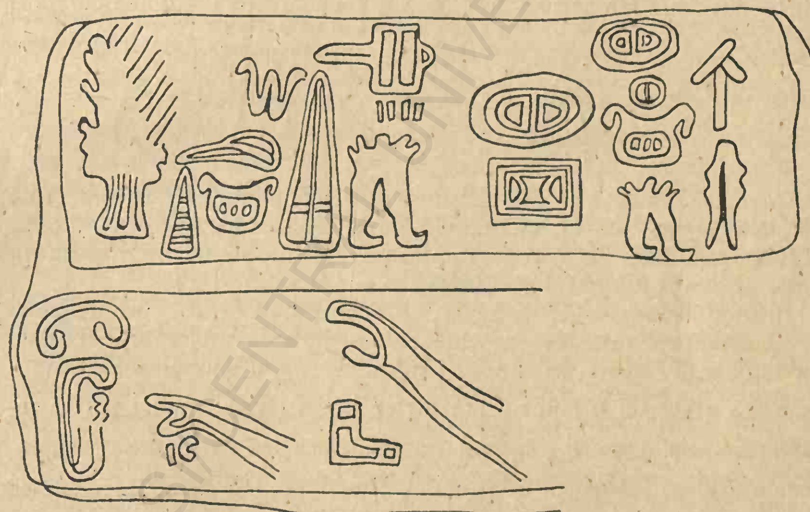

Fig. 90. Text hittit hieroglific (1300 î.e.n.). Inscripţie în relief.

Semnele transcrise cu cuvinte româneşti sînt ideograme pure: rîndul de sus (de la dreapta la stînga):
Acest he-pa-sarruma templu tal-mi-sarruma rege ha-la-pa (oraş) Telipinu
rîndul de jos (de la stînga la dreapta): mare-preot fiu a construi
adică:
Acest templu a lui Hebat şi Sarruma l-a construit Talmi Sarruma, regele Alepului, fiul marelui preot Telipinu. (După C o h e n, *La grande invention de l'écriture*, vol. III, planşa 34).

apoi Tarkundemos, apoi Tarqumuwa. Diferitele valori ale aceluiași semn cuneiform dădeau naștere acestor felurite interpretări. Cu timpul au fost deslușite semnele cu numele țării. Unii au citit Mira, alții Erme. Numele unei țări Mira a fost găsit mai tîrziu în textele cuneiforme; acolo se spunea că în timpul lui Suppiluliuma și Mursil al II-lea, regii din Mira și din Kuwaliya țineau de casa regală din Arzawa.

Alăturîndu-se caracterelor hittite aceste cuneiforme asiriene, se obținea textul hittit de pe sigiliul Tarqumuwa.

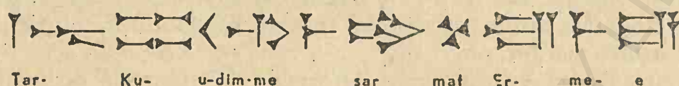
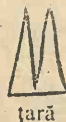

Fig. 91. Legenda cuneiformă în limba asiriană de pe sigiliul lui Tarqumuva (Tarkundemos).

Afară de numele proprii, legenda aceasta scurtă nu dădea decît înțelesul a două semne ce corespundeau unor cuvinte din limba curentă:

și

Cu timpul s-au mai descoperit și alte sigilii bilingve ori amprente de sigilii. Unul este al lui Suppiluliuma, altul al lui Arunwanta, altul al lui Muwatallu. Textele sînt însă toate la fel de scurte și de aceea nu au contribuit la progresul descifrării.

Hittitologul englez A. H. Sayce a observat apoi pe niște basoreliefuri de la Bogazköi niște desene care păreau a fi cu multă probabilitate ale unor zei. Fiecare zeu ținea în mînă un obiect simbolic. Partea superioară a acestui ornament era mereu aceeași (◎◎) ; numai partea inferioară varia. De aici, Sayce a tras concluzia că partea de deasupra, semnul (◎◎) era echivalent determinativului „zeu", iar obiectele simbolice

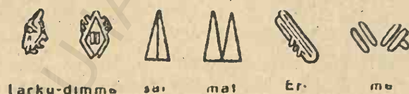

Fig. 92. Legenda hittită de pe sigiliul lui Tarqumuva (Tarkundemos).

Fig. 93. Hieroglife hittite și explicația lor.
(După Hrozny).

bou	trib
topor	oraș liber
scaun	ocupant
jertfă	zeu
vițel	însemnătate
vaza	rege
luptător	palat
luptător	prinț
capra	rîu
vie	semnător
oameni țara	a vorbi
mare	monument

de dedesubt, care variau, erau de fapt expresia grafică a numelor zeilor. Tot Sayce a descoperit un caracter general al acestei scrieri. El a izolat cîteva grupe de semne care se repetau cu mici modificări în trei inscripții găsite la Hamath și a observat că toate trei grupele conțineau un semn identic la începutul primei linii, la dreapta. Prima linie trebuia să se citească de la dreapta la stînga. În rîndul al doilea, aceleași caractere din rîndul întîi erau așezate în ordine inversă iar semnul era întors cu fața spre dreapta. El a tras de aici concluzia că se află în fața unei scrieri în bustrofedon. Acest caracter al scrierii nu a fost dezmințit încă.

Există unii cercetători care leagă scrierea hieroglifică hittită de scrierea cretană, alții de cea cipriotă. Semnele paralele găsite de ei sînt prea puține pentru a oferi o bază serioasă pentru concluzii științifice.

Orientalistul ceh Bedrich Hrozny s-a ocupat și el de hieroglifele hittite. El a publicat în 1933, 1934 și 1937 o lucrare în trei părți intitulată *Les inscriptions hittites hieroglyphiques* care conține optzeci și șase de inscripții hieroglifice transcrise și traduse. Cartea cuprinde rezultatele călătoriei lui în Siria și Asia Mică — unde a stat din iulie pînă în noiembrie 1934 și unde a copiat aceste inscripții nepublicate sau publicate nemulțumitor pînă atunci. Plecînd de la cuvintele descifrate înaintea sa din sigiliul lui Tarqumuwa, Hrozny arată că limba inscripțiilor este indo-europeană, din ramura kentum și că ar putea fi limba palaită. El mai arată că hieroglifele hittite sînt un amestec de scriere ideografică silabică și fonetică. Dintre cele 350 de semne pe care le are în total scrierea, Hrozny crede că 65 sînt fonetice.

12—3079

Nu tot așa stau lucrurile cu scrierea cuneiformă hittită. Am arătat mai sus că Hugo Winckler a găsit la Bogazköi vreo 13 000 de tăblițe scrise în cuneiforme. El a murit însă în 1913 fără să le poată descifra. După moartea lui, „Societatea Germană pentru Orient“ (Deutsche Orient Gesellschaft) încredințează publicarea lor unui grup de savanți dintre care făcea parte și Bedrich Hrozny, pe atunci profesor la Viena. El e azi celebru în toată lumea orientaliștilor, pentru că a descifrat scrierea cuneiformă hittită.

La începutul secolului nostru se credea încă, deși Grotefend dovedise contrariul, că pentru a descifra o scriere necunoscută condiția neapărat necesară era existența unui text bilingv, ca cel de pe piatra de la Rosette. Hrozny nu avea un astfel de text, însă avea o altă metodă, care a dat rezultate strălucite.

„Din păcate, observă undeva cu umor dar și cu melancolie savantul sovietic Luria, nu există încă «metode» pentru descoperirile geniale“.

Presupunerea care l-a dus pe Hrozny pe calea cea bună a fost că limba textelor trebuia să fie indo-europeană. Așa arătase J. A. Knudtzon în 1902 în lucrarea sa *Die zwei Arzawa-Briefe. Die altesten Urkunden in indogermanische Sprache* privitoare la descoperirile făcute la Tel el Amarnah. Un sprijin l-a avut Hrozny și în faptul că tăblițele de la Bogazköi conțineau și pictograme, care se puteau citi mai ușor, fiindcă arătau obiectul care alcătuiau cuvîntul scris. În felul acesta se putea deduce înțelesul frazei, se putea „citi“ fără să se poată pronunța, căci limba hittiților era încă necunoscută. Mai exista și un restrîns vocabular al scribilor care dădea echivalența unor termeni hittiți în akkadiană. Acesta avea însă tot atîta valoare ca și pictogramele, pentru că deși dădea înțelesul unor semne într-o limbă cunoscută, totuși nu arăta felul în care se pronunțau acele semne. Era ca și cum cineva care nu știe rusește, ar vedea într-un dicționar rus-român că ДРЕВНИЙ înseamnă antic. El va ști că înțelesul acestui cuvînt este antic, vechi, dar nu va ști să-l citească și să-l pronunțe. La fel se petreceau lucrurile cu scrierea cuneiformă hittită.

Știind aceste puține lucruri. Hrozny începu să descifreze o frază care conținea o ideogramă cunoscută: în limba sumeriană ea se citea cîteodată (nu întotdeauna) pîine. Fraza era următoarea:

Nu ninda-an ezzatteni vâdar-ma ekutteni.

Hrozny arată el însuși cum a putut să citească această frază:

Primul semn cuneiform pe care l-a înțeles a fost ideograma „pîine“ — *ninda.* Ideea pe care pîinea o naște în mintea oricui este de a mînca.

Fig. 94. Analiza unui rînd scris în hieroglife hittite (inscripția Karkemiș I A 6). După Hrozny.

Într-adevăr, cuvîntul următor, *ezzatteni* amintește de vechiul german *ezzan* (azi *essen*), care înseamnă a mînca. Terminația *tteni* i se păru lui Hrozny că reprezintă persoana a doua a pluralului. Prin analogie cu englezul *now* cuvîntul *nu* de la începutul frazei i se păru că înseamnă acum, iar terminația *an* a cuvîntului *ninda* putea să fie desinența pentru acuzativ. Astfel, sensul primelor trei cuvinte i se păru lămurit: „acum mîncați pîine". Pentru rest, făcu următorul raționament: *vâdar* amintește de slavul *voda*, ori de vechiul saxon *watar* și de englezul *water*, apă — de unde *ekutteni*, putea să însemne „beți". Cuvîntul *ma* era în akkadiană o particulă enclitică folosită pentru legarea între ele a propozițiunilor unei fraze. Astfel fraza lui Hrozny putea să însemne:

„Acum mîncați pîine și beți apă".

Făcînd alte analogii cu alte limbi indo-europene, Hrozny găsește și alte sensuri:

nebiș = cer, prin analogie cu slavul НЕБО;

mekki = mare, prin analogie cu grecescul *megas*;

petar = aripă, prin analogie cu germanul *Feder*;

dalugasti = vale, prin analogie cu slavul ДЪЛГОСТЬ;

miș, *tiș* = meu, tău, prin analogie cu latinele *meus*, *tuus*,

uga, *ug* = eu, prin analogie cu latinul *ego*;

kuis = care, prin analogie cu latinul *quis*.

Astfel de argumente și altele asemănătoare au făcut pe oamenii de știință să accepte propunerile lui Hrozny și să admită că într-adevăr limba hittită face parte din limbile indo-europene, și anume din ramura kentum.

Se știe că limbile indo-europene se împart în două mari grupe, diferențiate după felul în care se pronunță guturalele: o grupă apuseană, în care guturalele se pronunță aspru, numită *kentum* și alta răsăriteană, numită *satem*, în care guturalele devin siflante. Pentru denumire s-a luat convențional cuvîntul sută, care în latinește se pronunță *centum* iar în avestică *satem*. Din prima grupă fac parte limbile italo-celtice, germanice și grecești, tot așa limbile hittiților cît și toharica, vorbită pînă la începutul secolului al VII-lea în Șin-dziang, R.P. Chineză (!), în care se întîlnesc cuvinte asemănătoare cu cele latine. Din *satem* fac parte limbile indo-iranice, slave, precum și albaneza.

Hrozny mai arată că limba hittită, fiind limbă de frontieră a grupului indo-european, s-a amestecat încă de mult cu limbile asianice și semitice, vorbite în vecinătate. El mai arată că limba aceasta ar trebui numită *nesită*, căci nesita a fost limba indo-europeană a invadatorilor care au cucerit puterea și pe care noi îi numim impropriu hittiți. Hittita ar fi de fapt limba vorbită de *hatti*, populația asianică peste care au năvălit nesiții indo-europeni. Totuși în știință a rămas stabilit ca limba *hattilor* să fie numită protohittită. Tot Hrozny indică și celelalte limbi scrise cuneiform: luvita, palaita, hurita, de care am amintit.

Un ultim lucru interesant în privința culturii hittite: Avdiev arată că pentru literatura hittită este caracteristică apariția autorului operei literare. Mitul despre lupta zeilor a fost scris de preotul Kela, iar tratatul despre creșterea cailor de Kikulia.

SISTEME SILABICE DE SCRIERE

CONSIDERAȚII GENERALE. SCRIEREA JAPONEZĂ. SCRIEREA CIPRIOTĂ. SCRIERILE DIN INSULA CRETA. DESCIFRAREA LUI VENTRIS ȘI CHADWICK. SCRIEREA NEGRILOR VAI. SCRIEREA PSEUDOHIEROGLIFICĂ DE LA BYBLOS.

In evoluția sistemelor de scriere, stadiul următor ideografiei îl ocupă fonetismul, care se dezvoltă din plin în scrierile silabice.

După cum s-a văzut mai sus, hotarul dintre scrierile ideografice și silabice nu are o poziție de nestrămutat. Scrierile ideografice conțin semne silabice și chiar alfabetice. De asemenea, scrierile tipice silabice, cum sînt japoneza și cretana lineară B, folosesc și ideograme. Cercetătorul de scrieri vechi și noi James Février, director de studii la École Pratique des Hautes-Études din Paris, se ghidează după criteriul polivalenței cînd desparte o scriere ideografică de alta silabică. În scrierile silabice, arată el, același semn nu poate avea în același timp valoare de ideogramă și valoare fonetică. Acestei interesante și juste observații trebuie să i-o alăturăm pe aceea comună dar mai importantă că fiecare scriere are un caracter al ei propriu, conturat de semnele predominante fie prin număr, fie prin valoare de exprimare. De aceea, scrierea hieroglifică egipteană, de exemplu, deși folosește semne pur alfabetice, nu poate fi considerată ca alfabetică, deoarece caracterul ei este ideografic; tot astfel, scrierea japoneză, deși folosește ideograme, nu poate fi considerată ca ideografică, deoarece caracterul ei este silabic.

S-ar părea că întrebarea pe care trebuie să ne-o punem cînd vrem să stabilim caracterul unei scrieri ar fi: în ce fel se scrie cuvîntul? Prin semne care reprezintă silabe ori prin semne care reprezintă idei? La prima vedere s-ar părea că această întrebare ne-ar da răspunsul bun pentru toate varietățile de scriere. Adevărul e că nu putem aștepta un astfel de răspuns decît în cazul scrierilor ce transcriu limbi în care cuvîntul are o poziție distinctă în propozițiune, cum o are, de pildă, în limba noastră și în foarte multe altele. Există însă limbi, ca de exemplu, groenlandeza, în care cuvîntul și propoziția se confundă în așa măsură încît nu numai că în interiorul propozițiunii nu se pot distinge cuvintele,

dar şi „există tendinţa de a alcătui atîtea cuvinte cîte fraze sînt, ori atîtea fraze cîte cuvinte sînt“ (Vendryes).

Academicianul sovietic I. I. Meşceaninov a studiat structura frazelor într-o lucrare intitulată *Lingvistica generală*, în care arată că o structură ca cea arătată de Vendryes, şi pe care el o numeşte incorporantă, se întîlneşte şi azi în limbile unor indieni americani şi în limbile paleoasiatice din U.R.S.S. De pildă în ondulică (iukaghirică), o limbă vorbită în nordul Asiei, *koriedilenbunil* înseamnă „un lup a ucis un cerb“ sau, literal, „lup-cerb-ucidere“. După lingvistul sovietic structura incorporantă a unor limbi, în care cuvîntul şi fraza se confundă, reprezintă una din cele mai vechi faze în evoluţia limbilor. Recenzînd cartea lui Meşceaninov, lingvistul român Gh. Ivănescu arată aici că frazele cu astfel de structuri se pot totuşi descompune azi, dacă nu în cuvinte cel puţin în *elemente* (în exemplul de mai sus: *korie-dilen-bunil*). Profesorul Gh. Ivănescu observă că „trăsătura caracteristică a acestui stadiu stă nu în incorporare, adică în lipsa distincţiei între subiect şi predicat ci în altceva: în lipsa, măcar parţială, a elementelor morfologice la subiect şi obiect: lup-cerb-ucidere. Stadiul cel mai vechi al limbajului ar trebui deci numit „*stadiul amorf*“. Acest stadiu amorf a fost găsit de Meşceaninov în limbile bantu. După ce a trecut de stadiul amorf ori incorporant şi pînă a ajuns să aibă verb şi predicat, Meşceaninov arată că fraza a căpătat o structură *posesivală*, ca în limba unangană (aleutică), unde verbul este alcătuit dintr-un substantiv ce exprimă acţiunea şi dintr-un adjectiv posesiv; astfel, în unangană, *suku-n*, iau, înseamnă de fapt „luarea mea“, fiind construit la fel cu *ula-n*, casa mea. Apoi fraza a trecut prin structura *ergativală*, ca în ciukotă (luoravetlană) şi ca în limbile asianice; numele acestei structuri vine de la cazul ergativ, care, în limbile asianice, are o funcţie paralelă cu a nominativului şi apare numai pe lîngă verbele tranzitive. O altă structură, născută din ergativală, este cea *afectivă*; în georgiană „tatăl iubeşte pe fiu“ se zice *mamas uk'vars şvili* care de fapt înseamnă „tatălui îi este drag fiul“. O astfel de structură se găseşte aşadar şi în româneşte, după cum observă Gh. Ivănescu. Mai există apoi structura *locativă*, ca în *avară*, limbă asianică din Caucaz, în care „am un cal“ se zice *dih ciu bugo*, adică „lîngă mine este un cal“. În fine ultima fază este *nominativală*, în care fraza are numai un nominativ determinat atît de verbele tranzitive, cît şi de intranzitive; acestei faze îi aparţin limbile indo-europene.

Din cele de mai sus se poate desprinde una şi poate cea mai importantă cauză pentru care scrierea nu a apărut deodată în formă silabică ori alfabetică. În istoria evoluţiei limbilor un moment important îl consti-

tuie apariția scrisului. Într-un fel a evoluat limba pînă la apariția acestuia și altfel după.

Structura amorfă a frazei a fost un stadiu de evoluție comun tuturor limbilor, chiar și al acelora în cadrul cărora a apărut mai tîrziu scrisul. Ea a lăsat urme în felul de a vorbi al oamenilor chiar pînă azi, de asemenea și în felul lor de a gîndi. Cînd rostim *o dată* și *odată*, ori *de mult* și *demult*, ori *bună-cuviință*, *drum-de-fier*, *tîrîie-brîu*, ori *mi-e dor de munte*, *m-aş duce la mare* etc., nu ne gîndim cîtuși de puțin la individualitatea fonică a cuvintelor; numai gramatica deosebește prin analiză cuvintele; în realitate noi rostim o serie de foneme care corespund unei idei, unui gînd pe care vrem să-l comunicăm; oamenii cu școală, îmbracă acest gînd în formele cerute de gramatică. Oamenii primitivi care vor să „scrie", nu vor putea concepe ideea în chip de foneme, nici în chip de litere, silabe ori măcar cuvinte; vor „scrie" mamut desenîndu-l. Stadiului amorf al vorbirii îi corespunde așadar stadiul pictografic al scrierii, de asemenea cel ideografic, la începuturile lui.

Silaba e o noțiune care a apărut foarte tîrziu. Una din definițiile ei e dată în *Dicționarul limbii române moderne*, unde se arată că silabă se numește fiecare dintre unitățile sonore ale cuvîntului, că e formată dintr-unul sau mai multe foneme, cu o culme de sonoritate și de expirație (accentul) și că e despărțită de celelalte unități ale cuvîntului prin depresiuni de sonoritate și de expirație. Mai simplu se poate spune că silaba e formată dintr-o grupă de sunete care se pronunță printr-o singură deschizătură a buzelor.

Acest grup de sunete, silaba, a putut fi selecționat, în chip firesc, mai ușor decît litera și de aceea stadiul de evoluție a scrierii următor ideografiei s-a bazat pe echivalența dintre semnul grafic și silabă. Apare astfel scrierea silabică. În acest stadiu omul și-a dat seama că semnul care înfățișează obiectul poate să reprezinte și sunetul respectiv; el creează acum scrierea fonetică întîi silabică și apoi alfabetică. Aici a fost greutatea cea mare pentru oamenii care se străduiau să găsească forme perfecționate de scriere; dar după ce au înțeles că un cuvînt este alcătuit din sunete, lucrurile au mers relativ ușor.

Am arătat că în istoria omului, care există ca atare de circa 1 000 000 de ani, scrierea în general are o vechime de 5—6 000 de ani. În istoria scrierii, silabismul are o vechime de circa 3—4 000 de ani, mai mult decît jumătate din timpul de cînd omul scrie. Dimensiunile acestor perioade proiectate pe fundalul istoriei aruncă o lumină clară asupra duratei civilizației noastre. Față de neînsemnătatea duratei de evoluție în timp, evoluția în concepție apare colosală. Într-adevăr, marele folos al scrierilor ideografice a fost că ele puteau fi citite de oameni

care vorbeau dialecte deosebite. Scrierea hieroglifică egipteană putea fi înţeleasă atît de egiptenii din nord, cît şi de cei din sud, deşi aceşti oameni, cînd vorbeau, nu se înţelegeau. Cuvintele limbii egiptene erau alcătuite din aceleaşi consoane, dar vocalele se pronunţau diferit; cum din scriere lipseau tocmai semnele vocalice, egipteanul, atît cel din nord cît şi cel din sud, putea să citească în dialectul lui. Cam acelaşi lucru se întîmplă azi cu semnele ideografice ale codului internaţional maritim; ele sînt înţelese de toţi marinarii, oricărei naţiuni ar aparţine. La fel se întîmplă şi cu semnele aritmetice, geografice, astronomice, de circulaţie pe drumurile publice etc.

Scrierea silabică nu mai are avantajul ideografiei, pe care îl pierde ca să cîştige un altul, mult mai de seamă; numărul semnelor se împuţinează şi în consecinţă, scrierea devine accesibilă oricui doreşte s-o înveţe. Clasele dominante nu o mai folosesc în exclusivitate. Masele populare îşi pot însuşi acum cu uşurinţă scrierea şi o pot folosi pentru nevoile lor.

SCRIEREA JAPONEZĂ. O veche tradiţie vorbeşte că prin secolul al III-lea e. n. o misiune diplomatică japoneză ar fi plecat în China cu scopul ca prin daruri să determine un învăţat chinez să vină în Japonia şi să-i înveţe pe japonezi scrierea şi cititul. Acest învăţat, numit Vang-Jen sau în japoneză Vani, ar fi adus cu el în Japonia scrierea chineză, filozofia lui Confucius, numită *Rongo*, în zece volume, şi o colecţie a cîntecelor chineze, numită de japonezi *senjimu*, alcătuită din o mie de cuvinte dintre care nici unul nu se repetă.

După altă tradiţie, scrierea chineză ar fi pătruns în Japonia abia în secolul al V-lea e.n., prin intermediul a doi literaţi coreeni, Ajiki şi Wani, preceptorii unui principe japonez. În vechea lucrare istorică japoneză *Shaku-nihongi*, care datează cam de pe la anul 1200 e.n., se aminteşte însă că ar fi existat înainte o scriere japoneză indigenă, dar nu se dau despre ea date precise. Se spune doar că existau „semnele divine“, *şinji* sau *kami no moji*, cît şi „semnele din epoca divină“, *jindaimoji* sau *kamio no moji*. După dispariţia acestor scrieri, ca şi de pe urma celorlalte scrieri vechi japoneze *ahiru yumo*, *anaichi*, *iyo* şi *moritsune*, au rămas în cele mai vechi temple budiste doar scurte inscripţii.

Se ştie că în urma pătrunderii budismului în Japonia (552 e.n.), operele budiste au început să fie mult studiate; seminarişti japonezi au fost trimişi în China, iar savanţi şi preoţi chinezi au emigrat în Japonia. În acest fel, limba şi scrierea chineză s-au răspîndit în toate insulele japoneze. Scrierea chineză, potrivită pentru limba chineză monosilabică, a avut de întîmpinat multe greutăţi cînd a trebuit să fie adaptată

de japonezi la limba lor, foarte bogată în desinențe și afixe. Dintre miile de ideograme chinezești, care aveau fiecare valoarea unui cuvînt monosilabic chinezesc, japonezii au ales pe cele mai apropiate de silabele cuvintelor lor polisilabice. În felul acesta, adaptînd o scriere monosilabică la o limbă polisilabică, japonezii au făcut în chip inevitabil trecerea de la ideografie la silabism. Ei au descoperit totodată că sistemul complicat al cheilor și determinativelor putea fi înlăturat fără ca citirea să întîmpine dificultăți. În același timp au simplificat forma exterioară, scriptică, a ideogramelor chinezești alegînd numai o parte din complicatul semn chinezesc. Cuvîntul japonez *kana* înseamnă „semn grafic", și el intră ca parte componentă în denumirea celor două silabare japoneze: *katakana* și *hirakana*.

Cînd au simplificat caracterele chinezești, japonezii n-au ținut seama de forma primitivă a acestora și au adoptat ideograme din diferite regiuni și din diferite epoci. Astfel, scrierea japoneză de atunci se putea citi în trei feluri:

1) *on*, pronunția chineză modificată după limba japoneză; această categorie se poate subdivide, la rîndul ei, în trei grupe: *go-on*, pronunție derivată din dialectul chinez din regiunea Go (Wu) lîngă Șanhai; *kan-on*, pronunție derivată din dialectul Chinei nordice; și *to-in*, pronunție derivată din dialectul chinez introdus de secta Obaku și folosit numai în textele budiste;

2) *kun*, pronunțare japoneză obținută prin traducerea în limba japoneză a ideilor reprezentate de ideograme și

3) o citire convențională, mai mult sau mai puțin arbitrară.

De exemplu ideograma *shêng* (viață) are în chineză mai multe semnificații: „a da viață" (a procrea, a naște), „a primi viață" (a se naște), „a crește," „a fi ca în viață" etc. Ea a devenit în japoneză:

în *go-on*:	*sho* (creatură vitală)
în *kan-on*:	*sei* (vitalitate, energie)
în *to-in*:	lipsește sensul
în *kun*:	*inochi* (viață)

convențional se putea citi: *naru*: (a procrea) *umu*: (a naște) *mareru*: (naștere) *haeru*: (a crește) *nama* (crud, natural)

Susținătorii fiecărui sistem alegeau astfel semne chinezești ideografice cărora le dădeau o valoare fonetică echivalentă silabelor japoneze. Dat fiind că semnele chinezești corespunzătoare aceluiași sunet, mai ales pentru o ureche japoneză, erau în număr foarte mare, singurul

factor călăuzitor în această alegere a fost inspirația fiecărui scrib. Cu timpul semnele întrebuințate fonetic au ajuns să se amestece cu altele preluate ideografic, dînd naștere unui sistem de scriere foarte confuz. În acest sistem a fost scrisă vechea literatură japoneză și cea mai de seamă operă istorică japoneză *Kojiki* (712 e.n.).

Nevoia de simplificare, de orînduire și de unificare a scrierii se făcea din ce în ce mai mult simțită. Astfel pe la anul 700 e.n. învățatul Kibi No Mabi a alcătuit un sistem simplu de scriere silabică numit *katakana* (*kata* = parte, *kana* = semn grafic, scriere), fiindcă din forma veche a caracterului grafic nu se lua decît o parte. De exemplu: semnul chinezesc 毛 *mao* (păr) era simplificat în モ, valoarea lui ideografică dispărea menținîndu-se numai valoarea fonetică deformată și reprezentînd în japoneză silaba *mo*. Întregul sistem conținea patruzeci și opt de semne, din care patruzeci și două pentru silabe formate dintr-o singură consoană inițială „pură" (*sei-on*) urmată de o vocală (*ka*, *ke*, *ki*, *ku* etc.), cinci pentru vocale (a, e, i, o, u) și una pentru *n* final nazalizat. Mai existau însă și 25 de semne pentru silabele care începeau cu un sunet „impur" *(daku-on)* sau „muiat" *(nigori)* (g, z, d, b, p); acestea erau însă aidoma semnelor corespunzătoare din prima categorie, numai că li se adăugau un mic semn distinctiv. De exemplu, *ka* se scria カ iar *ga* se scria ガ.

O variantă a acestui sistem, apărută ceva mai tîrziu (pe la anul 800 e.n.), a cărei invenție e atribuită preotului budist Kobo Daiși, se numește *hirakana*. Ea a apărut fiindcă la epoca aceea se credea că scrierea *katakana* era prea simplă pentru nevoile literare și filozofice ale vremii. Literații socoteau că, pentru a reda nuanțele limbii, aveau nevoie de semne în plus. Astfel *hirakana* ajungea la peste trei sute de semne silabice, dar cu timpul și acestea au fost reduse la 48. Deosebirea față de *katakana* este numai de ordin grafic, ea constă adică numai în *ductus*, căci numărul semnelor e aproape același iar împărțirea între sunete „pure" și „impure" aceeași. Atît un sistem, cît și celălalt diferă și prin felul în care se înșiruie silabele în interiorul silabarului.

Caracterele silabice erau destul de simple în principiu, căci în ultimă instanță fiecare silabă tradițională japoneză avea semnul ei, cu cîteva variante, așa că scrierea japoneză s-ar fi putut citi destul de ușor dacă nu s-ar fi intercalat și semnele chinezești, care se foloseau în aceeași măsură aproape ca înainte de simplificare.

Pe lîngă aceasta mai intervenea o complicație: direcția scrierii. Cele mai multe texte se scriau de sus în jos, pe rînduri care mergeau de la

dreapta la stînga. Semnele silabice se foloseau însă în două feluri : cînd indicau sufixe ori alte particule gramaticale se așezau după ideogramă, adică sub ea, pe verticală; cînd arătau pronunțarea ideogramei (pentru folosul celor ce nu cunoșteau multitudinea de ideograme) se așezau alături, adică la dreapta, pe orizontală. În timpurile mai noi, sub influența scrierilor europene, coloanele verticale au devenit orizontale. Ca urmare, scriitorii au început să scrie pe șiruri orizontale, unii însă de la dreapta la stînga, iar alții de la stînga la dreapta. Tradiționaliștii scriu însă tot pe verticală fie pe șiruri care merg de la dreapta la stînga, fie de la stînga la dreapta. În 1942 ministrul japonez al Culturii a dat o decizie care hotăra ca pe viitor în viața publică să se întrebuințeze numai direcția orizontală, iar șirurile să meargă de sus în jos, adică după modelul european. Cum particularii nu sînt ținuți să respecte această decizie iar tipografiile tipăresc după cum li se plătește, haosul în privința aceasta persistă.

În secolul trecut în Japonia a luat ființă o societate „Kana no kai" care luptă pentru înlăturarea completă din scriere a semnelor chinezești. În 1900 o dispoziție ministerială a simplificat ortografia japoneză și a limitat folosirea ideogramelor chineze la un minimum de 1 200. La înlăturarea completă a ideogramelor nu s-a putut însă ajunge, deși unii japonezi fac multe încercări de a scrie numai fonetic. A luat ființă o societate „Romaji-kai" care are drept scop publicarea unei reviste numai în caractere latine. La congresul geografic internațional de la Paris din 1931 s-a vorbit mult despre problema fonetizării și latinizării complete a scrierii japoneze și s-a constatat că greutatea rezolvării ei se datorește mai întîi caracterului conservator și iubirii tradiției, trăsături specifice poporului japonez; în al doilea rînd procentului mare de cuvinte chineze din limba japoneză, fapt care îngreuiază trecerea la o scriere alfabetică, atîta vreme cît limba chineză mai folosește ideogramele.

În 1946 o comisie de lingviști americani aflați atunci în Japonia, în cadrul organului politico-militar de ocupație după înfrîngerea Japoniei în al doilea război mondial, a elaborat un plan amănunțit pentru introducerea alfabetului latin în scrierea japoneză. Conservatorismul și tradiționalismul au fost însă piedici redutabile în aplicarea acestui plan. După un timp, lingviștii americani au transmis rezolvarea problemei Ministerului japonez al Culturii, dar nici așa lucrurile nu s-au schimbat prea mult. Poate că după ce reforma scrierii va fi ajuns în R. P. Chineză la bun sfîrșit, calea spre alfabetizarea scrierii japoneze va fi mai ușoară.

イ	ロ	ハ	ニ	ホ	ヘ	ト	チ	リ	ヌ	ル	ヲ
い	ろ	は	に	ほ	へ	と	ち	り	ぬ	る	を
I	RO	HA	NI	HO	HE	TO	CHI	RI	NU	RU	(W)O
ワ	カ	ヨ	タ	レ	ソ	ツ	ネ	ナ	ラ	ム	ウ
わ	か	よ	た	れ	そ	つ	ね	な	ら	む	う
WA	KA	YO	TA	RE	SO	TSU	NE	NA	RA	MU	U
ヰ	ノ	オ	ク	ヤ	マ	ケ	フ	コ	エ	テ	ア
ゐ	の	お	く	や	ま	け	ふ	こ	え	て	あ
(W)I	NO	O	KU	YA	MA	KE	FU	KO		TE	A
サ	キ	ユ	メ	ミ	シ	ヱ	ヒ	モ	セ	ス	ン
さ	き	ゆ	め	み	し	ゑ	ひ	も	せ	す	ん
SA	KI	YU	ME	MI	SHI	(W)E	HI	MO	SE	SU	N

Fig. 95. Semnele silabice katakana și hirakana în varianta iroha.

În silabarele japoneze ordinea semnelor are un caracter specific. Cele două silabare se diferențiază după ordinea în care sînt înșiruite silabele, după numărul acestora și după folosința care li se dă. Prima ordine se numește *goju-on* și are cincizeci de sunete. Pentru a se ajunge la acest număr a fost nevoie să se repete vocalele e, i și u și să se neglijeze consoana n. Ordinea aceasta e folosită în dicționare; ea se bazează pe scrierea sanscrită. A doua se numește *iroha* (sau *irofa*), după numele

primelor trei semne ale unei celebre poezii (*iroha uta* = poezia *iroha*), compusă de preotul budist Kobo Daişi din toate cele patruzeci şi opt de sunete silabice ale limbii japoneze. Nici un sunet silabic nu se repetă. De aceea poezia aceasta corespunde întru totul alfabetului nostru, iar numele ei, *iroha*, fiind alcătuit din primele sunete ale silabarului, echivalează cu abeceul nostru.

O redăm mai jos atît pentru interesul ce-l prezintă în cercetarea de faţă, cît şi ca exemplu tipic de felul în care japonezii îmbină arta cu disciplina:

„Iro ha nioedo chirinuru wo!
Waga yo tare zo
Tsune naramu?
Ui no okuyama kyō koete
Asaki yume mi shi ei mo sezu.“

Versurile au următorul înţeles:

Deşi culorile voastre strălucesc aşa de frumos,
Voi, (florilor) aţi căzut la pămînt, păcat!
Ce e oare nepieritor în lume?
Astăzi am păşit dincolo de hotarul lumii trecătoare;
Nu voi mai visa visuri serbede
Şi nu mă voi mai lăsa stăpînit de încîntare!

SCRIEREA CIPRIOTĂ. Insula Cipru a fost în toate timpurile unul din locurile de întîlnire dintre Occident şi Orient. Acolo interesele cetăţilor greceşti veneau în contact cu cele ale cetăţilor din Asia Mică şi din Egipt, insula Cipru avînd o poziţie-cheie pe acel drum maritim. Încă din antichitate se cunoşteau minele ei de cupru, metal foarte căutat în epoca bronzului, fiindcă după cum se ştie bronzul e un aliaj de cupru cu diferite alte metale. Cuprul de altfel a şi dat numele insulei. Pe pămîntul ei se vede bine în ce măsură civilizaţia elenică s-a amestecat cu cea orientală; printre altele, amestecul acesta e evident în scriere.

Săpăturile din anii 1850 şi următorii au dat la iveală 185 de texte, majoritatea incrustaţii pe monede şi medalii care provin dintr-o perioadă cuprinsă între secolele al VI-lea şi al III-lea î.e.n. Cele mai importante inscripţii sînt însă cele de pe un vas de bronz descoperit în 1876 la Dali, vechiul Idalion. Scrierea este azi în linii generale descifrată. Ea e alcătuită din cincizeci şi cinci de semne silabice ori vocalice. Cele silabice sînt formate dintr-o consoană urmată de una din vocale.

	a	e	i	o	U
	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
j	[illegible]	[illegible]			
f	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	
R	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
L	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
M	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
N	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
P	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
T	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
H	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
S	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Z	[illegible]	[illegible]		[illegible]	
KH	[illegible]	[illegible]			

Fig. 96. Silabarul cipriot.

În știință predomină azi părerea că semnele sînt derivate din scrierea cretană liniară A. Ele au fost folosite pentru o limbă, alta decît cea elenă (azi încă necunoscută), și de aceea, după ce au fost adoptate de grecii din insulă, cam în vremea lui Alexandru cel Mare, prezentau

Fig. 97. Exemplu de scriere cipriotă.

serioase inconveniente la scrierea cuvintelor grecești. Descifrarea acestei scrieri — nu însă și citirea ei — a fost posibilă datorită faptului că s-a găsit un text bilingv fenician și cipriot care data cam de pe la anul 345 î.e.n.

Cînd asirologul George Smith a demonstrat că semnele cipriote serveau la scrierea unui dialect grec în caractere silabice de origine, cum se zicea atunci, „barbară“, lucrul acesta a părut o monstruozitate, căci scrisul data de pe vremea cînd Socrate și Platon, la Atena, făceau din alfabetul elen scrierea lumii civilizate. Totuși Smith văzuse bine; cercetările ulterioare au arătat că în același timp cu alfabetul elen și cel fenician, ciprioţii foloseau scrierea lor silabică.

Dificultăţile scrierii erau cam de natura aceasta:

cuvîntul grecesc πεπαρμενος trebuia scris silabic
pe-pa-no-me-ne; ατηριας trebuia scris *a-ti-ri-a-se*

și așa mai departe.

Direcţia scrisului era sinistrogradă.

Originea scrierii a fost foarte discutată. Într-un timp derivarea ei din scrierea cuneiformă neoasiriană era aproape în general admisă. Apoi, după descoperirea scrierii hittite, s-a emis teoria că e derivată din aceasta.

Găsirea la Encomi (vechea Salamină), a obiectelor cipriote de civilizaţie minoică tîrzie, adică dinainte de 1200 î.e.n. a infirmat această teorie. Între semnele încă nedescifrate aflate pe aceste obiecte, semne care au fost denumite scriere cipro-minoică, și semnele cretane liniare s-au găsit asemănări surprinzătoare, ba chiar semne identice.

Mulţi cercetători socotesc că între cele două scrieri este o legătură strînsă, așa cum arată aspectul lor exterior, dar această chestiune nu va putea fi lămurită definitiv decît după citirea scrierii cipro-minoice.

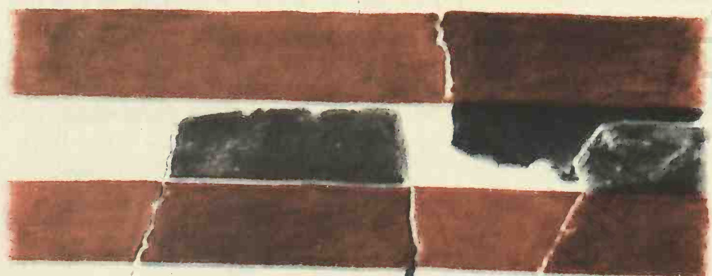
Cipro-minoica are și o variantă: cipro-miceniana, care a fost folosită de asemenea în Cipru către sfîrșitul mileniului al II-lea î.e.n.

SCRIERILE DIN INSULA CRETA. Printre cărţile deosebit de valoroase care se pot considera ca monumente de muncă știinţifică și de realizare tehnică, se numără și lucrarea în patru volume a lui *Sir*

Arthur Evans, fost profesor de arheologie la Universitatea din Oxford. În 1921, adică la mai bine de douăzeci de ani după începerea săpăturilor din Creta, la care luase parte activă, Evans își publică primul volum intitulat *The Palace of Minos* și apoi rînd pe rînd pe celelalte trei dintre care ultimul, partea a doua, a văzut lumina tiparului în anul 1935.

Lucrarea, care înfățișează munca de o viață a acestui savant, ne descrie civilizația și cultura veche cretană, fiind bogat ilustrată cu hărți, planuri și reproduceri de pe picturi murale frumos colorate, de pe vase, podoabe, fragmente ori ansambluri arhitectonice, scoase la iveală cu prilejul acestor săpături.

Cercetările lui Evans ne deschid pagini din istoria unei civilizații înfloritoare spre sfîrșitul vîrstei de aramă a populațiilor preelenice care au trăit risipite în insulele Mării Egee în mileniul al 4-lea î.e.n., înainte de ocuparea acelei zone de către greci, popor indo-european venit din nord. Răsfoind paginile acestei istorii, vedem chipuri viu colorate de bărbați supli și vînjoși, cu umeri largi și mijloc subțire, cu păr lung, negru, îmbrăcați în țesături fine care le înconjură doar brîul; de femei a căror făptură cu forme pline radiază de sănătate, femei cu păr de asemenea negru, ochi mari și aprinși, piele bronzată, purtînd fuste lungi pînă la pămînt, brațele acoperite, dar pieptul dezvelit; apoi vase în modele fine, vopsite în roșu, castaniu, vișiniu, galben și albastru-marin, picturi murale care ne încîntă ochiul prin măiestrie și colorit; observăm de asemenea și inscripții în caractere curioase. Prin fața ochilor ni se perindă astfel frînturi din viața acelor oameni despre care ni se povestește că erau conduși de fiul lui Zeus și al Europei, pe nume Minos, rege în Cnosos, puternica cetate a Cretei. Minos avea de soție pe Pasifae, fiice pe Ariadna și Fedra, fii pe Androgen și Glauco, țiitoare pe Procris, Dictiana și Scila. Tucidide și Aristotel îl consideră întemeietorul imperiului maritim egeean. Minos, „distrugătorul", Minos „tiranul", și totuși Minos „legiuitorul și patronul artelor", arăta de bună seamă aidoma bărbaților viguroși, pictați pe zidurile palatului său. Dacă privim chipurile femeilor, ne imaginăm cum arată soția sa, Pasifae care, ca să nu rămînă mai prejos de soțul ei, s-a împreunat cu un taur alb și l-a născut pe Minotaur. Cine citește descrierea unor asemenea isprăvi, atît la bărbați cît și la femei, își poate face o imagine dincolo de nemișcatele vestigii ale trecutului, imortilizate pe piatră. Cititorul înțelege astfel de ce vechi fapte de strășnicie, care au înflăcărat imaginația poporului venit mai tîrziu în acele locuri, ne-au fost transmise nouă ca relatări fabuloase despre Minotaur și despre victimele sale, despre Labirint (care se pare că era în subsolul palatului de la Cnosos), despre Teseu și Ariadna.

La parisienne. *Pe un perete al palatului din Cnosos se găseşte această remarcabilă pictură a unei femei necunoscute, moartă acum 3500 de ani.*

Dezordinea căutată a coafurii (de observat cîrlionţul pe frunte), buzele sîngerii, urechea descoperită, privirea vie au făcut pe arheologii care au descoperit-o la începutul acestui secol s-o asemuie cu o pariziană din zilele lor. Dacă ochiul privitorului modern întrezăreşte o oarecare lipsă de mişcare în pictură, imaginaţia noastră trebuie să treacă peste acest defect şi să vadă ceea ce nu a putut reda artistului. De remarcat de asemenea linia profilului, mai ales a bărbiei, care indică o imperfecţiune a caracterului persoanei pictate.

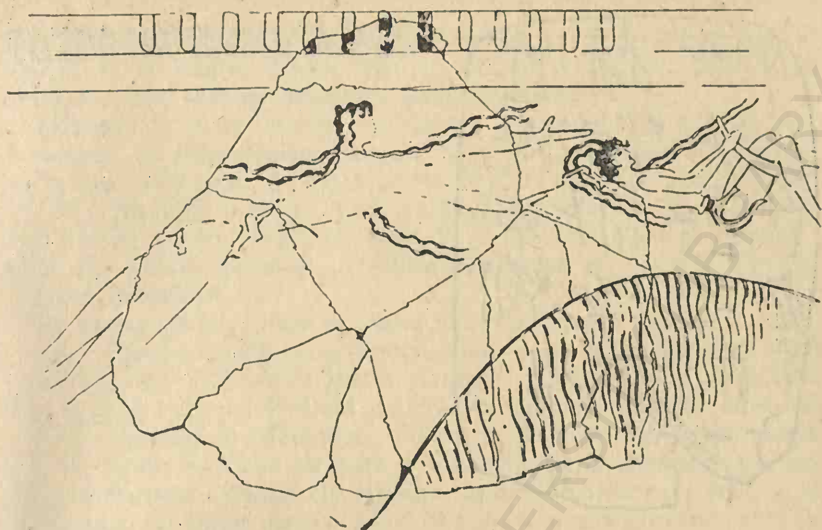

Fig. 98. Detaliu de frescă din care se vede felul cum sărea o acrobată spre coarnele unui taur și cum se prindea între ele ca să sară peste animal.
(După Evans, *The Palace of Minos*, III, pag. 209).

Prin sălile pustii ale acestui palat acoperit de praful multor milenii se găsesc numeroase inscripţii. Sînt inscripţii pe vase, inscripţii pe sigilii, inscripţii pe discuri, pe tăbliţe de argilă. Unele sînt mai evoluate, altele mai primitive, după vechimea stratului excavat. Unele par pictograme, altele ideograme; unele sînt originare din Cnosos ori din împrejurimile lui, altele provin de la Festos, celălalt mare palat în ruine al insulei Creta. Dar inscripţii asemănătoare s-au găsit și pe continent, la Teba, Eleusis, Tirynt, Micene și Pylos.

Semnele reprezintă în mare parte figuri care se pot recunoaște ușor: oameni, membre omenești, arme, unelte, obiecte de cult, vase de gospodărie, vase maritime, animale, insecte, plante, arbori, semne geometrice etc., așadar pictograme care se întîlnesc de obicei în toate scrierile primitive. Numărul lor se ridică, după Evans, la 135. Diringer crede că este vorba de o scriere în parte ideografică, în parte fonetică. Direcţia scrisului pare a fi cînd destrogradă, cînd sinistrogradă, cînd în bustrofedon.

Pentru a urmări mai uşor evoluţia acestei scrieri, e bine să cunoaștem fazele de dezvoltare ale civilizaţiei minoice.

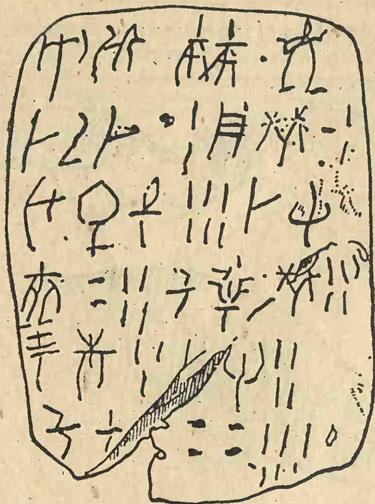

Fig. 99. Plăcuță de argilă cu scriere cretană liniară A. (Creta 1800–1400 î.e.n.).

După criterii logice și istorice Evans a împărțit întreaga civilizație minoică în trei perioade: aceste perioade corespund dezvoltării, maturității și decadenței civilizației minoice și sînt denumite de Evans: minoicul timpuriu, minoicul mijlociu și minoicul tîrziu. Acum cîțiva ani, V. Gordon Childe, folosindu-se de cercetările arheologice din ultimul deceniu, a corectat cronologia stabilită de Evans.

Minoicul timpuriu începe cam pe la anul 3400 î.e.n., în vremea exodului vechii populații care trăia pe malurile Nilului, fugită de acolo în urma cuceririi Egiptului de Jos de către regele Menes, și sfîrșește în jurul anului 2000 î.e.n. Este epoca de formare a civilizației minoice, cînd cultura primitivă din Creta capătă o formă distinctivă proprie și cînd locuitorii Cretei își asigură o poziție de comandă în lumea egeeană. Acum apar elegantele vase din piatră pictate cu forme geometrice, întîi în culori închise pe fond deschis și apoi în culori deschise pe fond închis. De asemenea apar reliefurile și încrustările în piatră moale și în fildeș. Scriere propriu-zisă nu există, ci numai rudimentele ei.

Minoicul mijlociu se întinde între anii 2000 și 1550 î.e.n. Este epoca de construire a palatelor de la Cnosos și de la Festos, care datează amîndouă cam de pe la anul 2000 î.e.n. Puterea regilor preoți se consolidează și ei încep expansiunea pe continent în Elada. Este epoca strălucitoarelor decorații de pe pereți. Scrierea pictografică apare, își atinge evo-

luţia finală şi începe să se dezvolte aşa-numita scriere liniară de clasa A. Discul de la Festos, despre care se va aminti mai jos, datează din această epocă. O mare catastrofă ruinează palatele.

Minoicul tîrziu se întinde aproximativ între anii 1550 şi 1200 î.e.n. Localnicii îşi reconstruiesc palatele, care sînt însă dărîmate din nou, pe la anul 1400 î.e.n., de data aceasta de către duşmani veniţi din afară ori de o revoluţie internă. Fierul începe să fie folosit în mod obişnuit. Aşa-numita scriere liniară de clasa B se dezvoltă acum şi dispare o dată cu această perioadă. Civilizaţia minoică se sfîrşeşte datorită invaziei dorienilor.

Să vedem acum evoluţia scrisului în cursul acestor perioade.

Spre sfîrşitul îndepărtatei epoci preistorice, în jurul anului 3400 î.e.n., apar în Creta semne grafice pe sigilii ori pe pietre de construcţie. Ele nu formează o adevărată scriere, ci sînt mai degrabă semne de recunoaştere sau de diferenţiere, ori mărci de meşteşugari. Sînt incrustate pe sigilii, iar sursa lor pare a fi în semnele ultimei perioade preistorice egiptene. Printre ele întîlnim figuri de oameni, obiecte de uz profesional ori semne magice. Altfel de semne, în cursul acestei perioade, nu se află.

Pe la începutul minoicului mijlociu (puţin după anul 2000 î.e.n.), pe pietrele cu care au fost construite palatele de la Cnosos şi de la Festos apar semne grafice geometrice-liniare. S-au găsit 40 de semne la Festos şi 33 la Cnosos; două treimi din ele erau comune. Acelaşi fel de semne s-au găsit pe obiecte de os, de fildeş, de faianţă ori de teracotă. Şi acestora le lipseşte caracterul unei adevărate scrieri.

Primele exemple de scriere propriu-zisă apar cam în aceeaşi epocă sub formă de incizii făcute cu mîna pe sigilii din steatit. Ele par mai mult sau mai puţin pictograme avansate şi au o oarecare regularitate, ca într-un sistem de scriere hieroglifică. Categoria aceasta de semne, de o formă necioplită şi arhaică, a fost numită de Evans clasa A de hieroglife.

Clasa B cuprinde hieroglife ceva mai evoluate şi aparţine epocii de înflorire din minoicul mijlociu (1900—1788 î.e.n.). Grupele de semne gravate pe sigilii sînt executate cu mai multă pricepere artistică, iar pe tăbliţele de argilă apar chiar semne aşezate în linie.

Evans ne dă şi un tablou de numere mergînd de la un sfert de unitate pînă la 1000, pe care el le-a dedus din semnele de pe sigiliile aparţinînd aceleiaşi perioade.

Întrebuinţarea acestor două feluri de hieroglife pare să fi încetat brusc, o dată cu catastrofa din cursul acestei perioade.

Spre sfîrșitul minoicului mijlociu (1788—1580 î.e.n.), găsim un adevărat sistem de scriere liniară pe care Evans îl împarte din nou în două clase: scriere liniară A și scriere liniară B.

Scrierea liniară A apare nu numai gravată pe obiecte, ci și pictată cu cerneală.

În același timp, pe alte insule grecești și în localități diferite din peninsulă, apar inscripții pe vase ori pe tăblițe cu caractere asemănătoare cu ale scrierii liniare A. Iată, spre exemplu, un vas găsit la Orchomenos în Beoția pe care se văd astfel de caractere:

Fig. 100. Vasul de la Orchomenos. Lectura (prezumată) a textului făcută de B. H r o z n y: I-ta-ku-lú *31 (conținut 31). Evans ar fi citit 301. De menționat că pe vas, lîngă cele trei puncte, există și o liniuță care nu a eșit în acest desen.*

Semnele din această categorie sînt, după Evans, în număr de 90 iar după J. Sundwall 77 ori 76. Ele sînt scrise de la stînga spre dreapta, iar grupele sînt separate prin puncte ori linii. Deși se folosesc semne ideografice, se pare că scrierea e silabică.

Scrierea liniară B este alcătuită din semne mai evoluate decît scrierea liniară A; acestea apar pe diferite obiecte de uz casnic (vase, securi etc.) și pe cîteva mii de tăblițe de argilă găsite mai întîi la Cnosos de către Evans în 1900 (circa 1600 de tăblițe) iar apoi la Pylos în 1939 și următorii. S-au mai găsit multe tăblițe la Pylos de către arheologul american Blegen și la Micene de către profesorul englez Wace. Execuția caracterelor e mai precisă, rîndurile mai aliniate, separația între cuvinte evidențiată printr-o liniuță verticală. Evans, în volumul IV, partea a II-a a lucrării sale, ne dă un tablou sinoptic al semnelor liniare A în comparație cu semnele liniare B.

Fiindcă multe din aceste caractere sînt asemănătoare, Evans arăta că semnele liniare B sînt derivate din semnele liniare A, dar socotea în mod greşit că ambele erau folosite la transcrierea aceleiaşi limbi pe care el, spre a o deosebi de cea greacă, a numit-o „egeeană". Datorită acestui fel de a vedea, descifrarea scrierii liniare B a întîrziat foarte mult timp. Evans nu a putut citi semnele, însă le-a determinat înţelesul datorită ideogramelor care se întîlneau în cuprinsul textelor. Mai mult, el a citit bine semnele care reprezentau numere. El arată că atît în liniarul A, cît şi în liniarul B unitatea era înfăţişată printr-o liniuţă verticală, care se repeta de cîte ori era nevoie pînă la 9. Cifra 10 era înfăţişată de o liniuţă orizontală, care de asemenea se repeta spre a arăta numărul zecilor. O sută se scria sub formă de punct, sau cerc. Semnul pentru 1 000 era iar pentru 10 000 era . Evans dă şi un exemplu ideal de număr scris în acest sistem:

14 268 =

DESCIFRAREA LUI VENTRIS şi CHADWICK. Determinările făcute de Evans sînt confirmate azi de lectura arhitectului englez Michael Ventris, născut în 1922, mort acum cîţiva ani într-un accident, — şi a colegului său John Chadwick.

Ei nu dau amănunte în privinţa tatonărilor făcute pînă să ajungă la metoda care i-a făcut celebri. De aceea, rezultatele muncii lor apar ca produsul unei inspiraţii fenomenale. Cînd au început lucrul, ei nu au avut la îndemînă un text bilingv ca Champollion; nu erau nici măcar rebusişti, ca Grotefend. N-au folosit nici maşina electronică. Se aflau pur şi simplu în faţa unor caractere necunoscute care ascundeau o limbă necunoscută. Oricare om de ştiinţă, în aceste condiţii, nu s-ar fi apucat de treabă, considerînd descifrarea ca imposibilă. Cei doi englezi însă vedeau lucrurile altfel. În afara cîtorva date ştiinţifice vagi, pe care le vom arăta mai jos, raţionamentul lor se sprijină pe două principii:

— primul este cel folosit şi de Tychsen, la descifrarea cuneiformelor, adică statistica frecvenţei semnelor scrise, în analogie cu frecvenţa sunetelor în limbile vorbite;

— al doilea este o ingenioasă deducţie din deducţie, pornind de la teza lingvistei americane Alice Kober care, într-o serie de articole publicate în „American Journal of Archaeology", arăta că limba scrierii

liniare B ar fi flexionară. Vom vedea mai jos ce mult i-a ajutat pe cei doi englezi în raţionamentele lor cunoaşterea acestui lucru.

Ventris şi Chadwick îşi însuşesc părerea Helenei Kantor care dovedea în lucrarea ei *The Aegean and the Orient in the 2-nd millenium B. C.*, că nu Cnosos, ci Micene deţinea supremaţia pe Marea Egee între anii 1450 şi 1400 î.e.n. Acest lucru avea importanţă, fiindcă arăta care era puterea dominantă (şi deci limba dominantă) în regiunea aceea, în epoca de expansiune a scrierii liniare B. Ipoteza lui Evans — după care minoicii colonizaseră continentul (ei deţinînd supremaţia), şi după care civilizaţia miceniană era o adaptare a celei minoice — trebuia aşadar corectată. Ventris şi Chadwick socot că aheii din Pelopones au invadat în 1450 Creta. De aici ei fac o primă deducţie: că aheii au transformat liniarul A în liniarul B adaptîndu-l la limba vorbită de ei. Astfel ei corectează şi cealaltă ipoteză a lui Evans şi a savanţilor care urmaseră pe această cale greşită, precum că limba scrierilor minoice nu era indo-europeană, nu era greacă, ci „egeeană", o limbă înrudită cu etrusca şi lemniana (vorbită în insula Lemnos). Academicianul bulgar Vladimir Gheorghiev arătase că limba scrierii liniare B putea fi considerată ca un vechi dialect grec, însă ezita să indice dacă era vorba de un dialect grec specific sau de o limbă indo-europeană foarte apropiată de cea greacă (pelasgică, după A. J. van Windekens).

Avînd acest bagaj de cunoştinţe, Ventris şi Chadwick fac mai întîi o triere a datelor ce le puteau obţine din analiza internă a materialului. Ei folosesc aici expresii proprii ca *internal evidence* pentru a arăta frecvenţa semnelor în orînduirea internă a textelor, *consonant equation* pentru a arăta un cuvînt alcătuit dintr-o serie de consoane etc.

Ei ajung astfel la unele concluzii preliminare foarte importante pentru următoarea etapă a descifrării; aceste concluzii sînt următoarele:

A. Plăcuţele reprezintă inventare, socoteli sau recipise scrise probabil în cursul celor cîteva luni înainte de distrugerea clădirilor în care au fost găsite.

B. În liste, mărfurile sînt arătate cu ajutorul *ideogramelor*, dar specificate în cuvinte şi propoziţii scrise *fonetic*.

C. Identitatea unei mărfi se recunoaşte după ideograma sa (căruţă, roată, sabie, cal, cupă cu trei toarte etc.) ori după felul în care e grupată şi diferenţiată (cai, vite, oi, capre, porci). Ei au mai găsit şi unele indicii aproximative asupra felului în care sînt socotite mărfurile (după sistemul arheologului american Bennett): metalele şi substanţele preţioase erau apreciate după greutate, cerealele după volum, lichidele după măsuri pentru fluide, iar obiectele manufacturate după numărul bucăţilor.

D. Ei identifică în scrierea liniară B 88 de semne fonetice diferite și observă o asemănare aproape perfectă între semnele descoperite la Cnosos, Pylos, Micene și Teba.

E. Numărul semnelor (88 de semne sînt prea puține pentru o scriere ideografică și prea multe pentru una alfabetică) arăta cu siguranță că e vorba de un silabar, similar probabil cu silabarul clasic cipriot, cu care putea fi înrudit pe departe. Nu sînt dovezi că ideogramele ori determinativii își aveau locul printre grupele de semne, în felul celor din scrierea egipteană ori hittită. Unul sau două semne, foarte rare, puteau fi bisilabice. Scrierea părea să fie regulată, cu reguli proprii de ortografie.

F. Cu ajutorul statisticii, întregul material a fost grupat în semne frecvente, de circulație medie și rare; de asenenea s-au înregistrat semnele inițiale și finale. În felul acesta au putut observa care semne apar mai des împreună și care apar singure. Statistica le-a folosit cînd au comparat aceste semne cu scrierea unei oarecare limbi cunoscute. E caracteristic, de exemplu, că în aproape toate limbile, cînd cuvintele sînt scrise silabic, vocalele pure a, e, i, apar în cele mai frecvente silabe inițiale.

G. Limba, care e aceeași pentru toate inscripțiile liniare B, arată că are forme flexionare pentru cel puțin două genuri, trei cazuri și două numere la adjective și substantive. Contextele în care apar aceste forme flexionare pot fi așadar analizate, pot fi făcute unele aprecieri asupra funcțiilor gramaticale ori se pot face unele clasificări de paradigme.

H. Datorită flexiunii, la multe cuvinte apare variația semnului silabic final, cum ar fi în românește de pildă fru-MOS, fru-MOASE, fru-MOȘI, fru-MOSULUI etc. Acest lucru aruncă lumină asupra semnelor care conțin aceeași consoană, unită însă cu vocale diferite, caracteristice pentru diferitele funcții flexionare. Aceste două ultime observații au avut o foarte mare importanță în descifrare.

I. În sfîrșit, analizînd grupele de semne individuale, acestea au fost împărțite provizoriu în patru categorii:

1) nume de locuri și de clădiri;
2) nume de bărbați și de femei;
3) nume de ocupații (la feminin și masculin);
4) un vocabular general de mărfuri.

Avînd la dispoziție aceste premise, la elaborarea cărora au muncit fără îndoială destul de mult (dar nu vorbesc despre acest lucru), Ventris și Chadwick trec la o nouă etapă a descifrării.

Bazați pe premisa explicată mai sus la punctul H, ei aleg mai multe serii de semne, pe care le numesc „ecuații consonantice ori vocalice“,

și pe care le deduc din „evidența internă“ a textelor, adică din felul în care sînt răspîndite aceste serii în texte, nu din valoarea lor fonetică; ei atribuie deci experimental valori consonantice ori vocalice acestor semne înainte de a le fi citit, călăuziți fiind în aprecierile lor de „evidența formelor flexionare“ (adică de variația desinențelor) ori de variația modului de scriere a semnelor.

Într-adevăr, în inscripţiile găsite la Cnosos, Pylos, Teba etc. în grupele de semne care formează un cuvînt se întîlnesc anumite semne la începutul cuvîntului care sînt mereu aceleași, și alte semne la sfîrșitul lui, care variază. Ei presupun astfel că în ultimul semn al cuvîntului se află desinența, și că semnul care o arată e alcătuit dintr-o consoană, mereu aceeași, și dintr-o vocală, mereu variabilă. Această observaţie aplicată la un cuvînt românesc, scris silabic, s-ar traduce astfel, cu oarecare aproximaţie:

a-duc		adu-cem
a-duci	sau	adu-ceți
a-duce		

În aceste cuvinte românești prima silabă e mereu la fel iar ultima variază. Dacă în românește am scrie silabic, am folosi deci același semn pentru primele silabe și alt semn pentru ultimele.

Iată dar un pas important, pe calea descifrării, făcut cu ajutorul logicii. Mai rămîneau să fie determinate formele flexionare, în primul rînd la cuvintele al căror înțeles era dat de ideograme. Dacă era vorba de un dialect vechi al limbii grecești, încercarea putea să izbutească, fiindcă limba greacă e cunoscută.

Ventris și Chadwick ne arată acum că aceste ecuaţii, dacă sînt bine determinate, dau posibilitatea ca cele mai frecvente semne ale silabarului să fie aranjate într-un sistem bidimensional, adică într-un tablou cu căsuțe dispuse orizontal și vertical, în faimosul lor „grătar“. În acest fel descifrarea se reduce la o problemă de corectă distribuire a celor cinci vocale și a douăsprezece consonante pe coloanele „grătarului“. Cine izbutește să citească în acest fel două-trei cuvinte poate, printr-o „reacţie în lanţ“ (expresiile atomiștilor au ajuns și la ei), să determine valorile fonetice ale întregului silabar, căci semnele cu aceeași vocală finală se află pe coloanele verticale iar cele cu aceeași consoană inițială pe coloanele orizontale.

Autorii acestui sistem ingenios atrag însă atenţia că, în prima etapă a descifrării, se impune o foarte severă disciplină la așezarea semnelor

la locurile lor din „grătar". Dacă se pornește de la început greșit, e cu neputință să se ajungă la un rezultat favorabil, adică la obținerea unui vocabular ori a unor reguli gramaticale asemănătoare cu ale vreunei limbi cunoscute.

Autorii verifică apoi valorile fonetice atribuite experimental diferitelor semne și le compară cu interpretările celorlalte semne identice din texte; ei găsesc cîteva reguli ortografice care au călăuzit pe scriitorii semnelor, arată apoi care sînt unele variații datorite genului; citesc nume de persoane, de ocupații, de locuri, arată declinarea unor substantive și unele moduri de conjugare a verbelor și ajung la concluzia că limba scrierii liniare B e un dialect grecesc arhaic, numit de ei „vechi ahean"; că e limba în care au vorbit Nestor și Agamemnon, eroii greci imortalizați de Homer.

Mulți dintre savanții arheologi ai timpurilor noastre au acceptat descifrarea lui Ventris și a lui Chadwick. Gheorghiev, predecesorul lor apropiat, și-a însușit vederile lor. Mulți alți cercetători au căutat să îmbunătățească descifrarea englezilor și să citească și alte semne, nedescifrate de ei. În același timp însă s-au ivit și numeroși critici negativi. Adevărul se pare că e la mijloc; Ventris și Chadwick au contribuit în mare măsură la găsirea unui sistem științific de descifrare a scrierii liniare B. Mai e însă mult de făcut în această privință, lucru recunoscut chiar și de cei doi englezi. Inscripțiile găsite pînă acum sînt foarte scurte, drept care verificările sînt greu de făcut. Divergențele care există astăzi între cercetători sînt, de aceea, perfect explicabile. Multe aspecte obscure ale descifrării s-ar limpezi dacă săpăturile ar scoate la iveală inscripții mai lungi. Unele monstruozități lingvistice la care se ajunge aplicînd sistemul Ventris-Chadwick, unele inconsecvențe ortografice în același text, cronologii imposibile, traduceri neverosimile, fac parte din problemele nerezolvate pe care le relevă adversarii celor doi englezi și care ar fi poate explicate dacă s-ar găsi texte mai bogate. Profesorul Aram M. Frenkian socotea în această privință că formele lingvistice aberante care se întîlnesc în descifrarea Ventris-Chadwick se datoresc faptului că limba semnelor liniare B se găsea într-o fază înapoiată de evoluție, care precedase cu 500—700 de ani limba corectă și închegată a lui Homer. De aceea profesorul Frenkian credea că în inscripțiile creto-miceniene încă nedescifrate se vor găsi și multe cuvinte străine de limba greacă, egeene. Săpăturile arheologice viitoare au de adus, așadar, în această problemă, multe lămuriri noi.

Caractere cretane au fost găsite în palatul lui Cadmos din Teba, fundat în 1518 î.e.n., de asemenea și în insula Cipru, iar influența deco-

raţiilor cretane s-a dovedit că a ajuns pînă la hittiţi. Toate acestea sînt probe ale întinderii culturii minoice în partea răsăriteană a bazinului Mediteranei.

În 1908 s-a găsit la Festos un disc care după puţin timp a devenit celebru. Acest disc constituie un aport însemnat în materie de scriere cretană: el mărește misterul scrierilor cretane! Într-adevăr, acest disc de teracotă, foarte bine conservat, de culoare cenușie-galbenă-roșcată, în parte înnegrit de incendiul care a distrus palatul din Festos, e acoperit pe ambele fețe de semne incizate cu mîna. Semnele nu seamănă cu cele întîlnite pînă acum în Creta, în insulele Mării Egee ori pe întinsul peninsulei și nici cu alte semne descoperite în vreo altă parte a lumii. Ele au fost incrustate pe cînd argila era încă moale.

Șirul caracterelor, în sens destrograd, pornește de la marginea vasului și merge în cerc spre interior. Sînt în total 241 de semne pictografice, 123 (în 31 de grupe) pe o faţă și 118 (în 30 de grupe) pe cealaltă. Ele reprezintă figuri de oameni și de animale, membrele lor, plante și flori, construcţii, unelte de muncă, arme și unele simboluri nelămurite.

Cercetătorii au păreri împărţite: unii cred că e vorba de un text religios, alţii că e un calendar, alţii că e un tratat comercial ori politic și așa mai departe. Nici una din aceste ipoteze nu are un temei verificat știinţificește.

Fig. 101. Una din feţele discului de la Festos.

Părerile sînt și mai împărțite cînd e vorba de proveniența discului. Unii consideră că e un produs local, deși semnele de pe disc nu au nici un fel de asemănare cu glifele cretane. Alții cred că a fost adus acolo din altă parte, fie de filisteni (ipoteză exclusă din motive cronologice), fie de pe coasta Africii de nord (deși acolo nu s-a găsit pînă acum o scriere asemănătoare), fie din Asia Mică (deși nu există nici o dovadă în acest sens). După cum se vede, problema rămîne deschisă, aidoma altora multe.

SCRIEREA NEGRILOR VAI. Pe coasta golfului Guineei, în Africa, trăia, la venirea europenilor, o populație cu o civilizație destul de înaintată. Portughezii fuseseră întîmpinați aici de flotile formate din pirogi mici și din corăbii mari. În ținuturile Benin și Ioruba au fost găsite basoreliefuri pe bronz și sculpturi care înfățișau șefi locali și procesiuni. După relatările călătorilor europeni care au pătruns întîi acolo, în acele locuri existau orașe cu străzi largi și cu o populație de sute de mii de oameni.

Cu excepția sculpturilor despre care am vorbit și a cîtorva statui din teracotă și fildeș, monumentele culturii Beninului și ale Iorubei au dispărut. Vînătoarea de sclavi a decimat populația, iar clima ecuatorială a distrus orașele și construcțiile vechi. Cultura în plină evoluție a băștinașilor s-a pierdut astfel pentru totdeauna.

Cu toate acestea, la una din populațiile care trăiesc pe acele meleaguri, numită Vai, urmașă a vechilor locuitori, s-a descoperit un sistem de scriere original, singurul dintre sistemele primitive ale băștinașilor care apare azi în stadiu silabic.

Scrierea a fost descoperită în 1849 de misionarul și africanistul S. W. Koelle. Acesta a cunoscut un băștinaș, Momolu Doalu Bukele, care afirma că era inventatorul scrierii, pe care o concepuse în timpul unui vis. Koelle a rămas în țara Vailor timp de 15 ani și a scris o gramatică, un vocabular vai-englez și o relatare a călătoriilor și descoperirii lui. În aceasta din urmă, el scrie: „. . .toți bărbații adulți pot mai mult sau mai puțin să scrie și să citească, iar în alte sate, într-o măsura mai mică, există întotdeauna cîteva persoane care pot citi scrisul indigen".

După savantul sovietic D. A. Olderogge, care s-a ocupat de această scriere, răspîndirea ei rapidă dovedește că premisele creării ei existau încă de mult. Olderogge socotește că la baza acestui sistem au existat semne cu caracter pictografic, pe care creatorii scrierii le-au selecționat și organizat. „Invenția" lui Momolu Doalu Bukele constă în selecționarea semnelor, în integrarea și armonizarea lor într-un sistem ordonat. Faptul că scrierea Vai este o formă organizată a vechilor pictograme

se poate deduce și din relatarea unui consul liberian în Anglia, Momolu Massaquoi. Acesta povestește că populația Vai a consemnat o invazie neașteptată a inamicilor și deznodămîntul luptei cu ajutorul semnelor pictografice săpate pe copaci. Inamicul învins și retrăgîndu-se era înfățișat printr-un om care fuge ținîndu-și capul în mîini iar tovarășii lui erau arătați prin nenumărate puncte. Astfel de semne, spune Olderogge, au servit ca bază pentru crearea scrierii silabice. Momolu Doalu Bukele a fixat numai pentru fiecare semn un sens precis și, ceea ce era mai important, o sonoritate precisă. Apoi, încetul cu încetul, semnele au dobîndit un caracter fonetic și au primit valoarea unei silabe. Lingvistul August Klingenheben a descoperit că sistemul Vai reflectă însăși structura fonetică a limbii, și anume: semnele disting silabe cu două feluri de B și cu două feluri de D, pun în evidență nazalizarea și au forme deosebite pentru sunetele labiovelare. În acest fel scrierea este adaptată particularităților fonetice ale limbii, fapt care demonstrează că ea n-a putut fi creată decît de localnici.

Scrierea cuprinde 226 de semne, număr inferior sunetelor silabice ale limbii. Totuși, scriitorul Vai reușește să-și expună ideile pentru că folosește același semn pentru mai multe silabe, după cum aceeași silabă poate fi exprimată prin două sau trei semne diferite. Cum pînă acum cîțiva ani aceste semne nu se tipăreau ci se scriau numai de mînă, formele lor nu primeau vreo consacrare prin tipărire, astfel că erau supuse evoluției și schimbării continue, iar unele din ele dispăreau chiar din uz.

Direcția scrisului e destrogradă.

SCRIEREA PSEUDOHIEROGLIFICĂ DE LA BYBLOS. Printre ruinele vechiului oraș fenician Byblos (azi Gebeil, aflat la nord de Beirut) pe teritoriul Libanului de astăzi, arheologul francez Maurice Dunand a găsit în anul 1929 și următorii cinci plăci de piatră și șase de bronz incrustate cu o scriere necunoscută. Cercetările ulterioare au arătat că e vorba de o formă de scriere tranzitorie între hieroglifele

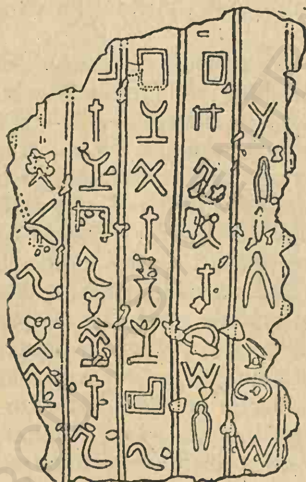

Fig. 102. Cel mai frumos monument al scrierii din Byblos.

egiptene și scrierea feniciană; s-a calculat că ea a apărut cam prin secolul al XXII-lea î.e.n.

Ceea ce e interesant în teoria lui Dunand asupra scrierii din Byblos este că el o consideră izvorul alfabetului semit și deci al tuturor alfabetelor cunoscute azi. Se pare că într-adevăr toate literele feniciene, afară de *ket* și *gop*, au asemănare cu unele semne ale scrierii din Byblos.

Dunand a numărat în total 104 semne, număr sporit prin descoperiri ulterioare la 114. După Dunand, scrierea este semisilabică și semialfabetică, păstrînd un pronunțat caracter ideografic; unele semne sînt de origine pictografică: animale, arme, cerul, pămîntul, plante, case, desene geometrice etc. Vreo cincizeci de semne sînt de origine hieroglifică, altele par a fi cretane, altele, în fine, lucru care a ațîțat în cel mai înalt grad curiozitatea cercetătorilor, par a semăna cu alfabetul consonantic fenician, introdus ulterior și răspîndit cu atîta succes la Byblos și în celelalte orașe feniciene. De aci avîntul luat de diferitele teorii ale originii alfabetului; mai cu seamă partizanii originii egiptene și cretane a alfabetului au crezut că găsesc în semnele pseudohieroglifice de la Byblos un sprijin nou pentru teoriile lor.

Comunicările făcute de E. Dhorme la Academia de inscripții și literatură din Paris par a fi lămurit situația. Dhorme a arătat că e vorba de o scriere silabică a unei limbi feniciene arhaice și că printre semnele silabice sînt și unele alfabetice. Semnele silabice notează atît consoane urmate de o vocală (ba, be etc.), cît și vocale urmate de o consoană (ab, eb etc.). Afirmațiile acestea sînt încă prea recente pentru ca cercetătorii să-și formuleze o părere definitivă asupra lor.

PARTEA A DOUA

ALFABETUL

ORIGINEA LUI EGIPTEANĂ. ORIGINEA PALEOSINAITICĂ. ORIGINEA CUNEIFORMĂ. ALFABETUL CUNEIFORM UGARIT. ORIGINEA CIPRIOTĂ. ORIGINEA CRETANĂ. DIFERITE ALTE TEORII. CARE E ADEVĂRUL PROBABIL?

Faza silabică a scrierii, așa cum s-a văzut în capitolul precedent, reprezintă în evoluția notării cuvintelor momentul cultural caracterizat prin despărțirea cuvîntului în elementele lui componente, adică în silabe.

Cînd cultura a ajuns la un nivel mai înalt de dezvoltare și cînd spiritul de observație al oamenilor a devenit mai ascuțit — silaba a putut fi și ea despărțită în sunetele ei componente. În realitate lucrul acesta s-a întîmplat cu mult înainte de apariția scrierilor alfabetice. Într-adevăr, atît egiptenii cît și akkadienii, de asemenea și mayașii, aveau în scrierile lor ideografice semne alfabetice pe care le foloseau fără să renunțe totuși la vechile semne verbale; ei le foloseau de-a valma atît pe unele, cît și pe altele. De aceea, descoperirea semnelor alfabetice, în loc să simplifice, mai degrabă complicau scrierea ideografică, deoarece îi răpea caracterul unitar fără să-i dăruiască în schimb o formulă înnoitoare care să înlocuiască pe cea veche. Apariția formelor simplificate în *ductus* nu atingea natura fundamentală a scrisului care rămînea aceeași, atît de uriaș era prestigiul vechii concepții. Nici unul din popoarele aparținînd civilizațiilor cu scriere ideografică nu a adoptat scrierea alfabetică. Printr-un fenomen curios, aceasta nu a apărut prin evoluție din vechea scriere ideografică, în cadrul vechilor civilizații ale vechilor popoare, ci a fost elaborată și aplicată de popoare noi care, la epoca aceea, făceau primii pași pe drumul culturii. Cu excepția civilizației chineze, toate celelalte mari civilizații care au folosit scrierea ideografică au dispărut cu timpul — și cu ele a dispărut și scrierea ideografică, păstrîndu-și pînă la moarte, aidoma unui erou legendar, concepția neștirbită. Din cenușa ei s-a născut principiul nou, universal și viguros al scrierii alfabetice. În timp ce civilizația asiriană pierea, vecina ei, civilizația nouă a perșilor ahemenizi folosea cvasialfabetul cuneiform; tot așa bătrîna civilizație egipteană apuca pe un drum fără întoarcere, în vreme

ce la Meroe, cetate tînără, se ivea scrierea nouă cvasialfabetică hieroglifică.

Săpăturile din ultimii ani au arătat însă că mult înainte de apariţia acestor noi sisteme de scriere au existat și alte scrieri alfabetice, ca de pildă alfabetul ugaritic, descoperit la Ras Șamrah, ori alfabetul paleosinaitic care, în mod inexplicabil, n-au avut puterea să se impună lumii antice.

Se ştie că alfabetele actuale se trag din alfabetul vechi grecesc adus în Europa, după cum spune o legendă antică, de Cadmos; la rîndul lui, Cadmos s-a inspirat din alfabetul fenician. Asemănarea dintre semnele acestui alfabet și unele semne ale egiptenilor, akkadienilor, cretanilor etc. i-au făcut pe cercetători să emită diferite teorii în privinţa originii alfabetului. Curiozitatea acestor teorii o constituie faptul că fiecare teorie, căutînd să urmărească adevărul cît mai îndeaproape, contrazice în parte pe cealaltă.

Fiindcă pînă acum nu s-a ajuns încă la o soluţie definitivă, fiecare teorie prezentînd argumente la fel de serioase, vom înfăţișa cele mai de seamă ipoteze în această materie.

ORIGINEA EGIPTEANĂ. Primul care s-a ocupat de originea alfabetului a fost profesorul francez François Lenormant. El a atins această problemă mai întîi în cursul său de arheologie ţinut în 1838; apoi (în 1866 și în 1872) a publicat două studii despre răspîndirea alfabetului fenician. Teoria lui a fost reluată și lărgită de Em. de Rougé şi de Isaac Taylor. Lenormant a arătat mai întîi că cel mai vechi alfabet cunoscut este cel fenician. Scriitorii antici care menţionează acest lucru sînt numeroși. Marcus Aenneus Lucanus (39—65 e.n.) în poemul său *Pharsalia* scrie:

„Phoenices primi, famae si creditur, ausi
Mansuram rudibus vocem signare figuris."

Adică: „Dacă dăm crezare tradiţiei, fenicienii au îndrăznit cei dintîi să fixeze gîndurile ce trebuiau păstrate prin figuri rudimentare".

Pliniu cel Bătrîn (23—79 e.n.) în *Naturalis historia* scrie: *„ipsa gens Phoenicum in magna gloria litterarum inventionis*", adică „neamul fenicienilor se bucură de marea glorie a inventării literelor".

Titus Flavius Clemens Alexandrinus, mort înainte de 216 e.n. de asemenea scrie în *Stromateis:* «Φοίνικας καί Σύρους γράμματα ἐπινοῆσαι πρώτους» adică „fenicienii și sirienii sînt primii care au cunoscut literele".

Tot așa Diodor Siculus scrie: «Σύροι εὑρεταί τών γραμμάτων εἰσί» adică „sirienii sînt descoperitorii literelor".

Fig. 103. Valorile alfabetice ale unor semne pseudohieroglifice de la Byblos.
(După Z. K u l u n g i c i, *Historija Pisama*, pag. 217).

semnul latin	BYBLOS	semnul latin	BYBLOS	semnul latin	BYBLOS
ʾ	✗ (1)			s	⚲
b	Ɫ or Ɫ (1) (1)	th	⊖	ʿ	o
g	Λ (1)	j	ζ	p	)
d	4 (1)	k	ϟ	c	ʔ
		l	<	r	◁
v	Y	m	}	š	w
z	≠	n	ƽ	t	+

Lenormant observă că nici fenicienii, nici egiptenii nu foloseau semne vocalice. El găsește astfel o primă apropiere între cele două scrieri. Apoi constată o asemănare între douăzeci și unu de semne alfabetice feniciene și douăzeci și unu de semne alfabetice din scrierea hieratică.

Asemănarea găsită de Lenormant era evidentă. El însă comparase cu scrierea hieratică formele cunoscute la epoca lui ale alfabetului fenician. Formele arhaice ale acestuia, descoperite ulterior, erau însă departe de modelul găsit de Lenormant.

Cînd în 1918 s-au făcut noi săpături în Siria, și anume la vechiul Byblos, s-a descoperit că influența Egiptului asupra Feniciei data chiar din mileniul al III-lea î.e.n. Teoria lui Lenormant a fost reluată de P. Montet și A. Mallon (1930) care au modificat-o și completat-o.

Între timp apare și teza lui K. Sethe care, necunoscînd la epoca aceea (1916) alt text semitic mai vechi decît piatra moabită, socotea că hicsoșii inventaseră alfabetul. Cu timpul și-a schimbat părerea, văzînd în scrierea paleosinaitică veriga dintre alfabetul fenician și scrierea egipteană.

ORIGINEA PALEOSINAITICĂ: Scrierea paleosinaitică a fost descoperită în 1904 de arheologul englez Flinders Petrie pe statuile din templul

semne hieratice egiptene	semne feniciene arhaice

Fig. 104. Originea egipteană a alfabetului fenician.
(După F. Lenormant).

semnul latin	semnul fenician	semnul hieratic	semnul latin	semnul fenician	semnul hieratic
ʾ			l		*
b			m		
g			n		
d		*	s		
h		*	c		
w			p		
z		*	ṣ		*
ḥ		*	q		*
ṭ			r		*
y			ş		*
k			t		

Semnele însoțite de un asterisc* au fost propuse de Rougé.

Fig. 105. Originea egipteană a alfabetului fenician.
După A. Mallon.

zeiței egiptene Hathor, denumită „Doamna Peruzelelor“, și la intrarea în galeriile minelor de peruzea din peninsula Sinai, pe podișul Sarâbît al Hâdim. Ea nu trebuie confundată cu scrierea sinaitică propriu-zisă, folosită de nomazii și caravanierii aramei cam pe la începutul erei noastre și găsită la Wadi el Mokatteb, tot în peninsula Sinai.

Scrierea paleosinaitică are o vechime nu prea binecunoscută. Se știe că egiptenii exploataseră minele de peruzea din Sinai de două ori: o dată pe la anul 1800 î.e.n. și altă dată pe la anul 1500 î.e.n. Dacă scrierea datează din timpul primelor exploatări, înseamnă că este cea mai veche scriere alfabetică cunoscută pînă azi. În această epocă, statul egiptean al dinastiilor a XIII-a și a XIV-a se destramă. Regatul mijlociu dispare, Egiptul e cucerit de poporul pe care istoricul egiptean Manethon din secolul al III-lea î.e.n. îl numește hicsos. Scrierile lui Manethon sînt azi pierdute; figurează totuși fragmente în lucrările istoricului evreu Iosif Flavius, care a trăit la Roma în secolul I e.n. Datele trunchiate rămase astfel de la Manethon arată că hicsoșii, către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, își aveau capitala la Avaris, în răsăritul deltei, deci aproape de Sinai. În compunerea numelor unor regi hicsoși intră cuvinte semite, deci apropierea de evrei și de literele semite nu e fantezistă.

În scrierea paleosinaitică există 35 de semne ideografice, dar numărul lor mic arată că ea nu poate fi decît alfabetică. Pornind de la această premisă, englezul A. H. Gardiner, folosind metoda acrologică a lui Lenormant, pe care el o numește acrofonică (ἄκρος = care e la capăt; φωνή = sunet) a arătat că fiecare semn corespunde primei litere din cuvîntul semitic arătat de obiectul desenat; astfel semnul casei s-ar citi B, fiindcă în ebraică la casă se zice *bayit*; la fel semnul ochiului ar fi o aspirație, *spiritus lenis*, fiindcă în ebraică ochi de scrie '*ayin*. În acest fel Gardiner a ajuns să citească un grup de caractere care se întîlneau mai des, așezate în ordine verticală dar și orizontală (de la stînga la dreapta): B'LT (stăpînă) și LB'LT (stăpînei). Tot așa a citit TNT (dar, do-

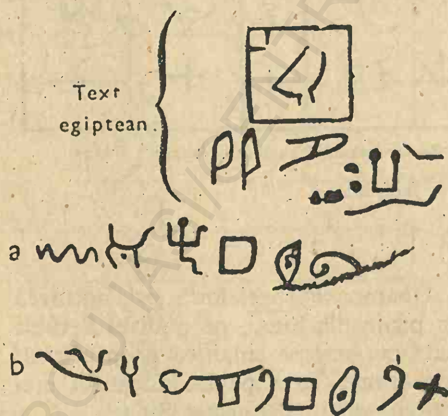

Fig. 106. Inscripție paleosinaitică. Textul egiptean și primul rînd paleosinaitic figurează pe partea dreaptă a unui sfinx. Rîndul al doilea paleosinaitic pe partea stîngă a sfinxului. (După J. Février, *Histoire de l'écriture*, pag. 182).

nație) un grup întîlnit mai des pe lîngă LB'LT. Alăturate, cuvintele ar însemna deci „dar stăpînei". Citirea ar putea fi bună, deoarece inscripțiile acestea figurează pe statuile zeiței Hathor, „Doamna Peruzelelor", căreia îi erau dedicate. E adevărat că acrofonia s-a bucurat la egipteni, încă din mileniul al II-lea, de mare răspîndire; de asemenea unele inscripții nedescifrate încă de pe scarabeii hicsoșilor s-ar părea că au fost scrise într-un sistem acrofonic. Cum însă metoda aceasta, aplicată la textele paleosinaitice, nu a dat rezultatele pe care le făgăduia la început, unii cercetători au mers pînă la a nega orice descifrare, ba chiar au afirmat că scrierea nu transcrie o limbă semitică.

ORIGINEA CUNEIFORMĂ. Alfabetul cuneiform ugaritic. Alți orientaliști vedeau originea alfabetului în scrierea cuneiformă. Tezele lor, apărute o dată cu W. Deecke (1877), H. Zimmern (1896), F. Delitzsch (1897) și F. E. Peiser (1900), au primit o confirmare recentă în descoperirea alfabetului cuneiform zis ugaritic. În 1929, la Minet el Beida (Portul Alb) și mai cu seamă la Ras Șamrah (Capul Mărarului), situate lîngă actualul port Latakia de pe țărmul sirian al Mediteranei, săpăturile au descoperit ruinele vechiului oraș ce se numea probabil Ugarit, ai cărui locuitori au folosit, între secolele al XVI-lea și al XIII-lea î.e.n., o scriere cuneiformă alfabetică. Textele apar incrustate pe plăcuțe de argilă.

În 1930 germanul H. Bauer a găsit cheia acestui alfabet și a arătat valoarea a 14 semne, iar francezul E. Dhorme a împlinit restul. S-a văzut astfel că scrierea era alcătuită din 32 de consoane, fiecare reprezentînd un sunet mai mult sau mai puțin pur. Astfel, semnele ugarite erau mult mai apropiate de litere, în accepția de azi a cuvîntului, decît de silabe.

Într-o regiune în care avea să predomine scrierea semitică, a cărei direcție e, după cum se știe, de la dreapta la stînga, scrierea aceasta, într-un mod curios, curge de la stînga la dreapta, ca scrierea noastră. Foarte interesant de asemenea e faptul că alfabetul cuneiform ugarit are totuși șase semne asemănătoare cu unele litere semitice, ale căror valori fonetice le păstrează. Corespondența e așadar ideală; ea există atît în fond cît și în formă, atît în conținutul fonetic cît și în *ductus*, situație destul de rară atunci cînd se compară două scrieri, după cum se va vedea mai jos. Corespondența între cele șase litere înseamnă că inventatorii scrierii ugarite cunoșteau alfabetul semitic, existent la epoca aceea, și că au folosit ideea semită de a reda fiecare sunet-consonantă printr-un semn de sine stătător. Scriind însă pe pămînt moale cu stilus-ul, ugariții au păstrat înfățișarea cuneiformă a semnelor, după model asiro-caldeean.

1	'a	12	ḫ	23	p
2	'i-'e	13	ṭ	24	ṣ'
3	'u-'o	14	j	25	ṣ² (ṭ, ẓ ?)
4	b	15	k	26	q
5	f	16	l	27	r
6	d	17	m	28	ś
7	ḏ	18	n	29	š
8	h	19	s'	30	ṡ (?) th(?) ṯ(?)
9	v	20	s²	31	ž
10	z	21	ʿ	32	t
11	ḥ	22	ġ		

Fig. 107. Alfabetul cuneiform ugarit. Ordinea semnelor este a unui abecedar săpat pe tăbliţe de lut.

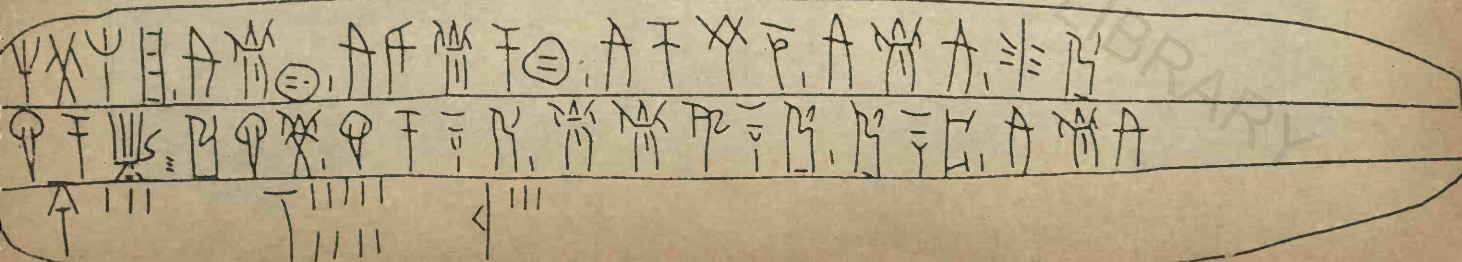
Îndată după descifrare, teoriile originii cuneiforme a alfabetului fenician au căpătat un impuls nou, dar în acelaşi timp au mai apărut şi altele. Astfel unii savanţi au susţinut că scrierea alfabetică derivă din cuneiformele sumero-akkadiene (E. Ebeling), alţii că provine din alfabetul pseudohieroglific de la Byblos (Dunand), alţii că scrierea a fost creată independent de scrierile înconjurătoare (Diringer), alţii, în fine, că a avut drept model scrierea paleosinaitică (B. Rosenkranz). Numai viitorul va putea spune care din aceste teorii este cea bună.

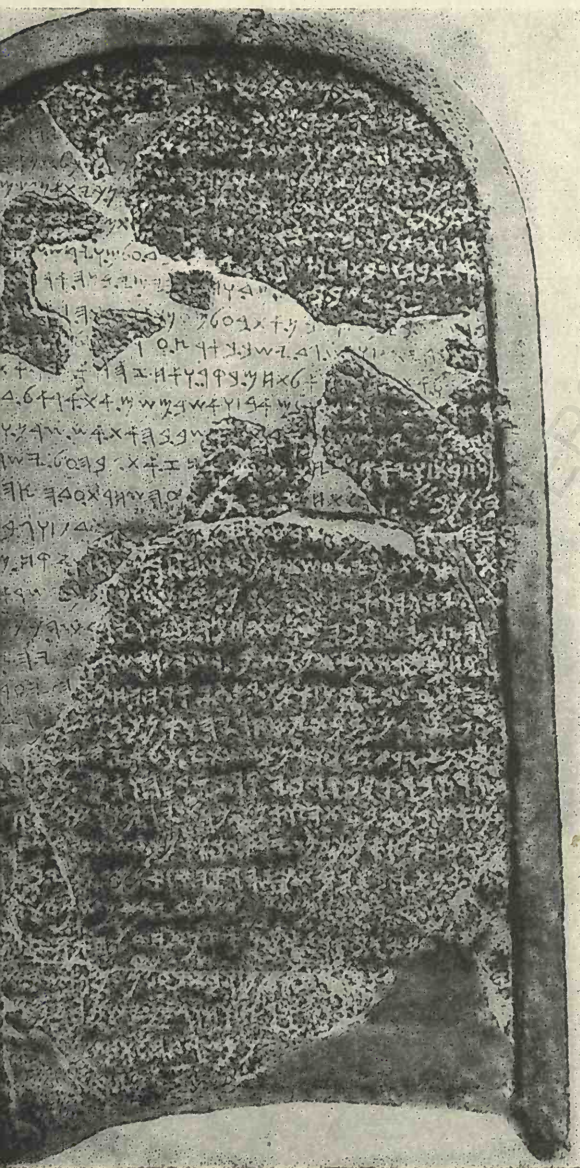
Ceea ce se ştie sigur azi e că fenicienii au fost fără îndoială influenţaţi de akkadieni; *ductus*-ul alfabetului ugarit e cea mai bună dovadă; dar nu există argument ştiinţific care să arate că această influenţă a mers mai departe, în conţinut, că literele ugarite ar fi fost preluate din silabarele akkadiene.

ORIGINEA CIPRIOTĂ. În capitolul despre scrierea silabică cipriotă s-a văzut că unii cercetători socotesc că ea stă la originea alfabetului. Astfel, Franz Praetorius, profesor de filologie semită la universităţile din Halle, Breslau (Wroclaw) şi Berlin, a crezut în 1906 că găseşte în silabarul cipriot forme asemănătoare cu alfabetul fenician. Cum cele mai vechi documente ale scrierii cipriote, cunoscute pînă azi, nu sînt mai vechi de secolul al VII-lea î.e.n. monumentele scrierii semite fiind

XIV. Tăbliţă găsită la Pylos cu scriere cretană liniară B.
Transcriere (După Ventris; — Chadwick). 1. i-je-re-ja e-ke-qe e-u-he-to qe e-u-he-ni-jo e-ke-e-te-o 2. ko-to-ho-o-ko-de ho-to-na-o ke-he-me-na-o o-na-ta-e-ke-e 3. (ideograma) GRÎU 3 T9 4 3
Traducere:
1. Preoteasa şi ea stăpîneşte (aceasta) şi mărturiseşte (şi) zeul stăpîneşte proprietatea (?). 2. Dar deţinătorul terenului (mărturiseşte) că e stăpîn pe locaţia (?) terenurile (?) comunale. 3 474 (livre de) grîu.

XV. Piatra moabită. Traducerea primelor 6 rînduri:

1. Eu sînt Meşa, fiul lui Kamoş-gad, regele Moabului, Dinobitul
2. Tatăl meu a domnit peste Moab treizeci de ani iar eu am domnit după tatăl meu
3. Şi am ridicat acest altar lui Kamoş pe cîmpia...
4. (Sa)lvare... findcă, m-a scăpat de toate primejdiile şi findcă mi-a îngăduit să-mi văd visul cu ochii prin biruinţa asupra duşmanilor mei...
5. Omri, regele Israelului asuprise Moabul multe zile şi Kamoş era supărat, el şi ţara lui.
6. Şi fiul său i-a urmat la tron şi el a zis la fel: vreau să asupresc Moabul

XVII. Johann Gutenberg, inventatorul tiparului.

XVI. Ruinele de la Palmira.
(După B o u l n o i s, ***La route de la soie,*** **planşa 6)**

XVIII. Fragmentul de oală (reconstituită mai tîrziu) găsit la Grădiştea cu ştampila „Decebalus per Scorilo".

XIX. Semnătura cu litere aruncate deasupra a lui George Dimitrie Bibescu.
(După o diplomă în proprietatea autorului).

în schimb mult mai bătrîne, piatra moabită, de exemplu, datînd din secolul al IX-lea, teza lui Praetorius cade.

ORIGINEA CRETANĂ. Arthur Evans credea, la rîndul lui, că scrierea cretană liniară a dat naștere scrierii alfabetice. Academicianul bulgar Vladimir Gheorghiev este cel mai recent partizan — și foarte original — al acestei teorii. El a reconstituit pictogramele cretane din care socotește că derivă semnele feniciene și grecești ale literelor alfabetice. După părerea lui, aceste denumiri provin din limba preelenică a scrierii liniare A. Iată un scurt extras:

„În consecință aceste cuvinte sînt de origine greacă:

alĕ̆wā > ἀλέη ('alef), βᾰτο(ς) (bet), κειμήλιου (gimel),
ταλο, εἰμα, hēma > imas (hē, εῖ), ὑνις (ῡ, waw)...

Silabarul cipro-minoic și alfabetul fenician și grecesc provin din scrierea liniară A".

Asemănare grafică exterioară între unele semne și altele există într-adevăr, dar este cazul să ne întrebăm dacă se poate întemeia o teorie a derivării numai pe o asemănare a formelor? Căci după descifrarea lui Ventris s-a văzut bine că o asemănare fonetică de conținut e departe de a exista.

DIFERITE ALTE TEORII. CARE E ADEVĂRUL PROBABIL? Un astfel de argument însă, după care derivarea ar trebui căutată atît în formă cît și în conținut, nu e universal acceptat. Sînt cercetători care socotesc că literele alfabetului au fost alese la întîmplare dintre semnele grafice existente, fără preocuparea de a găsi corespondențe fonetice între semne. Acești cercetători cred că asemănarea exterioară a semnelor e suficientă pentru a indica proveniența literelor.

Alții resping cu totul influența formelor scriptice preexistente. Ei susțin că esențialul în crearea alfabetului nu e găsirea cîtorva semne grafice, a căror formă nu are mare importanță, ci *ideea*, descoperirea faptului că limba vorbită e alcătuită dintr-un număr redus de articulații elementare, care pot fi transcrise fiecare printr-un semn (Raymond Weill). Față de însemnătatea ideii, faptul că au fost alese cutare sau cutare semne ale unui popor sau ale altuia nu are importanță. Alți cercetători neagă pe de-a-ntregul posibilitatea derivării; ei susțin că toate scrierile liniare au tendința de a alege semne schematice geometrice pentru literele lor, că asemănarea dintre semne nu poate deci constitui un argument valabil, că semnele se pot ușor reduce cam la aceleași forme (H. Bauer). Bineînțeles, asemănarea grafică între o scriere și alta nu

poate fi considerată numai ca o simplă coincidență atunci cînd există și o asemănare de conținut; și s-ar părea că aceasta e situația între alfabetele paleosinaitic și fenician.

Din lucrările de specialitate se desprinde tendința unor cercetători de a căuta *momentul* cînd a fost *inventat* **alfabetul.** Tot așa există mulți erudiți care caută *momentul* cînd a fost *inventată* **scrierea.** Nu credem că străduințele făcute într-o astfel de direcție pot ajunge vreodată să dea rezultatele scontate. Cercetătorii din țările socialiste văd problema altfel: scrierea ca și alfabetul sînt rezultatul unei lungi evoluții; ele n-au fost *inventate* și n-au apărut *brusc*. Academicianul A. Graur scrie în această chestiune:

„...Este foarte probabil că nici scrierea, nici literele n-au apărut dintr-o dată, ci ca urmare a unei îndelungate munci colective a generațiilor succesive de scribi, care au stabilit rînd pe rînd semne pentru fiecare cuvînt sau literă în parte, și nu cu intenția de a înșela pe cineva“ [1].

Acest punct de vedere este comun cu al lingviștilor sovietici A. A. Reformatski și V. A. Kocerghina.

E drept, nu avem date ori atestări din vremea apariției scrierii sau a alfabetului. Acest lucru ar putea să însemne, după cum cred unii cercetători idealiști, că datele și atestările s-au pierdut în cursul secolelor; dar ar mai putea să însemne că aceste date ori atestări n-au existat niciodată, fiindcă nu avem nici o dovadă că scrierea sau alfabetul au apărut deodată ca atare.

În capitolele anterioare s-a arătat cît de variate au fost formele scrierii propriu-zise. În diferitele părți ale globului, semnele ideografice aveau variate forme caracteristice, deosebite unele de altele. În schimb semnele pictografice se aseamănă pretutindeni; într-adevăr, soarele și luna, floarea și bastonul, omul, roata etc. sînt în linii mari aidoma în toate țările lumii. Știm pe de altă parte cît de deosebit văd oamenii unul și același obiect. Un ansamblu de figuri geometrice așezate pe catedră, într-o clasă, la ora de desen, va apărea în atîtea forme cîte planșete vor fi pe bănci. Nu e deci de mirare că scrierile ideografice, derivate din pictograme, au forme atît de variate; iar varietatea lor, din acest punct de vedere, nu poate fi un argument în favoarea tezei că au apărut fiecare deodată în afara unei perioade evolutive. Din contra, am văzut că fiecare din marile scrieri ideografice ale Lumii Vechi au semne evoluate din pictograme.

---

[1] În prefața lucrării E l i s a b e t h e i H e r i n g, *Povestea scrisului*, traducere Editura Tineretului, București, 1960.

Situaţia e oarecum asemănătoare în privinţa alfabetelor. Nu avem date care să confirme neîndoios că alfabetul consonantic fenician derivă din scrierea cuneiformă, hieroglifică ori cretană. Dar nu avem nici date care să ne confirme că el a apărut independent de aceste scrieri. Situaţia aceasta ne împiedică să admitem că ar fi existat deci un inventator al alfabetului. Vecinătatea scrierilor ideografice şi silabice arătate i-ar răpi acestui „inventator" orice urmă de originalitate, fiindcă influenţa popoarelor vecine nu poate fi nicăieri contestată. Din contra, existenţa scrierilor ideografice în imediata apropiere a locului unde au apărut primele alfabete ne îndeamnă să credem că, în locul acestui inventator, au existat buni cunoscători ai scrierilor timpului care au contribuit, nu în mică măsură, la înjghebarea unui sistem nou şi simplu de scriere. Existenţa scribilor poligloţi e confirmată de descoperirea tăbliţelor de la Tel el Amarnah, care arată că scribii vremii (pe la mijlocul mileniului al II-lea î.e.n.) cunoşteau atît hieroglifele egiptene şi cuneiformele akkadiene, cît şi sistemele de scriere ale hittiţilor. Nu este exclus ca şi fenicienii, cărora legendele şi arheologia le atribuie folosirea primului alfabet, să fi avut şi ei în slujba lor astfel de scribi. Cum scrisul la epoca aceea era mai ales apanajul castei acestora, experienţa şi cunoştinţele transmise din generaţie în generaţie au înlesnit poate scribilor fenicieni să observe că limba lor putea fi scrisă nu numai cu ideograme, dar şi cu litere. Această foarte importantă observaţie a putut folosi nevoilor negustoreşti ale stăpînilor lor, care cereau un sistem rapid de comunicare în afaceri.

„Crescînd navigaţia şi dezvoltîndu-se comerţul, arată istoricul sovietic Franţev şi colaboratorii lui, s-a ivit nevoia de a se folosi o scriere simplă, accesibilă tuturor, şi nu una care să fie cunoscută numai de puţinii scribi profesionişti".

Astfel s-a ivit necesitatea şi posibilitatea creării scrierii alfabetice. Nu este exclus, aşadar, ca literele să fi apărut din semnele silabice prin acrofonie, metodă atît de răspîndită în vremea aceea. Prin acrofonie semnul silabic ar fi apărut din semnul ideografic, atribuindu-i-se acestuia valoarea primei silabe a cuvîntului pe care-l reprezintă; tot aşa semnul alfabetic ar fi apărut din cel silabic, atribuindu-i-se acestuia valoarea primei litere a silabei pe care o reprezintă. Şirul derivatelor idee-cuvînt-silabă-literă nu se abate de la linia acestui punct de vedere. Profesorul Erich Ebeling a publicat în 1934 o teorie foarte îmbietoare aplicînd această teză la cuneiforme şi la alfabetul ugarit. El a arătat nu numai că sunetele consonantice din alfabetul ugarit provin din silabele akkadiene, dar că şi semnele alfabetice ale ugariţilor se trag din unele semne silabice akkadiene. El a publicat un tablou în care se văd 29

semnul akkadian	semnul ugaritic	semnul akkadian	semnul ugaritic
e	'i	na	n
u	'u	ša	š
bi	b	se	s
gi	g	pa	p
wa	w	ṣa	ṣ
ḥa	ḫ	qa	q
ti	ṭ t	ša	š
ya	y	šu	ṯ

Fig. 108. Originea alfabetului ugarit după Prof. E. Ebeling.
Linia punctată arată în ce fel a fost simplificat semnul akkadian pentru a se obține semnul ugaritic. (După F é v r i e r, *Histoire de l'écriture*, pag. 177).

de semne silabice cuneiforme tăiate astfel încît forma lor redusă corespunde cu 29 de semne din alfabetul ugarit; literele sînt inițialele grupelor silabice examinate.

Toate aceste teorii, după cum se vede, nu sînt decît ipoteze, neîntărite pînă acum de argumente peremptorii. Ca și în multe alte cazuri, viitorul va avea și aici de ridicat un văl încă opac.

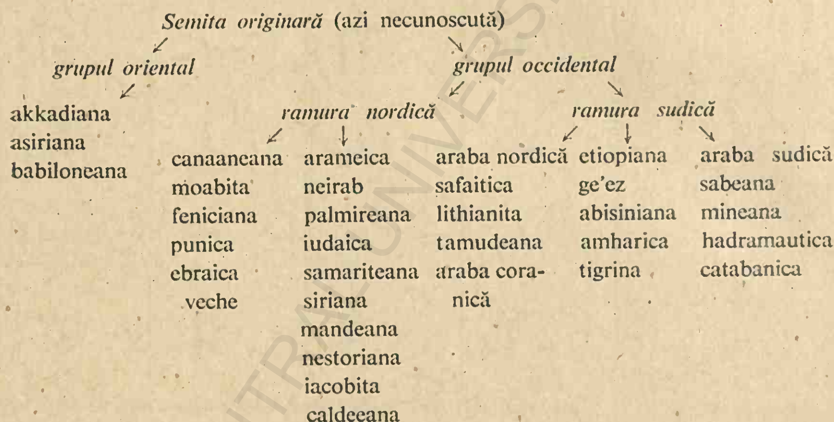
Dacă originea alfabetului e așadar necunoscută, în schimb se poate afirma astăzi cu foarte multă probabilitate că cel mai vechi alfabet, într-o concepție foarte apropiată de cea actuală, a fost folosit de paleo-

sinaitici. Scrierea popoarelor vechi semitice e caracterizată prin absența totală a vocalelor pure; ceea ce erudiții numesc cu un termen scolastic *matres lectionis* sînt de fapt niște consoane (‘, Y, W și H) care indică aproximativ, și numai în unele cazuri, felul în care s-ar putea vocaliza consoana precedentă. Aceste *matres lectionis* nu apar în toate scrierile semite, după cum se va vedea mai jos. Vom numi deci consonatică scrierea semită spre a o deosebi de alfabetul propriu-zis, care triumfă în scrierea consonantică și vocalică a elenilor.

ALFABETELE CONSONANTICE

ALFABETUL FENICIAN. SCRIEREA MOABITĂ. SCRIEREA AMONITĂ. SCRIEREA PALEO-EBRAICĂ. SCRIEREA SAMARITEANĂ. SCRIEREA FENICIANĂ ÎN COLONII (CARTAGINA ȘI CIPRU). SCRIEREA ARAMEICĂ. DERIVATELE SCRIERII ARAMEICE. DERIVATELE ALFABETULUI ARAMEIC ÎN ASIA CENTRALĂ. DERIVATELE INDIENE ALE ALFABETULUI ARAMEIC. DERIVATELE SCRIERII BRAHMI ÎN ASIA CENTRALĂ. DERIVATELE SCRIERII BRAHMI ÎN INDIA. DERIVATELE SCRIERII BRAHMI ÎN INDOCHINA. DERIVATELE SCRIERII BRAHMI ÎN INSULINDA. ALFABETELE CONSONANTICE SUD-SEMITICE. DERIVATELE SCRIERILOR SUD-SEMITICE. ALFABETE NESEMITE.

Limbile semite cunoscute pînă azi se împart din punct de vedere geografic astfel:

Derivarea scrierilor care au notat aceste limbi se va arăta mai jos.

ALFABETUL FENICIAN. Prima treaptă în evoluția alfabetelor ne e înfățișată de alfabetul consonantic fenician. El a fost folosit cu mici variante în aceeași epocă de mai multe popoare semite vecine: fenicienii înșiși, moabiții, amoniții, vechii evrei. După cum s-a arătat mai sus, fenicienii au fost neguțători; printre cele mai însemnate cetăți ale lor și în același timp porturi la mare se numărau: Byblos, Tirul și Sidonul. La sudul lor și spre interior pînă la Iordan se întindea Canaanul, „pămîntul făgăduinței", cucerit mai tîrziu, fără lupte, de vechii evrei, israeliții. Țara își datorează numele lui Canaan, fiul lui Ham și nepotul patriarhu-

lui Noe, supraviețuitorul potopului și descoperitorul sucului de struguri. Canaan e cel care, după cum spune legenda, a fost blestemat de patriarh fiindcă, după ce l-a găsit pe bunicul său dormind amețit de vin printre butucii de vie, l-a bîrfit în public.

Moabiţii şi amoniţii sînt descendenţii lui Moab şi Amon, copiii pe care Lot, un personaj biblic, i-a avut cu cele două fiice ale sale, după ce a fugit din Sodoma, cetatea desfrîului. Ei locuiau spre interiorul ţării, dincolo de Iordan, şi au dus lupte permanente cu israeliţii, pînă cînd au fost desfiinţaţi. Israeliţii în fine, sînt strămoşii evreilor de astăzi, descendenţi din primul fiu al lui Noe, Sem, de la care vine numele tuturor semiţilor.

Invazia „popoarelor mării" se pare că nu a tulburat prea mult aceste neamuri, fiindcă alfabetul lor, pe care-l numim fenician deoarece a fost folosit mai întîi de fenicieni, s-a păstrat aproape neschimbat timp de aproape 1000 de ani; de aceea descifrarea lui n-a fost o problemă greu de rezolvat. Datorită legăturilor comerciale întinse ale fenicienilor, aceștia au răspîndit alfabetul, după cît se pare, atît în apus cît și spre miazăzi, iar mlădiţele lui au dat roade pînă în răsăritul îndepărtat. Textele pe care le avem de la ei sînt de două feluri: unele scrise pe monumente de piatră — cele mai numeroase — altele pe materiale perisabile, mai rare. Primele au caracter de epitafuri, celelalte, aparţinînd particularilor, au, după cum e de aşteptat, caracter comercial. Alfabetul consonantic găsit pe aceste inscripţii pare să fi fost folosit de toţi cei ce se ocupau cu negoţul în Fenicia. Preoţilor şi regilor, deţinătorii unici de pînă atunci ai tainei scrisului, nu le mai rămîneau decît legendele, miturile. În felul acesta a apărut sciziunea între cultura laică și cea religioasă. Totodată a apărut un puternic antagonism între deţinătorii puterii de stat care căutau să păstreze principiul ideografic, greoi, neaccesibil maselor largi populare, și între negustorimea progresistă care căuta dimpotrivă să găsească o formă lesnicioasă de transmitere a informaţiilor comerciale, precum şi de ţinere a evidenţelor în afaceri. Pentru primii scrierea era un mister ce trebuia apărat ca atare și a cărui taină nu trebuia dezvăluită, ceilalți luptau s-o transforme într-un bun al tuturor celor ce aveau nevoie de ea.

Cele mai vechi texte găsite în această parte a lumii conţin o scriere denumită convenţional protofeniciană spre a fi deosebită de feniciana arhaică şi de feniciana ulterioară (sau propriu-zisă). Scrierea protofeniciană apare pe un fragment de piatră găsit la Byblos, pe un hîrb de oală găsit la Bet Semeş (Israel), ambele datînd cam de pe la anul 1600 î.e.n., apoi pe diferite alte obiecte care datează cam din ultima jumătate a mileniului al II-lea î.e.n.: un cuţit de bronz, un ibric, o

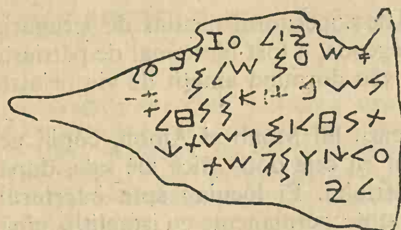

Fig. 109. Text fenician arhaic
(După Février, *Histoire de l'écriture*, pag. 207).

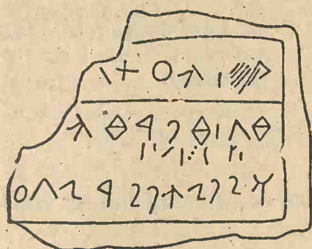
Transcriere:	Traducere:
L'BRZ'L Y	Lui Asdrubal
PS(K)ML(Q)Ş/M'ŞT	90 sicli de argint îi
LHNM'/TBŞN	lăsăm. Dacă (îi) încasezi
KTŞGM/LHNT	creanţa (va fi) pentru
TŞGMW / KL'	tine şi creanţa mea
YL(')	pentru mine.

cupă, un arzător de parfumuri, găsite toate în Israelul de azi la Tel el Duveir (vechiul Lakiş), la Gezer, la Tel el Ajul şi Tel el Balatah.

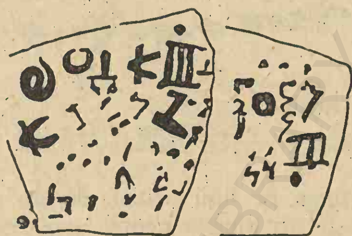
În paleografie, descifrarea acestor texte nu este acceptată de toţi cercetătorii. Forma exterioară a semnelor îi îndeamnă pe unii să le apropie de scrierea feniciană arhaică, apărută mai tîrziu, şi să le socotească semne alfabetice. Starea proastă a obiectelor pe care sînt scrise nu îngăduie o descifrare prea sigură. Pentru unii cercetători, ca profesorul Elihu Grant de la Haverford College (Pennsylvania) unele din aceste inscripţii nu au nimic enigmatic (ca de exemplu aceea de pe hîrbul de la Bet Semeş). Grant vede pe acest hîrb semne mai mult ori mai puţin primitive ale scrierii feniciene din secolul al X-lea. Alţii, ca James Février, socotesc, din contra, că între o scriere şi alta nu există corespondenţă.

Nici în sensul celălalt, în asemănarea cu scrierile mai vechi, situaţia nu este deosebită. Unele semne par a corespunde cu semnele scrierii protosinaitice, însă cum nici aceasta nu a fost descifrată, nu se poate vorbi de corespondenţă decît în privinţa formei.

SCRIEREA FENICIANĂ (propriu-zisă) se prezintă sub două forme: prima se găseşte săpată pe dale de piatră, ori scrisă cu cerneală pe obiecte de uz casnic, ori incizată şi sculptată pe pereţii monumentelor antice din oraşele Feniciei ori din coloniile feniciene din Elada, Cipru şi Africa. Data inscripţiilor acestora, denumite *arhaice*, nu pare mai veche de anul 1300 î.e.n. dar nici mai recentă de anul 900 î.e.n. Între anii 900 şi 500 î.e.n. este un gol. Nu se cunosc texte datînd din această perioadă. Începînd apoi cu anul 500 î.e.n. textele sînt numeroase. Scrierea are caractere mai sigure, mai frumos executate. În raport cu formele arhaice, ea e denumită *ulterioară*. Este epoca de înflorire a alfabetului fenician. Limba feniciană vorbită începe apoi să dispară, fiind înlocuită cu ebraica şi cu arameica, dar feniciana scrisă se menţine pînă în secolul al II-lea e.n., fapt atestat de un monument de la Byblos.

a

b

c

Fig. 110. Scrierea protofeniciană pe (a) ciobul de la Byblos, (b) hîrbul de la Bet-Semeş, (c) cupa de la Tell-ed-Duveir.

Data celor mai vechi texte arhaice (1300 î.e.n.) a fost ulterior rectificată de Maurice Dunand; el crede că aceste texte nu sînt mai vechi de anul 1000 î.e.n.

Textele arhaice sînt următoarele: epitaful lui Ahiram, creanţa lui Asdrubal, inscripţia de pe templul regelui Yehimilk, aceea a lui Abibaal şi a lui Elibaal, toate din Byblos, apoi aceea de pe o săgeată din Rueissé. Cel mai cunoscut text din perioada ulterioară este acela de pe sarcofagul lui Eşmunazar din Sidon (secolul al V-lea î.e.n.).

Tot în secolul al V-lea î.e.n. apare şi scrierea cursivă feniciană găsită în Cipru pe tăbliţe de calcar, iar la Elefantina pe urcioare şi pe papirusuri etc.

Descifrarea scrierii feniciene propriu-zise a fost dusă în general la bun sfîrşit de abatele J. J. Barthelemy, în anul 1766. Numărul semnelor era acelaşi ca în scrierea ebraică (22), iar *ductus*-ul asemănător, ceea ce a înlesnit foarte mult identificarea lor. Semnele se înşiră de la dreapta la

	'		l
	b		m
	g		n
	d		s
	h		ε
	w		p (ph)
	z		s
	ḥ		ḳ
	t		r
	y (i)		š
	k		t

Fig. 111. Alfabetul fenician.

Fig. 112. Text fenician din secolul al VI-lea î.e.n. (Ultimul rînd al scrisorii din Tell-ed-Duveir).

Transcriere: HT'DY·'L RŞ' ·RBD Y (RM?)

Traducere: cei ce zic ceva ce eu (?) nu ştiu

(După Février, *Histoire de l'écriture*, pag. 213).

stînga pe linii orizontale. În scrierea arhaică se foloseau liniuţe verticale ori puncte pentru separarea cuvintelor.

SCRIEREA MOABITĂ. În anul 1868 s-a descoperit, printre ruinele vechiului Dibon, capitala Moabului, situat dincolo de Marea Moartă, adică pe teritoriul Iordaniei de azi, un bloc de bazalt negru înalt de circa 1 m şi lat de circa 50 cm cu o inscripţie formată din 34 de şiruri orizontale. Vechimea şi caracterul alfabetic al inscripţiei au stîrnit mare agitaţie printre cercetătorii vremii. În ziare şi în cărţi blocul a apărut descris cu lux de amănunte, reprodus în perspective variate; numele lui a rămas celebru în istoria scrisului: piatra moabită!

Îndată după descoperire, consulatele francez şi german din Siria (pe atunci sub stăpînire turcească) au început să se concureze în vederea obţinerii acestei pietre. Ziarele vorbeau în termeni foarte puţin reverenţioşi despre competiţia diplomatică. Zarva stîrnită a ajuns după un timp şi la urechile guvernatorului turc al regiunii şi l-a pus în situaţia de a afla că s-a descoperit un bolovan curios. După un răstimp guvernatorul a simţit dorinţa de a intra în posesia bolovanului. Cum oraşul Nablus (vechiul Sichem), unde guvernatorul îşi avea reşedinţa, era dincoace de Marea Moartă, adică pe teritoriul Israelului de azi, pînă cînd emisarii oficiali să traverseze marea şi să ajungă la Dibon, cîţiva locuitori arabi din preajma ruinelor au pus mîna pe bloc şi l-au împărţit între ei cu ciocanele (v. planşa XV).

Din fericire, vreo 40 de fragmente, adică circa 2/3 din întreaga piatră, au fost recuperate. Textul, în parte, reconstituit, se află acum la muzeul Luvru din Paris.

După reconstituire cercetătorii au stabilit că era vorba de o inscripţie a unui rege moabit cu numele MŞ^{c}, vocalizat Meşa, în care regele îşi descrie domnia şi războiul victorios cu regele israelit Omri, iar apoi cu urmaşul acestuia Ahab. Cum Ahab a domnit între anii 873 şi 851 î.e.n., istoricii au stabilit că piatra moabită datează din ultima jumătate a secolului al IX-lea î.e.n.

Literele sînt foarte asemănătoare cu cele feniciene din aceeaşi epocă. Cuvintele sînt separate cu puncte iar frazele cu liniuţe verticale. Apar aşa-numitele *matres lectionis*.

Se mai cunosc de la moabiţi două sigilii şi o inscripţie alcătuită din patru rînduri săpate pe o stelă găsită la Wadi el Balu'a în 1931. Textul acesta nu a putut fi descifrat, deoarece caracterele sînt foarte schematizate. Stela s-ar părea că datează din secolele al XIII-lea ori al XII-lea î.e.n.; ea e deci mult anterioară pietrei moabite şi inscripţia ei ar putea fi scrisă în caracterele arhaice ale alfabetului moabit.

SCRIEREA AMONITĂ. E întru totul asemănătoare cu a moabiţilor şi nu ni s-a păstrat decît pe cîteva sigilii şi torţi de ulcioare. Ea nu aduce nimic nou ori interesant în evoluţia literelor.

SCRIEREA PALEOEBRAICĂ. Limba ebraică este limba în care s-a scris Vechiul Testament. Ea nu se mai vorbeşte azi. Ebraica actuală, vorbită în Israel, este o limbă ebraico-arameică amestecată cu limbi moderne. Numele dat limbii (IVRIT) este şi el de provenienţă relativ nouă, căci vechii locuitori din Iudeea şi Israel spuneau că vorbesc limba canaaneană (*şefat Kena'an* = limba din Canaan), ori limba iudaică *(yehûdît)*. Cuvîntul *ivrî* (evreu) vine de la *'ever*, numele ţărilor de dincolo de Eufrat (Transeufratia) şi se dădea israeliţilor numai faţă de străini. De fapt limba canaaneană, ca şi feniciana, iudaica, arameica etc., era o ramură a limbii semite originare, necunoscută azi. Alfabetul paleoebraic, ori ebraic preexilic, este derivat din cel fenician, însă, dacă în prima sa formă (aproximativ secolul al X-lea î.e.n.) seamănă foarte mult cu modelul său fenician, cu timpul caracterul literelor se transformă şi se depărtează treptat de vechiul *ductus*.

Cele mai vechi texte paleoebraice sînt: calendarul de la Gezer (secolul al X-lea î.e.n.), inscripţia din Siloe (o localitate de lîngă Ierusalim) în care se menţionează că sub Ezechiel (anul 700 î.e.n.) s-a construit un apeduct, apoi hîrburile din Samaria, contemporane cu piatra moabită, găsite printre ruinele palatului regilor lui Israel, legendele de pe monedele bătute mai ales de prinţii Hasmonei şi sigiliile din Lakiş (actualul Tell ed Duveir) de la sfîrşitul secolului al VI-lea î.e.n., adică din epoca asedierii Lakişului de către Nabucodonosor şi a distrugerii regatului iudeu (586 î.e.n.). Inscripţiile de pînă la această dată, cînd israeliţii au fost luaţi în robie de babiloneni, alcătuiesc vechea scriere ebraică denumită de aceea paleoebraică. Scrierea ebraică propriu-zisă, denumită şi ebraica pătrată, apare după înapoierea din robie, ca un derivat al scrierii arameice, căci arameii, emigranţi semiţi din deşertul Siriei, deşi desfiinţaţi de asirieni ca putere politică, au dăinuit ca forţă comercială şi au continuat să se dezvolte, să facă negoţ şi să răspîndească printre popoarele înconjurătoare scrierea ce şi-o însuşiseră de la fenicieni. Evreii,

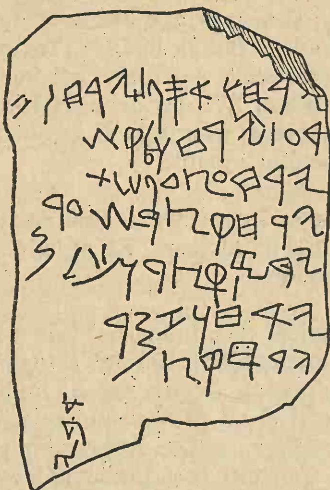

Fig. 113. Cel mai vechi text ebraic: Calendarul de la Gezer (secolul al X-lea î.e.n.).
(După Février, *Histoire de l'écriture*, pag. 211).

Transcriere: ←	Traducere:
Z WḤRY / PS' WḤRẎ	1. Luna însilozării. Luna
ṢQL WḤRY/'R	2. Semănatului. Luna celei de-a doua încolţiri
TṢP DS' HRY	3. Luna recoltei de in
MR'Ṣ RSQ̇ HRY	4. Luna cînd se coseşte ovăzul
LK WRṠQ HRY	5. Luna secerişului
RMZ WḢRẎ	6. Luna tăierii (viei)
ṢO ḤRẎ	7. Luna cînd se culeg fructele
pe margine jos YB'	pe margine: abi...

întorși din captivitatea babiloneană, au adoptat și ei, ca și alte popoare, scrierea arameică, după ce regele persan Cirus, noul stăpîn al Babilonului și al ţinuturilor pînă la Mediterana și Egipt, a îngăduit refacerea Ierusalimului, în cadrul imperiului persan, pe la sfîrșitul secolului al V-lea î.e.n.

Cele mai amănunţite date în privinţa vechilor evrei le găsim în cărţile lor de legi, numite Tora sau Pentateucul, în Talmud și în Scripturi. „Aceste cărţi au slujit la propagarea iudaismului, învăţătură care nu numai că corespundea în cel mai înalt grad intereselor claselor dominante, dar folosea cu pricepere în avantajul acestora starea de spirit a maselor populare ţinute în întuneric“ [1]. Din cuprinsul lor se pot culege însă date preţioase cu privire la începuturile scrierii acestui răspîndit popor. Din citirea Scripturilor aflăm, lucru foarte curios, că toate mesajele erau transmise verbal. Prima scrisoare despre care e vorba în aceste cărţi este scrisoarea pe care regele David o trimite generalului său Joab cu porunca de a trimite pe Urie hittitul, soţul frumoasei Batșeba, în locul unde lupta era mai crîncenă, pentru a fi omorît în bătălie, astfel ca drumul lui David spre Batșeba să fie netezit. Aflăm, de asemenea, de existenţa unor cronici regale, azi dispărute, ţinute de un secretar al

[1] I. P Franţev și colab., *Istoria universală*, vol. I, Editura Științifică, București, 1959, pag. 497.

Fig. 114. Alfabetul samaritean.

' b g d h w z ḥ ṭ y k l m n s ʿ p ṣ ḳ r š t

regelui Solomon. Singurele texte paleoebraice existente azi sînt, după cum am arătat, cele de la Gezer, Siloe și Samaria. Pentateucul însuși este posterior captivității babilonene.

SCRIEREA SAMARITEANĂ. Grupe mici de israeliți, fugiți din robia babiloneană, s-au așezat în Samaria și s-au amestecat cu populația de acolo, rămasă după distrugerea regatului Israel, cu iudei și aramei. Rămășițele poporului samaritean, astfel formate, dăinuiesc și astăzi, păstrîndu-și manuscrisele vechi ca pe o comoară neprețuită. Spre deosebire de evrei, ei nu recunosc din Vechiul Testament decît Pentateucul. Scrierea lor, unghiulară și cam încărcată, derivată din vechea scriere feniciană, apare întîi pe cîteva inscripții lapidare din secolele al IV-lea, al V-lea și al VI-lea e.n. Între cuvinte ei puneau punct; aveau și un sistem de a nota unele vocale folosite accidental.

SCRIEREA FENICIANĂ ÎN COLONII (CARTAGINA ȘI CIPRU). Cartagina a fost o colonie tireană așezată lîngă orașul Tunis de azi. Datorită poziției geografice favorabile, sclaviei și cametei, Cartagina ajunge repede metropola tuturor celorlalte colonii feniciene din răsăritul Mediteranei. Romanii îi numeau pe cartaginezi puni. Derivată din feniciană, scrierea punică se deosebește de înaintașa ei prin lungimea caracteristică a unora din haste (liniile verticale care intră în componența grafică a literelor). Aspectul acesta al scrierii s-a menținut pînă la că-

Fig. 115. *Inscripție punică.*
(După F é v r i e r, *Histoire de l'écriture*, p. 220).

Transcriere: TRQH TRHS TLBȘ RBQ

Traducere: Mormîntul lui Șibolet, negustor din oraș

Fig. 116. *Inscripție neopunică (secolul I e.n.). De remarcat regularitatea semnelor.*

derea Cartaginei sub puterea romană (146 î.e.n.). Scrierea a fost folosită pentru inscripții pe monumente, pe statui ori pe obiecte lucrate în metal. Scrierea cursivă punică, folosită în acest timp pe papirusuri și pergamente, a dispărut fără să lase urme. După căderea Cartaginei scrierea punică își pierde însemnătatea, iar locul ei este luat de așa-numita scriere neopunică. Aceasta e împărțită în trei ramuri:

1. Scrierea neopunică dinaintea căderii cetății, folosită sporadic împreună cu scrierea punică tradițională.

2. Scrierea neopunică din Tripolitania, folosită pe vremea împăraților romani August și Tiberiu, care apare pe monumente și pe ziduri de clădiri.

3. Scrierea neopunică a Africii de nord, posterioară căderii Cartaginei, folosită pe monede și pe monumentele berbere.

Scrierea neopunică este caracterizată prin schematizarea dusă la extrem a unor litere feniciene, prin unele semne de legătură între litere și prin folosirea, în lipsa vocalelor, a așa-numitelor *matres lectionis* care înlesneau citirea cuvintelor noi latine, anevoie înțelese de localnici, mai ales dacă erau scrise consonantic. *Matres lectionis* se foloseau și pentru precizarea unor forme ortografice: astfel ' arăta vocala o, ‘ — vocala a, y pe i ori pe e, iar w pe u.

Cînd împăratul Tiberiu a decretat abolirea limbii punice din documentele oficiale africane, scrierea neopunică a început să dispară, și cu timpul a fost înlocuită de alfabetele latin și grec. Începînd cu secolul I e.n., scrierea neopunică nu se mai întîlnește în Africa. Ea apare totuși în Sardinia, unde regimul politic era mai îngăduitor, pe un monument găsit la Bitia, datînd din secolul al II-lea e.n.

Fig. 117. Scriere cursivă feniciană din secolul al V-lea î.e.n.
(După Février, *Histoire de l'écriture*, pag. 219).

Transcriere: TSB' DB' NB S'ṄBL ←

Traducere: Este un nume punic a cărui vocalizare nu a fost încă precizată. Grupul din mijloc înseamnă *ben* (fiu).

Fig. 118. Alfabetul neopunic.

Scrierea cursivă feniciană a fost găsită, de asemenea, în insula Cipru. Cel mai vechi monument cunoscut azi datează din secolul al IX-lea î.e.n., dar cel mai vestit este o cupă de bronz din secolul al VIII-lea î.e.n. Inscripţia ei arată că guvernatorul „Cartaginei" și servitorul lui Hiram, regele din Sidon, a dedicat această cupă zeului stăpîn al Libanului. Cînd a fost găsită, cupa a stîrnit vîlvă fiindcă s-a crezut că provenea din Cartagina africană și că deci, la epoca aceea, Cartagina era încă închinată Sidonului. S-a văzut mai apoi că, de fapt, în limba feniciană, Cartagina (nume latin) se zicea Cart-Hadașt, ceea ce înseamnă „oraș nou"; era vorba deci numai de un oraș nou întemeiat de fenicieni în Cipru. S-au mai găsit și alte inscripţii mai noi pe monede datînd din secolele al V-lea și al IV-lea î.e.n., ca și inscripţii pe piatră din secolele al IV-lea, al III-lea și al II-lea î.e.n.

SCRIEREA ARAMEICĂ. Dacă scrierea feniciană are meritul de a fi dat naștere tuturor scrierilor alfabetice în general, scrierea arameică în schimb a dat naștere unei categorii speciale de derivate, printre care cele mai importante sînt alfabetele arab, ebraic pătrat, sirian, ale Asiei centrale și ale Indiei.

Arameii (ahlamu) au pătruns în Siria de nord și s-au răspîndit în toată Mesopotamia venind, după cît se pare, din sud, din deșerturile sudice ale Siriei. Stabilirea lor pe noile pămînturi a avut loc în cursul domniei regelui asirian Tiglatpalasar I, adică între anii 1116 și 1090 î.e.n. Triburile de aramei în înaintarea lor au dezmembrat teritoriul stăpînit de asirieni, au rupt vechile legături tribale și gentilice și au format mici principate. Venind în contact cu fenicienii ei și-au însușit scrierea acestora și au adaptat-o limbii lor. Aceasta a devenit repede limbă internațională în răsărit, căci arameii au împînzit tot răsăritul făcînd negoț pe uscat, după cum au făcut și învățătorii lor, fenicienii, însă pe mare și în apus.

Cele mai vechi texte arameice au fost găsite pe teritoriul Turciei de astăzi, la Zengirli (spre sud de Maraș). Într-una din aceste inscripții, numită a lui Kalamu (secolul al IX-lea î.e.n.), scrierea seamănă foarte mult cu feniciana, deși limba e canaaneană. Unele mici amănunte, ca de exemplu, folosirea cuvîntului *bar* (fiu în arameică) în loc de *ben* (fiu în canaaneană) arată că autorul inscripției e arameu. O altă inscripție găsită la Zengirli, numită inscripția întîi a lui Bar-Rekub (secolul al VIII-lea î.e.n.), e scrisă într-o limbă amestecată, formată din cuvinte canaaneene și arameice, un fel de dialect arameic local. În fine, a doua inscripție a lui Bar-Rekub (de la sfîrșitul secolului al VIII-lea) e scrisă numai în arameică. Toate inscripțiile folosesc un alfabet foarte apropiat de cel fenician. Pînă și despărțirea cuvintelor cu ajutorul punctelor se menține. Abia la apariția scrierii cursive arameice încep să se observe diferențieri. Astfel pe un hîrb de oală mare, datînd din timpul lui Așurbanipal (secolul al VII-lea î.e.n.), scris cu cerneală, caracterele sînt mult deosebite de modelul lor fenician. Cu timpul limba și scrierea arameilor capătă un rol din ce în ce mai mare. După căderea asirienilor și a babilonenilor, regii perși administrează domeniile lor din Asia Mică, Palestina, Siria și Egipt, Mesopotamia, Afganistan și Punjab prin mijlocirea funcționarilor aramei, care folosesc limba și scrierea lor proprie. Akkadiana, feniciana, ebraica devin limbi moarte. Un exemplu privitor la ascendentul nemaiîntîlnit al scrierii arameice îl avem în celebrele papirusuri găsite la Elefantina, lîngă Asuan, în Egipt, scrise în arameică. În aceste papirusuri e vorba de distrugerea unui sanctuar evreiesc de către un grup de locuitori egipteni și sirieni ai unei colonii militare înființate de faraonul Psametic al II-lea la Elefantina. Evreii s-au adresat atunci guvernatorului persan din Ierusalim ca să obțină dreptul de a-și restaura sanctuarul. Faptul că istoricul acestei întîmplări, la care au luat parte atîtea neamuri, e scris în limba arameică și în caractere arameice arată limpede rolul jucat în vremea

aceea de această scriere și de această limbă. Scrierea arameică s-a găsit de asemenea pe monedele satrapilor din Cilicia și pe diferite monumente răspîndite în tot imperiul Ahemenizilor. În secolele al IV-lea, al III-lea și al II-lea î.e.n., adică la epoca apariției scrierilor noi derivate din cursiva arameică, textele arameice lipsesc. Această perioadă se suprapune invaziei lui Alexandru Macedon care, după anul 333 î.e.n., cucerește Fenicia, Siria, Egiptul și apoi întreaga Persie. Administrația elenă, luînd locul celei persane, elimină pentru un timp scrierea arameică din actele oficiale. După căderea lui Alexandru, în 323 î.e.n., popoarele subjugate de eleni intră din nou sub vechea administrație și încep din nou să folosească limba și scrierea arameică. Este epoca de formare a derivatelor scrierii arameice: scrierea pehlevică în Partia (pe teritoriul Iranului de azi), scrierea nabateană în Arabia de nord, scrierea palmireană în jurul oazei Tadmor (în stepa siriană), scrierea ebraică pătrată etc.

DERIVATELE SCRIERII ARAMEICE. *Alfabetul ebraic (pătrat).* După înapoierea evreilor din exil limba ebraică recîștigă terenul pierdut prin propășirea limbii arameice; ea începe să fie folosită din ce în ce mai mult, ba chiar să fie și scrisă. Scrierea ebraică posterioară exilului este o varietate de cursivă arameică, numită ebraică pătrată din cauza formei caracterelor. Cel mai vechi monument al acestei scrieri este inscripția din Arâq el Emir, gravată la intrarea unei grote adînci. Inscripția e alcătuită din cinci litere: HYBWT, adică Tobie. Acesta a fost nepotul marelui preot Onias al II-lea, care își amenajase, după cum scrie Iosif Flavius, o grotă fortificată în chip de refugiu, în Iordania de astăzi, pe Wadi es Sîr, adică pe locul descoperirii grotei cu inscripția ebraică. Onias al II-lea a domnit între 183 și 177 î.e.n., deci inscripția ar trebui să dateze cam din epoca aceea. Celelalte texte ebraice care s-au găsit sînt mai recente; astfel epigraful de la Benê Hezîr datează cam de pe la începutul erei noastre, ca și inscripțiile de pe osuarele evreiești găsite în Palestina și Italia. Textele scrise pe papirusuri și pergamente sînt chiar mai recente. Cel mai vechi dintre acestea e papirusul Nash, scris pe la începutul secolului al II-lea e.n.

Alfabetul ebraic folosit astăzi în Israel și în comunitățile evreiești de pe tot globul păstrează aproape neschimbate semnele scrierii arameice. Pe lîngă cele douăzeci și două de consoane ale alfabetului fenician sau arameu, alfabetul ebraic folosește cîteodată și un sistem de vocalizare analog scrierilor siriană și arabă. Scrierea ebraică posterioară

Siria sec. VIII î.e.n.	Siria sec. VI î.e.n.	Palestina sec. V î.e.n. (?)	Egipt sec. V–IV î.e.n	
		א		ʼ
		ב		b
		ג		g
		ד		d
		ה		h
		ו		w
		ז		z
		ח		ḥ
		ט		ṭ
		י		y
		כ		k
		ל		l
		מ		m
		נ		n
		ס		s
		ע		ʻ
		פ		f
		צ		ṣ
		ק		ḳ
		ר		r
		ש		š
		ת		t

Fig. 119. Alfabete arameice.

Fig. 120. Cel mai vechi text (secolul al II-lea î.e.n.) în alfabetul ebraic pătrat: numele lui Tobie (ט ו ב י ה)

(După Berger, *Histoire de l'écriture*, pag. 255).

exilului, aceea găsită pe vechile manuscrise, folosea *matres lectionis*, adică, după cum s-a mai arătat, un număr de consoane cu funcţie de vocale, sistem nesigur şi variabil care dădea naştere unor interpretări diferite. Astfel litera ה (H) îndrepta lectura fie spre a, fie spre o, fie spre e (deschis), fie spre e (închis). Cititorul trebuia să ghicească ce era scris. În această situaţie, un grup de savanţi evrei, cunoscuţi sub numele de masoreţi, au elaborat prin secolul al VIII-lea e.n. un sistem foarte exact, dar şi foarte complicat de notare a tuturor sunetelor limbii cu ajutorul consoanelor existente în alfabet, al punctelor, liniuţelor şi accentelor. Cu acest sistem, masoreţii au transcris Vechiul Testament. Fiind cartea de căpătîi a iudaismului, textul lui era socotit sfînt şi intangibil; el trebuia scris cu o atenţie şi un respect care mergea pînă la minuţiozitate; de aceea printre consoanele cu care fusese compus iniţial nu se puteau intercala semne noi, adică vocale, cel mult puncte ori liniuţe care să indice vocalele.

Pentru punctuaţia care ţinea loc de vocale *(niqqud)* au existat trei sisteme:

1. Sistemul israelit, care datează cam din secolul al VI-lea e.n., nu e prea bine cunoscut, fiindcă existenţa lui se deduce din nişte texte în stare foarte proastă găsite în vechiul Cairo.
2. Sistemul babilonean, cunoscut ceva mai bine, a fost folosit în şcolile evreieşti din Babilon.
3. În sfîrşit, sistemul din Tiberiada, oraş în Galilea, elaborat în secolul al VIII-lea e.n., este aplicat şi astăzi însă foarte limitat (în textele biblice şi la cuvintele întîlnite în textele laice al căror sens ar putea fi nesigur).

Cele douăzeci și două de consoane ale alfabetului ebraic sînt următoarele:

Litere	Numele literei	Transcrierea în alfabetul latin	Pronunțarea masoretică	Valoare numerică
א	alef		aspirație ușoară	1
בּ	bet	b (v)	cu punct b; fără punct v	2
גּ	ghimel	g	cu punct g dur; fără punct g velar	3
דּ	dålet	d	cu punct d; fără punct δ	4
ה	he	h	h aspirat ușor	5
ו	wåw	u-v	u consonantic (v)	6
ז	zåyin	z	z românesc	7
ח	het	h	h aspirat puternic	8
ט	tet	t	t dur	9
י	yod	y	y	10
כּ	kaf	k	cu punct k; fără punct h dur	20
ל	lamed	l	l românesc	30
מ	mem	m	m românesc	40
נ	nun	n	n românesc	50
ס	sameh	s	s dur	60
ע	ayin	ʼ	aspirație de putere mijlocie	70
פּ	pe	p (f)	cu punct p; fără punct f	80
צ	țade(k)	ț	combinație fonică între s, t, k	90
ק	qof	q	q, k dur	100
ר	reș	r	r românesc	200
שׁ	șin	ș	cu punct la dreapta ș	
שׂ	sin	s	cu punct la stînga s dur	300
תּ	taw	t	cu punct t; fără punct θ	400

Sistemul din Tiberiada pentru notarea voçalelor are trei categorii de semne:

1. *Punctele vocale.*

semnul	sunetul	numele vocalei
—	a	*patah* (deschidere)
∵	e (deschis)	*segol* (legătură)
..	e (închis)	*țere* (spărtură)
:	i	*hireq* (scrîșnire)
.	o (scurt)	*qameț* (adunare)
sau	o (lung)	*holem* (presiune)
sau	u	*șureq* (șuierare)

Punctele vocale se așază deasupra, dedesubtul ori la stînga consoanei. În sistemul babilonean aceste semne sînt reduse la șase și se așază numai deasupra consoanei.

2. *Semne care precizează pronunțarea consoanelor.* Sînt niște puncte așezate înăuntrul consoanei (a se vedea tabloul consoanelor) ori în afara ei pentru a arăta că litera se pronunță dur sau moale, că are valoare ocluzivă ori aspirantă sau că se dublează.

3. *Accentele.* Accentele disjunctive împart versetele biblice în două părți, care se pot și ele împărți în două și așa mai departe. Ele se așază de obicei dedesubtul ori deasupra silabei accentuate, așa încît joacă rol și de accente tonice. Accentele conjunctive se folosesc în scopuri muzicale.

Ordinea literelor în alfabetul ebraic e dată de diferite texte biblice (Psalmi, Proverbe etc.) care înfățișează alfabetul în acrostihuri. Pronunțarea consoanelor diferă după regiuni; diviziunea mai importantă cuprinde ramura evreilor *așkenazimi* (germanici) în nord și a evreilor *șefardimi* (spanioli) în sud. Primii se serveau la scris de pana de gîscă, pe cînd ceilalți foloseau trestia tăiată. Această deosebire a adus după sine și o diferențiere în forma literelor; astfel literele evreilor șefardimi au un *ductus* rotunjit, pe cînd cele ale evreilor așkenazimi sînt mai fine, căci pana de gîscă are un vîrf mai subțire decît al trestiei.

Alfabetul ebraic are și o valoare numerică. În afara valorilor date la tabelul de la pag. 236 ei foloseau semne compuse pentru numerele intermediare ori mai mari. Astfel 500 se exprimă prin 400 + 100, adică תק. Pentru mii foloseau literele unităților cu două puncte deasupra: 1000 = א̈. Evitau totdeauna să scrie 15 sub forma יה, fiindcă literele acestea înfățișau numele divin Iahve, a cărui pronunțare era socotită

Fig. 121. Alfabetul rabinic sau rași.

ca o profanare. De aceea pentru 15 scriau טו (9 + 6). De asemenea pe 16, datorită aceluiași motiv, îl scriau טז (9 + 7).

Pentru a răspîndi lucrările unui celebru comentator evreu, rabi Șelomo Ishaqi din Troyes (Franța), s-a elaborat începînd din secolul al XI-lea *scrierea rabinică* sau *rașistică* (de la ra-ș-i = rabi Șelomo Ishaqi) derivată din ebraica pătrată. După elaborare ea a dat naștere multor variante, în funcție de țara în care se folosea: Spania, Polonia, Levant, Maroc, Italia etc. Ea este mai puțin complicată decît scrierea ebraică pătrată, totuși e folosită numai în notele de subsol și pentru comentarii în cărțile al căror text principal este scris în ebraica pătrată. Deși este atît de complicată, scrierea ebraică pătrată nu a fost înlocuită oficial cu alt sistem modern de scriere, de pildă cu alfabetul latin. Dimpotrivă, limbile țărilor în care locuiesc evreii au fost scrise cu alfabetul ebraic pătrat, pentru uzul comunității evreiești locale. Există astfel de cărți scrise în caractere ebraice, dar în limba rusă, germană, spaniolă, franceză, persană și chiar tătară.

Limba idiș, un amestec de ebraică și germană, numită și „jargonul", folosită mai ales de evreii din Europa, este scrisă atît în caractere ebraice cît și în alfabetul țării în care s-a tipărit lucrarea: latin, slavon ori grecesc. Deși idișul este azi o limbă literară, sioniștii urmăresc să-l scoată din uz. Limba oficială a statului nou Israel e ebraica, devenită azi o adevărată limbă vie. Ea e scrisă în scrierea tradițională consonantică, deși limba e modernizată prin introducerea multor neologisme.

Evreii care nu trăiesc în Israel, ci în diferite țări de pe glob, în *Diaspora* cum zic ei, nu folosesc o scriere diferită de a țării respective decît pentru membrii comunității evreiești locale care practică religia mozaică ori care studiază limba și literatura ebraică.

Scrierea nabateeană. Statul nabateean avea capitala în așezarea Petra, la sud de Marea Moartă. El a dăinuit cam din secolul al II-lea î.e.n. pînă la 105 e.n., cînd devine provincie romană și ia numele de Arabia. Prosperitatea Petrei s-a bazat pe înflorirea comerțului și a pierit

fără urmă cînd comerţul a încetat. Nabateenii au fost exclusiv caravanieri ai deşertului arab. Tămîia, mirtul şi parfumurile preţioase venite din India şi debarcate în golful Persic erau luate de ei şi depozitate în grote aproape inaccesibile din ţinuturi pustii şi retrase, iar apoi transportate în Arabia meridională şi spre coasta Mediteranei.

După desfiinţarea statului nabateean de către romani, negoţul acesta a fost preluat de rivalii nabateenilor din Palmira. Descendenţi ai patriarhului Abraham, prin fiul acestuia Ismail, nabateenii au adoptat limba arameilor şi au adaptat pentru ei scrierea acestora. Inscripţiile nabateene cunoscute azi s-au găsit în peninsula Sinai, pe diferite pietre; cele mai vechi datează din anul 100 î.e.n. Limba e arameică. Caracterele sînt suple, sinuoase, frumos curbate şi, ceea ce e foarte interesant, de multe ori legate între ele astfel ca să formeze cuvinte. Legăturile acestea, în inscripţii pe piatră, dovedesc că scrierea era de fapt transpunerea unei scrieri cursive, practicate pe papirusuri, pergamente ori foi de palmier, care însă nu s-au păstrat. Scrierea pare să fie rapidă; se simte că aparţinea unor neguţători grăbiţi care aveau nevoie de notări clare şi precise. Între cuvinte găsim uneori spaţii. După cucerirea romană, limba arameică pierde terenul în favoarea celei arabe, dar scrierea nabateeană se păstrează mai ales ca scriere populară şi dă naştere scrierii arabe. Pentru această evoluţie sînt martore inscripţiile sinaitice de pe ziduri şi pietre posterioare cuceririi romane. Se cunosc circa 3 000 de astfel de inscripţii. Ele cuprind menţiuni scurte, o formulă de binecuvîntare, o amintire etc. Nu trebuie confundate cu inscripţiile protosinaitice, nedescifrate încă, de care am amintit în capitolul despre originea egipteană a alfabetului.

Scrierea palmireană. Oaza Palmira (Tadmor), aşezată în plin deşert sirian, adăpostea pe concurenţii nabateenilor pe piaţa acelor timpuri, palmirenii.

Fig. 122. Alfabetul nabateean.

Fig. 123. Inscripție sinaitică (secolul al II-lea sau al III-lea e.n.). (După F é v r i e r, *Histoire de l'écriture*, pag. 250).

Transcriere: 'T NHH WYM' RB WŞRH RYKD

Traducere: Ca să nu fie uitat Hirşu, fiul lui Umaiu, preot în Ta.

Perioada înfloritoare a istoriei lor începe o dată cu căderea nabateenilor, adică la începutul secolului al II-lea, și sfîrșește în anul 273 cînd „împărăteasa" lor, Zenovia, a căzut prizonieră la romani.

Palmira, cu bază arameică și suprastructură grecească, a fost o „cetate de caravanieri", mai dezvoltată însă decît Petra. Era așezată la încrucișarea drumurilor de caravane dintre golful Persic și Hamat, dintre Ninive și Alexandria. Pe zidurile ruinate ale templelor și caselor ei de piatră s-au găsit inscripţii în limba arameică avînd o scriere asemănătoare celei arameice, dar cu litere mai rotunjite și cu ligaturi. Spre deosebire de scrierea nabateană, palmireana are mai puţine ligaturi între cuvinte. Prezenţa ligaturilor totuși dovedește că exista în afara scrierii monumentale (de pe pietre, monumente) și o scriere cursivă, neapărat necesară neguţătorilor zeloși care erau palmirenii.

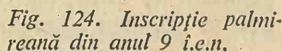

Fig. 124. Inscripție palmireană din anul 9 î.e.n.

(După F é v r i e r, *Histoire de l'écriture*, pag. 252).

Transcriere:	Traducere:
1. YD HND 'RBQ	1. Acest monument (este al lui)
2. DY WLYHK RB NTNT'	2. Atenatan, fiul lui Kohailu
3. YHWNB YHWL' WNB	3. care a fost clădit la cererea sa de fiii lui
4. YHWNB NRYHW WLYHK	4. Kohailu și Hairan, fiii lui
5. 'TYM YNB NM YD	5. care (sînt din tribul) Benê Maitâ.
6. 403 TNŞ NWKN HRYB	6. În luna Kanun, anul 304 (era Seleucizilor).

Fresca din templul zeilor palmirieni din Dura Europos (anul 75 e.n.). Un preot purifică instrumentele pentru jertfă cu apă sfințită. Boneta conică, de origine hittită, e purtată și azi de derviși. Celălalt preot face o ofrandă pe un altar pe care arde focul. Femeia, desigur o nobilă sau o prințesă, este îmbrăcată somptuos după moda palmiriană.

Deși scrierea grecească pătrunsese la Palmira, totuși palmirenii nu foloseau vocalele decît în mod excepțional și numai pe cele scurte; pentru cele lungi întrebuințau *matres lectionis*, cu valori diverse. Numai cînd nota nume străine scrierea palmireană era mai precisă. Alfabetul palmirean a dat naștere alfabetelor siriene.

Scrierile siriene. În bogata varietate de forme și concepții în *ductus* ale scrierilor, siriana ocupă un loc aparte: scribii sirieni înșirau literele de sus în jos iar apoi întorceau textul cu 90° spre dreapta pentru a citi spre stînga. Direcția aceasta a fost folosită de iacobiți și de nestorieni, în formele lor de scriere siriană (nu în toate) cît și în forma de scriere numită *estranghelo* (mai rar).

Între fluviul Eufrat și afluentul acestuia Kaboras a existat între secolele al II-lea și al III-lea e.n. un mic regat numit Osrhoene, a cărui capitală era Edesa (lîngă Urfa de azi), important centru intelectual în vremea veche. La Edesa arheologii au găsit cel mai vechi monument de scriere siriană, în forma numită estranghelo. Era epitaful greco-sirian al prințesei Amat-Semeș care a trăit spre sfîrșitul secolului al II-lea e.n.

Aceeași formă de scriere s-a mai găsit la Dura Europos pe un pergament din anul 243 e.n. care conține un contract privitor la vînzarea unei sclave.

Termenul „estranghelo" are o etimologie nesigură. Unii lingviști socotesc că derivă din arabul *satr'angiliy* (scriere evanghelică), fiindcă scrierea aceasta a fost folosită pentru redactarea versiunii siriene a Bibliei (Peșito), alții că e de origine grecească (στρογγυλεύω = a rotunji), fiindcă, față de ebraica pătrată, forma scrierii era rotundă.

Alfabetul estranghelo, alcătuit din douăzeci și două de consoane, era o varietate a alfabetului arameic. Estranghelo este prima scriere în care literele sînt aproape totdeauna legate între ele. Au mai existat ligaturi și în scrierile palmireană și nabateană, dar mai puțin frecvente decît în estranghelo. Dacă în epitaful prințesei Amat-Semeș nu apar, acest lucru se datorește faptului că textul este monumental (săpat în piatra unui mormînt). În

Fig. 125. Alfabetul palmirean.

ΑΜΑϹϹΑ | ΜϹΗϹϹΑϹΕ | ΔΟΥΤΟΥΜ | ΑΝΝΟΥΓΥΝΗ

Fig. 126. Epitaful prinţesei Amat-Şemeş în scriere grecească (Amassamsis....) şi în estranghelo (secolul al II-lea e.n.).

(După Février, *Histoire de l'écriture*, pag .255)

Transcriere: WN'M RB WDRŞD HTT'ŞMŞM' (←)

Traducere: Amat-Şemeş, soţia lui Şaredu, fiul lui Ma'anu

textele scrise pe pergament însă, literele estranghelo apar legate fie de caracterul precedent, fie de cel precedent și următor, fie numai de cel următor. Ca urmare, forma literelor suferă mici modificări pe de o parte, dar pe de alta cuvintele apar mai bine izolate, chiar atunci cînd intervalele nu sînt prea strict respectate. *Matres lectiones* sînt folosite cu regularitate, totuşi dau naştere multor confuzii. Pentru a distinge sunetele asemănătoare se întrebuinţează mult punctul: astfel punctul aşezat deasupra ori dedesubtul consoanei distinge pe r ( ) de d ( ), ori cuvîntul *man* ( ) (cine?) de *men* ( ) (prepoziţia de), ori *qətal* (el a omorît) ( ) de q*otel* (omorînd) ( ).

În secolul al V-lea e.n. Orientul Apropiat şi Asia Centrală vedeau, răspîndindu-se noua doctrină religioasă a patriarhului din Constantinopol, Nestorius. O stelă celebră găsită în China, la Sinian-fu, datînd din anul 781 atestă că această doctrină a ajuns pînă în Extremul Orient. Scrierea folosită de Nestorius este foarte apropiată de estranghelo. Nestorienii aveau un sistem de puncte cu ajutorul cărora notau foarte precis vocalele a scurt (ă), a lung (ā), e scurt (e), e lung (ē), i, o şi u. Scrierea lor se păstrează şi astăzi, fiind folosită de nestorienii moderni din jurul lacului Urmia. Ei vorbesc încă în limba arameică.

Ca o reacţiune împotriva doctrinei nestoriene a apărut o nouă dogmă, cunoscută sub numele de monofizism, propagată de episcopul Alexandriei, Eutihes. Adepţii monofizismului îşi ziceau iacobiţi, iar scrierea lor se numea iacobită ori *serto*, ceea ce înseamnă „liniară". I s-a dat acest nume din cauza faptului că se scria de sus în jos. În ceea ce priveşte vocalele, iacobiţii au fost mai practici: au adoptat pur şi simplu cele cinci vocale greceşti α, ο, ε, ι, υ; dar nu le-au folosit cu regularitate. Limba lor este araba.

Karşuni sau *Garşuni*. Cînd limba arabă a devenit preponderentă în Orientul Apropiat, luînd locul arameicei, ea a fost scrisă în karşuni

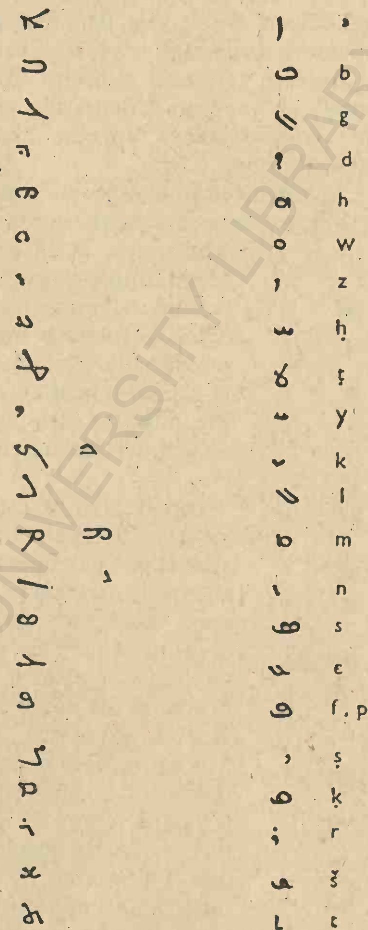

Fig. 127. Alfabetele estranghelo (stînga) și iacobit.

(garșuni), termen de origine necunoscută. Această scriere avea caractere siriene însoțite de semne diacritice; a slujit la notarea limbii arabe, grecești și a unui dialect din India, de pe coasta Malabar, folosit de așa-numiții „creștini ai sfîntului Toma".

Scrierea mandeană. În sudul Irakului, de jur-împrejurul orașului Basrah, trăiește și astăzi o populație semită care se deosebește de locuitorii vecini prin aceea că aparține unei vechi secte orientale, numite

mandeană. Ei își zic Mendai Ijahi; mahomedanii îi numesc sabeeni; membrii ordinelor religioase venite în Levant din Europa occidentală îi numesc „creștinii sfîntului Ioan". Unii etnografi îi asociază în mod greșit cu sabeenii idolatri din care se trag mahomedanii și care trăiesc în Arabia sudică. Vorbesc limbile arameică orientală și arabă în același timp.

Scrierea lor se deosebește mult de estranghelo; ea pare a fi o formă arhaică a scrierii siriene, apropiată de vechea arameică. Pe lîngă cele douăzeci și două de litere ale alfabetului arameic, mandeenii folosesc așa-numitele *matres lectionis* pentru a nota vocalele. Dintre *matres lectionis*, ', ', W și Y, primele două se folosesc numai ca vocale, iar ultimele ca vocale și consoane. Sistemul e defectuos, desigur, însă are calitatea că a fost aplicat cu mai multă regularitate decît la oricare alte popoare semite. De cele mai multe ori literele sînt unite între ele, iar între cuvinte sînt lăsate spații albe.

DERIVATELE ALFABETULUI ARAMEIC ÎN ASIA CENTRALĂ. Ultimele monumente ale scrierii cuneiforme cvasialfabetice paleopersane datează de pe vremea regelui ahemenid Artaxerxe al II-lea (404—358 î.e.n.). Puțin timp după moartea acestui rege, în anul 330 î.e.n., imperiul despotic al perșilor ahemenizi se prăbușește; forța armată nu mai reușește să mențină sub ascultare populația dependentă de acest stat multinațional; democrația sclavagistă grecească începe să înflorească, iar Alexandru Macedon, noul cuceritor al Orientului Apropiat, ducînd o politică de „eliberare" a fostelor teritorii persane, pe care le ocupă acum el, impune popoarelor de pe aceste pămînturi civilizația grecească și alfabetul grecesc. Cum Alexandru n-a încercat să modifice baza seculară a vieții autohtone, mulțumindu-se cu încasarea dărilor și recunoașterea autorității lui supreme, la moartea lui imperiul nou înființat de el se descompune repede. Scrierea grecească dispare și ea din uz, mai ales din răsăritul și nordul fostului stat ahemenid. Pe la anul 250 î.e.n., pe teritoriul persan din jurul părții sudice și sud-estice a Mării Caspice, adică în Parția, izbucnește o răscoală a triburilor parte împotriva

Fig. 128. Alfabetul mandean.

Fig. 129. Harta Asiei Centrale.

dominației greco-macedonene. Istoria ne arată că un conducător al acestor triburi, Tiridates, se proclamă rege sub numele de Arsaces (Arșak) și înființează dinastia Arsacizilor. Sub Arsacizi, Parția se întărește treptat și devine spre sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n., un puternic stat în Asia Anterioară cu centrul politic și economic la Babilon, cu mod de producție sclavagist. Alfabetul arameic, folosit înainte de funcționarii aramei ai Ahemenizilor, ia locul alfabetului grecesc și, susținut acum de noua autoritate politică, el capătă caracter oficial și se răspîndește la diferite populații de limbă indo-europeană ori altaică din Asia Centrală și din India, luînd diferite forme. Este epoca de înflorire a cetății Palmira. Palmirenii sînt acum intermediari între parți și lumea Extremului Orient pe de o parte, și romani și popoarele Mediteranei pe de alta. Ei ajută astfel la difuzarea scrierii arameice.

Dacă filiația diverselor scrieri noi care apar acum e limpede, felul în care s-a făcut trecerea de la o scriere la alta rămîne încă necunoscut. Numai descoperirea manuscriselor vechi, în diverse scrieri, îngăduie să se afle cîte ceva despre migrațiunile de odinioară și să se recunoască drumul pe care s-a făcut penetrația. Nu se știe care scriere arameică a slujit de

model: palmireana, estranghelo sau mandeana. În schimb se știe că transmiterea s-a făcut prin Persia, prin intermediul parților ajutați de caravanierii lor, palmirenii. Cercetarea derivatelor scrierii arameice din Asia Centrală trebuie începută așadar în Persia. Limbile paleopersană și greacă dispărînd, ne găsim în fața mai multor limbi oficiale, fiecare cu scrierea ei proprie: a parților, a perșilor sasanizi, avestica, sogdiana, saciana (kotaneza) etc.

Scrierea pehlevică. Pehlevi este o variantă a adjectivului *parthava* (part). Pehlevi este așadar numele limbii și al scrierii parților. Scrierea pehlevică se prezintă sub mai multe forme: pehlevi arsacidă sau pahlavic, pehlevi sasanidă sau parsic, pehlevi de pe manuscrise, avestică sau zendă.

Pehlevica arsacidă, scriere apropiată în *ductus* de modelul ei arameic, dar notînd limba partă indo-europeană, apare în secolul al II-lea î.e.n. ca limbă și scriere de cancelarie. Ea e folosită de parții arsacizi. Cu ajutorul ei s-au scris legende pe monede parte și inscripții bilingve (în partă și persană) găsite pe stînca de la Paikuli (în Kurdistan). Cînd în anul 226 e.n. Arsacizii s-au prăbușit sub loviturile forțelor sudice reunite în jurul dinastiei persane a Sasanizilor, scrierea s-a transformat, a evoluat; ea este cunoscută acum sub numele de pehlevică sasanidă ori parsic. Regii sasanizi își aveau centrul în Iranul de sud, în Farsistanul actual. Politica lor consecventă a fost de a înlătura tot ceea ce era part. De aceea multe documente parte au dispărut, iar rolul parților în istoria culturii a fost pînă mai deunăzi subapreciat. Săpăturile din ultimii ani au arătat însă că parții au avut un rol important în istoria Asiei centrale și de sud-est. „Prima jumătate a perioadei parte, scrie Utcenko, este marcată de o largă dezvoltare a relațiilor sclavagiste în Iran și Asia Centrală, iar a doua de descompunerea orînduirii sclavagiste. Cultura partă a influențat cultura Iranului sasanid, a Armeniei și a Asiei Centrale. În sfîrșit parții au fost probabil unul din grupurile etnice care au participat la etnogeneza poporului turkmen". Aceste date sînt necesare pentru a înțelege de ce începuturile scrierii în Asia centrală trebuie căutate la parți, atît în Persia cît și în India. Într-adevăr, scrierea pehlevică se mai întîlnește, puțin modificată, pe manuscrisele păstrate de parții emigrați în India (numiții parsii); cel mai vechi manuscris al lor datează din secolul al XIV-lea e.n.

Scrierea pehlevică (arsacidă, sasanidă și de pe manuscrise) păstrează direcția scrierilor semite de la dreapta spre stînga și întrebuințează *matres lectionis* în același mod confuz ca arameica. Ligaturile, foarte frecvente, alterează forma literelor care, în plus, sînt astfel concepute încît se confundă ușor între ele. Particularitatea cea mai interesantă

	litere arsacide	litere sasanide	litere pehlevice de pe manuscrise
			(h, ḥ, a, ā)
b			(b)
g			(g)
d			(d)
h			
w			(v, ū, ō)
z			(z)
ḥ			
ṭ			
y			(y, i, ī, ē)
k			(k)
l			
m			(m)
n			(n, l, r, c)
s			(s)
c	"	"	
p			(p, f)
ṣ			(č, ǰ)
q			
r			(r, l)
š			(š)
t			(t)

Fig. 130. Alfabetul pehlevic (arsacid, sasanid şi de pe manuscrise).

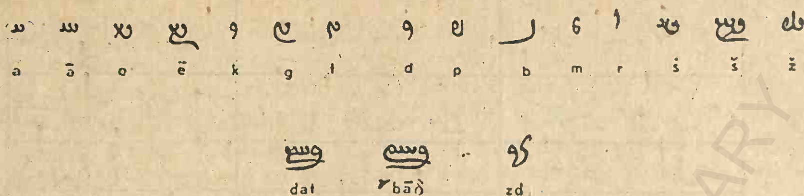

Fig. 131. Litere avestice (zendice).

a scrierii e că păstrează caractere ideografice: vechi cuvinte armeice, notate în alfabetul pehlevic, erau citite de parţi nu în forma lor scriptică, ci în traducere directă; parţii citeau astfel nu literele, ci ideea. De pildă, cuvîntul arameic care se scria MLK (rege) era citit *şah* (rege în persană). De asemenea cuvîntul persan *pes* (înainte) se scria în pehlevica arsacidă QDMTH iar în pehlevica sasanidă L'YNY, cuvinte care în arameică aveau sensuri echivalente. Acest obicei de a citi ideografic, deşi aveau la dispoziţie o scriere alfabetică, este o ultimă influenţă a cuneiformelor akkadiene care se mai foloseau încă, la epoca aceea, de Seleucizi în Babilon.

Alfabetul pehlevic, dispărut de mult din uz, a fost descifrat în mare parte de Silvestre de Sacy în 1793. Haug, care a învăţat pehlevica la Bombay, i-a continuat cu mult succes opera.

Alfabetul avestic (sau zendic). Cînd dinastia Sasanizilor s-a prăbuşit în anul 651 e.n. sub loviturile califului musulman Omar, Persia a fost islamizată. Scrierea arabă a fost adoptată pentru noua limbă literară, persana, bine pătrunsă de cuvinte arabe, aşa cum e şi astăzi. Scrierea pehlevică n-a mai fost folosită decît de puţinii mandeişti (adoratori ai lui Zoroastru) rămaşi după islamizare şi de parsiii fugiţi în India ca să scape de asuprirea cuceritorului intolerant. Primii, rămaşi în Persia, au fost numiţi de arabi *ghebri*, adică necredincioşi (de la persanul *gabr*, necredincios, derivat din arabul *kafir*). Ei îşi zic însă *Behdîn* (drept-credincioşi) ori *zerduşti* (zoroastrieni). Ceilalţi, fugiţi în India, s-au stabilit pe coasta Malabar, în jurul oraşului Bombay. Ei şi-au păstrat în nume amintirea ţării de baştină: parsi înseamnă persan. Atît unii, cît şi alţii au păstrat tradiţia credinţei lor în cartea numită *Zend* de parţi şi *Avesta* de parsii; ea conţinea ideea dualistă a legendarului profet Zaratustra, după care lumea este o luptă între principiul luminii (Ahura-Mazda = Ormuz) şi al întunericului (Angra-Mainiu = Ahriman). Omul trebuie să ajute în cursul vieţii lui pe Ormuz. De la numele acestei doctrine vine şi numele scrierii avestice (sau zendice)

derivată din pehlevică. Alfabetul pehlevic revizuit, îmbunătăţit în *ductus* şi îmbogăţit în consoane, conţine *matres lectionis* care notează acum toate vocalele, atît pe cele scurte cît şi pe cele lungi. Numărul total al semnelor e 43, dintre care 12 pentru vocale şi 31 pentru consoane. Ligaturile, dispărute aproape cu totul, lasă nealterată forma literelor. Direcţia se păstrează de la dreapta la stînga.

Alfabetul avestic, dispărut din uz ca şi cel pehlevic, a fost descifrat de un tînăr francez, Anquetil-Duperron, catre a învăţat limba parsică în 1755 şi a tradus cu aproximaţie *Avesta* în 1771. Eugen Burnouf a fost cel care a dat o traducere ştiinţifică textelor avestice.

Scrierea sogdiană. Între fluviile Amu Daria şi Sîr Daria (vechile Oxus şi Iaxartes) a existat la începutul erei noastre un mic stat independent, Sogdiana, care se întindea peste teritoriile actualelor Republici Sovietice Socialiste Tadjică şi Uzbecă. Limba sogdienilor, de origine iraniană, s-a răspîndit în toată Asia centrală pînă la cucerirea mongolă (secolul al XIII-lea e.n.). Scrierea lor, o variantă arameică, are trei forme cunoscute azi: sogdienii creştini au folosit un alfabet estranghelo îmbogăţit cu semne noi consonantice şi notînd sporadic vocalele; sogdienii manihei (adepţii lui Mani sau Manes) au ales o variantă a alfabetului arameic numit din această cauză manihean; iar sogdienii budişti au folosit scrierea sogdiană propriu-zisă, păstrată pe stofe şi pe pergamente pînă în zilele noastre. Sogdiana propriu-zisă apare în două tipuri: vechi şi recent. Cele mai vechi texte sogdiene datează din secolul I e.n. Tipul vechi al scrierii e foarte apropiat de alfabetul arameic; cel recent e mai evoluat şi, în consecinţă, mai depărtat de forma arameică. Ligaturile, rare la tipul vechi, sînt permanente la tipul recent. Cuvintele sînt despărţite prin spaţii albe. Ca şi în pehlevică, există cîteva ideograme arameice.

În 1932—1933 un grup de cercetători sovietici au găsit printre ruinele unei cetăţi de pe muntele Mug, la est de Samarkand, peste 80 de documente în sogdiană, arabă şi chineză. Ele datează din secolul al VIII-lea e.n. şi sînt scrise jumătate pe piele, un sfert pe hîrtie, iar restul pe bastoane de lemn cu lungime între 10 cm şi 1,32 m. Sînt scrieri adresate regelui şi documente comerciale.

Scrierea maniheană. În jurul anului 200 e.n. protestul social împotriva orînduirii stabilite de Sasanizi îmbracă la Babilon o haină religioasă. Profetul Mani, împrumutînd concepte zoroastrice şi creştine, alcătuieşte o doctrină cu caracter antistatal şi anticlerical, avînd la bază dualismul. După el, lumea este arena luptei între un principiu luminos şi altul întunecat, iar omul trebuie să sprijine prin felul său de viaţă principiul luminos din fiinţa sa şi din lumea înconjurătoare. Cînd a ieşit la iveală că maniheismul este îndreptat împotriva asupririi sasanide, împo-

	ʾ		š
	β		č, ǰ
	γ, x		r
	(l) δ, θ		m
	f, p, b	, final	n
	k, g		γ̇
, final	t, d		ẇ
	s		h
, final	z, ž		ʿ (ʿayin)

	ʾ		š
	β		č, ǰ
	γ, x		r
	(l) δ, θ		m
	f, p, b	fin.	n
	k, g		γ̇
, fin.	t, d		w
	s		h
fin. fin.	z ž		

Fig. 132. Alfabetul sogdian (vechi și recent).
(După Février, *Histoire de l'écriture*, pag. 300, 301).

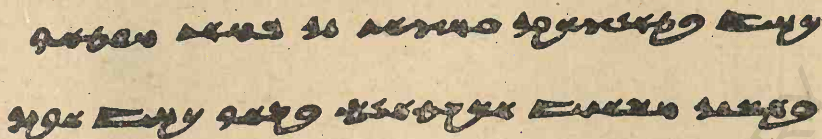

Fig. 133. Două rînduri dintr-un manuscris sogdian (literele capitale reprezintă cuvinte semitice folosite ideografic).

Transcriere:	Traducere:
w'tωγ'γβ yz Šγω ywkSy'tp ← HNZK YZP'HNZK w'rp my't rk' hn'rγ YZr'p	(Regina) îi vorbi astfel: Bucură-te stăpînul meu regal, Căci am căzut grea: într-adevăr

(După Cohen, *La grande invention de l'écriture III*, planşa 43)

triva statului, Sasanizii au început o prigoană crîncenă împotriva maniheilor și l-au executat pe Mani. Discipolii lui, fugind de persecuţie, s-au răspîndit în toate direcţiile, în ţări de diferite limbi și cu diferite scrieri. De aceea maniheismul s-a propagat în pehlevică, în sogdiană, apoi în grecește, latinește, siriană și arabă, în coptă, în chineză, în turcă și în uigură. Numele de maniheană a rămas însă numai pentru scrierea textelor găsite în Sin-tzian, pe teritoriul Republicii Populare Chineze, la Turfan și în Babilonia la Nippur. Paleografii sînt de acord că scrierea e de tip arameic; unii însă cred că derivă din estranghelo, alţii din palmireană.

Scrierea horezmiană. La apus de Sogdiana luase fiinţă, încă din secolul al II-lea î.e.n., micul stat Horezm. Astăzi există o regiune cu același nume în Republica Sovietică Socialistă Uzbecă. Horezmul era alcătuit din cîteva „cetăţi" formate din case masive apărate de un zid comun. Exploratorul Horezmului, arheologul sovietic S. P. Tolstov, numește городище o astfel de așezare primitivă. El a găsit ruine ale acestor așezări la Djambas-kala și Bazar-kala pe teritoriul Republicii Sovietice Socialiste Turkmene. Monedele și obiectele de argint descoperite printre dărîmături poartă inscripţii de origine arameică, încă nedescifrate. În secolul al III-lea capitala Horezmului se afla la Toprak-kala, unde s-au descoperit multe monumente de artă, monede și inscripţii horezmiene. Arhiva găsită aici e alcătuită din 116 documente scrise pe lemn și piele.

Scrierea paleoturcă (runele siberiene). Înainte de sosirea lor în Asia Mică, în vremea cînd locuiau în Altai, turcii au avut o frumoasă epocă de înflorire. În cursul acestei scurte epoci ei au folosit o scriere derivată din pehlevica arsacidă. Inscripţiile cele mai de seamă, datînd din secolul al VII-lea e.n., figurează pe stele găsite pe cursul superior al fluviului Ienisei, în Siberia, pe teritoriul Republicii Populare Mongole în valea rîului Orhon și în R. P. Chineză la Turfan.

	b
	ğ
	d
	h
	v
	z
	ž
	ḥ
	ṭ
	y
	k
	ḫ
	L
	ḷ
	m
	n
	s
	c
	p
	f
	č
	ğ
	q
	r
	ṣ
	t

Fig. 134. Alfabetul manihean.

(După Février, *Histoire de l'écriture*, pag. 306).

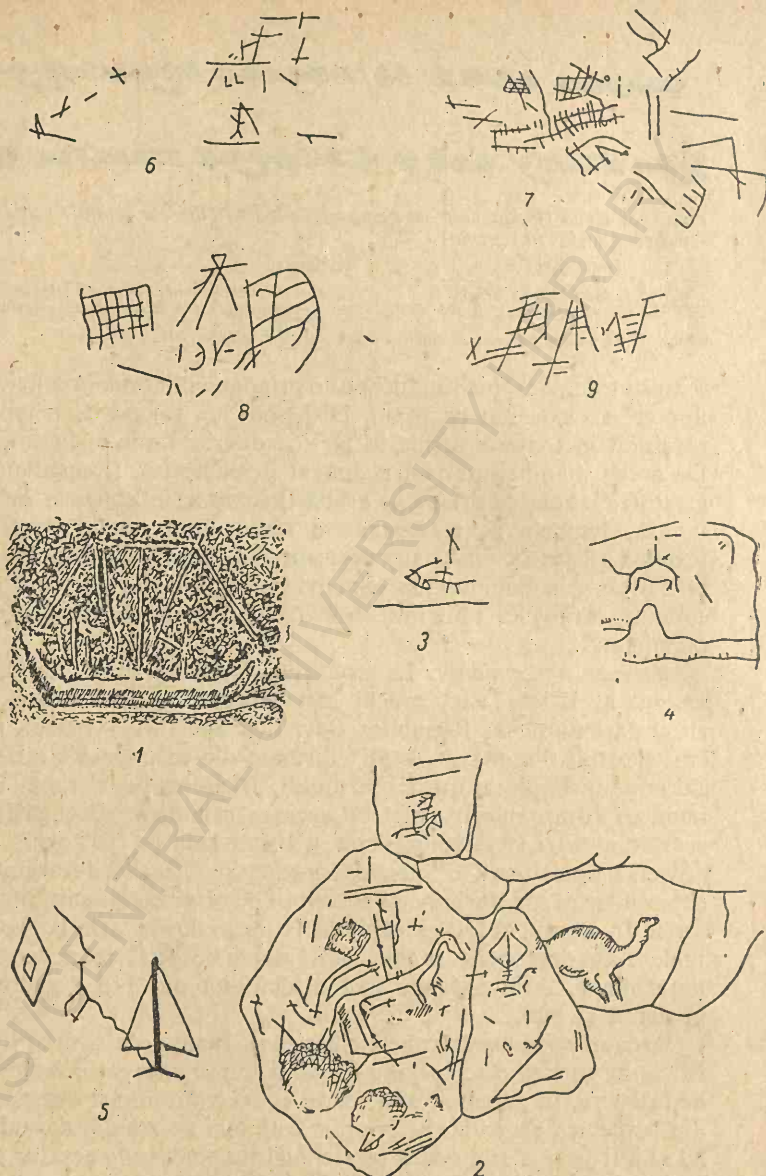

Fig. 135. Semne ale protohorezmienilor găsite de Tolstov la Beştiubé şi Kara-Tiubé (est de Turfan).

Fig. 136. Diferite semne ale horezmienilor găsite (a) pe hîrburi și (b) pe cărămizi la Djambas-kala.
(După T o l s t o v, *Po sledam drevnehorezmiiskoi țivilizații*, fig. 23 și 24).

În Occident scrierea se mai cheamă siberiană, iar literelor li se mai zice rune siberiene; li s-au spus rune fiindcă parte din inscripții fiind găsite în Siberia au fost asemuite, înainte de a fi descifrate, cu runele scandinave. Descoperirea lor se datorește unui tînăr naturalist din Danzig (Gdansk), numit Daniel Gottlieb Messerschmidt care a călătorit prin Siberia între anii 1720 și 1727, în vremea lui Petru cel Mare. El a publicat descoperirea sa în „Analele Academiei" din Petersburg. Curiozitatea acestor inscripții o constituie faptul că ele figurau pe stîlpi uriași de piatră, înfipți vertical în pămînt și aliniați aidoma menhirelor din Bretania (Franța). Existența stîlpilor arată întinderea extraordinară a acestui cult al falusului și unitatea de concepție a oamenilor care îl adoptaseră. Astfel de stîlpi cu inscripții au fost descoperiți și mai tîrziu, pe vremea împărătesei Caterina a II-a. Cînd savantul danez V. Thomsen a găsit cheia inscripțiilor s-a văzut că ele sînt scrise nu în rune, ci în litere paleoturce. Diringer le numește rune *Kök Türki* (ale turcilor celești, numele pe care și-l dădeau turcii din Orhon).

Direcția scrierii variază: s-au găsit texte scrise orizontal de la dreapta la stînga, dar și de la stînga la dreapta, de asemenea în bustrofedon: altele sînt scrise în coloane verticale înșiruite de la dreapta la stînga, ori de la stînga la dreapta.

Alfabetul, adaptat limbii turce, are treizeci de litere din care patru sînt vocale. Un semn vocalic (ö/ü) este specific limbii turce. Cuvintele sînt despărțite prin două puncte (:). Gramatica turcă face o distincție esențială între consoane, după vocalele învecinate acestora, lucru care apare și în scrierea paleoturcă.

Spre sfîrșitul secolului al VIII-lea, adică după ce s-a folosit mai puțin de 200 de ani, alfabetul paleoturc a fost înlocuit cu cel uigur.

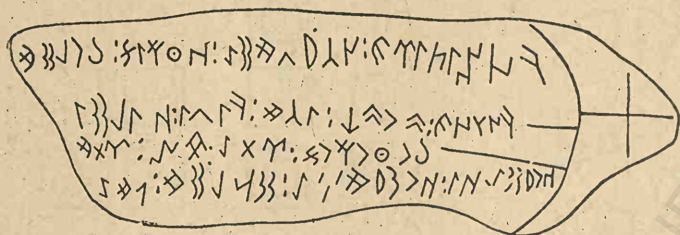

Fig. 137. Inscripție paleo-turcă găsită în bazinul superior al fluviului Ienisei, în munții Barliq. Textul e precedat de o marcă tribală numită tamga.

Transcrierea primului rînd: Traducerea :

MDLOB: ZISGNQ: ADMŞYČU GRITINÖK ← (Eu) Köni Tirig (Drept trăitorul) la trei ani mi-am pierdut tatăl

(După Cohen, *La grande invention de l'écriture*, III, planşa 44).

Scrierea uigurilor. Prin secolul al VIII-lea e.n. în oaza din valea Turfan (Sin-tzian, R.P. Chineză) se găsea centrul unei populaţii de limbă turcă numită uigură. Veniţi acolo din Altai, uigurii primesc civilizaţia iraniană şi adoptă scrierea sogdienilor, în formă puţin modificată. În imperiul mongol al lui Gingis-han (mort în 1227), scrierea capătă caracter oficial, dar îşi pierde importanţa după ce mongolii găsesc un *ductus* propriu. S-au găsit la Istanbul documente datînd din secolele al XIV-lea şi al XV-lea scrise în uigură. Se pare că după secolul al XV-lea scrierea aceasta s-a folosit din ce în ce mai rar, pînă cînd a dispărut cu totul din uz la începutul secolului nostru. Limba modernă uigură se scrie în caractere arabe.

Se cunosc două feluri de documente uigure: manuscrisele găsite în regiunea Turfan, cu o scriere veche, şi operele literare din secolul al XV-lea, dintre care cea mai veche e aşa-numita Kudatku Bilik, datînd din 1440, cu o scriere mai nouă. Cercetătorul maghiar B. Csongor a publicat un studiu asupra unor glose chineze, în scriere uigură, datate între secolele al IX-lea şi al XVII-lea e.n.

În lucrarea sa, Csongor arată că a existat o scriere alfabetică (uigură) pentru limba chineză într-o epocă foarte timpurie, lucru interesant, fiindcă se ştie că nici astăzi chinezii nu au adoptat întru totul o scriere alfabetică.

Scrierea pecinegilor. Paleoturca a dat naştere unei mlădiţe occidentale: scrierea pecinegilor, cunoscută şi sub numele de *runele maghiare* ori scrierea paleomaghiară. Urme ale acestei scrieri s-au găsit pe teritorul ţării noastre şi la Istanbul.

formele literelor la Orhon	formele literelor pe Ienisei	corespondenţa literelor în alfabetul latin
		a, ā
		b_1
		ng
		d_1
		g_1
		g_2
		o, u
		s_2
		k_1
		t_1
		nd, nt
		i, y
		j_2
		j_1
		j nazalizat
		ö, ü
		k_4
		k_5
		L_1

formele literelor la Orhon	formele literelor pe Ienisei	corespondenţa în alfabetul latin
		L_2
		m
		n_1
		n_2
		z
		$š_2$
		p
		b_2
		s_1
		k_2
		k_3
		r_1
		r_2
		$š_1$
		č
		nč
		t_2
		d_2
		Lt, Ld

Fig. 138. Alfabetul paleo-turc (runele siberiene).

Corespondența semnelor în alfabetul latin	inițiale	medii	finale
a, ä			
ı, ï			
o, ö, u, ü			
q			
k, ç			
y, i			
r			
l			
t			
d			
č			
s, ş			
z, ž			
n			
b, p			
v			
w			
m			
?			

Fig. 139. Alfabetul uigur.

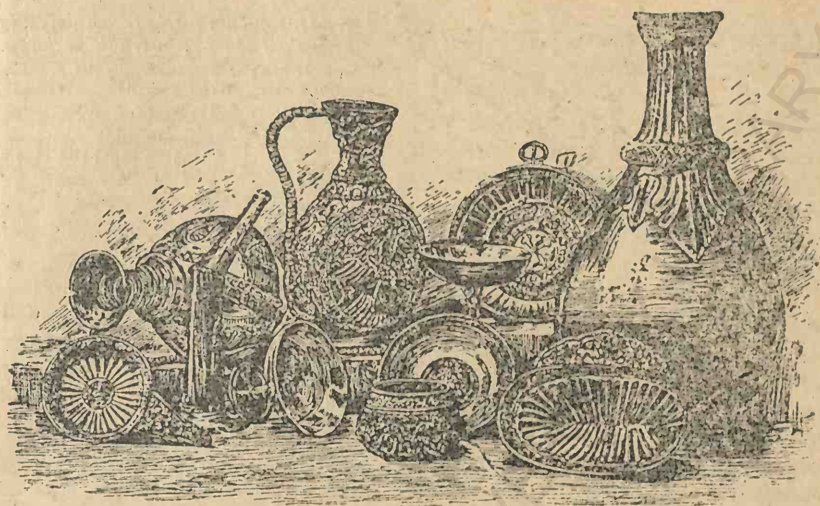

Fig. 140. Parte din tezaurul de la Sîn Nicolaul Mare.
(După Nemeth, *Die Inschriften des Schatzes von Nagy Szent Miklos*, frontispiciu).

Cele mai vechi inscripţii cu această scriere se află pe unele vase de aur descoperite la Sîn Nicolaul Mare (Nagy Szent Miklos), capitala raionului cu acelaşi nume din regiunea Banat. Tezaurul, cunoscut în trecut şi sub numele de „comoara lui Atila“, a fost descoperit în 1799 de ţăranul Nera Voinea care săpa o groapă în curtea sa; trecînd prin diferite mîini negustoreşti, el a ajuns la Kunsthistorisches Museum din Viena unde se află şi azi. Tezaurul, datînd din secolul al IX-lea e.n., e alăcătuit din douăzeci şi trei de vase de aur masiv în diferite forme şi stiluri, cu trei feluri de inscripţii. Pe unele figurează litere greceşti, aproape şterse, notînd o formulă bisericească în limba greacă. Pe alt vas, aceleaşi litere greceşti, însă clare, notează cuvinte turceşti vechi. Mai precis, pe acest vas figurează nota meşterilor pecinegi care l-au făurit: „Jupan Buila a terminat vasul; jupan Butaul a potrivit acest vas de băut ca să se poată agăţa“ (îi pusese o toartă). În fine alte vase, şi cele mai multe, poartă inscripţii în limba şi în scrierea pecinegă.

Aceeaşi scriere apare pe un răboj-calendar din 1500 despre a cărui existenţă se pomeneşte într-o lucrare tipărită în 1598 la Leiden (Leyda) în Olanda, intitulată *Rudimenta prisce Hunnorum lingue brevibus questionibus et responsionibus*, în care autorul ei, J. Thelegdi, înfăţişează

17—3079

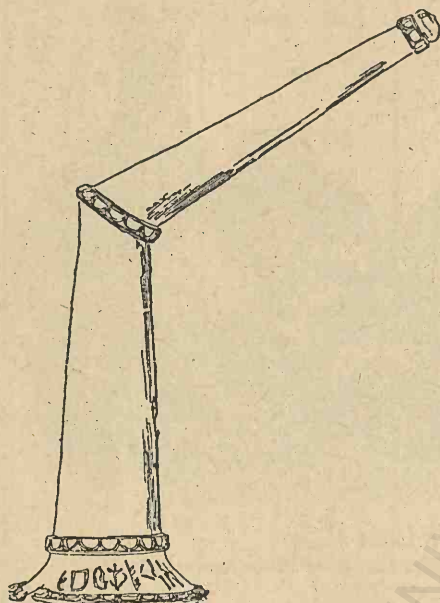

Fig. 141. Unul din vasele tezaurului de la Sîn Nicolaul Mare cu inscripție pecinegă.
(După N e m e t h, *Die Inschriften des Schatzes von Nagy Szent Miklos* pag. 43).

Transcriere:	Traducere
⟵ Q J AC MRUT	Turum icajaq Cornul de băut al lui Turum

scrierea hunilor. Literele folosite de huni sînt însă aceleași cu ale inscripțiilor pecinege și secuiești. Originalul răbojului-calendar nu mai există, dar a rămas o copie. De asemenea a dispărut o inscripție datînd din anul 1501 care se afla în biserica din Sîn Mihai, raionul Ciuc. Tot astfel nu mai există o inscripție pe care un sol trimis la Istanbul și reținut acolo de sultanul Selim I, a scris-o în 1515 pe o piatră de pe zidul interior al grajdului legației. Mai tîrziu, grajdul a ars, dar inscripția fusese copiată de alt sol, înainte de incendiu.

În original există azi trei mici inscripții cu aceeași scriere: prima în biserica gotică din Mugeni, sat aflat la 10 km sud-vest de Odorhei, a doua pe o cărămidă din biserica Dirjiu, aflată la sud de Mugeni, iar a treia pe tavanul de lemn al bisericii din Inlăceni la 20 km nord-vest de Odorhei.

Aceste litere pecinege sînt în număr de 32. Șapte din ele sînt vocale. Scrierea merge de la dreapta la stînga, numai în inscripția de la Istanbul merge de la stînga spre dreapta. Nu totdeauna se notează vocalele, mai ales vocala e. Asemănarea cu scrierea paleoturcă este evidentă. Sînt cîteva semne asemănătoare cu literele grecești și două cu literele glagolitice

Limba pecinegilor, de origine turcă, e foarte apropiată de a cumanilor, cunoscuţi şi sub numele de caraiţi, evrei netalmudici, ceea ce ar explica, într-o oarecare măsură, aspectul semitic al scrierii. În fine, mai există o ipoteză după care runele maghiare ar fi de origine brahmană; presupunerea aceasta se întemeiază de asemenea pe caracterul semitic comun scrierii brahmane şi paleomaghiare.

Scrierea mongolă. Cînd marele cuceritor mongol, Gingis-han, se afla în apogeul puterii, s-a gîndit — după cum se gîndesc mai toţi cei care prosperă — că ceea ce îi lipsea pentru încununarea gloriei sale era nemurirea. Drept care a chemat la cortul său, împodobit cu cele mai scumpe covoare ale timpului, un preot chinez despre care se dusese vestea că avea un panaceu universal, elixirul vieţii.

Preotul, pe nume Kieu-Ciang-ciuen, a venit în anul 1219 la Gingis-han, însă nu ştim dacă a acceptat să-i dea o picătură din preţioasa lui licoare; s-ar părea că nu, fiindcă azi Gingis-han e mort; în schimb a lăsat un jurnal de călătorie în care a scris, printre altele, despre scrierea mongolilor. Kieu-Ciang-ciuen arăta că pe vremea lui Gingis-han documentele administraţiei mongole erau incrustate pe tăbliţe de lemn, dar nu arăta ce scriere se folosea. Cel mai vechi monument de limbă mongolă, aşa-numita „piatră a lui Gingis-han", care datează din anul 1226 e.n. şi se păstrează în Muzeul asiatic din Leningrad, este scris în alfabetul uigur. Se mai cunosc două scrisori, de asemenea în limbă mongolă şi scriere uigură, datînd din aceeaşi epocă, trimise de hanii mongoli regelui francez Filip cel Frumos, ca şi amprenta unui sigiliu pus pe o scrisoare adresată papii Inocenţiu al IV-lea în 1246 de Guiuk-han. Cînd a început expansiunea budistă, preoţii acestei religii au simţit nevoia de a traduce literatura lor în limba mongolă; ei au adaptat

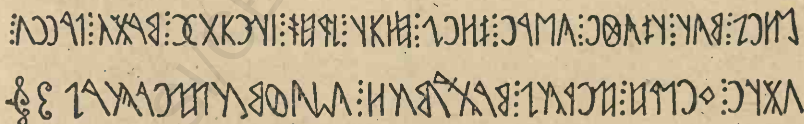

Fig. 142. Inscripţie din biserica Sîn Mihai.

După Nemeth, *Die Inschriften des Schatzes von Nagy Szent Miklos*, pag 66).

Transcriere	Traducere
URN(A)K SZŰL(É) T(E)TIL	S-a scris aceasta în anul 1501
FOGVÁN IRN(A)K (E)Z(E)RŐTSZÁZ(E)GY	de la naşterea Domnului;
(E)SZT(E)NDŐBE; MATY(A)S, JÁNOS,	Matei, Ion
(E)STYÁN KOVÁCS CSINÁLT(A)K;	Ştefan făurarul au făcut-o;
MÁTYÁS 1 (E)ST(E)R, G(E)RG(E)LY	meşterul Matei,
M(E)ST(E)RCSINÁLTÁK	meşterul Grigore au făcut-o.

în acest scop alfabetul uigur limbii mongole dîndu-i cîteva caractere noi, proprii limbii în care traducerau, modificînd în același timp și *ductus*-ul. După legende, acest lucru se pare că l-ar fi făcut panditul Sa-skya, între anii 1245 și 1252. După cîțiva ani, în 1269, un nepot al lui Sa-skya, pe nume P'ags-pa (în limba mongolă = sfînt), a elaborat la cererea lui Kubilai-han un alfabet nou, inspirîndu-se din scrierea silabică tibetană. Acest nou alfabet se cheamă scrierea *p'ags-pa* ori *scrierea pătrată*. La răspîndirea și îmbunătățirea ei a contribuit în mare măsură învățatul Lodoi Jalkan. În mongolă numele scrierii e *kebtege dörbeljin* (scriere orizontală pătrată). În această scriere nu se cunosc decît cîteva formule mistice și alfabetul. Se știe că ea a fost folosită în China pînă la apusul dinastiei mongole, adică pînă la 1368. Cu ajutorul ei se nota limba mongolă, dar în același timp transcria fonetic și limba chineză. În Mongolia însă *p'ags-pa* a dăinuit pînă spre sfîrșitul secolului al XVI-lea cu o variantă numită *sojombo* care a circulat în secolul al XVII-lea. Încă de la începutul secolului al XVIII-lea scrierea p'ags-pa a fost dublată de așa-numita scriere *galik*. Cuvîntul *galik* derivă din compusul sanscrit *ha-lekha* în care *ha* este numele primei litere a silabarului nagari, *lekha* însemnînd *scriere*. Scrierea galik era destul de complicată, avînd aproape 100 de semne, și a fost folosită numai pentru transcrierea textelor sanscrite. În alfabetul galik ordinea literelor corespunde silabarului indian; unele semne sînt împrumutate din silabarul tibetan; în sfîrșit, sînt păstrate unele consoane străine, de origine semită ori iraniană, care arată originea îndepărtată a semnelor. Cu timpul, alfabetul galik a fost simplificat; a apărut astfel scrierea mongolă propriu-zisă.

Scrierea mongolă propriu-zisă curge ca și înaintașele ei de sus în jos, pe coloane verticale care se înșiră de la stînga la dreapta. Ea a

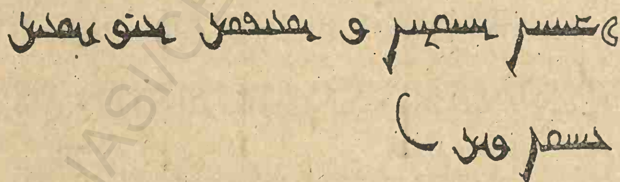

Fig. 143. Scriere mongolă.

Transcriere	Traducere
rîndul 1: ciaγan-aγulan-u ündürinu qoyar	rîndul 1: înălțimea lui Ciagan-agulan (Muntele alb) este de două
rîndul 2: jaγun bär—ă	rîndul 2: sute de li

(După C o h e n, *La grande invention de l'écriture*, III, planșa 47).

fost folosită de locuitorii Republicii Populare Mongole pînă în anul 1941. Începînd din acest an s-a adoptat alfabetul rusesc.

Cercetătorul mongol Rincen, membru în Comitetul Științific al Republicii Populare Mongole, atrage atenția asupra variantei p'ags-pa din secolul al XVII-lea, numită sojombo.

Varianta sojombo, scrie Rincen, se datorește învățatului Ondür-gegen. Călugărul Lubsang-damba-darja de la mănăstirea Erdenițu pe Orhon a scris o scurtă istorie a alfabetului sojombo din care aflăm că Ondür-gegen a compus acest alfabet în anul Tigrului-de-foc (1686). Alt învățat mongol, Siribazar, care a trăit în secolul al XVIII-lea, scrie că Ondür-gegen a avut intenția să alcătuiască în așa fel scrierea sojombo încît ea să poată reda sunetele din trei limbi: mongolă, tibetană și sanscrită. Din această cauză alfabetul sojombo e foarte bogat în semne silabice și consonantice: el numără 90 de astfel de semne. În scriere, aceste semne se înșiră pe linie orizontală, de la stînga la dreapta, ca în scrierea latină.

Pe sigiliile din perioada 1911—1919 aceleași semne apar în ordine verticală.

Inscripții în sojombo apar pe portalul marelui templu din fosta Urga, actualul Ulan-Bator-Hoto, orașul Eroilor Roșii, capitala Republicii Populare Mongole; de asemenea la tipografia mănăstirii Dzun-kuren, o lamaserie din Ulan-Bator, existau matrițe cu semne sojombo.

Scrierea kalmukă. Poporul kalmuk, așezat pe Volga inferioară, a folosit încă din 1648 o scriere proprie, derivată din cea mongolă, de care nu se deosebește mult.

Scrierea manciuriană. Deveniți independenți în 1599, manciurienii s-au constituit atunci într-un stat cu administrație și politică proprie. Ei au adoptat pentru nevoile limbii lor, de origine tungusă, alfabetul mongol, foarte puțin schimbat. Alfabetul manciurian are douăzeci și nouă de litere dintre care șase sînt vocale. În afară de cele douăzeci și trei de consoane, manciurienii mai foloseau încă opt consoane adiționale pentru a nota cuvintele chineze. Azi manciurienii folosesc scrierea chineză.

DERIVATELE ALFABETULUI ARAMEIC ÎN ASIA DE SUD ȘI DE SUD-EST. Originea scrierilor indiene nu este bine cunoscută. Civilizația de la Mohenjo-Daro și Harrapa, înfloritoare în mileniul al III-lea î.e.n., a dispărut fără să lase urme în India. După cum s-a arătat mai sus, caractere asemănătoare în *ductus* celor de la Mohenjo-Daro și Harrapa s-au găsit tocmai în Insula Paștelui, adică la antipod. În India nu mai apar alte forme de scriere decît abia în secolul al III-lea î.e.n., adică

pupă invazia lui Alexandru Macedon. Unul din urmașii lui Ciandragupta, conducătorul victorios al răscoalei antimacedonene, pe nume Așoka (273—236 î.e.n.) rege în Maurya, ajunge să stăpînească întreaga Indie, cu excepţia extremităţii sudice a peninsulei. Din timpul lui au rămas primele monumente de scriere indiană, așa-numitele scrieri *brahmi* și *carosti* (sau *carostri*). Scrierea brahmi a ajuns pînă în Turkestanul chinez și a fost folosită acolo la notarea a două limbi: toharica și cotaneza. Scrierea carosti a fost folosită în vechiul stat Bactriana, din Asia centrală, pînă în secolul al VII-lea e.n.

În India, scrierea brahmi a luat diverse forme regionale, între care cea mai răspîndită este forma *nagari*, caracterizată printr-o liniuţă orizontală așezată în partea de sus a fiecărui semn; în scris, capetele acestei liniuțe se unesc între ele, astfel încît semnele scrierii apar așezate dedesubtul unei linii care se întinde deasupra fiecărui cuvînt.

În sudul peninsulei, brahmi a luat forma tamilă (tamulă) care a generat scrierea cursivă *vatteluttu*. În nord, scrierea indiană a dat naștere scrierii tibetane.

În est ea a fost adoptată de birmani, ciami, anamiţi, cambodgeni, siamezi, laoţieni, tai.

Mai departe, în sud-est ea a dat ramuri în Djawa (Java), Bali, Sumatra (*batac*), Sulawesi (*bugi*), Filipine și poate în Taivan.

Dacă formele grafice ale acestor scrieri diferă cu cît ne depărtăm de India, în schimb ele au un caracter comun: toate sînt scrieri silabice. Nu credem că recrudescența silabismului, într-o epocă de expansiune a alfabetismului consonantic, este o manifestare de decadentism, de întoarcere la un vechi principiu de mult depășit; ci, din contră, o pildă de felul în care mintea omenească, în căutare de forme perfecționate de scriere, a tatonat într-o direcţie și în alta. Am văzut că scrierea semită era și este consonantică: fiecare semn consonantic se pronunţă însă însoţit de o vocală. Cititorul semit înţelegea destul de ușor o astfel de scriere, fiindcă din consoane și context putea să-și dea seama despre ce era vorba. Pentru cititorul străin, ușurinţa aceasta nu exista. Cu acest cititor străin se întîmpla desigur ceea ce se întîmplă cu noi astăzi cînd încercăm să descifrăm textul cursiv fenician reprodus la pag. 231. Știm care sînt consoanele, știm că e vorba de un nume, însă nu-l putem citi, fiindcă nu-l putem vocaliza.

Dîndu-și seama de acest lucru și dorind să înlăture această dificultate, învățații care au pus bazele scrierii silabice indiene au căutat să scrie și vocala alături de consoană, alcătuind astfel semne silabice. A fost nevoie de apariția unei concepții cu totul noi, lucru care s-a petrecut în cu totul altă parte a lumii — în Elada — pentru ca ideea transcrierii

Fig. 144. Scriere brahmi. Parte din inscripția de la Rumindei din timpul regelui Așoka.

Transcrierea rîndului al doilea:	Traducere:
ATTANA AGACCA MAHIYTE HIDA BUDDHE JATE SAKYAMUNI TI	El însuşi a venit să se închine, fiindcă aici s-a născut Buda, Sakiamuni.

vocalei să fie reluată și formulată în chipul simplu și limpede cunoscut nouă azi.

Scrierile silabice indiene fiind derivate, după cum e probabil, din arameică, le includem în capitolul derivatelor acesteia.

Scrierea brahmi. Numită astfel de savanţii europeni, fiindcă savanții băștinași nu i-au dat vreun nume, scrierea brahmi pare a fi cea mai veche din India. S-ar putea ca ea să fi existat chiar înainte de Așoka. Cei mai mulţi cercetători cred că ea derivă din feniciană ori arameică, însă caracterul ei silabic și unele forme în *ductus* indică influenţa unei scrieri anterioare, locale, ideografice ori ideografico-silabice. Nu este exclus ca scrierea brahmi să fie urmașa mult modificată a scrierii descoperite la Mohenjo-Daro, însă nici un argument științific nu îngăduie pînă azi susținerea unei astfel de păreri — deși mulţi cercetători au făcut-o, bazîndu-se pe supoziţii.

vocale inițiale	consoane		
a	ha	ṭha	ba
i	kha	ḍa	bha
u	ga	ḍha	ma
e	gha	ṇa	ya
	ṅa	ta	ra
	ča	tha	la
	čha	da	ya
	ǰa	dha	sa
	ǰha	na	ha
	ña	pa	
	ṭa	pha	

notarea vocalelor

kā (ka)	ti (ta)	tī (ta)	tu (ta)
sû (sa)	dhe (D dha)	ro (ra)	vaṃ (va)

Fig. 145. Silabarul brahmi.

Scrierea brahmi, care nota limba sanscrită, limba literară și religioasă a vechii Indii, apare pe numeroasele monumente gravate în timpul domniei lui Așoka, numit și Piyadasi, ca și pe o monedă din Eran. Direcția scrierii este de la stînga la dreapta pe monumente, de la dreapta la stînga pe monedă. Unele semne consonantice semite sînt mult schimbate. Pentru consoanele proprii, inexistente la semiți, scrierea brahmi creează semne noi. Vocalele sînt notate foarte exact însă într-un sistem complicat. Silabarul brahmi are treizeci și două de semne silabice, patru vocale și un semn special pentru nazalizarea unei vocale finale (anusvara, m). Acesta apare sub forma unui punct care se așază deasupra și în dreapta vocalei.

Fiecare semn silabic este alcătuit dintr-o consoană împreună cu vocala a. Pentru silabele formate dintr-o consoană și altă vocală decît a, se folosește un mic apendice așezat cîteodată deasupra, altcori dedesubtul semnului de bază. De exemplu *sa* se scrie 𑀲 iar *su* se scrie 𑀲𑀼 ; *ta* se scrie 𑀢 iar *ti* se scrie 𑀢𑀺 , după cum *tī* se scrie 𑀢𑀻 . Fiecare vocală lungă are un apendice diferit.

Dificultatea apare atunci cînd silaba are o consoană suplimentară, care trebuie scrisă și ea, de exemplu t în silaba *tpa*. În acest caz se adaugă semnul *ta* 𑀢 la semnul *pa* 𑀧 : 𑀢𑁆𑀧.

Scrierea brahmi a dat ramuri deosebit de numeroase în toată India, în Asia Centrală, în Asia sud-estică și în Insulinda. Foarte multe popoare ariene au adoptat-o, modificînd-o în *ductus*, dar păstrînd nealterat principiul silabic, oricît de greoi a fost el.

Scrierea carosti (carostri). În partea de nord vest a Indiei, dominată odinioară de Perși, a apărut scrierea carosti, numită altădată indo-bactriană iar azi din ce în ce mai des arameo-indiană din cauza puternicei influențe arameice. Numele *carosti* are o etimologie neclară. După unii cuvîntul ar însemna „buză de măgar" după alții ar fi numele sanscrit al orașului Kașgar („măgar-cămilă"); după alții — poate cei mai ingenioși în materie de interpretare — cuvîntul ar însemna „scriere pe piele de măgar".

Originea arameică a scrierii este neîndoielnică. Literele curg de la dreapta la stînga. Cele mai vechi texte datează din timpul lui Așoka (Piyadasi), adică din secolul al III-lea î.e.n. În secolul al VII-lea e.n. scrierea carosti a dispărut fără să lase urme.

vocale	consoane					consoană vocală	ligaturi
a	ka	ja	na	pa	ra	ka	kra
i	kha	ña	ta	pha	la	ki	bra
u	ga	ṭa	tha	ba	va	ku	rva
e	gha	ṭha	da	bha	śa	ke	sta
o	ča	ḍa	dha	ma	ṣa	ko	etc.
aṃ	čha	ḍha	na	ya	sa	kaṃ	
					ha		

Fig. 146. Silabarul carosti.

DERIVATELE SCRIERII BRAHMI ÎN ASIA CENTRALĂ. În Asia Centrală scrierea brahmi a dat naștere la patru scrieri: kușana, agniana, kotaneza și tibetana.

Scrierile kușană și agniană, înrudite de aproape între ele, au fost întrebuințate în fostele state Kușana și Agni. Primul, situat pe teritoriul Republicii Sovietice Socialiste Tadjice de azi, dobîndise o importanță atît de mare în urma cuceririlor de teritorii indiene, încît anul urcării pe tron a celui mai de seamă rege al său, Kanișca (78—123 e.n.), a devenit anul cu care începea numărătoarea anilor în evul mediu indian.

Atît kușanii cît și agnienii țineau, din punct de vedere etnic, probabil de toharieni. Scrierile lor au fost descifrate de cercetătorii germani E. Sieg și D. Siegling, care le-au numit toharică A și toharică B. Astăzi însă numele de tohari se dă numai locuitorilor din fostul Toharsistan, regat înființat spre sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n. pe teritoriul Bactrianei devastate, adică în sudul R.S.S. Uzbece de azi. Textele kușane și agniene datează cam din secolul al IV-lea e.n.

În aceeași regiune, pe teritoriul fostului regat Kotan, s-au găsit texte budiste din secolul al VII-lea e.n. traduse din sanscrită și tibetană în *kotaneză*, limbă iraniană.

Atît scrierile kușană și agniană, cît și kotaneza sînt variante ale scrierii brahmi, adaptate limbilor locale. Semnele silabice sînt formate totdeauna dintr-o consoană împreună cu vocala a, ca în toate scrierile

indiene. În aceste scrieri se întîlnesc cîteva semne speciale care notează forme inexistente în sanscrită.

În Turkestan și Afganistan scrierea brahmi a mai dat naștere scrierilor *kapisi*, *șignan*, *bamiyan* și celei din Kașgar care însă s-au pierdut fără să lase documente.

Scrierea tibetană. Limba tibetană, deși e scrisă în caractere indiene, nu are nici o legătură cu limbile indiene, indo-europene. Înrudită cu chineza, ea aparține grupului de limbi tibeto-birmane, în care toate cuvintele sînt monosilabice. Silabarul brahmi s-a putut deci aplica ușor, cu unele modificări și adăugiri, pentru caracteristicile limbii tibetane. Cel care a făcut acest lucru a fost, după o legendă, Thon-mi Sambhota, trimisul unui rege tibetan în India (630 e.n.).

Ca în toate scrierile indiene, semnele silabice tribetane sînt formate dintr-o consoană unită cu vocala a. Pentru celelalte vocale există semne speciale care se așază fie deasupra, fie dedesubtul semnului de bază. Pentru consoanele suplimentare din cadrul unei silabe se folosește sistemul suprapunerii la semnul de bază al semnului silabic care conține consoana suplimentară. Consoanele se citesc în tibetană numai de sus în jos. Grupele de consoane, formînd astfel o silabă, se delimitează prin puncte.

Scrierea tibetană are cîteva variante, *dbu-cian*, scrierea „cu capete", folosită pentru tipărituri; *dbu-med*, scrierea „fără capete", cu forme mai simple, deci mai ușor de scris; *khyug-yig*, scrierea „care curge", în formă cursivă; *'bam yig* și *'bru ca yig*, scrieri ornamentale.

Scrierea tibetană a dat și cîteva ramuri: în Mongolia ea a dat naștere scrierii *p'ags pa*, în Nepalul oriental scrierii *limbu*, în Sikkim (principat situat în Himalaya între Napal și Bhutan) scrierii *lepșa* sau *rong*.

DERIVATELE SCRIERII BRAHMI ÎN INDIA. Există șapte tipuri principale de scriere în India de nord: gupta, siddhamatrka, nagari sau devanagari, sarada, paleobengalica, nepaleza și scrierea cu vîrfuri de săgeți.

În India de sud există patru tipuri principale: singaleza, tamila, canara și telugu.

Scrierea gupta datează din secolul al IV-lea e.n. Ea a apărut în ultimul mare stat sclavagist din India, Gupta, care la începutul secolului a V-lea e.n. ajunsese să stăpînească cea mai mare parte a Indiei de nord și care, spre sfîrșitul aceluiași secol, intră în declin. Numele scrierii și al statului vine de la dinastia Gupta, de care se leagă epoca înfloritoare a țării. Se cunosc două feluri de scrieri gupta: pe un stîlp din Allahabad și pe o stîncă din Girnar apare scrierea monumentală, iar

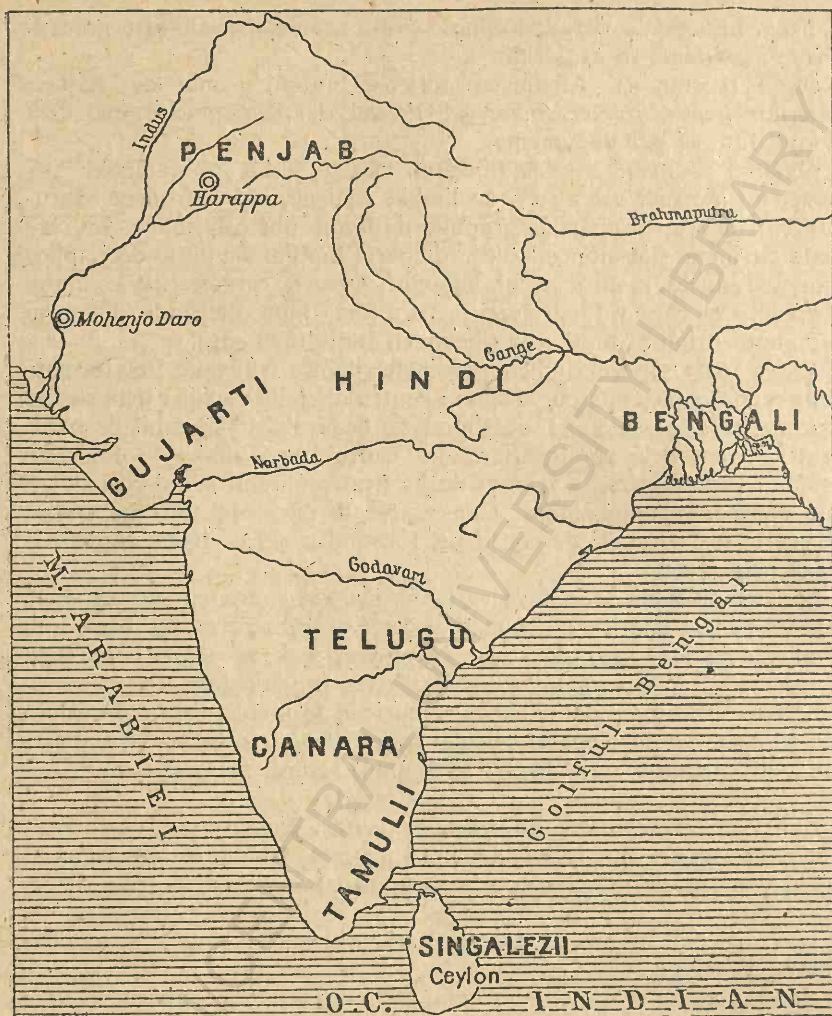

Fig. 147. Scrieri şi popoare în India.

pe manuscrisul zis al lui Bower apare scrierea cursivă. Ca semne de punctuaţie, scrierea gupta foloseşte virgulele şi virgulele duble, după importanţa pauzei pe care o marchează.

Scrierea siddhamatrka, răspîndită atît în India cît și în China și Japonia, este caracterizată prin îndoirea spre dreapta a hastelor și prin terminarea lor cu un ascuțiș. Acest ascuțiș se transformă cu timpul într-o liniuță orizontală, care va fi caracteristica literelor nagari.

Scrierea nagari ori devanagari a apărut în secolul al VIII-lea e.n. Numele nagari vine de la cuvîntul *nagara* care însemană oraș; scrierea nagari înseamnă deci scriere orășenească. Scrierea devanagari este o variantă mai tîrzie a acesteia, apărută în secolul al XIII-lea, și înseamnă „nagari divină"; e un nume dat de europeni fără un motiv valabil. Această variantă tinde să devină scrierea cursivă a întregii Indii. Cu ajutorul ei se scrie azi limba hindi, larg răspîndită în India centrală și mai puțin spre regiunile mărginașe.

Caracteristica ei este liniuța orizontală de deasupra semnului silabic, numită *matra*, care unește toate semnele silabice ale aceluiași cuvînt, dar care poate să lipsească în scrierea de mînă.

Silabarul *devanagari* conține zece vocale: a, i, u, ṛ și lṛ, (fiecare lungă și scurtă), patru diftongi: ei, ai, ou și au și treizeci și patru de consoane. În pronunțare, toate consoanele sînt însoțite de vocala a, ca de obicei.

Ligaturile se întîlnesc foarte des mai ales în grupele pluriconsonantice. Ca semne de punctuație se folosesc liniuțele verticale: | sau || sau || ||, după importanța pauzei pe care o marchează.

Scrierea nagari are cîteva variante: *balbodh* și *modi* pentru limba mahrată; *nandinagari* folosită în podișul Decan; *rajasthani, marvari mahajani*, scrieri comerciale etc.

Scrierea sarada apare în Punjabul de nord-est și în Kașmir începînd din anul 800 e.n. O variantă comercială a ei, numită *takkari*, se folosește și astăzi, în urma unei reforme din 1880. Silabarul reformat se cheamă *dogri* în Kașmir și *șameali* în Samba. *Landa* e o altă variantă a scrierii sarada, numită *banyia* în dialectul sindi. Landa a dat naștere scrierilor *multani*, folosită de multanezi și *khudawadi* folosită de sindi. Scrierea *gurmukhi* se folosește de sikii din Punjab.

Scrierea paleobengalică a apărut în secolul al XI-lea în India răsăriteană. Ea e caracterizată de prezența unor triunghiuri și bucle mici așezate la stînga semnelor silabice, fiind înaintașa scrierii bengalice de azi, aproape tot atît de răspîndite ca și devanagari.

Tipului de scriere paleobengalică aparțin scrierile *oriya, gujrati, kaithi, maithili* și *manipuri*, toate slujind notării dialectelor cu același nume.

Scrierea nepaleză este urmașa scrierii siddhamatrka; ea a apărut în secolul al XII-lea și dăinuie pînă în zilele noastre, fiind folosită în statul Nepal, situat la granița dintre India și R. P. Chineză (Tibet).

vocale inițiale		consoane + vocala a							
अ	a	क	ka	ञ	ña	न	na	श	śa
आ	ā	ख	kha	ट	ṭa	प	pa	श	śa
इ	i	ग	ga	ठ	ṭha	फ	pha	श्र	śa
ई	ī	घ	gha	ड	ḍa	ब	ba	ष	ṣa
उ	u	ङ	ṅa	ढ	ḍha	भ	bha	स	sa
ऊ	ū	च	ča	ण	ṇa	म	ma	ह	ha
ऋ	r̥	छ	čha	त	ta	य	ya	ळ	ḷa
ॠ	r̥̄	ज	ǰa	थ	tha	र	ra	ः	ḥ
ऌ	lr̥	क	ǰha	द	da	ल	la		
ॡ	lr̥̄	झ	ǰha	ध	dha	व	va		
ए	e								

cîteva consoane cu vocală alta decît a

रा	rā	के	ke
रि	ri	नं	nam
री	rī	पु	pu
रो	ro	शू	śū

Fig. 148. Silabarul devanagari.

vocale inițiale

අ	a	ඍ	ṛ			ඔ	o
ආ	ā	ඎ	ṝ			ඖ	au
ඉ	i	ඏ	ḷu			ං	ṃ
ඊ	ī	ඐ	ḷū			ඃ	ḥ
උ	u	එ	e				
ඌ	ū	ඓ	ai				

Consoane urmate de a

ක	k	ඩ	ḍ	ම	m
ඛ	kh	ඪ	ḍh	ය	y
ග	g	ණ	ṇ	ර	r
ඝ	gh	ත	t	ල	l
ඞ	ṅ	ථ	th	ව	v
ච	č	ද	d	ශ	ś
ඡ	čh	ධ	dh	ෂ	ṣ
ජ	j	න	n	ස	s
ඣ	jh	ප	p	හ	h
ඤ	ñ	ඵ	ph	ළ	ḷ
ට	ṭ	බ	b		
ඨ	ṭh	භ	bh		

consoane urmate de vocală alta decît a

ගා (ගා)	ගි (ගි)	ගී (ගී)	ගු (ගු)	ගූ (ගූ)
ga	gi	gī	gu	gū
ගෙ (ගෙ)	ගෛ (ගෛ)	ගො (ගො)	ගෞ (ගෞ)	
ge	gai	go	gau	

Fig. 149. Silabarul singalez.

Scrierea cu vîrfuri de săgeți se cheamă astfel din cauza formei cu care se termină partea superioară a hastelor folosite în semnele silabice. Ea derivă dintr-o formă a scrierii brahmi și a circulat, pînă nu de mult, în partea orientală a Indiei și în Pakistanul oriental.

Scrierea singaleză e folosită de singalezi, locuitori de neam arian ai insulei Ceylon, a căror limbă e apropiată de sanscrită, limba savantă, indo-europeană, a vechii Indii. E o scriere ornamentală, cu o vechime de circa 1500 de ani.

Scrierea tamilă ori *tamulă* e folosită de tamili, neam din sudul Indiei, care vorbesc o limbă de origine dravidiană și care locuiesc în statele indiene Cola, Cera și Pandya. Cu acestă scriere se înrudesc scrierile

vocale inițiale		consoane + a		consoane + vocală altă decît a	
அ	a	க	ka, ga	கி	ki,
இ	i	ச	ča, śa	கீ	kī, gī
ஈ	ī	ட	ṭa, ḍa	கு	ku, gu
உ	u	ற	t'a, r'a	கூ	kū, gū
ஊ	ū	த	ta, da		
எ	e	ப	pa, ba		
ஏ	ē	ங	ńa		
ஒ	o	ண	ŋa		
ஓ	ō	ன	n'a		
ஔ	au	ந	na		
		ம	ma		
		ய	ya		
		ள	ḷa		
		ழ	ḻa		
		ல	la		
		ற	ra		
		ர	ra		
		வ	va		

Fig. 150. Silabarul tamil.

grantha, *maleiyalam* și *tulu*, folosite de neamurile dravidiene cu același nume. O formă cursivă a tamilei este așa-numita *vatteluttu*, despre care s-a crezut altădată în mod greșit că deriva direct din feniciană.

Scrierile telugu (telinga) și canara sînt scrieri actuale, folosite în sudul Indiei, ale căror forme vechi apar în secolul al IV-lea e.n. pe coasta Coromandel și în Calukya. Semnele silabice ale acestor scrieri au o formă rotunjită, caracteristică atît lor cît și celorlalte scrieri din sudul Indiei, singaleza și tamila.

DERIVATELE SCRIERII BRAHMI ÎN INDOCHINA. Apariția scrierii în țările aflate la răsăritul Indiei se leagă de răspîndirea credinței budiste. Deși a apărut pe pămînt indian, budismul nu a găsit acolo teren pentru dezvoltare; castele conducătoare ale societății sclavagiste indiene găsiseră în filozofia idealistă brahmană un suport cît se poate de potrivit orientării lor de clasă. Budismul, ideologie a societății sclavagiste mai dezvoltate, propovăduia o concepție anticlericală, după care omul putea să se elibereze de suferință și singur, renunțînd la dorințe și la fapte, fără să mai aibă nevoie de preoți, intermediarii dintre oameni și zei. De aceea preoții, castă dominantă în India brahmană, respingeau doctrina budistă. Începînd din anul 700 e.n. budismul dispare cu totul în India, ca să cîștige, în schimb, teren în țările vecine: China, Birmania. Predicatorii budiști aduceau cu ei atît limba tradițională budistă, numită *pali*, cît și scrierea cu același nume, folosită în literatura religioasă. Scrierea pali, apărută mai întîi ca o derivare a scrierii brahmi în statul nordic indian Maghada, pe ruinele căruia s-a ridicat mai tîrziu Gupta, s-a răspîndit la popoarele neariene din Indochina și a ajuns să fie folosită de toate popoarele acestei peninsule, pentru fiecare limbă locală în parte.

Scrierile monă și birmană. Prima populație din estul Indiei care a primit budismul, și prin el scrierea indiană, au fost monii, locuitori ai regiunii Pegu din sudul Birmaniei de azi. Înrudiți cu hmerii, strămoșii cambodgenilor actuali, ei vorbeau o limbă apropiată de a acestora, bogată în vocale și diftongi. Pentru vocale ei aveau două feluri de pronunțări, corespunzătoare termenilor întrebuințați azi de noi pentru vocale închise și deschise. Consonantele erau și ele împărțite în două serii, iar vocalele aveau un sunet închis ori deschis, după cum însoțeau o consoană din prima ori din a doua serie.

În secolul al XI-lea, birmanii au cucerit țara monilor și au luat în captivitate pe cărturarii și literații moni, care învățară pe birmani legile credinței budiste și în același timp scrierea pali. Scrierea birmană este deci scrierea monă adaptată cu mici transformări limbii birmane. Ea are trei forme:

Fig. 151. Harta Asiei de sud-est.

1) *kyok ca*, scrierea pe pietre, deci scriere monumentală;

2) *pali pătrată*, folosită în literatura budistă, cu care s-au scris cărțile budiste și

3) *ca lum*, scriere cursivă pe foi de palmier.

Scrierea pali pătrată are un aspect îngrijit prin faptul că a fost întrebuințată pentru manuscrise de lux; semnele ei erau pictate cu lac negru, în caractere mari, pe un fond de asemenea lăcuit, însă în altă culoare, de obicei galben.

Vocalele nazalizate sînt însoțite de un simbol (^{0}) care se așază deasupra vocalei; același simbol se folosește și pentru a arăta nazalizarea unei consoane.

က	ခ	ဂ	ဃ	င	စ	ဆ	ဇ
ka	kha	ga	gha	na	ča	čha	ja

152. Silabe birmane.

Scrierea hmer (khmer). Hmerii, vechii locuitori ai Cambodgiei au, fost puternic influenţaţi de civilizaţia indiană. Totuşi filiaţia exactă a scrierii lor nu s-a putut stabili încă. Silabarul hmer apare în inscripţii datînd din secolul al VI-lea. Forma elegantă şi simetrică a semnelor arată însă că scrierea acestora avea la epoca aceea o tradiţie destul de lungă, despre care încă nu se ştie nimic.

Se cunosc două forme ale scrierii hmer:

1) *aksar mul*, folosită cu precădere în operele literare şi religioase de limbă pali şi

2) *aksar cirien*, folosită pentru notarea limbii hmere.

Limba hmeră, făcînd parte din familia de limbi malaiezo-polineziene, se deosebeşte de limbile indiene de tip arian prin aceea că îi lipsesc anumite consoane, existente în sanscrită, avînd în schimb altele, inexistente în sanscrită; de asemenea are foarte multe vocale, diftongi şi triftongi. Adaptarea scrierii pali s-a făcut deci ţinînd seamă de aceste considerente. Astfel, în scrierea hmer există împărţirea vocalelor în cele două categorii de pronunţie: închise şi deschise. De asemenea semnele silabice sînt de două feluri, după consoana care intră în componenţa lor şi care nu se leagă decît de vocalele uneia din cele două serii. În acest fel semnul vocalic, care este acelaşi pentru vocala închisă şi deschisă, se pronunţă închis ori deschis după consoana de care este legat.

Scrierea curge de la stînga la dreapta. Semnele au în partea lor superioară o liniuţă frîntă numită de cambodgeni „păr", corespunzătoare semnului *matra* din nagari. Semnele vocalice se aşază deasupra acestei linii şi sînt însoţite de un mic semn (◇) în cazul vocalelor pure; acelaşi semn se foloseşte şi pentru a indica nazalizarea unei consoane.

SCRIERILE TAI. Taii, popor venit în Indochina din Tibet ori din Yunnan, au, ca şi chinezii, o limbă monosilabică, în care cuvintele se deosebesc după tonul cu care sînt rostite. Din grupul etnic şi lingvistic cunoscut sub numele de tai fac parte: siamezii, taii, şanii şi laoţienii. *Scrierea siameză*, derivată din pali, datează de pe timpul regelui siamez Rama Kamhen care, într-o inscripţie de pe o stelă din anul 1283, arată că el a elaborat scrierea şi a pus-o în uz. Scrierea nu are semne pentru

ka

kha

ga

gha

ṅa

ca

cha

ja

jha

Fig. 153. *Silabe cambodgene.*

Fig. 154. Alfabetul lui Rama Kamhen (anul 1283 e.n.).

vocalele închise şi deschise, nici pentru silabele consonantice care se leagă cu unele sau cu altele din aceste vocale; în schimb ea are semne suplimentare pentru sunetele care lipsesc în pali. Scrierea are de asemenea semne speciale pentru cele patru tonuri ale limbii. În silabele policonsonantice, consoanele suplimentare se aşază unele după altele, şi nu deasupra ori dedesubtul semnului de bază, ca în scrierile indiene. *Scrierea tailor* este o formă foarte modificată a scrierii pali. O ramură a tailor, phu-taii, scriu pe verticală, asemenea chinezilor. *Scrierea şan*

(sau *lu*) e folosită de poporul cu acelaşi nume care locuieşte în regiunea de graniţă dintre Birmania, R.P. Chineză şi Laos. Se cunosc două forme ale scrierii şan: una occidentală, folosită de şanii din Birmania, asemănătoare scrierii birmane, şi alta orientală, folosită de şanii din Laos, mai evoluată faţă de modelul ei.

Laosul cunoaşte două feluri diferite de scrieri:

1) *scrierea laoţiană cursivă modernă* derivată din scrierea siameză şi

2) *scrierea laoţiană de tip şan*, apărută în secolul al XVI-lea, cu trei forme asemănătoare: *tham*, rezervată textelor religioase; *lii*, folosită în nordul ţării atît pentru textele religioase, cît şi laice; şi *yuon*, folosită în sudul ţării, de asemenea pentru orice fel de texte.

Pe locul unde se află astăzi Anamul, în Vietnamul de sud, exista la începutul erei noastre un mare stat sclavagist numit Tiampa (ori Ceampa). Înaintea sosirii anamiţilor, populaţia din Tiampa, tiamii, avea o scriere de tip indian, folosită pentru prima dată (după cîte ştim astăzi) într-o inscripţie din secolul al III-lea e.n. Manuscrisele cu această scriere sînt rare. Scrierea tiam are mai multe variante: *akhar srah* ori scrierea dreaptă, *akhar tapuk* ori scrierea tipografică, *akhar garmin* ori scrierea picioarelor de păianjen, *akhar yok* ori scrierea secretă, *akhar atu'ol* sau scrierea prescurtată, *akhar rik* sau scrierea sfîntă.

Astăzi toate aceste popoare folosesc alfabetul latin.

*Fig. 155. Literele laoţiene moderne. Semnul * indică poziţia consoanei.*
(După Février, *Histoire de l'écriture*, pag. 367).

DERIVATELE SCRIERII BRAHMI ÎN INSULINDA. Insulinda nu este numai grupul de insule care alcătuiesc Indonezia de azi, ci întreg arhipelagul numit Malaiez, ori Indian de est, ori Australasia.

Scrierea brahmi în forma pali (adică în forma care circulă în peninsula Indochina) a pătruns în aceste insule ale Pacificului

Fig. 156. Sigiliul lui Singamangaradja.

După Cohen, *La grande invention de l'écriture*, III, planşa 51). În mijloc se vede inscripţia batacă, în dialectul toba, ale cărei semne se citesc de la stînga la dreapta. Pe margine, aceeaşi inscripţie în caractere arabe.

Transcrierea inscripţiei batace:	Traducere:
ahu sa- -sap tuwa- -n si s(i)nga- -mangaradja tija- -n baga- -ra	Este sigiliul meu, Tuwan Si Singamangaradja din Bakara

În toba „sigiliu" se spune *masap*, nu *sasap* ca în text. Se crede că este o eroare a artistului. Singamangaradja vine de la sanscritul *simha* (leu) şi *maharaja* (maharajah). Bakara e o localitate din insula Wetar, la nord de Timor.

prin sudul Indochinei, de unde a trecut mai întîi în Sumatra (Sumatera).

Pe teritoriul insulei Sumatra (Sumatera) se folosesc mai multe silabare de tip indian, dar totodată și alfabetul arab.

Este cunoscut astfel uriașul sigiliu al lui Singamangaradja de la Tarutung, în Sumatra (Sumatera) de nord, cu o inscripţie în scrierea indigenă, numită batacă, și în arabă. Singamangaradja murise în 1907 într-o luptă cu colonialiștii olandezi, iar monumentul a fost ridicat în 1951 după ce Indonezia și-a căpătat independenţa.

Semnele batace au o atît de mare simplitate încît e greu să se vadă înrudirea cu pali. Caracteristica acestei scrieri constă în felul în care se rezolvă problema consoanei suplimentare în silabele policonsonantice: semnul silabic în care vocala se suprimă e însoţit de o liniuţă orizontală care indică acest lucru.

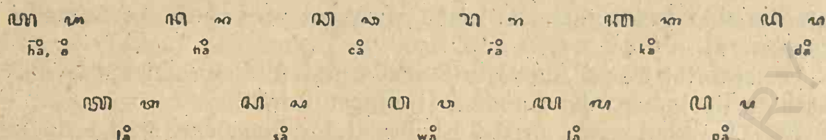
În insula Djawa (Java), vechea limbă religioasă și literară, *kawi*, este ea însăși foarte bogată în cuvinte sanscrite. Cele mai vechi texte în kawi datează din secolele al IX-lea și al X-lea e.n. Scrierea se cheamă *Aksara Buddha*, ceea ce înseamnă „alfabetul lui Buda“ și arată, o dată mai mult, rolul budismului în propagarea scrierii pali. Scrierea djavaneză actuală e derivată din kawi cu împrumuturi din alfabetul arab. Cu ajutorul ei se scriu și limbile vorbite în insulele Sonda, Madura și Bali.

Cititorul cunoaște poate acel cîntec indonezian răspîndit în lumea întreagă a cărui melodie languroasă evocă atît de puternic căldura soarelui ecuatorial, moleșeala după-amiezelor luminoase, parfumurile pătrunzătoare orientale, palmierii foșnitori și briza blîndă a mării. În traducere, cuvintele cîntecului ar fi:

„Cînd te-am cunoscut
În insula Sonda
Buzele-mi erau negre de betel...
Pe frunza de palmier
Cu care mă răcoream molatic
Citeai semnul iubirii.“

Acest semn al iubirii era, fără îndoială, un semn silabic pali, care arăta că stăpîna cu buze parfumate a frunzei de palmier era o preoteasă a dragostei.

În insulele Sulavesi (Celebes), pe coasta lor septentrională, populaţia de pescari și marinari care trăiește acolo vorbește în *bugi*, limbă malaiezo-polineziană. Scrierea bugi este o variantă mult modificată a scrierii pali. Fiecare din cele douăzeci și două de consoane ale alfabetului se leagă,

Fila 157. Cîteva semne ale silabarului djawanez.
(După M. C o h e n, *La grande invention de l'écriture*, I, pag. 180).

ca în toate scrierile indiene, cu vocala a, formînd astfel un semn silabic. Semne auxiliare arată schimbarea acestei vocale după cerinţele pronunţării.

În Filipine, populaţia malaieză foloseşte silabarele *tagala* şi *bisaya*, derivate de asemenea din pali, avînd însă semne ajutătoare şi pentru alte vocale decît a.

Am ajuns astfel la graniţa răsăriteană a pămînturilor unde s-a adoptat scrierea arameică ori derivatele ei. Am văzut astfel că scrierea consonantică semită a luat o formă silabică o dată ce a ajuns în India şi Tibet. Departe de a găsi formula notării vocalice, scrierea pare că a adoptat o concepţie învechită în această parte a lumii, formă care de fapt nu este decît una din multele strădanii ale oamenilor pe calea găsirii unui sistem cît mai bun de transmitere şi fixare grafică a gîndului. Scrierea semită s-a propagat şi în sud — şi în capitolul următor se va arăta felul cum a evoluat ea în această parte a lumii; se va vedea cu acest prilej dacă grupul popoarelor sud-semitice au reuşit să separe şi să noteze vocala.

Fig. 158. Cîteva semne silabice bugi.
(După M. C o h e n, *La grande invention de l'écriture*, I, pag. 180).

ALFABETELE CONSONANTICE SUD-SEMITICE. Se cunosc multe inscripţii în piatră, pe plăcuţe de bronz ori pe monede, scrise în diferite limbi semitice din care n-au mai rămas decît cîteva dialecte vorbite de populaţii foarte restrînse din Peninsula Arabică. Aceste dialecte, într-o măsură, diferite de araba actuală, au fost scrise în cursul primului mileniu înaintea erei noastre în aceeaşi scriere consonantică proprie popoarelor semitice din nordul peninsulei. Alfabetele se deosebesc destul

de puţin între ele: adesea au un *ductus* identic, în schimb folosesc un număr variabil de consoane. Ele au fost culese şi figurează azi în două lucrări de proporţii mari: *Corpus Inscriptionum Semiticarum* şi *Repertoire d'Epigraphie Semitique* publicate amîndouă de Academia de Inscripţii din Paris. Alfabetele consonantice sud-semitice se împart în două grupe: nord-arabice şi sud-arabice.

Alfabetele nord-arabice. În oazele din Hedjaz şi Nedjed (Arabia centrală) şi mai în nord, la Safa, s-au găsit numeroase inscripţii incrustate pe ziduri de locuinţe vechi şi ruinate. Sînt aşa-numitele grafite; cuvîntul e de origine italiană *(graffiti)* şi cu el se desemnează astăzi toate varietăţile de inscripţii de pe ziduri.

Fig. 159. Harta Arabiei cu locurile de răspîndire ale alfabetelor sud-semitice.

Grafitele din Hedjaz, Nedjed și Safa cuprind inscripții care se pot clasa în patru alfabete: dedanit, litianic, tamudean și safaitic.

Limba notată de alfabetul litianic este foarte apropiată de araba actuală; limbile celorlalte trei scrieri nu se mai vorbesc azi.

Cronologia textelor este însă foarte discutată. Unii epigrafiști socotesc că cel mai vechi alfabet consonantic din această grupă e cel tamudean și că ar data din anul 1000 î.e.n. Alți epigrafiști socotesc însă că el nu datează decît din secolul al V-lea î.e.n. și că mai vechi ar fi alfabetul dedanit care ar fi apărut în secolul al VI-lea î.e.n., în timp ce alfabetele litianic și safaitic ar fi cu un veac mai recente.

Alfabetele sud-arabice sînt în număr de șase: sabean, minean, himiarit, qatabanit, hadramautic și ausanit. Numele acestor alfabete este același cu al populațiilor care le-au folosit, populații de agricultori, negustori și războinici. Numele sabeenilor și al alfabetului folosit de ei provine de la cel al celebrei regine din Saba despre care legenda spune că, auzind de înțelepciunea regelui Solomon, fiul lui David și al Batșebei, s-a dus la el și „a stat înaintea lui", însoțită fiind de un ales și numeros alai, cu mirodenii, aur și pietre scumpe.

Himiariții sînt descendenții unei puternice familii de războinici care a încercat să distrugă puterea regilor din Saba. Alfabetul lor este în foarte mare măsură asemănător cu al sabeenilor. Hadramauții sînt cei ce produceau în Arabia mirul iar qatabaniții tămîia. Mineenii (Me'unim) mai sînt cunoscuți și sub numele de maoniți.

Scrierile acestor popoare nu se deosebesc prea mult între ele. Toate alfabetele lor au douăzeci și nouă de consoane. Numărul acesta ridicat de consoane se explică prin faptul că în dialectele sub-arabice au existat sunete pe care nu le foloseau cei din nord. Scrierea curgea în general de la dreapta la stînga,

Fig. 160. Alfabetul sabean.

Fig. 161. Text tamudean.

2

(După Février, *Histoire de l'écriture*, pag. 286).
Se citeşte de sus în jos şi de la stînga la dreapta:

Transcriere	Traducere
şirul 1: ??	şirul 1:
ZN Z'B ZD ‖ MḤB 'BN BRG	Acest a ameninţat (?) pe Zaid, prietenul lui Ayban (?) Barig (?)
şirul 2:	şirul 2:
ZN NŞM 'ŞQT DTM	Aceasta este Naşum. Ea iubeşte pe Du-Taym

Asupra cuvintelor cu semne de întrebare epigrafiştii nu sînt de acord.

însă şi de la stînga la dreapta (la qatabaniţi). S-au găsit şi cîteva texte în bustrofedon. Cele mai vechi texte par să dateze din secolul al VIII-lea î.e.n.

Se crede că alfabetele sud-arabice au dat naştere celor din nord, însă teza aceasta nu e admisă de toţi paleografii.

Aportul adus de scrierile sud-arabice la evoluţia alfabetului are o mică importanţă: cele şapte semne suplimentare sud-arabice (faţă de cele 22 feniciene) arată că arabii din sud au izbutit să diferenţieze aceste şapte sunete consonantice în limba lor şi să le dea semne aparte.

Totuşi n-au dat semne aparte şi vocalelor. Acest fapt, şi altele asemănătoare, arată cît de greu a fost să se despartă vocala de consoană, atîta vreme cît consoana şi vocala se pronunţau împreună. Ceea ce ni se pare nouă atît de simplu, diferenţierea între vocală şi consoană, a fost în realitate o grea piatră de încercare pentru înaintaşii noştri pe tărîmul scrierii.

Nici derivatele scrierilor sud-semitice nu sînt din acest punct de vedere mai evoluate: alfabetul arab actual respinge cu neînduplecare notarea vocalelor, iar scrierea etiopeană suferă acelaşi fenomen curios ca şi scrierea indiană: se întoarce la silabism.

DERIVATELE SCRIERILOR SUD-SEMITICE. Alfabetul consonantic arab actual. Deși alfabetul arab actual a apărut pe un teritoriu unde s-au dezvoltat scrierile sud-semitice, mulți paleografi socotesc că el derivă din scrierea nord-semită nabateană. Acest lucru nu poate fi dovedit însă în mod științific, deoarece influențele reciproce în regiunea arabă, străbătute de caravanieri în toate direcțiile, au fost mai accentuate poate decît în orice altă parte a lumii. S-au găsit multe inscripții preislamice, adică dinaintea lui Muhammad, avînd o scriere asemănătoare cu cea nabateană, despre care s-a spus că ar fi arabă; de fapt, textele care pot fi considerate ca fiind scrise într-adevăr în alfabetul arab apar abia în primul secol după hegiră, adică după anul 622 e.n., data fugii lui Muhammad la Medina. Printre acestea se pot cita: inscripția din moscheea Omar de la Ierusalim, cîteva borne miliare, piatra funerară a lui Abd el Rahman, două sau trei exemplare ale Coranului scrise pe pergament, cîteva monede cu legende în arabă.

Datorită materialului pe care s-a scris (pergament, metal ori piatră), scrierea arabă apărută în această epocă are două forme: una este colțuroasă și rigidă, scrierea monumentală, cealaltă suplă și unduioasă, scrierea cursivă. Prima poartă numele de *cufică*, denumire care vine de la cetatea Kufa de pe Eufrat, fundată în 638 e.n. Kufa a fost cel mai însemnat centru islamic pînă la ridicarea Bagdadului.

Scrierea cufică a fost folosită timp de 500 de ani în trei variante: cufica ornamentală, cufica împletită și cufica înflorată (numită și carmatică), după felul arabescurilor și al ligaturilor complicate care le caracterizau pe fiecare și le făceau greu de citit.

Scrierea cursivă, de pe manuscrise, poartă numele de *neshi* ori *nesh*; ea a atins un înalt nivel de perfecționare prin secolul al XII-lea și a dat naștere scrierilor arabe moderne. Scrierea cufică a generat, la rîndul ei, scrierile magrebine, adică arabe occidentale, din Magreb (apus), de pe teritoriul cuprins între Libia, Maroc și Spania.

Un exemplu splendid de scriere magrebină îl avem pe zidurile palatului Alhambra clădit de califii mauri în Granada (Spania). Aspectul greoi al exteriorului clădirii face ca vizitatorul să rămînă uimit, cînd pătrunde în palat, văzînd grația neasemuită a arabescurilor de pe pereți, create din litere magrebiene, pictate în cele mai variate culori.

Spre deosebire de scrierile magrebiene, cele din răsărit se numesc mașrachine (de la *Mașrak* = răsărit).

Scrierea mașrachină are pentru români o importanță deosebită, fiindcă multe documente privitoare la istoria noastră au fost scrise de turci în această scriere. Cu acest fel de litere, călugărul Antim Ivi-

reanu tipăreşte la Snagov în 1701 un liturghier grecesc şi arăbesc din care un exemplar se află în colecţia de manuscrise a Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România Tot acolo se află şi o frumoasă Psaltire arabă, tipărită la Alep în 1706 cu stema lui Constantin Brîncoveanu.

Dacă strădaniile de a nota cît mai exact sunetele limbii lor nu au reuşit pe deplin, în schimb arabii au izbutit să creeze litere cu forme elegante, armonioase, ornamentale. Năzuinţa în această direcţie a făcut ca fiecare literă să aibă un anumit *ductus* cînd e iniţială şi altul cînd e mediană, finală sau izolată. Din această cauză multe litere au aspect asemănător. Pentru diferenţierea lor a trebuit să se recurgă la ajutorul punctelor diacritice, aşezate deasupra ori dedesubtul semnului de bază. Astfel b se scrie ب , t se scrie ت , *t* (interdental) se scrie ث , u se scrie ں şi aşa mai departe. Datorită punctelor şi formelor unduioase ale literelor, scrierea arabă apare mai degrabă ca un motiv decorativ. Aspectul ei devine şi mai încîntător pentru ochi datorită culorilor folosite pentru vocale. Dintre toate acestea, scrierea nu notează decît trei: a, i şi u, cu ajutorul a trei *matres lectionis*, consoanele ', y şi w (folosite şi ele destul de rar). În manuscrisele vechi se foloseau aşa-numitele puncte vocale: un punct aşezat deasupra semnului de bază reprezenta pe ă (a scurt), dedesubtul lui pe i, alături pe u; două puncte reprezentau grupul *un* *(tanwin)*. Pentru ca punctele diacritice să nu corespundă cu punctele-vocale, primele se scriau cu cerneală neagră, celelalte cu cerneală roşie. Literele propriu-zise se scriau cu altă culoare, iar arabescurile care le însoţeau, cu alta. Aspectul vizual era astfel deosebit de plăcut.

Dar pînă şi folosirea punctelor-vocale era privită de arabi cu ochi răi. Se povesteşte că un calif, Abd Allah ibn Tahir din Korasan, a primit în anul 844 e.n. o scrisoare frumos caligrafiată, colorată în felul descris mai sus şi prevăzută din belşug cu puncte-vocale, pentru ca sensul să apară cît mai lămurit. La vederea ei, califul a exclamat: „Ce capodoperă ar fi fost, dacă n-ar fi avut toate grăunţele astea de coriandru cu care a împestriţat-o!". Grăunţele de coriandru erau punctele vocale. Înaltul personaj socotea punctarea cu vocale ca o impoliteţe, crezînd că trimiţătorul punea astfel la îndoială cunoştinţele lui în materie de scriere şi citire.

Pentru a uşura scrierea s-a recurs la înlocuirea punctelor-vocale cu semne minuscule, folosite şi azi: ʹ pentru ă (a scurt), ˏ pentru î (i scurt), ʾ pentru ŭ (u scurt), ٌ pentru *un* *(tanwin)* etc. Repetarea unei consoane *(sadda)* se notează cu ّ. Absenţa oricărei vocale se notează cu semnul *jazm*: ⁰.

După ocuparea Spaniei de către mahomedani, alfabetul magrebin de tipul kirvan a dat naştere alfabetului andaluz ori cordoban (corduan). O varietate a acestuia, alfabetul fezan, s-a folosit în Fezz. În secolul al XIII-lea cînd islamismul a cucerit centrul Africii, a apărut la Tombouctou alfabetul sudanez. La Tombouctou, întemeiat în 1213, exista un celebru centru cultural islamic al Magrebului.

În Iran, după cucerirea acestuia de către mahomedani, alfabetul *neshi* a înlocuit scrierea pehlevică şi a dat naştere alfabetului *ta'lik* (adică suspendat), scriere ornamentală care curge oblic de la dreapta la stînga. La Tebriz a apărut în secolul al XIV-lea alfabetul *nesta'lik*, un hibrid între ta'lik şi neshi.

Turcii au folosit în trecut cîteva variante ale alfabetului arab de clasa maşrachină, din care mai importante erau două: *divānî*, scriere de cancelarie (*divan* = consiliul demnitarilor, prezidat de capul statului), folosită mai ales pentru tratate diplomatice — şi *rik'a*, folosită pînă în 1928 ca scriere administrativă şi obştească.

Scrierea divānî are un *ductus* energic, aproape sobru; literele se înşiră pe orizontală, de la dreapta la stînga, însă către sfîrşitul rîndului poziţia lor se schimbă: ele nu se mai scriu vertical, ci oblic, cîteodată chiar orizontal; rîndul, de asemenea, nu mai este orizontal, ci oblic, tinzînd către susul paginii. Se pare că scrierea aceasta era folosită numai pentru documentele de mare însemnătate ale cancelariei padişahului; de aceea uzul ei era interzis huttat-ilor (condeierilor) obişnuiţi, oricît de puţini erau ei.

Printre documentele turceşti din ţara noastră întîlnim deseori o variantă a scrierii divānî, numită *dīvān-ğelisi.* Înscrisurile adresate de sultani domnitori lor noştri erau caligrafiate în această scriere în care cuvintele stau oblic unele peste altele.

Scrierea rik'a apare sporadic în documentele turceşti de la noi. Ea a fost folosită de particulari şi de funcţionarii mărunţi pentru corespondenţă şi acte de mică importanţă. Fiind însă foarte simplă şi practică, uzul ei s-a răspîndit foarte mult, iar în anul 1729, cînd s-a introdus tiparul în Turcia, s-a decretat ca ea să fie folosită pentru scrierea pasajelor mai însemnate ale textelor, care trebuiau bine înţelese.

Printre celelalte tipuri de scriere maşrachină, mai sînt de amintit: *sülüs*, cu influenţă pehlevică, folosită la scrierea titlurilor, *raiḫāni*, cu terminaţiile nelegate între ele, folosită pentru textele religioase şi *muḫakkak*, evoluată din cufică, folosită la scrierea poemelor turco-arabe.

La 3 noiembrie 1928, Kemal Atattürk a introdus în Turcia alfabetul latin, care a înlocuit vechile scrieri arabe.

neshi (Avicena)				magrebin				corespondența în alfabetul latin
izolată	finală	medie	inițiale	izolată	finală	medie	inițiale	
ا	ـا	ـا	ا	ا	ـا			ʾ
ب	ـب	ـبـ	بـ	ب	ـب	ـبـ	بـ	b
ت	ـت	ـتـ	تـ	ت	ـت	ـتـ	تـ	t
ث	ـث	ـثـ	ثـ	ث	ـث	ـثـ	ثـ	ṯ
ج	ـج	ـجـ	جـ	ج			جـ	ǧ (ğ)
ح	ـح	ـحـ	حـ	ح			حـ	ḥ
خ	ـخ	ـخـ	خـ	خ			خـ	ḫ
د	ـد	ـد	د	د	ـد			d
ذ	ـذ	ـذ	ذ	ذ	ـذ			ḏ
ر	ـر	ـر	ر	ر	ـر			r
ز	ـز	ـز	ز	ز	ـز			z
س	ـس	ـسـ	سـ	س	ـس	ـسـ	سـ	s
ش	ـش	ـشـ	شـ	ش	ـش	ـشـ	شـ	š
ص	ـص	ـصـ	صـ	ص	ـص	ـصـ	صـ	ṣ
ض	ـض	ـضـ	ضـ	ض	ـض	ـضـ	ضـ	ḍ
ط	ـط	ـطـ	طـ	ط	ـط	ـطـ	طـ	ṭ
ظ	ـظ	ـظـ	ظـ	ظ	ـظ	ـظـ	ظـ	ẓ Z
ع	ـع	ـعـ	عـ	ع	ـع	ـعـ	عـ	ʿ
غ	ـغ	ـغـ	غـ	غ	ـغ	ـغـ	غـ	ġ
ف	ـف	ـفـ	فـ	ڢ	ـڢ	ـڢـ	ڢـ	f
ق	ـق	ـقـ	قـ	ڧ	ـڧ	ـڧـ	ڧـ	q (ḳ)
ك	ـك	ـكـ	كـ	ك	ـك	ـكـ	كـ	k
ل	ـل	ـلـ	لـ	ل	ـل	ـلـ	لـ	l
م	ـم	ـمـ	مـ	م	ـم	ـمـ	مـ	m
ن	ـن	ـنـ	نـ	ن	ـن	ـنـ	نـ	n
ه	ـه	ـهـ	هـ	ه	ـه	ـهـ	هـ	h
و	ـو	ـو	و	و	ـو			w
ي	ـى	ـيـ	يـ	ى	ـى	ـيـ	يـ	y

Fig. 162. Alfabetele magrebin și neshi.

Alfabetul arab mai foloseşte şi la scrierea limbii urdu, vorbită în Pakistan, atît în cel oriental cît şi în cel occidental. De asemenea el notează limba malaieză în peninsula Malaia şi limbile înrudite cu malaieza din Madagascar (Republica Malgaşă) şi din insulele Comore. Este alfabetul oficial în Afganistan, Republica Arabă Unită, Tunis şi Maroc.

Pe teritoriul Uniunii Sovietice, alfabetul arab e folosit, alături de scrierea chirilică, de populaţia mahomedană din R.S.S. Turkmenă şi Azerbaidjană. În R.P. Chineză cazacii şi cei patru milioane de uiguri din Sintzian (Turchestanul chinez) îl întrebuinţează de asemenea.

În Africa el notează limbile suahili (bantu), hausa (Sudan), kanuri (Ciad) şi peul (ori fellatas) din Sahara.

Numerele arabe au următorul *ductus*:

în maşrachină:

٠ ١ ٢ ٣ ۴ ٥ ٦ ٧ ٨ ٩ ١٠

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10.

în magrebină:

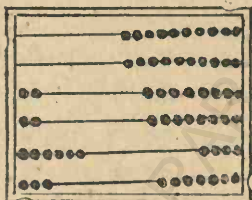
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9.

Acestea se mai numesc şi *gubari.* Ele se citesc de la stînga la dreapta; turcii le citeau invers, în sensul scrierii, adică de la dreapta la stînga. Cifrele mai mari de 1 000 se formează prin compunere ori înmulţire şi se redau prin litere: 1 000 000 se scrie *bin kere bin*, adică *o mie ori o mie.*

Oricine ştie că noi numim aceste cifre „arabe", ca să le deosebim de cele „latine". Arabii însă îşi numesc cifrele „indiene" (hindi), de bună seamă fiindcă le-au împrumutat de la ei. Într-adevăr asemănarea cu cifrele devanagari e concludentă. Istoria preluării acestor cifre de către popoarele europene nu e cunoscută. Pînă în secolul al XIII-lea se foloseau în Europa occidentală cifrele latine, în Bizanţ cele greceşti, în ţările slave cifrele chirilice. Primele cifre arabe scrise de europeni au apărut în Italia, la neguţătorii florentini, în secolul al XIII-lea; ele s-au generalizat abia în secolul al XVI-lea în Occident şi în al XIX-lea în Orient. Totuşi trebuie amintit că, sporadic, ele au fost cunoscute şi mai înainte. Astfel cifrele gubari, sub numele de *gobare*, apar într-un manuscris din anul 976 aparţinînd matematicianului Bernelinus; aceleaşi cifre, sub numele de *apex*, apar într-o carte de geometrie din secolul al XI-lea atribuită printr-o eroare gînditorului italian Boeţiu, sfetnic al lui Teodoric.

Se ştie că cel mai vechi sistem pentru notarea numerelor este *abacul*, folosit şi azi în China sub numele de *suan-pan* şi în U.R.S.S. sub numele de счёты, *sciot*. Originea lui se pierde în noaptea timpurilor. Cuvîntul însă e de provenienţă grecească, ἄβαξ (tablă), trecut la romani în

Fig. 163. Cifra 2 263 pe abac.

abacus. Aparatul se compune din mai multe linii de sîrmă, prinse într-un chenar; pe fiecare sîrmă sînt înșirate zece bile mobile, corespunzînd celor zece unități. Linia de jos corespunde unităților, a doua zecilor, a treia sutelor și așa mai departe. Folosul cel mare al abacului este că socotelile se pot face foarte ușor cu ajutorul lui, în mod ideografic. Dezavantajul lui, față de socoteala făcută pe hîrtie, e că proba operațiilor nu se mai poate face decît luînd totul de la început, fiindcă cifrele care se adună ori se scad își pierd individualitatea amestecîndu-se între ele.

Silabarul abisinian. Dacă printre derivatele nord-semitice am întîlnit învechitul principiu silabic aplicat la scrierile multor popoare din Orientul Mijlociu și Îndepărtat, printre derivatele sud-semitice ale alfabetului consonantic arameic nu găsim acest principiu decît în Etiopia, dar într-o formă atît de ingenios concepută încît putem spune, fără a exagera prea mult, că etiopienii au dat vocalismului importanța pe care într-adevăr o merită.

Cele mai vechi inscripții etiopiene datează din secolul al IV-lea e.n. din vremea regelui Ezana care a domnit la Axum, în extremul nord al Abisiniei de azi. Ezana a lăsat o inscripție bilingvă în greacă și etiopiană. Textul etiopian însă e scris în două variante: prima în caractere sud-arabice sabeene, iar a doua în caractere vechi consonantice etiopiene derivate și ele din cele sabeene.

Alte texte, care datează probabil tot din timpul regelui Ezana, conțin o nouă scriere silabică în limba oficială a regatului Axum: *ge'ez.* Era o limbă de origine semitică, înrudită cu dialecte sud-arabice, care a dispărut ca limbă vorbită o dată cu căderea Axumului, păstrîndu-se însă ca limbă savantă.

Silabarul în care se nota ge'ez a ajuns acum să noteze noua limbă oficială, amharica, un dialect al limbii ge'ez, cît și alte dialecte de circulație mai restrînsă, ca tigrina, vorbită în Eritreea, galla etc.

Silabarul etiopian are șapte categorii de semne silabice, fiecare categorie fiind compusă din douăzeci și șase de consoane însoțite de o vocală

ሀ ha	ሁ hū	ሂ hī	ሃ hā	ሄ hē	ህ hə	ሆ hō
ለ la	ሉ lū	ሊ lī	ላ lā	ሌ lē	ል lə	ሎ lō
ሐ ha	ሑ hū	ሒ hī	ሓ hā	ሔ hē	ሕ hə	ሖ hō
መ ma	ሙ mū	ሚ mī	ማ mā	ሜ mē	ም mə	ሞ mō
ሠ sa	ሡ sū	ሢ sī	ሣ sā	ሤ sē	ሥ sə	ሦ sō
ረ ra	ሩ rū	ሪ rī	ራ rā	ሬ rē	ር rə	ሮ rō
ሰ sa	ሱ sū	ሲ sī	ሳ sā	ሴ sē	ስ sə	ሶ sō
ቀ ka	ቁ kū	ቂ kī	ቃ kā	ቄ kē	ቅ kə	ቆ kō
በ ḇa	ቡ bū	ቢ bī	ባ bā	ቤ bē	ብ bə	ቦ bō
ተ ta	ቱ tū	ቲ tī	ታ tā	ቴ tē	ት tə	ቶ tō
ኀ ha	ኁ hū	ኂ hī	ኃ hā	ኄ hē	ኅ hə	ኆ hō
ነ na	ኑ nū	ኒ nī	ና nā	ኔ nē	ን nə	ኖ nō
አ sa	ኡ sū	ኢ sī	ኣ sā	ኤ sē	እ sə	ኦ sō
ከ ka	ኩ kū	ኪ kī	ካ kā	ኬ kē	ክ kə	ኮ kō
ወ wa	ዉ wu	ዊ wī	ዋ wā	ዌ wē	ው wə	ዎ wō
ዐ εa	ዑ εū	ዒ εī	ዓ εā	ዔ εē	ዕ εə	ዖ εō
ዘ za	ዙ zū	ዚ zī	ዛ zā	ዜ zē	ዝ zə	ዞ zō
የ ya	ዩ yū	ዪ yī	ያ yā	ዬ yē	ይ yə	ዮ yō
ደ da	ዱ dū	ዲ dī	ዳ dā	ዴ dē	ድ də	ዶ dō
ገ ga	ጉ gū	ጊ gī	ጋ gā	ጌ gē	ግ gə	ጎ gō
ጠ ta	ጡ tū	ጢ ţī	ጣ ţā	ጤ ţē	ጥ tə	ጦ ţō
ጰ pa	ጱ pū	ጲ pī	ጳ pā	ጴ pē	ጵ pə	ጶ pō
ጸ sa	ጹ sū	ጺ ṣī	ጻ sā	ጼ sē	ጽ sə	ጾ sō
ፀ da	ፁ dū	ፂ dī	ፃ dā	ፄ dē	ፅ də	ፆ dō
ፈ fa	ፉ fū	ፊ fī	ፋ fā	ፌ fē	ፍ fə	ፎ fō
ፐ pa	ፑ pū	ፒ pī	ፓ pā	ፔ pē	ፕ pə	ፖ pō

Fig. 164. Silabarul etiopian.

În prima categorie intră semnele silabice de bază: cele douăzeci și șase de consoane însoțite de vocala a, ca în silabarele indiene. Următoarele categorii formează caracteristica silabarului: un apendice atașat semnului de bază face ca acesta, care e de fapt o consoană, să se pronunțe împreună cu altă vocală decît a. Cînd apendicele are forma unei linioare orizontale, așezată la dreapta semnului de bază, consoanele se citesc împreună cu vocala u: sînt semnele din categoria a doua. În categoria a treia intră consoanele însoțite de vocala i, iar apendicele e o liniuță așezată jos, în dreapta semnului de bază. În categoria a șasea intră consoanele cu vocala (ă), iar în a șaptea cele cu vocala o; apendicele acestor categorii au forme variate, neunitare.

Unele semne silabice etiopiene sînt biconsonantice, dar în acest caz consoana a doua este întotdeauna w.

Ca semne de punctuație, silabarul etiopian are :: pentru punct și ፣ pentru virgulă. Cuvintele se despart prin: (două puncte). Cifrele, care sînt litere grecești deformate, se așază de obicei între două liniuțe orizontale. De exemplu 3 se scrie ፫ (derivat din γ grec).

ALFABETE NESEMITE. Înainte de a trece la alfabetul grec, de proveniență feniciană, în care vocala primește pentru prima dată în istoria scrisului locul ce i se cuvine, vom cerceta pe scurt cîteva scrieri asupra originii cărora paleografii și epigrafii nu au căzut de acord. Este vorba de alfabetele consonantice din Libia (Numidia) și Peninsula Iberică. Folosirea lor, într-o formă care nu arată de unde au derivat și cum au apărut, este de natură să arunce oarecare lumină asupra existenței ipotetice a unei scrieri arhaice, dispărută astăzi, a cărei urmă se presupune că ar fi rămas în aceste scrieri, în lineanul cretan A și în scrierea protofeniciană.

Alfabetul coreean, de asemenea de origine nesemită, a apărut, după cum am mai arătat, ca o insulă în marea masă înconjurătoare a scrierilor chineză, mongolă și japoneză.

Scrierile libice (numidice). În secolul al II-lea î.e.n. s-a folosit în Africa de nord o scriere în care se notau dialectele berbere din partea locului. În Thugga s-a găsit un text bilingv, în punică și libică, în care se arăta că regele libian Micipsa a dedicat un sanctuar tatălui său mort, regele Massinissa. Documentul datează din anul 139 î.e.n. S-au mai descoperit și alte texte, cu aceeași scriere, datînd din aceeași epocă ori din timpul dominației romane, atît pe teritoriul Libiei, cît și în Cabilia (Algeria) și în insulele Canare. Forme evoluate ale aceleiași scrieri care arată trecerea spre alfabetul tuareg actual, numit *tifinag*, s-au găsit în Oran și în Sahara.

semnul libic	corespondența în alfabetul latin
⊙	b
ᒣ	g
⊏	d
‖	w
I H	z
—	ẓ
||||	ţ
N	i
⥣	k
=	L
⊔	m
|	n
⧗	s
⋊ ⧗	f
T	ç sau ş
O	r
Ш W	ş
+ X	t
||| ≡	semn pentru gutturală sau vocală
ч Y	semne neidentificate

Textele sînt mai toate gravate în piatră ori pe obiecte din material tare, ca arme, podoabe etc.

Direcția scrierii variază: în unele texte literele se înșiră de la dreapta la stînga, pe coloane verticale; în alte texte, lucru deosebit de interesant, semnele sînt așezate în coloane verticale care se citesc de jos în sus, începînd din stînga. Se pare că aceste din urmă texte, de dată incertă, sînt cele mai vechi. Nu se cunosc alte scrieri în care literele să se înșiruie în acest fel. Semnele au toate valoare numai consonantică; nu se folosesc *matres lectionis*, nici puncte-vocale.

În tifinag, (tuarega actuală), direcția scrierii e de la dreapta la stînga.

Filologul francez Hanoteau, care a studiat limba tamașegă (a berberilor imușagi), a presupus că din etimologia cuvîntului tifinag se poate deduce originea feniciană a scrierii. El a arătat că singularul cuvîntului tifinag este tafinek, în care ta este un articol hotărît feminin berber, iar „*finek*" un derivat din „fenician". *Tafinek* ar însemna deci „(litera) feniciană". Teza aceasta e însă respinsă de filologi ca fiind fantezistă.

Tuaregii folosesc în scrierea lor douăzeci și patru de consoane.

Fig. 165. Alfabetul consonantic libic vertical.

Nici forma, nici numărul lor nu pot apropia alfabetul tifinag de vreuna din scrierile studiate pînă acum.

În ziarul „Scînteia" din 8 octombrie 1963 a apărut o relatare a agenţiei Reuter după care ministrul nigerian Mouddaur Zakara, membru al unui trib tuareg, vizitînd oficial Egiptul, s-a găsit în faţa unui sarcofag vechi de 3 000 de ani şi a citit de la prima vedere textul hieroglific scris pe acest sarcofag. Întîmplarea a stîrnit uimirea arheologilor Egiptului, dar ministrul nigerian a arătat că semnele textului hieroglific se aseamănă cu cele folosite de membrii tribului său.

În prezent se cercetează în Nigeria legătura care ar putea exista între scrierea acestui trib tuareg şi hieroglifica egipteană.

Scrierile iberice. Pe teritoriul unde se află astăzi Spania şi Portugalia au fost găsite felurite monede şi alte obiecte de metal, cioburi de vase şi pietre funerare, cu inscripţii asemănătoare literelor tifinag. Textele nu sînt încă bine descifrate din cauză că limba în care sînt scrise e necunoscută. Legendele latine care însoţesc unele inscripţii de pe monede conţin nume de oraşe (Lasculta, Iptuci), ceea ce a făcut pe cercetători să caute corespondente ale acestor nume în legendele alăturate, scrise în alfabete diferite. Cercetătorii au denumit aceste alfabete: iberic şi turdetan (ori tartesian).

Alfabetul iberic apare în două forme apropiate între ele: forma septentrională şi cea meridională, după locul în care au fost găsite textele, în nordul şi în sudul peninsulei. Inscripţiile nu par a fi mai vechi de secolul al IV-lea î.e.n. şi nici mai noi de începutul acestei ere. Direcţia scrierii iberice septen-

Fig. 166. Alfabetul consonantic tifinag actual.

trionale este de la stînga la dreapta, ca în grecește, pe cînd a celei meridionale este de la dreapta la stînga, ca în feniciană.

În afara literelor propriu-zise, alfabetul iberic are trei semne silabice pentru silabele: *ca*, *du* și *ce*.

Influența culturilor feniciană și grecească în Spania, în secolele al VII-lea și al VI-lea î.e.n. îi face pe cercetători să atribuie originea literelor iberice fie fenicienilor, fie grecilor. Într-adevăr, unele semne iberice par a semăna cu unele semne feniciene, în timp ce altele pot fi asemuite cu cele grecești; lucrul acesta ar însemna că scribii iberici ar fi preluat o parte din litere de la fenicieni și altă parte de la greci. În plus multe semne iberice au un *ductus* asemănător literelor arhaice tifinag. Înseamnă aceasta că alfabetul tuaregilor se trage din cel iberic? E o întrebare la care încă nu se poate răspunde.

Alfabetul turdetan dă naștere unor probleme și mai greu de rezolvat. Semne turdetane apar pe monede găsite lîngă ruinele vechii cetăți Tartessos, în Portugalia de sud. S-a crezut deci că în regatul Tartessos era folosit alfabetul turdetan. Monedele însă nu par a fi mai vechi de veacul al II-lea î.e.n. și se știe că la epoca aceea Tartessos pierise de cîteva secole.

Alfabetul coreean. În anul 1446 (după alții 1443) s-a introdus în Coreea scrierea alfabetică *pan-cel* de către regele Sei Ciong. Față de scrierile înconjurătoare, ideogramele chineze și silabarele mongol și japonez, felul în care a fost conceput *pan-cel* stîrnește surprindere. Cele 28 de semne ale acestui alfabet se împart în 17 consoane și 11 vocale. Direcția scrierii e de sus în jos pe coloane care merg de la dreapta la stînga. Simplitatea *ductus*-ului caracterelor e de-a dreptul uimitoare.

Scribii nu foloseau literele în sensul alfabetic pe care-l înțelegem noi astăzi, ci mai degrabă într-un sens silabic. Influența vecinilor era într-adevăr puternică. În scriere fiecare consoană apare însoțită de vocala e; semnele care alcătuiesc cuvîntul, deși sînt concepute alfabetic, au astfel formă de silabe; cititorul citește deci silabic. Dacă un cuvînt începe cu o vocală, scribul așază înaintea cuvîntului un semn special care arată aceasta.

Fig. 167. Semne iberice (alfabetice și silabice).

Fig. 168. Alfabetul corean din 1446.

ㄱ	k	ㅊ	h	ㅗ	o
ㅋ	kh	ㅅ	ś	ㅏ	ā
ㆁ	ṅ	ㆆ	h	ㅜ	u
ㄷ	t	ㅎ	h	ㅓ	e
ㅌ	th	ㅇ	suport pentru vocală sau finala ng	ㅛ	yo
ㄴ	n	ㄹ	ṛ	ㅑ	yā
ㅂ	p	ㅿ	zi	ㅠ	yu
ㅍ	ph	ㆍ	a	ㅕ	ye
ㅁ	m	ㅡ	ọ		
ㅈ	ċ	ㅣ	i		

ㆍ	ă, ŭ	ㅜ	u	ㅈ	tj
ㅣ	i	ㅠ	yu	ㅊ	tčh
ㅡ	u	ㄱ	k	ㅌ	th
ㅏ	ā	ㄴ	n	ㅍ	ph
ㅑ	ya	ㄷ	t	ㅋ	kh
ㅗ	a	ㄹ	l, r	ㅇ	suport pentru vocală sau finala ng
ㅛ	yo	ㅁ	m	ㅎ	h
ㅓ	ŏ, ŭ	ㅂ	p		
ㅕ	yŏ, yŭ	ㅅ	s, d		

Fig. 169. Alfabetul corean modern.

Astăzi în Coreea se folosește vechiul alfabet, modificat și încă mai simplificat, într-o formă ceva mai apropiată de concepţia noastră alfabetică. Direcţia scrisului e acum cea latină.

Cercetătorii sînt împărţiţi în privinţa originii alfabetului coreean. Unii cred că derivă din pali, alţii din silabarul devanagari; alţii însă declară că nu văd în el o influenţă indirectă semită, fiindcă e greu de precizat dacă scrierea a fost concepută după un model oarecare: semnele sînt atît de simple încît nu prezintă vreo asemănare cu literele vreunui alfabet cunoscut azi. Profesorul german A. Eckhardt, care a trăit cîţiva ani în R.P.D. Coreeană, crede că regele Sei Ciong a compus literele uitîndu-se pe fereastra palatului său și inspirîndu-se de la formele simple ale ușilor și ferestrelor din pavilioanele vecine.

ALFABETELE PROPRIU-ZISE
(consonantice şi vocalice)

ALFABETUL GRECESC. DIVERSIFICAREA ALFABETULUI GRECESC. ALFABETUL ARMEAN. ALFABETUL GEORGIAN. ALFABETUL ALBAN. ALFABETUL COPT. ALFABETUL GOTIC AL LUI ULFILA. SCRIEREA GRECEASCĂ LA NOI. ALFABETUL ETRUSC. ALFABETUL LATIN. ALFABETUL LATIN LA NOI. ALFABETUL CHIRILIC. ALFABETUL CHIRILIC LA NOI. RUNELE. SCRIEREA OGAMICĂ

Titlul prezentei lucrări conţine un nume, Cadmos, în privinţa rostului şi semnificaţiei căruia cititorii vor fi fost poate nedumeriţi.

Fiu al lui Agenor, regele Feniciei, şi al Telefasei, pe nume Cadmos, nepot al lui Poseidon, a plecat din Fenicia, şi anume din portul Tir, după cum spune legenda, în căutarea surorii sale, Europa, răpită de un taur, care era de fapt Zeus. Străbătînd valurile albastre ale Mării Mediterane, pe atunci atît de puţin umblate, şi îndreptîndu-se către apus, el a atins rînd pe rînd coastele insulelor Rodos, Creta, Tera, Tasos lăsînd pretutindeni urme în amintirea localnicilor. După un timp, Cadmos s-a oprit în Beoţia, pe locul unde avea să întemeieze Teba, cetatea care, alături de Sparta şi Atena, a jucat un rol atît de mare în istoria vechii Grecii. Ucigînd un balaur care hălăduia pe coclaurii aceia cufundaţi încă în pacea primei vîrste, el îngraşă pămîntul înconjurător cu sîngele monstrului şi în ţarina jilavă seamănă colţii smulşi din fălcile moarte. Răsar nişte giganţi gata înarmaţi, sparţii, care se aruncă unii asupra altora şi se sfîşie în luptă. Cinci giganţi rămaşi în viaţă devin capii celor cinci familii principale din Teba şi aleg pe Cadmos rege. Cu acest prilej, zeii îi dau regelui de soţie pe Armonia, fiica lui Ares şi a Afroditei, care naşte mai tîrziu pe Dionisos Baccheios, zeul vieţii, al viei şi al vinului.

Din patrie, Cadmos a adus desigur meşteşugul scrisului şi, ajuns în ţară elenă, zămisleşte pe patronul petrecerilor şi al veseliei. Apropierea din legendă să fie oare străină de adevăr? Să recunoaştem că vinul nu e chiar totdeauna duşmanul celor pe care fantezia îi îndeamnă să aştearnă litere pe hîrtie.

Printre cele mai vechi legende ale Greciei, aceasta e cea mai răspîndită, în formă neschimbată, şi cea mai constantă în a arăta pe Cadmos ca pe aducătorul scrierii feniciene pe ţărmurile greceşti. De asemenea mulţi autori din antichitatea greacă şi romană pomenesc despre acest

Alfabetul fenician			Alfabetul cadmean	
semnul	corespondența în latină	valoarea numerică	semnul	corespondența în latină
𐤀	'	1	λ Α	a
𐤁	b	2	[illegible]	b
𐤂	g	3	˥ Γ Λ	g
𐤃	d	4	Δ	d
𐤄	h	5	[illegible] E	e
𐤅	w	6		
𐤆	z	7	[illegible]	z
𐤇	ḥ	8	H ⊟	ḥ, ē
𐤈	ṭ	9	⊕ ⊙	th
𐤉	j	10	[illegible]	i
𐤊	k	20	K K K	k
𐤋	L	30	[illegible] Λ	L
𐤌	m	40	[illegible] M	m
𐤍	n	50	[illegible] N	n
𐤎	s	60		
𐤏	ʿ	70	O C	o
𐤐	p	80	Γ Γ	p
𐤑	ṣ	90	M	s
𐤒	q	100	Φ Ϙ	q
𐤓	r	200	P P R	r
𐤔	š	300		
𐤕	t	400	T Y	t
Y	u		Y Y V	u
			↓	ks
			⊙	ō

lucru. Ecoul legendei lui Cadmos pătrunde pînă la noi prin intermediul Istoriei Troadei tradusă în limba română în hronografele de origine bizantină (a doua jumătate a secolului al XVII-lea). Autorul bizantin care povestește despre „Împărăția lui Priiam, Împăratul cetăţii ceii mari“ face un adaos în text, fără legătură cu epopeea homerică, în care arată că „altu filosofu, ce l-au chemat Cadmu, au izvodit și acela trei slove th, f, h (mss. 86, fila 123 din biblioteca Academiei R.S.R. datat 22 iunie 1689).

Forma veche a denumirii alfabetului în Grecia era φοινικήϊα γράμματα, adică „literele feniciene“. O paralelă între *ductus*-ul și numele consoanelor feniciene și grecești arată că tradiţia corespunde realităţii.

Problema cea grea pe care grecii au avut-o de rezolvat cînd au adoptat literele feniciene a fost aceea a redării sunetelor vocalice. Iată ce a făcut Cadmos, după cum spune legenda, și colaboratorii lui.

ALFABETUL GRECESC. În limba greacă există unele consoane aspirate pe care limbile semitice nu le au: Φ ph, X kh, Θ th; acestea trebuiau notate cu ajutorul unor semne noi. Pe de altă parte unele guturale ca ', ʿ și ḥ, ori siflante ca ș și ṣ, existente în feniciană, nu există în limba greacă; semnele grafice ale acestor sunete erau așadar inutile în noul alfabet. Problema cea mai spinoasă era însă a notării vocalelor. După cum se știe, în feniciană ele nu se transcriau. Meritul cel mare al alfabetului cadmean este tocmai acesta că are semne grafice pentru toate vocalele și că le notează totdeauna. Integralitatea și regularitatea notării vocalelor este ceea ce con-

Fig. 170. Alfabetele fenician și cadmean.

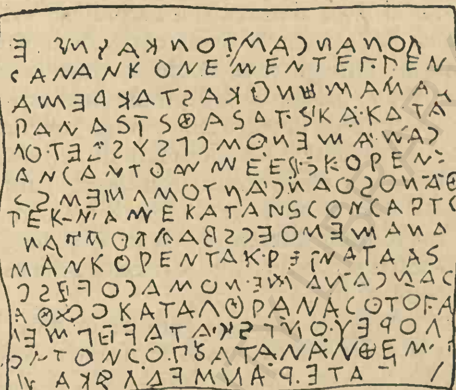

Fig. 171. Fragment din textul legii de la Gortina (secolul al V-lea î.e.n.), unul din rarele texte grecești în bustrofedon. Se pare că prin intermediul acestei forme s-a trecut de la direcția scrierii spre stînga (sinistrorsum) la cea actuală și aproape universală, spre dreapta (dextrorsum).

stituie originalitatea alfabetului cadmean, aportul grecesc la dobîndirea unei formule de scriere adoptată azi în cea mai mare parte a lumii. Contribuția aceasta e cu atît mai meritorie cu cît ea a avut loc în secolul al VIII-lea î.e.n., adică înainte de apariția tuturor celorlalte alfabete consonantice și vocalice locale ori din diferite părți ale globului: meroitic, paleopersan, coreean.

În alfabetul lor, grecii au adoptat valoarea A pentru alef (aspirația ușoară), E pentru he (h ușor aspirat), I pentru yôd (semivocala i) și O pentru ayin (articulația glotală). Pentru vocala u au adoptat semnul semitic *wăw*. Luînd dintre consoanele semitice numai pe cele care corespundeau limbii lor, grecii și-au alcătuit astfel un alfabet complet, cu vocale și consoane, corespondent grafic aproape perfect pentru sunetele limbii pe care o vorbeau.

Existența scrierii silabice cretane în apropierea locului unde a apărut mai întîi scrierea grecească, precum și existența în alfabetul grec a unor consoane inexistente în feniciană au determinat pe unii cercetători să emită teoria influenței cretane asupra grecilor, iar pe alții să susțină derivarea ambelor scrieri, cretană silabică și grecească alfabetică, dintr-o sursă comună, azi necunoscută. Ipotezele acestea nu sînt însă îndeajuns de întemeiate.

Plecînd de la forme foarte apropiate celor feniciene, literele grecești au evoluat și au fost transformate continuu de necesitățile dialectelor grecești pînă cînd, în secolul al V-lea î.e.n., din combinarea tuturor variantelor, a ieșit alfabetul adoptat definitiv de toți grecii.

Alfabetul grecesc primitiv, numit cadmean, a fost folosit în insula Tera, unde fenicienii au locuit mai mult timp. Cele mai vechi inscripții

găsite la Tera datează din secolul al VIII-lea î.e.n. Textele sînt scrise numai în capitale. Scrierea curge de la dreapta la stînga, după modelul fenician. Direcţia inversă, de la stînga la dreapta, care constituie a doua contribuţie grecească la formula unei scrieri moderne, apare tot la Tera, în inscripţii ce datează din a doua jumătate a secolului al VII-lea î.e.n. Această direcţie a fost adoptată de scrierile eolo-doriană, atică şi ionică, variante ale alfabetului cadmean şi care sînt cunoscute, împreună cu acesta, sub numele de alfabetele greceşti arhaice. Caracteristica lor e că nu folosesc literele Φ, X şi Ψ şi că folosesc semnul Ξ pentru Z. Alfabetele greceşti posterioare celor arhaice au fost împărţite de paleografi în două grupe:

1. *Alfabetele orientale* folosite în Asia Mică, în Argos, Corint, Megara şi Atica, de asemenea în insulele răsăritene ale Mării Egee; aceste alfabete conţin semnele Φ şi X iar pentru grupul ps au fie semnul Ψ fie ΦΣ.

2. *Alfabetele occidentale* folosite în Arcadia, Beoţia, Laconia, Tesalia, Eubeea şi în coloniile greceşti din Sicilia şi Italia, care nu-l au pe Ξ, însă cuprind pe Φ, iar grupul kh e notat prin ψ ori ↓.

Toate aceste variante s-au unificat în anul 403 î.e.n. la Atena sub Euclide.

Forma cursivă a alfabetului începe să se contureze abia în secolul al IV-lea î.e.n.; ea apare pe cîteva papirusuri şi pe hîrburi de vase. Înfăţişarea aceasta a scrierii, livrescă (faţă de cea monumentală, de pe monumente, în capitale), poartă în general numele de scriere uncială. Cuvîntul vine de la latinescul *uncia*, unitate de măsură, în româneşte uncie, în englezeşte *inch*.

Uncialele greceşti şi-au căpătat în paleografie acest nume prin analogie cu uncialele latine. Ele au dat naştere scrierilor coptă, gotică, chirilică, armeană, glagolitică, georgiană etc. O categorie celebră de unciale sînt cele de tip biblic, numite aşa fiindcă au fost folosite la redactarea unor cunoscute manuscrise biblice: Codex Vaticanus, Codex Sinaiticus şi Codex Alexandrinus.

Scrierea într-adevăr curentă apare însă în secolul al IV-lea î.e.n. în documente administrative; e aşa-numita scriere de cancelarie, cu litere mai delicate, cu trasare rapidă. Ligaturile încep să apară din ce în ce mai des şi scrierea livrescă dă naştere minusculelor, în forma cunoscută azi, care alcătuiesc mai tîrziu alfabetul normal, folosit pretutindeni. Totuşi s-a păstrat obiceiul de a începe textul, cîteodată şi rîndul, cu „literă mare“, cu majusculă. Acest procedeu, cu un caracter mai mult ornamental, înfiinţat datorită absenţei punctuaţiei, nu se întîlneşte însă în toate textele.

Apariţia minusculelor dă naştere aşa-numitului *sistem al celor patru linii.* Scrierile monumentală şi uncială aveau litere de aceeaşi mărime; toate literele erau cuprinse între două linii, una care unea extremităţile lor superioare, alta care unea extremităţile inferioare. Literele minuscule însă nu se puteau încadra decît între patru linii, fiindcă printre ele existau caractere mai lungi, care depăşeau mărimea celor obişnuite; astfel α şi ε erau cuprinse între două linii dar β îşi întindea codiţa în jos iar δ în sus, astfel că atingeau alte două linii. De aci a apărut sistemul de scriere cuprinsă între patru linii, caracteristic pentru literele minuscule. Sistemul acesta face ca textul să fie mai citeţ, fiindcă evidenţiază unele litere prin contrastul lor faţă de altele. Acest avantaj al minusculelor face ca uncialele să fie cu timpul scoase definitiv din uz, în schimb, minusculele împreună cu majusculele încep să evolueze în diferite forme.

În epoca romană apar în Grecia grupe de două litere legate între ele, după modelul latin &. În epoca bizantină aceste combinaţii se înmulţesc foarte mult şi dau naştere unor semne care cu greu se pot descifra. Printre cele mai obişnuite sînt ο + υ care dau ȣ şi τ + ο care dau ꚍ.

Tot în epoca bizantină, şi anume în secolul al IV-lea e.n., apare semnul pentru sfîrşit de propoziţiune (:). Virgula apare în uz curent abia în secolul al IX-lea. Punctul şi virgula (;) se folosea în limba greacă drept semn de întrebare.

Cînd citim un text grecesc întîlnim în afara semnelor de punctuaţie, care înlesnesc citirea, şi aşa-numitele spirite şi accente. Cînd au apărute ele? Spiritul aspru (῾) apare, întîi cu valoarea literei H, într-o inscripţie găsită în colonia ionică din Heraclea, în Lucania. Inscripţia datează din secolul a IV-lea î.e.n. Astfel HOMER se scrie şi azi Ὅμηρος. Spiritul lin (') a început să fie folosit abia la începutul secolului al IX-lea e.n. Cît despre cele trei accente (ascuţit, grav şi circumflex), inventarea lor e atribuită alexandrinului Aristofan din Bizanţ (anul 240 î.e.n.) care le-a folosit pentru a nota anumite nuanţe tonice în cuvinte. Într-adevăr limba greacă avea, spre deosebire de limbile semitice, particularitatea că în anumite cuvinte silabele au înălţimi de ton diferite, un fel de modulaţie care se notează cu aceste accente. E ceva asemănător, pe departe, cu accentul care cade la noi cînd pe penultima silabă, cînd pe antepenultima, cînd pe ultima. Dar în timp ce la noi accentele arată numai silabele tari ale cuvintelor, la greci accentele erau adevărate note muzicale. Ele dădeau vorbirii un farmec pe care marii oratori ai antichităţii elene ştiau foarte bine să-l folosească şi care pentru noi e greu de închipuit. De aceea oratoria era privită pe atunci ca prima dintre arte. Scriitorii căutau să redea în scris modulaţia oratorilor cu ajutorul accentelor.

Majuscule	Minuscule	Denumirea literelor	Echivalentul în latină
Α	α	alfa	a
Β	β	beta	b
Γ	γ	gama	g
Δ	δ	delta	d
Ε	ε	epsilon	e
Ζ	ζ	dzeta	z
Η	η	eta	ē
Θ	θ	theta	th
Ι	ι	iota	i
Κ	κ	kapa	k
Λ	λ	lamda	l
Μ	μ	my	m
Ν	ν	ny	n
Ξ	ξ	xi	x
Ο	ο	omikron	o (scurt)
Π	π	pi	p
Ρ	ρ	ro	r
Σ	σ	sigma	s
Τ	τ	tau	t
Υ	υ	ypsilon	u
Φ	φ	fi	f
Χ	χ	khi	kh
Ψ	ψ	psi	ps
Ω	ω	omega	ō (lung)

Fig. 172. Alfabetul grec uzual.

Impresia extraordinară pe care o lăsau discursurile oratorilor celebri de pildă emoţia puternică stîrnită printre atenieni de cuvîntarea lui Demostene, cînd a descris spaima provocată de cucerirea Eladei de către Filip al Macedoniei, se datora artei cu care oratorii foloseau accentele, dar arta aceasta nu putea fi transpusă pe hîrtie cu ajutorul accentelor grafice, atît de schematice.

O dată cu căderea Bizanţului sub stăpînirea turcească (1453), limba şi scrierea grecească încep să cucerească Europa. Învăţaţii greci se refugiază în Italia şi în ţările din occidentul Europei, unde aduc tezaurul literaturii lor clasice. Mulţi oameni din Europa încep să înveţe greceşte

ca să poată studia în original vechea literatură greacă. Ce se întîmplă însă? Grecii veniți din Bizanț foloseau scrierea și pronunțarea uzitate în Grecia de atunci, aceeași cu cea din zilele noastre, aceeași de la Alexandru Macedon încoace: η, ει, υι, și ο se pronunță i, αι se pronunță *e*, αυ — înainte de consoană surdă se pronunță *af*, iar înaintea celorlalte consoane și la sfîrșitul cuvintelor se pronunță *av*; la fel εν se pronunță ef sau ev, ην se pronunță if ori iv, iar ου se pronunță u; γ = g; β = v, φ = f, x = h, θ = th englez surd, δ = th englez sonor. Felul acesta de pronunțare s-a numit iotacism, de la pronunțarea vocalei η (iota).

Împotriva iotacismului s-a ridicat umanistul olandez Desiderius Erasmus (1467—1536), cunoscut mai ales sub numele de Erasmus din Rotterdam. După studiile fonetice foarte serioase ale lui Erasmus (și ale altor savanți mai recenți), reieșea că în cele 3—4 secole cît s-a scris limba greacă înaintea epocii alexandrine, pronunțarea sunetelor limbii grecești era următoarea: η, ει, οι, υι se citeau e, ei, oi, ui; behăitul oilor era redat în scris prin βῆ, βῆ deci bē, bē; αυ = au, ευ = eu, ηυ =eu, ου = ū etc. În lucrarea sa *De recta Latini Graecique sermonis pronuntiatione* (1528), el preconiza renunțarea la pronunțarea modernă, adică la iotacism și întoarcerea la pronunțarea antică.

Teoria erasmică se lovea însă de școala umanistului german Johannes Reuchlin (1455—1522) care susținea pronunțarea modernă.

Ca urmare a acestei dispute, fiecare națiune din occidentul Europei pronunță limba greacă (ca de altfel și latina) în felul ei propriu, adică în felul în care pronunță proprii ei diftongi. Astfel, francezii dau lui αυ sunetul *au* din haut (o), iar lui ευ sunetul lui *eu* din *heure* (ö). Germanii pronunță pe ει ca pe *ei* din *mein* (ai), pe ευ ca pe *eu* din *Deutsch* etc. Dacă un francez ar vorbi grecește în prezența unui german, acesta l-ar înțelege cu greu, iar un englez, care ar asista la convorbire, n-ar pricepe aproape nimic. Datorită scrierii noastre fonetice, noi românii avem, din acest punct de vedere, un real avantaj.

Denumirile literelor grecești ca și ordinea lor în alfabet dovedește, o dată mai mult, originea lor feniciană. O comparație între tabloul de la pag. 302 și cel de la pag. 225 ne arată cu prisosință acest lucru. Trebuie subliniat aici faptul că numele feniciene ale literelor nu ne sînt cunoscute azi decît din denumirile ebraice, posterioare; dar chiar și pe acestea nu le avem decît din transcrierile în grecește. Reconstituirea lor exactă este deci o problemă delicată iar influențele arameice și ebraice în denumirea literelor grecești nu se pot stabili decît aproximativ.

Scrierea grecească a cunoscut mai multe sisteme originale de prescurtare a cuvintelor. Străduințele în această direcție ale scribilor greci

vocale izolate	α —	ε)	η /	ι |	ο O	υ V	ω ∩	ου U	αι ⊣	
vocale urmate de λ	αλ [illegible]	ελ [illegible]	ηλ Λ	ιλ)	ολ [illegible]	υλ [illegible]	ωλ [illegible]	ουλ [illegible]	αιλ [illegible]	
vocale între λ și ρ	λαρ [illegible]	λερ [illegible]	ληρ [illegible]	λιρ [illegible]	λορ [illegible]	λυρ [illegible]	λωρ [illegible]	λουρ [illegible]		

Fig. 173. Cîteva prescurtări grecești.
(După F é v r i e r, *Histoire de l'écriture*, pag. 409).

pot fi numite încercări de stenografie. Astfel, într-un fragment de inscripție găsit pe Acropole, și datînd din secolul al III-lea î.e.n., s-au găsit semne care înlocuiau unele consoane și care erau legate de vocale: ⅂ si, Γ is, —| ti, |— it. În aceste exemple semnele se leagă de vocala i; existau însă semne care se legau și de alte vocale.

La Delfi s-a găsit o inscripție datînd din anul 300 î.e.n. care conține semne speciale pentru grupe de două ori trei consoane. În această inscripție vocalele nu apar.

Se pare așadar că sistemul stenografic de la Delfi era consonantic, iar cel din Atena vocalic.

În timpuri mai apropiate nouă au apărut și alte sisteme. Astfel în Egipt s-au găsit papirusuri și tăblițe cerate, datate între secolele al III-lea și al VIII-lea e.n., acoperite cu semne stenografice aparținînd sistemului zis egiptean. La Grottaferrata, lîngă Roma, s-au găsit pergamente din secolele al X-lea și al XII-lea scrise în sistemul stenografic zis italian. În fine, în unele manuscrise din evul mediu s-a folosit un sistem de prescurtare a literelor finale ori a unor cuvinte întregi.

DIVERSIFICAREA ALFABETULUI GRECESC. În afara alfabetelor latin și slav, care vor fi cercetate separat, scrierea grecească a dat cîteva derivate mai importante care sînt alfabetele armean, georgian, alban (Caucaz), gotic (al lui Ulfila) și copt (în Egipt).

Nu este de mirare că neamuri așa de mari, cum sînt slavii, latinii ori goții, au împrumutat scrierea de la greci, popor atît de puțin numeros. Teoria împrumuturilor istorice a fost formulată la noi dialectic de către istoricul Gheorghe Cronț, care arată că împrumuturile culturale nu sînt opera unor preferințe personale, ci rezultatul unor cerințe sociale specifice. Ele răspund în general nevoilor reale ale societății, devenind, la rîndul lor factori creatori ai unor noi forme de cultură.

+ ЄΙϹΤΗΝΑΔΕΛ
ΦΗΝΕΠΙΤΑ
ΦΙΟϹ +

ΑΔΕΛΦΗΝ ΕΠΑΙΝΩΝ. ΤΑ
ΟΙΚΕΙΑ ΘΑΥΜΑϹΟΜΑΙ· ΟΥ
ΜΗΝ ΟΤΙ ΟΙΚΕΙΑ. ΔΙΑ ΤΟΥ
ΤΟ ΨΕΥΔΩϹ. ΑΛΛ' ΟΤΙ ΑΛΗΘΗ.
ΔΙΑ ΤΟΥΤΟ ΕΠΑΙΝΕΤΩϹ·
ΑΛΗΘΗ ΔΕ. ΟΥΧ ΟΤΙ ΔΙΚΑΙΟΝ
ΜΟΝΟΝ. ΑΛΛ' ΟΤΙ ΚΑΙ ΓΙΝΩ
ϹΚΟΜΕΝΑ· ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟϹ ΧΑΡΙ.
ΟΥ ϹΥΓΧΩΡΕΙΤΑΙ ΚΑΝ ΕΘΕ

Scriere uncială grecească din secolul al IX-lea.
(După F a u l m a n n , *Das Buch der Schrift*, planşa 12).

Această teorie a receptării e valabilă şi în privinţa derivatelor alfabetului grecesc. Cu ajutorul acestor derivate, receptate de la greci, s-au creat opere literare şi ştiinţifice de valoare universală: o poezie a lui Virgiliu sau sistemul periodic al lui Mendeleev sînt culmi ale gîndirii umane, pe lîngă care momentul receptării alfabetului apare numai în perspectivă istorică.

ALFABETUL ARMEAN. Chiar de la constituirea lui, alfabetul armean a corespuns aproape întru totul nevoilor fonetice ale limbii armene; el nu e rodul unei perioade evolutive, ca alte scrieri, cu alte cuvinte el nu a apărut într-o formă ca să aibă azi alta. Alcătuit către anul 400 e.n. din treizeci şi şase de litere, el a fost completat în secolul al XII-lea cu încă două, astfel că are azi treizeci şi opt de semne. După o tradiţie recunoscută oficial în R.S.S. Armeană, alcătuitorul alfabetului a fost *vartabed*-ul (doctorul) Mesrop, care cunoştea limba greacă, persană, siriană şi dialectele vorbite de poporul său. Mai există o legendă care pomeneşte de eruditul Maştoţ, care ar fi contribuit la elaborarea scrierii; se pare însă că Maştoţ e una şi aceeaşi persoană cu Mesrop.

Vechimea alfabetului nu trebuie să ne mire. Poporul armean e foarte vechi şi prezenţa lui în istoria lumii antice şi a culturii a fost de multă vreme marcată. În inscripţia de la Behistun, cunoscută datorită rolului pe care l-a avut în descifrarea cuneiformelor, se pomeneşte de existenţa regelui babilonean Arminiya Araha, adică Araha Armeanul, care a

literele majuscule armene	corespondenţa în alfabetul latin
Ա	a
Բ	b
Գ	g
Դ	d
Ե	e
Զ	z
Է	ē
Ը	ə
Թ	t'
Ժ	ž
Ի	i
Լ	j
Խ	kh
Ծ	c
Կ	k
Հ	h
Ձ	dz
Ղ	L
Ճ	č
Մ	m
Յ	y
Ն	n
Շ	š
Ո	o
Չ	č̣
Պ	p
Ջ	dž
Ռ	ṙ
Ս	s
Վ	v
Տ	t
Ր	r
Ց	ç
Ւ	u consonatic
Փ	p'
Ք	k'
Օ	ŏ
Ֆ	f

Fig. 174. Alfabetul armean.

domnit în anul 521 î.e.n. Este cea mai veche menţiune din istorie privitoare la armeni. Formarea statului lor pe locul vechiului Urartu nu este poate lipsită de semnificaţie. Armenii au dat cîţiva împăraţi la Bizanţ, ca Mauriciu, Vasile I., Constantin Porfirogenetul, Ioan Timizkes şi Vasile al II-lea. În arhitectură e cunoscut stilul armenesc a cărui influenţă se remarcă în unele ornamente ale catedralei româneşti de la Curtea de Argeş şi ale bisericilor Trei Ierarhi şi Dragomirna. Nouă, armenii ne-au dat un voievod, pe Ion Vodă al Moldovei (1572—1574).

În privinţa orginii scrierii, tezele sînt contradictorii. Fiindcă unele litere au forma şi valoarea celor corespunzătoare din alfabetul grec, unii cercetători susţin originea ei grecească. Alţi cercetători, ghidîndu-se după faptul că la epoca aceea, în Armenia se folosea, pe lîngă cea greacă, atît scrierea pehlevică asracidă cît şi cea avestică, înclină să creadă că Mesrop s-ar fi inspirat de la una din acestea. Cum ordinea literelor în alfabetul armean nu indică o apartenenţă pehlevică, greacă ori avestică, cercetătorii nu au putut trage o concluzie definitivă, bazată pe fapte certe.

Merită de notat supoziţia lui J. Février, care face următorul raţionament: deoarece alfabetul armean notează integral vocalele, concepţie străină scrierii pehlevice, el nu poate deriva din aceasta. Cum unul din factorii importanţi care au cerut alcătuirea unui alfabet propriu armean a fost de natură religioasă (traducerea Bibliei), problema alegerii între originea greacă şi avestică pare lămurită: scrierea avestică era prea legată de o religie rivală pentru a putea contribui la inspirarea lui Mesrop. Folosind astfel de argumente, Février trage concluzia că scrierea armeană ar fi de origine greacă. În privinţa *ductus*-ului, Février socoteşte că Mesrop nu a fost străin totuşi de influenţa persană.

Problema dacă înaintea literelor mesropiene armenii ar fi folosit altele, de provenienţă siriană, datorite episcopului şi filozofului sirian Daniel, rămîne nesoluţionată: texte cu această scriere nu s-au păstrat.

Datele şi legenda în privinţa lui Mesrop provin din cartea unui autor armean din a doua jumătate a secolului al V-lea, Koriun, intitulată *Viaţa lui Mesrop*. De asemenea armenii au ştiri preţioase asupra istoriei lor, asupra culturii şi literaturii vechi a căror interpretare poate arunca lumină în privinţa epocii mesropiene, în lucrările istoricului Moise din Korena, supranumit şi Herodot al Armeniei, care a trăit spre sfîrşitul secolului al IV-lea e.n.

În luna decembrie a anului 1960 s-a ţinut la Bucureşti o conferinţă despre manuscrisele armene. Conferenţiarul era cercetătorul principal Suren Colangian de la Palatul manuscriselor din Erevan, R.S.S. Armeană. Colangian, vorbind în româneşte, a arătat că în prezent există circa 10 000

de manuscrise armene vechi și 4 000 de fragmente de manuscrise. Cercetătorul sovietic povestea cît de pasionantă a fost munca de depistare a unor manuscrise, fiindcă, în decursul secolelor, mai ales în perioadele tulburi de războaie ori de schimbări sociale, manuscrisele prețioase au fost folosite de necunoscători la confecționarea pungilor, ca forzaț pentru cărți, ca piele pentru tobe ori ca geamuri la ferestre! Din cele 4 000 de fragmente existente azi, 2 000 sînt forzațuri recuperate de la diferite cărți.

Cel mai vechi manuscris armean este Evangheliarul numit Lazarian, fiindcă se păstrează la Institutul de orientalistică Lazarian din Moscova. El datează dintr-o perioadă cuprinsă între secolele al V-lea și al VIII-lea e.n.

În peșterile de lîngă mănăstirea Ahpat, la Sanain, o misiune condusă de Colangian a descoperit arhiva unei vechi universități armene din secolul al XIII-lea, refugiată și ascunsă acolo pentru a fi apărată de năvălirile dușmane. În regiunea aceea se cunosc actualmente circa 90 de peșteri. Într-una din ele, la o adîncime de 50 cm, s-au găsit fragmente de legături ale unor cărți, bucăți de metal, ceramică, sfori și diferite texte scrise pe bucăți de pergament și de hîrtie apreciate ca datînd dintr-o perioadă cuprinsă între secolele al IX-lea și al XV-lea. Nu este exclus ca în viitor să se descopere noi date privitoare la istoria acestui vechi popor.

ALFABETUL GEORGIAN. Același erudit care a alcătuit un alfabet pentru armeni, *vartabed*-ul Mesrop, a dat și georgienilor o scriere, apropiată de a armenilor. Georgienii ori gruzinii sînt un popor care locuiește în R.S.S. Gruzină, vechea Ivirie. Un fiu al lor, Antim Ivireanu, ajuns mitropolit al Ungro-Vlahiei, la 1709, pe vremea lui Constantin Brîncoveanu, a înființat tipografii și a contribuit în mare măsură la înflorirea culturală din epoca brîncovenească. El a trimis meșteri tipografi și o tipografie în patria sa, în Georgia. Numele lui e păstrat de cunoscuta biserică Antim din București, zidită și înzestrată de el la 1715. O tradiție spune că frumoasele uși sculptate ale bisericii au fost lucrate cu dragoste chiar de mitropolit. Strada din București, lîngă care a ridicat biserica, îi poartă de asemenea numele.

Vechea scriere, care se folosea în regatul Kart aflat pe teritoriul de azi al Gruziei Sovietice, în secolele I și II e.n., era greacă și arameică. Din epoca aceasta datează o inscripție bilingvă greco-arameică, găsită pe piatra funerară a fiicei unuia din *eristav*-ii (capi de provincie) din orașul Armezishevi. Cînd s-a simțit nevoia traducerii cărților bisericești în limba locală, a apărut scrierea veche gruzină. Cea mai veche inscripție gruzină a fost săpată în anul 492 ori 493 e.n. pe una din pietrele de con-

majuscule	minuscule	corespondenţa în alfabetul latin	majuscule	minuscule	corespondenţă în alfabetul latin
Ⴀ	ⴀ	a	Ⴒ	ⴒ	t
Ⴁ	ⴁ	b	Ⴓ	ⴓ	u
Ⴂ	ⴂ	g dur	Ⴣ	ⴣ	wi
Ⴃ	ⴃ	d	Ⴔ	ⴔ	ṕ
Ⴄ	ⴄ	e	Ⴕ	ⴕ	k'
Ⴅ	ⴅ	v	Ⴖ	ⴖ	ɣ
Ⴆ	ⴆ	z	Ⴗ	ⴗ	ḳ
Ⴡ	ⴡ	h slab	Ⴘ	ⴘ	ṣ
Ⴇ	ⴇ	t'	Ⴙ	ⴙ	ć
Ⴈ	ⴈ	i	Ⴚ	ⴚ	tz
Ⴉ	ⴉ	k	Ⴛ	ⴛ	dz
Ⴊ	ⴊ	L	Ⴜ	ⴜ	tš
Ⴋ	ⴋ	m	Ⴝ	ⴝ	ts
Ⴌ	ⴌ	n	Ⴞ	ⴞ	kh
Ⴢ	ⴢ	i slab	Ⴤ	ⴤ	xh
Ⴍ	ⴍ	o	Ⴟ	ⴟ	dž
Ⴎ	ⴎ	p	Ⴠ	ⴠ	h aspirat
Ⴏ	ⴏ	ž	Ⴥ	ⴥ	hoe
Ⴐ	ⴐ	r		ჶ	f
Ⴑ	ⴑ	s dur			

Fig. 175. Alfabetul georgian în varianta khuţuri.

ა	ბ	გ	დ	ე	ვ	ზ	ჰ	თ	ი	კ	ლ	მ
A	B	G	D	E	W	Z	H	TH	I	K	L	M

ნ	ჲ	ო	პ
N	Y	O	P

Fig. 176. O patre din alfabetul georgian în varianta mkhedruli.

strucție ale bisericii Volnisi. Aspectul scrierii acelei epoci se cheamă *asomtavruli* (în capitale). Cam din aceeași epocă datează scrierea bisericească numită *khuțuri*, în care apar cele mai vechi documente religioase georgiene. Începînd din secolele al VII-lea și al VIII-lea, apare scrierea *nushuri* (cu minuscule) din care treptat s-a format alfabetul actual *mkhedruli*.

Alfabetul georgian actual e format din treizeci și opt de litere corespunzătoare consoanelor și vocalelor limbii. În scriere, ele se înșiră de la stînga la dreapta.

Autorii georgieni sînt de părere că Mesrop ar fi elaborat alfabetul georgian în varianta khuțuri. Astăzi, această variantă nu mai e folosită decît pentru texte bisericești. Varianta cealaltă, *mkhedruli kheli* (în traducere: mînă de soldat) este mai cursivă, are forme mai rotunjite și multe ligaturi. Mkhedruli numără patruzeci de semne, din care șapte nu se mai folosesc astăzi.

În *Bibliografia românească veche* a lui Bianu, Hodoș și Simonescu se dau date interesante despre un liturghier georgian, tipărit la Tiflis (azi Tbilisi), în 1710, de un român, Mihai Ștefanovici. Lucrarea are la început stema Bagratizilor, regi în Armenia și Georgia, și un portret al regelui Wahtang al VI-lea, după care urmează textul liturghiei. La sfîrșit se consemnează: s-a tipărit la Tiflis de mîna tipografului Mihail Stefanesvili, ungrovlah, în anul de la Cristos 1710. După această încheiere apare un lucru unic, poate, în istoria paleografiei noastre; o poezie românească în caractere khuțuri, aceeași poezie care figurează pe o pagină a unei Evanghelii in-folio tipărită la Snagov în 1697 sub Brîncoveanu. Versurile sînt următoarele:

ქ: პრეკუმ ჩეი სტრეინი დორესკ: მოშია სეშაზე:
კინდ სინტინტრალტე ცარე: დენუპტსეშა ზე:
ქ: ში კაჩეი ჩეს პრე მარე: ბატუწ დე ფურთუნა:
ში როაგა პრე დუმნეზეუ: დე ლინიშტე ბუ ნა:
ქ: აშა ში ტიპოგრაფი: დო კერცეი სფერშირე:
ლაუდა ნენოტატა: დაუ: ში მულცემი რე:

Fig. 177. Poezia românească în caractere khuțuri.

Transcriere: Precum cei streini doresk: moșia se șase (să-și vază)/Kind sint intralte țare: de nu p(o) se șaze/ Si ka cei ce-s pre mare: bătuta de phurtuna/Si roaga pre Dumnezeu: de liniște buna/Așa și tipographi: do (de-a) Kerței sphersire/Lauda nenoetata: dau: și mulțemire.

semnul	corespondența în latină	semnul	Corespondența în latină	semnul	Corespondența în latină	semnul	Corespondența în latină
	a		lj		γ		dž
	e		kj		ps		ndž
	i		k		h		št
	^		ks		ȟ		ž
	ü		r		χ		ž
	ū		rr		t		žt
	ə		f		d		te
	s		ǯ		nd		nj
	dz		m		þ		as
	ts		j		b		ȏ
	ds		γ		ml		jü
	nds		nγ		p		
	v		γl		n		
	L.		nγi		tš		

Fig. 178. Alfabetul alban.

ALFABETUL ALBAN. Nu de mult cercetătorul sovietic Ilia Abuladze a găsit în orașul Ecimiadzin de lîngă Erevan, capitala R.S.S. Armene, o listă cuprinzînd cele cincizeci și două de litere ale alfabetului alban. E un alfabet care nu se mai folosește încă din secolele al VII-lea ori al IX-lea. La congresul orientaliștilor de la Moscova (august 1960) A. G. Șanidze a făcut o comunicare despre limba acestui popor dispărut pe care o consideră ca fiind faza veche a actualei limbi caucaziene *udi*, o limbă din grupul limbilor lesghine.

Dintre literele alfabetului alban, douăsprezece par a fi asemănătoare cu corespondentele lor din alfabetul armean, opt par a fi împrumutate

din alfabetul khuţuri şi trei din greceşte. Restul de douăzeci şi nouă nu pot fi asemuite cu literele nici unui alfabet cunoscut. Precizia cu care au fost notate sunetele limbii albane poate fi considerată un argument în sprijinul legendei armene după care tot Mesrop ar fi alcătuit acest alfabet.

ALFABETUL COPT. Cucerirea Egiptului de către Alexandru Macedon în anul 332 î.e.n. înseamnă pătrunderea civilizaţiei şi culturii greceşti în Africa de nord-est. Aşa se explică de ce piatra de la Rosette (196 î.e.n.) ca şi decretul de la Canopo (237 î.e.n.) poartă inscripţii atît în hieroglife, cît şi în greceşte. Folosirea în acelaşi timp a celor două scrieri scoate în relief calităţile celei alfabetice. Începînd din secolul al III-lea e.n. egiptenii încep să folosească aproape exclusiv alfabetul grecesc pentru notarea limbii lor: apare astfel scrierea coptă. Am văzut în partea I a lucrării că sub numele de copţi se desemnează urmaşii vechilor egipteni; numele pe care şi-l dau ei înşişi, *kubti*, este o alterare arabă *(gobt)* a numelui dat egiptenilor de către greci αἰγύπτιος.

Alfabetul copt are treizeci şi unu de semne, din care douăzeci şi patru au fost împrumutate de la greci din scrierea uncială, iar şapte din scrierea locală demotică egipteană (ş, č, j, h, h̲, f şi silaba ti).

Cei care au făcut adaptarea s-au izbit de unele dificultăţi, căci pe teritoriul Egiptului se vorbeau mai multe dialecte: *asidic* în Egiptul Superior, *bohairic* în Delta Nilului, *ahmim*, *faiumic* şi *memfic* în Egiptul de Mijloc. Astfel, vocala ă se nota în bohairică fie cu semnul cînd vocala se afla în mijlocul cuvîntului, fie cu un accent pe consoanele următoare, cînd cuvîntul începea cu această vocală. Cum semnul se folosea pentru transcrierea sunetului e, folosirea aceluiaşi semn şi pentru vocala ă dădea naştere la confuzii. În saidică s-a folosit de aceea o liniuţă care se aşeza deasupra consoanei precedate de ă; cînd vocala ă se afla între două consoane, liniuţa se aşeza deasupra ambelor.

În manuscrise cuvintele nu se separau. Între fraze se lăsa un spaţiu alb.

ⲁ	ⲃ	ⲅ	ⲇ	ⲉ	ⲍ	ⲏ	ⲑ	ⲓ	ⲕ	ⲗ	ⲙ	ⲛ	ⲝ
a	v	g	d	e	z	ie	t	i	k	l	m	n	x

ⲟ	ⲡ	ⲣ	ⲥ	ⲧ	ⲩ	ⲫ	ⲭ	ⲯ	ⲱ	ϣ	ϥ	ϧ
o	p	r	s	t		f	ch	ps	o	s	f	h

ϩ	ϫ	ϭ	ϯ
h	b	c	ti

Fig. 179. Alfabetul copt.

Pentru cifre, copţii foloseau literele alfabetului ca şi grecii. Deasupra literei care arăta o cifră ei aşezau o liniuţă.

ALFABETUL GOTIC AL LUI ULFILA (WULFILA). Ramura răsăriteană a triburilor germanice a străbătut, spre începutul primului mileniu al erei noastre, un teritoriu care se întindea de la hotarele Suediei pînă în Africa de nord. Amestecîndu-se cu populaţiile diverse care locuiau aceste pămînturi, ostrogoţii au dispărut cu totul, lăsînd în urma lor cîteva amintiri. Astfel o provincie din Suedia se mai cheamă încă Oestergoetland, iar paleografilor le e cunoscut alfabetul gotic de care episcopul Ulfila (311—384 e.n.) s-a folosit pentru a traduce Biblia în vechea limbă germană. Ostrogoţii, cărora le era destinată această lucrare, erau cantonaţi pe atunci pe teritoriul Bulgariei de astăzi, adică în Moesia inferioară.

Originalul traducerii lui Ulfila s-a pierdut; opera lui este cunoscută numai din cîteva fragmente copiate pe manuscrise în secolul al V-lea. Trebuie subliniat că cele douăzeci şi şapte de caractere ale alfabetului său, împrumutat din alfabetul uncial grecesc, nu au nimic comun cu alfabetul gotic din evul mediu, derivat din literele latine.

În compunerea alfabetului său, Ulfila nu a folosit numai uncialele greceşti. Dintre acestea el a luat numai optsprezece litere. Litera grecească θ a căpătat la Ulfila sunetul hw. Celelalte opt, adică u, o, r, s, f, j, h, şi þ, (th dur englez) sînt corespunzătoare runelor germane. Asupra lui u şi o nu există îndoială; aproape toţi cercetătorii sînt de acord că ele provin din rune; părerile asupra restului de şase sînt împărţite: pe lîngă cercetătorii care socot că Ulfila le-a împrumutat din alfabetul runic, sînt alţii care cred că le-a împrumutat din alfabetul latin.

Cel mai vechi document scris în goticele lui Ulfila este Codex Carolinus, păstrat la Universitatea din Giessen (R.F.G.); el datează din secolul al V-lea. Cel mai frumos însă, şi cel mai vestit, este Codex Argenteus, din secolul al VI-lea, păstrat la Universitatea din Upsala (Suedia); el e scris cu litere aurite şi argintate pe un pergament colorat în roşu.

SCRIEREA GRECEASCĂ LA NOI. Scrierea grecească apare pe teritoriul ţării noastre în două forme: scrierea greacă veche, corespunzătoare colonizării ţărmului apusean al Mării Negre de către grecii vechi, şi scrierea neogreacă, corespunzătoare epocii posterioare întemeierii Principatelor.

Din prima categorie fac parte inscripţii lapidare, pe sigilii, pe monede şi pe diferite alte obiecte executate în antichitate şi găsite atît în locurile unde au fost coloniile greceşti Tomis, Istria, Callatis, cît şi în locurile

cetăţilor romane de mai tîrziu care intraseră în contact ori fuseseră influenţate de civilizaţia elenă. După cum se ştie, Istria a fost întemeiată de coloniştii din Milet în anul 656 î.e.n., iar Tomis pe la 590—560 î.e.n. de către colonişti din Callatis. Textele rămase din acele vremuri sînt scrise toate în capitale şi au caracteristicile alfabetului grecesc folosit în Asia Mică. Printre alte caracteristici se disting: Ψ pentru ps şi Ξ pentru ks. După unificarea ortografiei (403 î.e.n.), apar şi aici texte în alfabetul unificat.

Din categoria a doua fac parte textele greceşti redactate la noi după întemeierea Principatelor. În epoca fanariotă scrierea grecească a ajuns scriere de cancelarie şi s-a folosit paralel cu scrierea chirilică. Şcolile noastre au avut un timp, ca limbă de predare greaca. Şcoala lui Vasile Lupu de la Iaşi (1644) şi a lui Şerban Cantacuzino de la Sf. Sava[1] (Bucureşti, 1679) predau în greceşte, dar se învaţă şi slavoneşte, latineşte, româneşte. Tipografiile ajunseseră să tipărească mai ales în greceşte. Elenismul a pătruns şi în limbă: a chivernisi, a paraponisi, a agonisi, cor, albastru, stih etc. sînt cuvinte de origine greacă.

Despre documentele scrise în greceşte s-au făcut multe studii la noi, printre cei care s-au ocupat de ele numărîndu-se istorici cunoscuţi; în ultimul timp profesorul Alexandru Elian le-a înfăţişat într-un studiu unitar, intitulat „Elemente de paleografie greco-română".

În secolul al XIV-lea apar la noi numai două documente greceşti. Cel mai vechi e o scrisoare semnată în 1369 de voievodul Vladislav Vlaicu şi trimisă de acesta la Atos. Prin ea se stabilesc raporturi între călugării de la noi şi cei de la mănăstirea Cutlumus (Atos). Acest act nu a fost însă redactat în Ţara Românească, ci la Atos şi trimis lui Vladislav numai spre semnare. De aceea se consideră că cel mai vechi act autohton scris în greceşte este copia unui pitac trimis la Bizanţ în 1370 de mitropolitul grec de la Curtea de Argeş, Iachint Critopulos.

Din secolul al XV-lea se cunoaşte numai un singur document, foarte cuprinzător de altfel, aflat astăzi la Bodleian Library din Oxford. Este vorba de Tetraevanghelul slavo-grecesc, copiat de Gavril, monah la mănăstirea Neamţ, în anul 1429. Cele patru evanghelii sînt scrise în slavonă, dar pe marginea paginilor există traducerea lor în greceşte.

În 1511 protopsaltul Eustaţie a copiat la mănăstirea Putna un manuscris de muzică bisericească. Manuscrisul are pagini în greceşte, alternînd cu pagini în slavonă.

---

[1] După noile cercetări făcute de istoricii Victor Papacostea şi Gheorghe Cronţ, Şcoala de la Sf. Sava a fost înfiinţată de Constantin Brîncoveanu în 1694—1695.

A doua jumătate a secolului al XVI-lea marchează răspîndirea pe scară largă a textelor grecești la noi. Manuscrisele și tipăriturile grecești apărute acum și în următoarele trei secole conțin texte istorice, geografice, socoteli, scrisori, felurite cărți de învățătură, dicționare, proverbe, maxime, scrieri bisericești. După semnarea păcii de la Kuciuk-Kainargi (1774), limba și scrierea greacă ajung să fie folosite la noi atît în administrație, cît și în justiție. Unele acte scrise în această perioadă au texte grecești, traduse alături în românește. După răscoala lui Tudor Vladimirescu (1821) limba greacă intră în declin; ea se folosește din ce în ce mai rar și e înlocuită aproape pretutindeni cu limba română; totuși ea mai dăinuie un scurt răstimp în actele particulare și sporadic în corespondența oficială.

O particularitate a scrierii grecești postbizantine este punctarea literelor care trebuiau citite b, d, ș. Cuvîntul Basaraba se scria π̇ασαράπ̇α, Radul se scria 'ράτ̇ουλας, Rareș se scria 'ράρεσ̈. Punctarea literei σ̈ pentru a reda sunetul ș este neîndoielnic o influență arabă, fiindcă litera șin (ș) în alfabetul arab se scria, după cum s-a arătat mai sus, ش. Sistemul acesta de punctare nu s-a întrebuințat numai la noi, ci și pe întreaga arie răsăriteană de folosire a scrierii grecești.

Trebuie amintit de asemenea așa-numitul *hifen* (ὑφέν) care se așeza sub vocala i urmată de altă vocală: Craiova: κραυόβα, Băleanu π̇αλιάνος etc.

Alfabetul grecesc nu a fost folosit numai pentru transcrierea limbii grecești, ci și a celei române. Se cunoaște de pildă un Evangheliar copiat la Brașov în 1828, în care limba română apărea ortografiată ca în exemplul de mai jos:

τάτε δεμ πάρτε τζε μι σε κάδε	tată, dă-mi partea ce mi se cade
δίν ἀβουτζίε, σί λάου ἐμπερτζίτ	din avuție, și le-au împărțit
λώρ ἀβουτζία.	lor avuția.

Într-o culegere de poezii, tipărită la Constantinopol în 1830, care a circulat în Țara Românească, găsim un cîntec de lume transcris astfel:

πουϊκουλιτζα με γιουπ̇ιτα	Puiculița mea iubită
Τζε γεστ τριστα σι μαχνιτα...	Ce ești tristă și mîhnită...

Se cunosc exemple de limbă greacă transcrisă în chirilică, de pildă ecfonisele din Slujbelnicul mitropolitului Stefan al Ungrovlahiei.

Literele grecești au folosit de asemenea pentru redarea limbii turce, în așa numitele cărți karamanlidice scrise astfel pentru a fi înțelese de turcii ortodocși. La început (în secolul XIII) ele au fost scrise pentru turcii de origine greacă din emiratul Karamanili (Asia Mică), la poalele

munţilor Taurus. Acest emirat a dat numele său atît acestor scrieri de limbă turcă, dar în grafie elene, cît şi cunoscutelor covoare numite caramaniuri.

Pe teritoriul român au fost tipărite două scrieri karamanlidice; prima, intitulată: Διϑασκαλία χριστιανικη τῆς ὀρϑοϑόξον ἡμῶν πίστεως; în turceşte: Talim (i) Mesihî ortodoxos müîmin imanimizin ihtiyaci olan kitapleri burada mevcuttur... adică *Doctrina creştină a credinţei noastre ortodoxe*, a fost tipărită la Bucureşti în 1768 iar a doua, o scrisoare enciclică a patriarhului Constantinopolului, Paisie, adresată tuturor creştinilor ortodocşi, e datată în august 1727, dar apare într-o lucrare mai mare a patriarhului Ierusalimului, Hrisant Nottara, tipărită tot la Bucureşti în 1768.

ALFABETUL ETRUSC. Un mister încă nelămurit înconjură poporul care a trăit odinioară pe coastele apusene ale Italiei, în provincia Toscana. Materialele arheologice privitoare la el sînt foarte abundente; se cunosc aproape 10 000 de inscripţii lăsate posterităţii de etrusci; limba lor însă nu a putut fi descifrată, în ciuda eforturilor făcute de savanţi. Problema e însă pe cale de rezolvare căci la Pyrgi, lîngă Caere, s-a găsit un text bilingv; douăzeci şi cinci de rînduri în etruscă şi unsprezece rînduri în cartagineză, conţinînd o dedicaţie zeiţei feniciene Astarte. Limba cartagineză fiind cunoscută, se va descifra deci şi etrusca.

Originea etruscilor încă nu se cunoaşte.

O legendă păstrată de Herodot arată că etruscii ar fi plecat din Lidia (Asia Mică) pentru că nu aveau ce mînca, fiind nevoiţi să-şi împartă timpul în felul următor: din două zile într-una se hrăneau, în alta se distrau cu felurite jocuri ca să uite de foame. După ce au dus război vreo zece ani în felul acesta împotriva foametei, s-au hotărît să emigreze; s-au strîns în portul lor, Smirna, şi-au alcătuit corăbii şi au pornit pe mare, spre apus, sub conducerea unui şef numit Tirrenus. Numele acestui şef a îndemnat pe unii istorici să-i socotească o ramură a tirenienilor, populaţie care, împreună cu pelasgii, locuiau în insulele Lemnos, Imbros, Samotrace. S-a găsit chiar o inscripţie la Lemnos, ale cărei caractere par a fi etrusce.

Cercetările au arătat că etruscii au împrumutat literele după sosirea lor în Italia de la coloniştii greci din Cumae.

Cel mai lung text etrusc cunoscut pînă astăzi este celebrul *liber linteus*, cartea din pînză de in, scrisă pe fîşiile de pînză cu care a fost înfăşurată o mumie egipteană găsită la Alexandria, azi la Muzeul de antichităţi din Zagreb (R.S. F. Iugoslavia). Manuscrisul are 1 500 de cuvinte. Scrierea etruscă mai apare pe inscripţii lapidare, pe tăbliţe de

	a
	c
	e
	v
	z
	h
	θ
	i
	l
	m
	n
	p
	r
	s
	š
	t
	u
	φ
	χ
	f

Fig. 180. Alfabetul etrusc.

ardezie, pe mînere de vase, pe obiecte de metal. Inscripţiile au fost găsite atît în Toscana, cît şi în restul Italiei pe coasta Adriaticei şi în nord pînă la rîul Po; de asemenea s-au găsit texte etrusce în Stiria şi la Cartagina. Cel mai vechi text datează de pe la anul 700 î.e.n. în forma găsită la Marsiliana. Direcţia obişnuită a scrisului e de la dreapta la stînga, ca la semiţi, dar s-au găsit texte scrise şi de la stînga la dreapta ori în bustrofedon.

Încercările de descifrare au început către sfîrşitul secolului al XV-lea şi continuă şi azi; s-au găsit astfel valorile latine corespunzătoare literelor etrusce. Acest lucru a fost posibil datorită existenţei unor abecedare etrusce, în care literele erau aşezate în ordinea stabilită de fenicieni şi adoptată de greci. Unele din aceste abecedare aveau silabare în care consoanele erau urmate de fiecare vocală pe rînd. Unele semne arată că etruscii nu au împrumutat alfabetul direct de la fenicieni, ci de la greci.

Problema derivării alfabetului etrusc se complică şi din cauza existenţei altor alfabete vechi descoperite pe pămîntul Italiei, care au făcut pe cercetători să emită teoria derivării tuturor acestor forme de scriere dintr-un alt alfabet, azi necunoscut, mai vechi chiar decît forma marsiliană a alfabetului etrusc. Aceste variate alfabete sînt grupate de Février în trei clase:

1. Tipul subalpin, care cuprinde alfabetele găsite la Lugano, Sondria, Bolzano şi Magra, asemănătoare între ele. Alfabetul de la Lugano nota dialectele celt şi ligur, celelalte notau un dialect retic (indo-european).

2. Tipul felsinian, găsit la Bologna, numit astfel după vechea denumire a oraşului (Felsina).

3. Tipul venet (Este) care nota limba ilirică (indo-europeană).

Toate aceste alfabete au dispărut din uz cînd civilizaţia şi cultura latină s-au răspîndit în Italia. În epoca aceea alfabetul latin era concurat de alfabetele *mesapian* şi *sicul*, care se pare că derivau direct din cel

Fig. 181. Diferite alfabete italice.

Osc | Umbric | Falisc

a, b, g, d, e, v, z (ts), h, i, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, x, f, d, ř, ç, š

grecesc, de alfabetele *picenian* și de cel din Novilara, derivate din cel etrusc sau din cel grecesc și de alfabetele *osc*, *umbrian* și *falisc*, derivate din cel etrusc.

Fig. 182. Harta Italiei cu regiunile de răspîndire a scrierilor etrusce și italice.

Relicvele de la Pompei, oraș acoperit de lava Vezuviului în anul 79 î.e.n., arată că în epoca aceea scrisul latin era cunoscut nu numai de învățați, ci chiar și de unii oameni de rînd. Școlile de limbă latină erau

atît de numeroase încît atît limba și civilizația etruscilor, cît și limbile și civilizațiile celorlalte popoare care trăiau în Italia au dispărut definitiv, fiind înlocuite de scrierea și civilizația latină.

ALFABETUL LATIN. Alfabetul latin a apărut în secolul al VIII-lea î.e.n. prin intermediul etrusc, ca o variantă a alfabetului grecesc. Adaptarea s-a făcut destul de ușor din cauză că latina avea mai puține consoane decît greaca. Astfel sunetul θ (theta) nu exista în latină și prin urmare nu a fost împrumutat. În schimb s-au luat din alfabetele grecești arhaice sunetele Ϝ (digama) care a dat F și Ϙ (qoppa) care a dat Q. Sunetul Γ (gama) a fost modificat în C și folosit atît pentru K, cît și pentru G. Numele scris Caius se citea Gaius. Abia spre sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n. apare G, diferențiat printr-o liniuță de C. Litera C păstrează în continuare locul lui Γ în alfabet, iar G ia locul lui Z(ζ) care nu avea întrebuințare în latina secolului al IV-lea Mai tîrziu, consoana Z a fost reluată și așezată la sfîrșitul alfabetului. Pentru U a fost împrumutată litera γ (upsilon) cu vechea pronunțare ü care a devenit apoi i; semnul a fost scris astfel Y (i grec) și a fost întrebuințat ca vocală. În locul consoanelor φ (fi), θ (theta) și X (ksi) au fost folosite literele ph, th și ch, deși în latină h nu se pronunța după consoană.

În locul vechilor denumiri, latinii au desemnat literele după sunetul lor, punînd vocala e înaintea spirantelor (f, s) și vocala i înaintea lui X; oclusivele (p, b etc.) le pronunțau urmate de vocala e, iar pe k și pe q le pronunțau ka și qu pentru a le distinge de c. Necorespunzînd unei articulații, h a primit o denumire puțin fantezistă, fixată în limbile romanice la akka (sau haș) iar în cele germanice la ha.

În privința vocalelor, latinii nu au avut o diferențiere grafică între cele lungi și cele scurte, deși în pronunțare această diferență există.

IMPCAESARI
TRAIANOAV
MAXIMOTRIB
ADDECLARANE

Fig. 183. Scriere latină de pe monumente (litere capitale monumentale). Fragment din inscripția de pe columna lui Traian de la Roma (secolul al II-lea e.n.).

A B C D E F G I (K) L M N O P Q R S T V X

Fig. 184. Alfabetul latin în secolul al III-lea î.e.n.

De exemplu, *legis* (al legii) avea un e lung în timp ce *legis* (tu citești) avea un e scurt. Distincția cantitativă nu era lucru de neglijat; ea se făcea simțită mai ales în scandarea versurilor. Literații au adoptat de aceea semnele — și ᴗ pentru vocale lungi și scurte, care însă nu se foloseau decît în lucrări de știință.

O dată cu secolul al IX-lea e.n., literele latine au început să fie pronunțate după caracteristicile fonetice ale limbilor vorbite în țările celor trei succesori ai lui Carol cel Mare: în manierele franceză, germană și italiană. Astfel cuvîntul *minimum* e pronunțat de francezi *mini'mom*, de germani și italieni *'minimum*, de englezi *'miniməm*.

În secolul al XVI-lea, după Renaștere și sub înrîurirea umanistului Erasmus, s-a încercat revenirea la pronunțarea antică, fără prea mult succes.

Ca și grecii, vechii romani foloseau în scrierea monumentală numai litere capitale. Sînt literele din care au derivat așa-numitele litere mari de tipar ale noastre, în feluritele lor forme: aldine, anticua, azure, capitaluțe, clarendon, compacte, contur, eghipțiene, elzevire, grotești, lapidare, late, schelet etc.

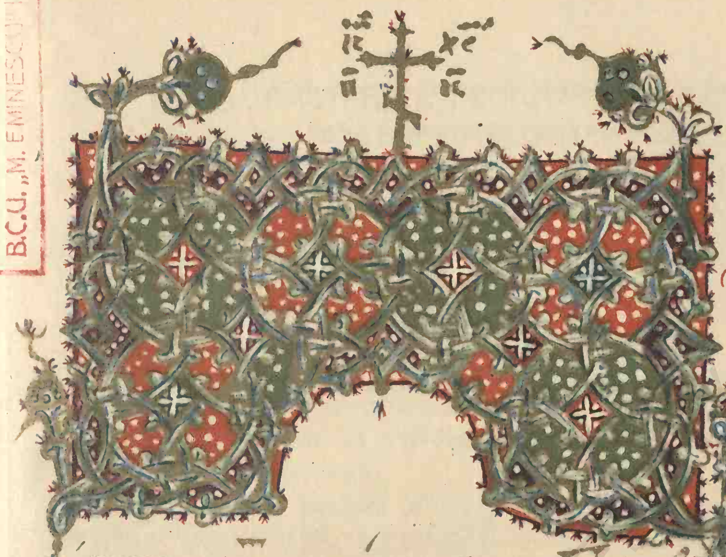
Separarea cuvintelor se făcea prin punct. Abia în secolul al XI-lea e.n. apare despărțirea prin spații albe. Pergamentul era folosit pentru așa-numitele *volumen*, bucăți lungi de pergament care se rulau. De aici vine cuvîntul volum, întrebuințat azi pentru carte.

Se deosebesc două feluri de litere capitale folosite în manuscrise: capitale pătrate (sau elegante) cu forme regulate, simetrice, aidoma literelor săpate în piatră, și capitalele rustice, mai puțin îngrijite, mai rotunjite. Se

IDALIAELVCOSVBIMOLLISAM
FLORIBVSETDVLCIADSPIRAN
IAMQ·IBATDICTOPARENSETD
REGIAPORTABATTYRIISDVCE

Fig. 185. Capitale pătrate în manuscrisul de la Saint Gall al poetului roman Virgiliu (De remarcat literele caracteristice A, E, T).

(După Andreescu, *Manual de paleografie latină*, pag. 47).

ЄЖЄ ѾМАРКА СТОЄ

ЄѴЛЇЄ· НЕПРѢПРОСВѢЩЕНЇЕМЪ· ГЛА, Д҃

ЗАЧѦЛО ЄѴЛЇИ ІѴ ХА СНА
БЖЇА. ꙖКОЖЕ ЄСТЬ ПИСАНО
ВЪ ПРОРОЦѢХЪ. СЕ АЗЪ ПОСЫ
ЛАѪ АГГЕЛА МОЕГО ПРѢДЪ ЛИ
ЦЕМЪ ТВОИМЪ ИЖЕ ОУГО
ТОВИТЪ ПѪТЬ ТВОИ ПРѢ
ТОБОѪ· ГЛАСЪ ВОПЇѪЩА

Ἀρχὴ τοῦ εὐαγγελίου
ἰυ̃ χυ̃, υἱοῦ τοῦ θυ̃.
ὡς γέγραπται ἐν
τοῖς προφήταις·
ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγ
γελόν μου πρὸ προσώπου
σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν
σου ἔμπροσθέν σου. φωνὴ
βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἑτοι
μάσατε τὴν ὁδὸν κυ̃. εὐθείας
ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

Pagină din evangheliarul slavo-grec, copiat în 1429.

(După S. P u ş c a r i u , *Istoria literaturii române*)

Fig. 186. Capitale rustice în manuscrisul de la Vatican al lui Virgiliu. Litere caracteristice: A, F, T, B, P, R, V.
(După A n d r e e s c u, *Manual de paleografie latină*, pag. 47).

mai foloseau așa-numitele *capitale rustice actuare* la redactarea actelor publice și *capitalele cursive* atît în inscripții lapidare, cît și pe manuscrise.

Începînd din secolul al VIII-lea, capitalele n-au mai fost folosite la redactarea manuscriselor.

Literele unciale, *unciales litterae*, sînt asemănătoare capitalelor, însă au o formă cursivă, mai rotunjită. Numele lor vine, după cum am mai arătat, de la unitatea de măsură numită uncie. Cărțile de lux din secolul al IV-lea e.n. erau scrise cu unciale. Se crede că numele vine de la faptul că în pagina-titlu ale uriașelor in-foliouri dinaintea epoci feudale, literele aveau mărimea de 2,5 cm, corespunzătoare unei uncii ca măsură de lungime, a douăsprezecea parte dintr-un picior. Problema însă nu e lămurită. Cum uncia e și o măsură de greutate, glumeții au spus că numele literelor vine de la faptul că uncialele aurite din vechime conțineau „o uncie de aur".

Obiceiul ca titlul cărții și literele inițiale ale frazelor să se scrie în capitale a dat naștere sistemului de scriere cu majuscule și minuscule.

La început, minusculele erau socotite semi-unciale; ele au apărut în secolul al V-lea e.n. sub numele de minuscule cursive ori unciale

Fig. 187. Litere unciale din secolul al V-lea.
(După K i r c h n e r, *Știința bibliotecilor*, pag. 221).

Fig. 188. Semiunciale, într-un manuscris al sfîntului Augustin.
(După A n d r e e s c u, *Manual de paleografie latină*, pag. 63). Litere caracteristice A, G. R, S.

Transcriere:	Traducere:
non cognovi, nisi per legem	n-am aflat decît prin intermediul legii,
nam concupiscentiam ne	căci concupiscența nu

cursive. Fiind folosite de diferite populații ele s-au dezvoltat deosebit în sînul fiecărei națiuni care folosea pe atunci limba latină. Astfel, în Italia au apărut minusculele lombarde care s-au folosit din secolul al VII-lea pînă în secolul al XIII-lea; o varietate a lor se numea *curiale* sau *littera romana*. În Spania au apărut minusculele vizigote, care s-au menținut din secolul al VIII-lea pînă în al XII-lea. În Franța au apărut minusculele merovingiene, în secolul al VII-lea. În 789 Carol cel Mare hotărăște reformarea scrierii. Astfel apar minusculele carolingiene care se răspîndesc în Franța și Germania, apoi și în Italia, înlocuind treptat toate celelalte forme de scriere. Scrierea carolingiană folosea ca majuscule literele semiunciale. Ea s-a menținut pînă către secolul al XIII-lea, cînd începe să înflorească arhitectura gotică. Ogivele gotice corespund în scriere cu formele ascuțite ale unor noi litere: goticele, care înlocuiesc literele rotunde în Germania și Franța, în toată Europa centrală, ba pătrund și în Anglia. Aceste litere gotice, apărute în evul mediu și derivate din literele caroline, nu trebuie confundate cu alfabetul gotic al lui Ulfila, apărut în secolul al IV-lea e.n. ca derivat din alfabetul grecesc. Alfabetul gotic al lui Ulfila a fost descris la capitolul despre diversificarea alfabetului grecesc.

O dată cu literele gotice apare creionul cu plumb, aur, argint ori aramă. Apare de asemenea obiceiul de a împodobi cu viniete inițialele paragrafelor. Literele gotice se mai numesc și *frînte* (*Bruchschrift*) pentru că, în loc să-și capete forma cu ajutorul unei singure linii încolă-

Fig. 189. Minuscule caroline.
(După A n d r e e s c u, *Manual de paleografie latină*, pag. 67).

cite, sînt alcătuite din mai multe linioare, mai groase și mai subțiri, ce par fracturate.

În secolul al XIV-lea scrierea gotică, sub numele de „litere de formă", ajunge să fie folosită pe scară foarte întinsă, mai ales la redactarea cărților de lux și religioase, în aproape întreaga Europă occidentală.

În 1440 Johann Gutenberg inventează tiparul, adică imprimarea literelor pe pagini cu ajutorul unor semne mobile gravate în lemn ori turnate în metal. Descoperirea aceasta epocală se răspîndește în toată Europa. Cărțile tipărite pînă în anul 1500 poartă numele de incunabule (de la cuvîntul latin *incunabulum* = leagăn, la figurat începutul tiparului). Incunabulele sînt:

a) *xilografiate*, obținute cu ajutorul unei plăci de lemn sculptate sau gravate, din care cauză se mai numesc și tabelare;

b) *tipografiate*, obținute cu ajutorul literelor mobile confecționate mai întîi din lemn, apoi din metal.

Apariția tiparului consacră triumful scrierii gotice; acesta se menține neștirbit pînă către anul 1550.

În secolul al XVI-lea, răspîndindu-se foarte mult gustul pentru autorii antici greci și romani, încep să se tipărească operele acestora. Tipărirea se face mai întîi la Florența, în Italia, unde scrierea adoptă din nou o formă rotunjită apropiată de cea carolingiană. Noua scriere florentină, numită umanistică, începe să cîștige teren în dauna scrierii gotice. În Franța mai ales, tipografiile încep să imprime din ce în ce mai mult în caractere „romane". Scrierea gotică s-a menținut fără concurență numai în Germania și în țările scandinave pînă la mijlocul secolului al XIX-lea cînd caracterele „romane" au început să pătrundă și în aceste țări. Scrierea cu aceste caractere s-a generalizat chiar în Germania sub numele de scriere normală (*Normalschrift*). La noi în țară, alfabetul latin a fost adoptat oficial în anul 1863; se va arăta mai jos în ce condiții s-a făcut acest lucru.

Să ne întoarcem însă la vremea cînd scrierea latină era folosită chiar de romani. O particularitate a scrierii latine, cunoscută de toți cei ce au privit o inscripție latină în piatră, este că în scriere se foloseau mult abreviațiile. Astfel: S.P.Q.R. este o prescurtare pentru: *Senatus populus-*

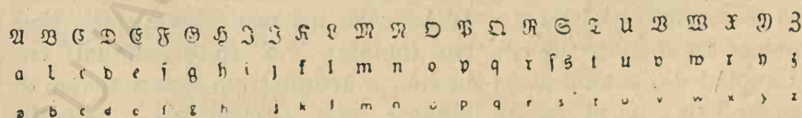

Fig. 190. Alfabetul gotic modern.

S ufficient aũt adhæc probanda coniecturæ de Achiuis
his qui circa pontum habitant: qui ex optimo græcorũ
genere barbarorum nunc sunt omnium rusticissimi:
Romani .N. uocem neque meram barbaram abscisse:

Fig. 191. Scriere humanistică rondă (1464–1471).
(După M. C o h a n, *La grande invention de l'écriture*, III, planşa 81)

Traducere:
Sufficient autem ad haec probanda coniecturae de Achiuis, his qui circa Pontum habitant, qui ex optimo graecorũ genere, Barbarorum nunc sunt omnium rusticissimi...

Transcriere:
Ajunge pentru a o dovedi, să-i comparăm cu Aheii, cei ce locuiesc lîngă Pont, care, proveniţi din cea mai bună rasă greacă, sînt azi cei mai neciopliţi...

que Romanus (Senatul şi poporul roman), formulă prin care se simboliza unitatea dintre popor și reprezentanţii lui. De asemenea, romanii obişnuiau să prescurteze în scris pronumele, folosind P pentru Publius, T pentru Titus, M pentru Marcus etc. De asemenea scriau primele litere pentru cuvîntul întreg. Pentru feminin întorceau litera: F însemna *filius* (fiu) iar Ⅎ însemna *filia* (fiică). Pentru plural scriau de două ori litera: FF pentru *filii* (fii). Pentru a micșora numărul de trăsături ale literelor foloseau combinaţii ca Æ sau Æ. Mai mult, romanii ajunseseră să întrebuinţeze un sistem stenografic de scriere: notele tironiene. Primul care a scris cu ele a fost un libert al lui Cicero, pe nume Tullius Tiro; după el, notele tironiene au fost completate și îmbunătăţite de alţi stenografi. Multe discursuri rostite de marii oratori romani s-au păstrat datorită stenografilor. Istoricul grec Plutarh scrie că Cicero, la judecarea lui Catilina, a adus în senat stenografi care au stenografiat discursul lui Cato cel Tînăr. Notele tironiene se bazau pe principiul scrierii unui cuvînt cu ajutorul a două semne: unul reprezenta rădăcina, celălalt terminația, adică desinența. Multe cuvinte nu aveau nevoie de terminaţie: adverbele, cuvintele nedeclinabile etc. Rădăcina se scria cu un semn: C pentru *centum*, M pentru *modestus*, ω pentru *optimus*, s pentru *supra* etc. Prefixele și desinenţele aveau de asemenea cîte un semn: pentru -um, pentru con- etc. Practicarea notelor tironiene s-a prelungit pînă în secolul al IX-lea e.n. Totuși chiar azi mai folosim unele note tironiene la abrevieri: & (și), No (număr), P.S. (post-scriptum) etc.

Începînd din secolul al VI-lea e.n., a apărut și un sistem silabic de stenografiere, folosit pentru notarea unor termeni noi, „barbari", ori a unor formule juridice necunoscute în culegerile de note tironiene.

Fig. 192. Stelă funerară cu inscripție latină găsită la Tomis (secolul I e.n.). Relieful reprezintă un praznic de mort.

Transcriere:

T(ito) Flavio Capitoni
dec(urioni) vet(erano)alae
Pannoniorum
donis donato ab imp(eratore) Vespasiano ob virtutem T(itus) Flavius Castus filius f(aciendum) c(uravit)

Traducere:

Lui Titus Flavius Capito-
decurion-veteran al
escadronului de panonieni recompensat de împăratul Vespasianus pentru bravura sa. Titus Flavius Castus a îngrijit de execuția monumentului.

Sistemul silabic de stenografiere a ajuns cu timpul să fie întrebuinţat ca o scriere secretă de către diversele corporaţii din evul mediu, în diferite ţări europene.

ALFABETUL LATIN LA NOI. Pe teritoriul ţării noastre alfabetul latin a fost folosit încă din timpul dacilor, de inginerii şi constructorii romani trimişi lui Decebal, şi poate chiar de dacii înşişi.

Ovidiu face la Tomis unele aluzii cu privire la scrisul latin al dacilor. Dio Cassius vorbeşte despre o scrisoare trimisă de Decebal lui Domiţian şi despre o ciupercă, pe care s-au zgîriat litere latine, trimisă lui Traian.

După cucerirea romană numărul inscripţiilor romane devine din ce în ce mai mare. Nici una din ruinele vechilor cetăţi romane de la noi nu e lipsită de astfel de inscripţii. De asemenea s-au găsit monede şi variate obiecte mărunte purtînd litere latine.

În perioada migraţiunii popoarelor scrierea latină dispare. Ea reapare începînd cu secolul al XIII-lea şi al XIV-lea mai întîi în Transilvania, apoi în Moldova şi Ţara Românească. În Transilvania, latina e limba cultă, folosită de cancelariile feudale, de unii cronicari, de cler şi de soli ca limbă diplomatică.

În Transilvania apare cea dintîi carte românească tipărită cu litere latine; este o carte de rugăciuni imprimată în 1570.

În Ţara Românească latina e folosită numai rareori şi atunci numai de cancelariile domneşti. Se ştie astfel că Vlaicu Vodă, fiind şi patronul episcopiei catolice din Argeş, folosea limba latină în cancelaria sa. Pecetea lui purta de asemenea o inscripţie latinească. Ceilalţi domni au folosit limba şi scrierea latină pentru redactarea actelor cu caracter internaţional, dar numai cînd cealaltă parte era o ţară catolică. Mircea cel Bătrîn a încheiat la Lvov în 1390 un tratat de alianţă cu Vladislav, regele Poloniei, scris în latineşte. Pecetea conţine numele lui Mircea în chirilice iar în exergă inscripţia latină *Waiwoda Transalpinus Ban de Czwrinio*. Tot în scriere latină este şi convenţia încheiată în acelaşi an între solii lui Mircea şi ai lui Vladislav. Din 1396 datează actul latinesc de la Argeş prin care Vlad se declară vasalul lui Vladislav. Printr-un act scris latineşte Mihai Viteazul acordă la 1600 privilegii nobiliare castelanului din Sindonar. Semnătura domnului e însă în chirilică: Io Mihail Voevod.

În Moldova domnitorii foloseau latina de asemenea la redactarea corespondenţei cu Occidentul. În 1421 Alexandru cel Bun dăruieşte fostei sale soţii Ringala, printr-o diplomă latinească, veniturile unor tîrguri şi 600 de ducaţi-aur. Tratatul încheiat în 1435 între Iliaş şi regele polon Władislav Warnenczyk e scris în latineşte. Din 1474 datează o

scrisoare a lui Ştefan cel Mare către Papa Sixt al IV-lea prin care-l anunţă că şahul Persiei îi solicită alianţa împotriva turcilor.

Alfabetul latin devine alfabetul oficial în principate abia în 1863. Pentru notarea sunetelor ă, î, ş, ţ, inexistente în latină, s-au introdus semnele diacritice cu ajutorul cărora unele litere latine au căpătat o formă nouă, corespunzătoare sunetelor de mai sus. Răspîndirea ideilor şcolii latiniste din Transilvania şi a celor italienizante ale lui Heliade a făcut ca scrisul să nu fie unitar; scriitorii foloseau diferite grafii etimologice, ca *scim* pentru ştim, *fontana* pentru fîntînă, *tierra* pentru ţară, *diece* pentru zece etc. În lupta dintre curentul etimologist, retrograd, şi cel fonetic, progresist, vechea Academie Română a luat partea intelectualilor care sprijineau scrierea fonetică şi a dat cîteva decizii de reformă a scrierii: în 1880, 1895, 1904 şi 1932, bazate pe principiile fonetice, căutînd din ce în ce mai mult să apropie scrierea de rostire, păstrînd însă unele resturi etimologice. Cum deciziile acestea nu aveau putere de lege, ele nu se aplicau de către toţi cei ce scriau, fapt pentru care în scriere exista o lipsă de consecvenţă şi o fluctuaţie care n-au fost înlăturate decît în 1953, cînd Consiliul de Miniştri al R.P.R. a dat o hotărîre prin care aprobă noile norme ortografice ale limbii române, elaborate de Academia R.P.R. Două sînt principiile acestei hotărîri care interesează cercetarea de faţă:

1) păstrarea formei scriptice latine şi
2) fixarea ordinii literelor alfabetului.

Celelalte principii care stau la baza reformei din 1953 au caracter lingvistic şi filologic.

Începînd din 1953 aşadar, alfabetul limbii române este următorul:

A a (pronunţă a), Ă ă (ă), B b (be), C c (ce), D d (de), E e (e), F f (fe), G g (ghe), H h (ha), I i (i), Î î (î) J j (je), K k (ca), L l (le), M m (me), N n (ne), O o (o), P p (pe), R r (re), S s (se), Ş ş (şe), T t (te), Ţ ţ (ţe), U u (u), V v (ve), X x (ics), Z z (ze).

Pentru redarea cuvintelor străine, scrierea mai foloseşte literele Q q (chiu), W w (dublu ve), Y y (i grec), Ö ö, Ü ü.

Stabilirea ordinii literelor în alfabet are importanţa ei, pentru că în trecut, neexistînd o dispoziţie în această privinţă, scrierile în care se punea problema acestei ordini apăreau în contrazicere unele cu altele. În dicţionare, de pildă, un cuvînt apărea cînd într-un loc cînd în altul. Astfel cuvîntul *îmbăiera* apărea în *Dicţionarul enciclopedic* al lui I. A. Candrea în grupul de cuvinte care începeau cu litera î, iar în *Dicţionarul român-german* al lui H. Tiktin, în grupul de cuvinte care începeau

cu i (după imaș). La fel se întîmpla cu cuvintele care aveau sunetul ă, ș sau ț.

De asemenea, neexistînd o normă în pronunțarea literelor, unii pronunțau sî, alții se, alții es, ori fî, fe, ef și așa mai departe.

Înlăturînd lipsa de consecvență și fluctuația din scrierea limbii române în trecut, hotărîrea Consiliului de Miniștri al R.P.R. din 1953 este menită să-și atingă scopul anunțat în anexa sa ”Norme privind ortografia limbii romîne“.

ALFABETUL CHIRILIC. Un derivat al scrierii grecești care nu s-a depărtat mult de modelul lui e alfabetul chirilic. El a fost conceput de călugărul Chiril (Constantin), supranumit Filozoful, în a doua jumătate a veacului al IX-lea e.n. pentru a nota limba slavă veche (paleoslava) numită și vechea limbă slavă bisericească ori slavonă. Sub acest nume se înțelege limba în care au scris primii învățați ai vechilor slavi, frații Metodiu și Chiril, a căror misiune în Moravia și a căror operă cărturărească (traducerea Bibliei) sînt prea bine cunoscute. Se știe astfel că în anul 863 Rostislav, principele Moraviei, a cerut lui Mihail al III-lea, împăratul din Constantinopol, să-i trimită oameni cu știință de carte care să-i învețe pe moravi, în limba lor maternă, religia oficială a Bizanțului.

Rostislav încerca pe această cale să primească sprijin politic, pe lîngă cel bisericesc, de la Bizanț. Pentru vremea aceea, dorința lui Rostislav de a oficia în limba țării era într-adevăr progresistă, fiindcă, în Moravia, biserica Romei nu admitea slujba decît în limba latină, neînțeleasă de popor. După cum se știe, în evul mediu, literatura bisericească nu se putea scrie decît într-una din limbile latină, greacă sau ebraică, socotite singurele limbi canonice, fiindcă, după tradiția biblică, inscripția de pe crucea lui Cristos fusese scrisă în aceste trei limbi. La Constantinopol problema limbilor canonice era privită mai puțin sever, fiindcă autoritățile bizantine socoteau că, îngăduind să se predice creștinismul în limba națională, atrăgeau mai ușor popoarele „barbare“ în sfera lor de influență.

Oamenii cu știință de carte trimiși în Moravia au fost Chiril și Metodiu, fiii unui funcționar bizantin, crescuți la Salonic. Unitatea din punct de vedere lingvistic a limbilor rusă, bulgară, cehă, moravă, slovacă, poloneză, sîrbă, croată și slovenă arată existența unei culturi cu multe elemente comune, care s-a dezvoltat în vechime în Europa răsăriteană, cu ajutorul limbii în care au scris Chiril și Metodiu. Textele originale ale lucrărilor acestor frați s-au pierdut, dar copiile făcute de discipolii

Fig. 193. Text în scriere glagolitică dintr-un sbornic de la mănăstirea Putna (1511).

În traducere: aici începe lucrarea protopsaltului Eustaţie de la mănăstirea Putna, în zilele preacinstitului şi de Hristos iubitorului domn al nostru Ioan Bogdan Voevod. (După I l i e B ă r b u l e s c u, *Istoria literaturii şi gramatica limbii bulgare vechi*, pp. 109, 110, 111).

lor au îngăduit lingviştilor şi paleografilor să cunoască şi să studieze vechea limbă şi vechiul lor scris. De asemenea, informaţii preţioase în această direcţie cu privire la ultimele decenii ale mileniului I e.n. s-au putut culege din două lucrări originale: *Invăţăturile* lui Kliment şi *Despre scriere* a călugărului bulgar Hrabr.

Documentele cu caracter religios şi laic pe care le avem din epoca aceea sînt scrise în două alfabete: glagolitic şi chirilic. Dintre acestea, cel mai vechi este alfabetul glagolitic. Numele îi vine de la cuvîntul глаголица care înseamnă în general alfabet. Cu ajutorul lui sînt scrise cele mai vechi monumente cunoscute de limbă paleoslavă. Palimpsestele, adică pergamentele pe care s-a scris din nou după ce vechea scriere fusese răzuită, şi anume palimpsestele slavone, arată că sub scrierea chirilică de deasupra se găsea o scriere glagolitică răzuită; cazul invers (cu glagolitică deasupra şi chirilică dedesubt) nu se află. Un palimpsest cunoscut este Evanghelia din secolul al XIII-lea, pe filele căreia se observă cîteodată bine vechea scriere glagolitică răzuită.

Se pare că alfabetul glagolitic a fost conceput de Chiril, deşi acum nu-i mai poartă numele, pe cîtă vreme alfabetul chirilic de azi a fost conceput de învăţaţi locali. Ipoteza a luat naştere din pricină că pe o copie a Cărţii Prorocilor, al cărei original a fost scris la Novgorod în 1047, e transcrisă o însemnare a copistului, popa Upîri Lihoi, din care rezultă că a copiat dintr-o carte „în chirilică". Cum copia lui Lihoi e scrisă în alfabetul pe care îl numim noi azi chirilic, rezultă că el denumea atunci prin acest cuvînt alt alfabet, care nu putea fi decît alfabetul glagolitic. Dacă ar fi făcut copia după un original tot chirilic, însemnarea ar fi fost de prisos.

Cele mai vechi monumente de scriere glagolitică sînt:

1. Şapte foiţe de pergament găsite în biblioteca Academiei teologice din Kiev, cuprinzînd un fragment de Liturghie după ritul roman. Cuprinsul manuscrisului (misă catolică) şi particularităţile limbii scrise indică regiunea locuită de slavii apuseni, probabil Moravia, unde activaseră Metodiu şi Chiril. Manuscrisul pare să dateze din secolul al X-lea.

2. Codex Zographensis, găsit la mănăstirea Zographu de la Atos. E un manuscris in-quarto de 204 foi, care conţine cele patru evanghelii. 17 foi sînt scrise în secolul al XII-lea, dar restul datează din secolul al XI-lea. Lucrarea se păstrează la Leningrad, în Biblioteca Saltîkov-Scedrin.

3. Manuscrisul Marian, adus tot de la Atos şi păstrat la Moscova în Biblioteca Lenin, este un Tetraevanghel, in-quarto, cu 173 de foi, care datează tot din secolul al XI-lea.

4. Zbornicul Klozian, compus din 17 foi, e un fragment din Viețile și învățăturile sfinților. A fost găsit la Trento (Italia) în biblioteca familiei conților Kloz. Datează din veacul al XI-lea.

5. Codex Assemanianus de la Vatican cuprinde fragmente din evanghelii, în formă de lecturi bisericești. Datează din secolul al XI-lea.

6. Psaltirea din mănăstirea sf. Ecaterina de la Sinai, din același secol, cuprinde cel mai vechi text cunoscut al Psalmilor lui David.

S-a discutat mult asupra provenienței alfabetului glagolitic și părerile sînt și astăzi împărțite. Un semn Ⱎ (ș) seamănă foarte mult cu ש din alfabetul consonantic evreiesc. Călugărul Hrabr scrie în veacul

А а	*А а*	П п	*П п*
Б б	*Б б*	Р р	*Р р*
В в	*В в*	С с	*С с*
Г г	*Г г*	Т т	*Т т*
Д д	*Д д*	У у	*У у*
Е е	*Е е*	Ф ф	*Ф ф*
Ж ж	*Ж ж*	Х х	*Х х*
З з	*З з*	Ц ц	*Ц ц*
И и	*И и*	Ч ч	*Ч ч*
Й й	*Й й*	Ш ш	*Ш ш*
К к	*К к*	Щ щ	*Щ щ*
Л л	*Л л*	Ъ ъ	*Ъ ъ*
М м	*М м*	ь	*ь*
Н н	*Н н*	Ю ю	*Ю ю*
О о	*О о*	Я я	*Я я*

Fig. 194. Alfabetul rusesc.

al X-lea că slavii pînă la Chiril foloseau litere grecești și latinești. El vorbește de bună seamă de slavii din apropierea Bizanțului. Chiril a adoptat desigur literele cursive bizantine, le-a dat o formă nouă și a alcătuit semne noi pentru sunetele specifice slave. Astfel, alfabetul glagolitic avea patruzeci de semne. Folosit timp de vreo două secole, mai întîi de bulgari și de moravi (secolele al X-lea și al XI-lea), el a trecut în Croația și Rusia. Astăzi el nu se mai întrebuințează decît în R. S. F. Iugoslavia, pe coasta dalmată, pentru texte religioase.

Așa cum s-a arătat mai sus, după vreo două secole de folosință, adică în veacul al XI-lea, alfabetul glagolitic a fost înlocuit, prin strădunița unor învățați locali, cu alfabetul chirilic. Cei mai mulți paleografi socotesc că acesta a fost conceput după uncialele grecești și de aceea literele lui sînt drepte, spațiate și redate într-o formă îngrijită.

Cel mai vechi monument de scriere chirilică descoperit pînă azi a fost găsit pe teritoriul țării noastre în satul Mircea Vodă din Dobrogea. Inscripția, dăltuită într-un bloc de calcar în anul 943 e.n., a fost descifrată de slavistul român Damian Bogdan:

ȣ и гъ.ркцѣхъ	împotriva grecilor în
< к > ъ лѣто. ҂гѧ н.а	anul 6451
< п > ри дѣимитрѣ въ	: în timpul lui Dimitrie
жоупанѣ...	jupan...

Fig. 195. Transcrierea inscripției slave chirilice din 943 găsită în satul Mircea Vodă.

În anul 943 a avut loc o expediție a ungurilor sau a pecenegilor împotriva bizantinilor (numiți în inscripție greci). Jupanul bulgar Dimitrie a luptat de partea bizantinilor și după victorie a ridicat, probabil acolo unde au avut loc luptele, un monument din care s-a găsit fragmentul arătat mai sus.

Alfabetul chirilic mai apare apoi pe inscripția funerară a țarului bulgar Samuil (993). Următoarele texte datează din secolul al XI-lea: cartea preotului bulgar Sava, păstrată la Muzeul de istorie al Moscovei, cuprinde fragmente de evanghelii în formă de lecturi bisericești; manuscrisul găsit la mănăstirea Suprasli (lîngă Bielostok) cuprinde un minei pe martie, adică toate lecturile bisericești din luna martie; Evanghelia cneazului Ostromir al Novgorodului, datată 1056, e un manuscris luxos, alcătuit din 294 foi mari și e cel mai vechi monument al literaturii ruse; foile de la Hilandar (Atos) sînt fragmente din Învățăturile lui Chiril al Ierusalimului.

La epoca aceea, alfabetul chirilic avea patruzeci şi trei de caractere din care douăzeci şi patru corespundeau cu uncialele greceşti; celelalte erau împrumutate din alfabetul glagolitic. Sub Petru cel Mare alfabetul a fost revizuit şi redus la treizeci şi patru de semne. După Revoluţia din Octombrie, savanţii sovietici au supus alfabetul unei noi reforme, căutînd ca semnele lui să corespundă cît mai bine sunetelor limbii ruse, şi mai ales ca fiecare literă să aibă o singură valoare fonetică.

Acelaşi alfabet e folosit, cu mici modificări datorite specificului limbii, de bulgari, de sîrbi şi de muntenegreni. Pe teritoriul patriei noastre alfabetul chirilic a fost întrebuinţat chiar de la întemeierea Principatelor pentru transcrierea limbii slave vechi.

Manuscrisele şi documentele de pe teritoriul Moldovei şi Ţării Româneşti scrise la noi în această limbă datează din secolul al XIV-lea, însă există şi pergamente mai vechi, ca de exemplu un Octoih chirilic din Moldova, care se pare că a fost scris în secolul al XIII-lea, dar nu se ştie unde. Textele din Moldova secolului al XV-lea au o ortografie deosebită care indică un tip de scriere chirilică specific moldovenească, deosebită de a celorlalte ţări care o foloseau.

Slavona era pe atunci limba clasei stăpînitoare; ea era vorbită de boieri la curţile domneşti, de înalţii slujbaşi, de preoţi şi de călugări. Literatura religioasă şi eroică era de asemenea scrisă în slavonă şi în litere chirilice.

Cîntecele haiduceşti, expresie a împotrivirii populare faţă de asuprire, doinele şi bocetele, expresie a vieţii triste ţărăneşti, nu au existat decît în româneşte şi nu s-au transmis decît pe cale orală. De o altfel de transmisiune nici nu putea fi vorba. Cărţile aveau pe vremea aceea un preţ exorbitant, încît poporenii români, şerbi pe pămîntul lor, nici nu se puteau gîndi să le folosească. În Documentele privind istoria României în veacul al XVI-lea se transcrie un privilegiu din 1536 al domnitorului Radu Paisie către mănăstirea Glavacioc în care se arată că Vlad Voevod Călugărul a cumpărat a treia parte din Muntele Prislopul dînd un Tetraevanghel. O carte scrisă de mînă echivala deci cu o parte dintr-un munte!

În Biblioteca Academiei R.S.R. se găseşte cea mai frumoasă şi mai importantă colecţie de manuscrise slave din ţara noastră. Multe din ele au circulat în tot răsăritul Europei, în ţările care foloseau slavona ca limbă de cultură. Colecţia a fost cercetată şi studiată de mulţi învăţaţi şi a făcut obiectul a numeroase studii. Datele care urmează au fost luate din lucrarea lui P. P. Panaitescu, intitulată *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*

Cel mai vechi manuscris din colecţia Academiei datează din anul 1346. El este o Psaltire cu tîlc, adică tălmăcită pe înţelesul mirenilor necunoscători în ale teologiei, scrisă în slava veche, pe pergament, în Serbia, la Borici, de „Branco Mladenovici... cu mîna mult păcătosului cel cuprins de zădărniciile vieţii, robul lui Dumnezeu Ion, numit Bogoslav". Titlurile, iniţialele şi ornamentele sînt pictate în roşu, iar întreaga lucrare e legată în piele şi lemn.

Colecţia Academiei are şi manuscrise mai vechi, dar nedatate; astfel sînt: *Epistolele apostolilor*, de provenienţă necunoscută, dar scrise probabil într-o regiune românească, un Octoih de la Caransebeş, un Evangheliar de la Rîşnov şi un Minei de la Neamţ, care se presupun a fi toate din secolul al XIII-lea. Manuscrisele de la Rîşnov şi Caransebeş au anumite caracteristici care par a arăta că ele sînt opera unei şcoli de scribi paleoslavi din Transilvania, care s-au trudit pe acele meleaguri înainte de întemeierea statelor feudale ale Ţării Româneşti şi Moldovei.

Colecţia Academiei mai are o serie de manuscrise privitoare la relaţiile româno-ruse din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea. Există astfel o Evanghelie copiată la Şargorod (Ucraina) în 1668 de un român, Enache, şi dăruită unei biserici din Moldova. Apoi manuscrisele în care s-au transcris operele unor scriitori ruşi, ca Simion Poloţki, Teofan Prokopovici şi Dimitrie din Rostov, toţi premergători ai lui Petru cel Mare pe tărîm bisericesc, în sensul că au cerut şi au luptat pentru despărţirea culturii bisericeşti ruse de bizantinism.

De asemenea manuscrisele slave din colecţia Academiei arată legăturile existente între ţările româneşti cu Bulgaria (Tetraevanghelul scris la Rila în 1503) şi cu Serbia (Psaltirea cu tîlc din 1346) etc.

O particularitate interesantă a acestor manuscrise o constituie intercalările de titluri, pasaje, extrase ori adaosuri în româneşte, care nu sînt numai mărturia unor preocupări culturale în limba poporului, din partea celor ce le-au scris, dar ele arată şi felul în care limba română a început să înlocuiască limba slavonă.

Sînt interesante, de asemenea, însemnările făcute de cititori şi scribi pe marginea manuscriselor; dintre acestea, cele mai importante sînt însemnările cu caracter istoric. Astfel, pe un Octoih slav, care a circulat în bisericile ortodoxe din Transilvania, apare o însemnare din 1628; ea arată vechea organizare sătească românească în părţile Bistriţei din Transilvania (sat cu pîrcălab, jude şi diac, adică scrib).

Începuturile tiparului în Ţara Românească sînt de asemenea o dovadă a importanţei culturii slavone pe pămîntul nostru.

Un călugăr sîrb, anume Macarie, după ce a învăţat la Veneţia meşteşugul tiparitului, soseşte în Ţara Românească, unde cap al bisericii era tot un sîrb, vlădica Maxim. Macarie aduce cu el litere slavone de provenienţă veneţiană şi tipăreşte un Liturghier la 1508 cu stema voievodului valah Radu cel Mare, la 1510 un Octoih și la 1512 o Evanghelie, toate în slavonă. Macarie e urmat după vreo treizeci de ani de Dimitrie Liubovici care tipărește tot în slavonă și apoi de Coresi care începe la Brașov seria tipăriturilor chirilice în limba română cu Evangheliarul din 1561. Ceva mai înainte, în 1544, se pare că se tipărise la Sibiu un Catehism românesc, azi pierdut, dar a cărui existenţă e atestată de documentele epocii. S-ar putea ca acest Catehism să fi fost cel văzut de Timotei Cipariu în biblioteca mănăstirii din Blaj și despre care tot el scrie în „Organul Luminării", nr. 55 din 1848 că avea „întrebări și respunsuri, în formatul aretat" (în 12°), și că „cuventele românești ce cărţele basorecești le scriu foră vocali în capet, aici erau pretutindenea scrise cu ω. Forma tiparului încă nu semena cu nici unul dein cîte am vezut vechi romanești".

Revoluţia social-economică și culturală din Europa feudală impunea înlocuirea limbii culte moarte cu limba vie a poporului. Astfel limba slavonă e înlocuită la noi cu limba română care apare scrisă tot chirilic chiar de la sfîrșitul veacului al XV-lea, fiind atestată de textele rotacizante din Psaltirea Scheiană și Codicele Voroneţian, scrise în Maramureș.

Psaltirea Scheiană este una din cele mai vechi traduceri de la noi a Psalmilor lui David; ea are la fila 242 patru rînduri scrise într-o scriere enigmatică, celebra criptogramă nedescifrată încă.

În Ţara Românească primul text chirilic scris în limba română este scrisoarea din 1521 a boierului Neacșu din Cîmpulung adresată lui Iohannes Benkner, jude în Brașov. De atunci limba română începe să apară din ce în ce mai des în manuscrise și texte tipărite. Începutul introducerii alfabetului latin la români ţine de secolul al XVIII-lea. În 1780

Fig. 196. Criptograma nedescifrată din Psaltirea Scheiană.

Samuil Micu Klein și Gheorghe Șincai tipăresc la Viena prima gramatică a limbii române în caractere latine, iar între 1829 și 1863 Ion Heliade Rădulescu introduce în Principate un alfabet mixt, compus din litere latine și chirilice, numit alfabetul civil. Începînd cu anul 1863, alfabetul chirilic nu se mai întrebuințează în Principate.

ALFABETUL CHIRILIC LA NOI. Pentru transcrierea limbii române, alfabetul chirilic folosea o serie de semne pentru același sunet, întrebuințînd în același timp un singur semn pentru mai multe sunete. Astfel semnele: ь, ьі, ↑, ѫ, ъ, aveau toate valoarea sunetului î, iar semnul ъ, de exemplu, reda sunetele î, ă, ŭ (u scurt) și i (i scurt).

Sînt interesante și alte particularități ale scrierii chirilice de la noi. Lucru curios, scrierea aceasta folosea spiritele lin (') și aspru (ʽ), deși limba noastră nu cunoștea diferențierea între sunetul aspru și lin al vocalelor. De asemenea scrierea chirilică folosea accentul ascuțit (′) pentru a reda accentuarea cuvintelor. La sfîrșitul cuvintelor terminate consonantic se punea cîteodată semnul ҁ numit paieric, care arăta pronunțarea apăsată a ultimei consoane.

Scrierea cu caturi era de asemenea o particularitate a scrierii chirilice. În hrisoavele domnilor noștri din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea întîlnim acest fel de scriere în care literele nu se înșirau numai orizontal, ci se așezau cîteodată unele deasupra altora în caturi. Sînt texte care au trei sau chiar patru caturi.

Litere de tipar

А	а	AŽ – A	С	с	SLOVO – S
Б	б	BUCHIE – B	Т	т	TVERDU – T
В	в	VEDE – V	Ȣ	ȣ	UCU – U
Г	г	GLAGOLI – G, GH	Оу	оу	U – U
Д	д	DOBRO – D	Ф	ф	FERTA – F
Є	є	IEST – E	Х	х	HER – HI
Ж	ж	JUVETE – J	Ѱ	ѱ	PSI – PS
Ѕ	ѕ	DZIALO – DZ	Ѡ	ѡ	OT – O
З	з	ZEMLE – Z	Ц	ц	ȚI – Ț
И	и	IJE – I	Ш	ш	ȘA – Ș
І	і	I – I	Щ	щ	ȘTEA – ȘT
К	к	CACO – C, CH	Ч	ч	CERFU – CE, CI
Л	л	LIUDE – L	Ъ	ъ	IOR – Ă
М	м	MISLETE – M	Ь	ь	IER – Ŭ, Ă, Î
Н	н	NAȘ – N	Ы	ы	IERÎ – Î
О	о	ON – O	Ѣ	ѣ	IATI – EA
П	п	POCOI – P	Ѧ	ѧ	INS – IA
Р	р	RÎȚĂ – R	Ю	ю	IU – IU
Ѿ	ѿ		Џ	џ	
Ѫ	ѫ		↑	↑	
Ѳ	ѳ		Ѵ	ѵ	
Ѯ	ѯ				

Fig. 197. Alfabetul chirilic folosit în Principatele Române.

(După Bianu și Cartojan, *Album de paleografie românească*, pag. 5).

Fig. 198. Literele de mînă ale alfabetului chirilic folosit în Principate.

Litere de mînă

a	t
b	u
v	f
g	h
d	psi
e	ţ
j	ş
z	şt
i	č, ci, ce,
c	ă
l	î
m	în
n	ğ, gi, ge
o	y
p	iu
r	th
s	îa
	ea

x

Fig. 199. Semnătura în caturi a lui Mihai Grigore Șuțu. Adică: Noi Mihail Grigoriu Șuțul Voevoda cu mila lui Dumnăzău Domn Țării Moldaviei.
(După Bianu și Cartojan, *Album de paleografie românească*, pag. 8).

Scrierea cu caturi nu trebuie confundată cu sistemul foarte răspîndit de a arunca litera deasupra cuvîntului din care face parte. Nu exista o regulă în această privință; de obicei se aruncau deasupra consoane ori vocale de la sfîrșitul ori de la mijlocul cuvîntului. Uneori litera de deasupra se termina cu un mic arc. Cînd se arunca deasupra o literă, nu se mai scria vocala care o preceda ori aceea care o urma. Cu timpul, literele aruncate deasupra au luat forme speciale, deosebite de forma literei propriu-zise.

Exista și la noi obiceiul de a abrevia cuvintele fie printr-o prescurtare propriu-zisă, fie prin legarea între ele a două sau mai multe litere.

Dintre abrevierile propriu-zise, redăm următoarele din *Albumul de paleografie românească* al lui Bianu și Cartojan:

Fig. 200. Forme speciale ale literelor chirilice aruncate deasupra.

Fig. 201. Titluri de boierie (abrevieri chirilice)

п̄ а	– a = aprod	п	p
р̄ а	– a = armas	р	r
кꙑ (м)	– că = cămăraș	м	m
кѡ (м)	– co = comis	м	m
кліо (ч)	– clin. = cliucer	ч	c
дкѡ (р)	– dvo = dvornic	р	r
и (с)	– I = isprovnic	с	s
ло (г)	– lo = logofăt	г	g
пор (т)	– por = portar	т	t
вис (т)	– vis = vistiernic	т	t
ве (л)	– ve = velichi (mari)	л	l
пос (т)	– pos = postelnic	т	t
сто (л)	– sto = stolnic	л	l

дм (б)	– Dim = Dîmbovița	б	b
му (ш)	– Mu = Mușcel	ш	ș
пра (х)	– Pra = Prahova	х	h
ри (м)	– Ri = Rîmnic	м	m
ме (х)	– Me = Mehedinți	х	h
слам ри (м)	– Slam Ri = Slam Rîmnic	м	m

Fig. 202. Numiri de județe (abrevieri chirilice)

чис (т)	– cis = cinstită	т	t
плек (ч)	– plec = plecăciune	ч	c
ма (р)	– ma = martor	р	r

Fig. 203. Cuvinte uzuale (abrevieri chirilice)

ґе (н)	– Ghe = Ghenarie	н	n
фе (в)	– Fe = Fevruarie	в	v
ма (р)	– Ma = Martie	р	r
а (п)	– A = Aprilie	п	p
ю (н)	– Iu = Iunie	н	n
ю (л)	– Iu = Iulie	л	l
ау (г)	– Au = August	г	g
се (п)	– Se = Septembrie	п	p
ок (т)	– Oc = Octombrie	т	t
ноем (в)	– noem = noembrie	в	v
де (к)	– De = Decembrie	к	c

Fig. 204. Nume de luni. (abrevieri chirilice)

c s
d — a = aspri
ρ r
ПЄ — pe = perperi
л l
Tл — ta = taleri
л l
T — tl = taleri

Fig. 205. Nume de monete (abrevieri chirilice)

ρ
M — m — Marcu
o th
M — M — Mathei

Fig. 206. Nume de evanghelişti (abrevieri chirilice)

АГГЛИ — aggli = arhangheli
АПЛИ — apsili = apostoli
БЛВИТЬ — blsvitu = blagoslovitu
БЛВЕЩЕ — blsveaşte = blagosloveaş
БКВ
ДЛИ — dli = dumitali
ДХЬ — dhu = duhŭ
ДНВ — Dnul — Domnul
ДНЕ — Dne = Doamne
ДВДЬ — Dvdu = Davidŭ
ИСЛЬ — Islu = Israelŭ
ИИЛЬ — Iilu = Israil
ІЕРСЛИМ — Ierslim = Ierusalim
МЧНИК — mànic = mucenic
ПРЧСТА — prcsta = precista
ПРРК — prrc — proroc
СПЕНІЕ — spsenie = spăsenie
МВЕЩЕ — mlueşte = milueşte

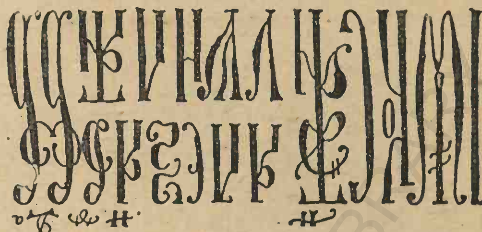
Fig. 207. Abrevieri chirilice prin contracţie

ѵ = lu
ѵмнрѣзъ = lumineadză
мѵ = mu
моулѣ = mutulŭ
ащернѵлъ
aşternutulu
и = ti
р = re
ѱ = tr

Fig. 208. Litere chirilice cu ligaturi.

Fig. 209. Semnătura cu ligaturi și caturi a lui Ioan Constantin Alexandru Ipsilante-voevod.

(După Bianu și Cartojan, *Album de paleografie românească*, pag. 8).

Literele legate apar la noi, ca și la greci ori latini, încă în primele texte chirilice.

Începînd din secolul al XVIII-lea ligaturile se folosesc din ce în ce mai des. Cele mai frumoase, avînd și un aspect artistic, se întîlnesc în titulaturile domnilor și în monograme.

RUNELE. Runele sînt semnele alfabetice folosite pentru scriere și în scopuri magice de vechile triburi germanice. Ele au fost folosite de goți pînă prin secolul al VII-lea, de anglo-saxoni pînă în secolul al X-lea și de scandinavi pînă în secolul al XIV-lea; în unele cantoane izolate din Suedia s-au folosit chiar pînă la începutul secolului nostru.

În vechea limbă germană nordică cuvîntul *run* însemna „taină", de unde se poate deduce că semnele aveau caracter magic și că erau folosite de un mic număr de inițiați, nu de marea masă a poporului ca o scriere curentă[1].

---

[1] În Edda, Brynhild învață astfel pe Sygurd puterea magică a runelor:

Vei grava runele victoriei
Dacă vrei să fii victorios.
Le vei grava pe mînerul
spadei
Și pe lama ei le vei grava
Numind de două ori pe
Tyr.

Vei grava runele furtunei
Dacă vrei să-ți salvezi corabia
Din furia talazurilor.
Le vei grava pe etravă
Și pe safranul cîrmei.

Vei grava runele gîndirii
Dacă vrei să fii mai înțelept
decît alții
Odin însuși a imaginat aceste
rune...

runa	latin	numele gotic	runa	latin	numele gotic	runa	latin	numele gotic
ᚠ	F	faihu – vite	ᚺ ᚻ	H	hagl – grindină	ᛏ ↑	T	tyr – zeu
ᚢ ᚢ	U	uris, ploaie	ᚾ	N	nauþs – nevoie	ᛒ	B	bairkna – mesteacăn
ᚦ	þ	þoiþ, roua	ᛁ	I	eis – gheața	ᛖ	E	aiweis – armăsar
ᚨ	a	ahsa, axă	ᛃ	J	jer – an	ᛗ	M	manna – om
ᚱ	R	raida, car	ᛇ	e		ᛚ	L	lagus – apa
ᚲ	K	Kusma – umflătură	ᛈ	P	pairþa – cal	ᛜ	ng	iggus – eron eponim
ᚷ	g	giba – dar	ᛉ	zh	aizic – monedă de argint	ᛟ	O	opal – proprietate
ᚹ	W	winja – pășune	ᛊ	S	sanil – soare	ᛞ	D	dags – zi

Fig. 210. Alfabetul Futhark.

Cînd scriu sau vorbesc despre rune, oamenii de știință se referă de obicei la un pasaj celebru din *Germanii* de Tacit, operă scrisă pe la anul 100 e.n. În această lucrare, la capitolul X, Tacit arată felul în care triburile vest-germane consultau stihiile:

„Obiceiul lor de a întreba soarta e simplu: ei taie o ramură dintr-un pom cu fructe și o rup în bucățele, pe care fac semne distinctive; le răspîndesc la întîmplare pe o pînză albă. Apoi, preotul comunei, cînd se întreba soarta despre treburile statului, ori șeful familiei dacă era vorba de o chestiune particulară, se roagă zeilor cu ochii la cer, ridicînd de trei ori cîte un bețișor; el interpretează astfel semnele care fuseseră crestate mai înainte pe bețișoare".

Runele despre care e vorba în acest pasaj nu sînt însă runele-litere, ci runele-simboluri, așa-numitele *Losrunen*, „runele pentru ghicirea soartei".

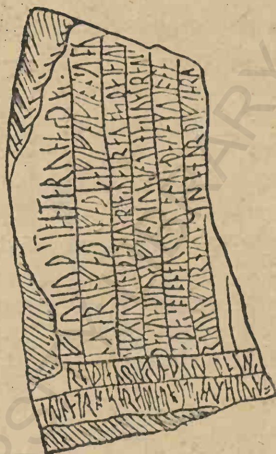
Raporturile lor cu runele-litere nu au fost încă limpezite.

Runele-litere, în vechiul alfabet german, erau în număr de douăzeci și patru, fiind împărțite în cîte trei grupe de cîte opt semne. Nu se știe de ce erau împărțite așa, fiindcă nici un considerent fonetic nu pare să dicteze această împărțire.

Primele șase litere au dat numele acestui alfabet: *Futhark*.

Nu se știe bine dacă la ciocnirea lor cu romanii triburile germanice foloseau sau nu runele. În epoca aceea îndepărtată triburile indo-euro-

Fig. 211. Rune secrete pe piatra de la Rök.
(După *Der Grosse Brockhaus*, ediţia 1933, vol. 16, planşa Runen II).

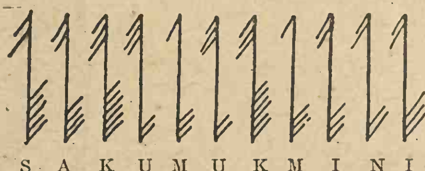
pene din centrul Europei trăiau în păduri, departe de marile centre ale civilizaţiei antice. Cea mai veche inscripţie germanică pe care o cunoaştem a fost găsită pe unul din cele douăzeci de coifuri de bronz de la Negau, în Stiria; ea glăsuieşte: *harigasti teiwai*, o formulă de binecuvîntare adresată „zeului Heergast“, adică zeului războiului, Wotan. Inscripţia datează din secolul al III-lea î.e.n.

Formele colţuroase ale runelor se datoresc faptului că, aşa cum relatează Tacit, ele se crestau în lemn. E firesc de asemenea ca litera să aibă forme unghiulare cînd e tăiată în piatră. Într-adevăr se cunosc cîteva inscripţii runice lapidare; cea mai lungă este aceea găsită la Rök, în Suedia, cu aproape 800 de semne, datînd din secolul al IX-lea. Această inscripţie are pe marginea superioară cîteva aşa-numite rune-corturi *(tjaldrunir)*; ele formează o scriere secretă.

Linioarele oblice din partea de sus a pietrei de la Rök arată grupul de rune din alfabetul runic însă în sens criptic: o liniuţă înseamnă grupul III, trei liniuţe înseamnă grupul I şi numai două liniuţe înseamnă grupul II. Linioarele oblice de jos arată numărul runei în cadrul grupului. Aştfel primul semn arată că e vorba de a cincea rună din grupul II, adică de S în alfabetul runic scandinav.

Bazate pe acelaşi principiu de numerotaţie se mai foloseau în Scandinavia şi runele-ramuri *(kvisttrunir)* în care linioarele oblice se aşezau ca acele pe o rămurică de brad. Linioarele oblice din stînga arătau

criptic grupa din care făcea parte runa numerotată de linioarele din dreapta.

Se pare că vechii germani nu au scris pe piele, pergament sau pe alt material perisabil, ori dacă au făcut-o, materialul a fost distrus de umezeala pădurilor.

RUNE Daneze	RUNE Norvegiene	latin	Numele norvegian
ᚠ	ᚠ	F	fe, vite
ᚢ	ᚢ	U	ur, scorie
ᚦ	ᚦ ᚦ	þ	þurs, gigant
ᚬ ᚭ ᚮ	ᚬ ᚮ	a	Asse, zeu
ᚱ	ᚱ	R	reiö, călătorie
ᚴ	ᚴ	K	Kaun, bubă

RUNE Daneze	RUNE Norvegiene	latin	Numele norvegian
ᛏ	ᛐ	T	Tyr — zeu
ᛒ	ᛓ ᛒ	B	biarkan — mesteacăn
ᛘ ᛉ	ᛘ	M	maþr — om
ᛚ	ᛚ ᛚ ᛚ	L	logr — apă
ᛦ	ᛁ	R	yr, arc

RUNE Daneze	RUNE Norvegiene	latin	Numele norvegian
ᚼ	ᚽ	H	hagall — grindină
ᚾ	ᚿ	N	nauð — servitute
ᛁ	ᛁ	I	iss — gheață
ᛅ	ᛆ ᛅ ᛅ	A	ar — an
ᛋ ᛋ	ᛁ ᛌ	S	sol — soare

Fig. 212. Runele scandinave.

Pe teritoriul țării noastre s-au găsit inscripții runice pe colanul tezaurului de la Pietroasa (Buzău).

Colanul tezaurului de la Pietroasa face parte din obiectele duse în 1917 la Moscova, spre păstrare și restituite de Uniunea Sovietică Muzeului de antichități al Republicii Populare Române în 1957. El pare să fi fost făurit de goți și să fi aparținut regelui Atanaric, care l-a ascuns în locul unde a fost găsit, prin anul 370—380 e.n., adică înainte ca regele să plece la Bizanț. Existența discutabilă a unor semne mai vechi sub cele care se văd azi, diverse interpretări istorice și lingvistice ale cuvintelor au făcut pe mulți cercetători să descifreze în diferite feluri inscripția runică de pe colan. Astfel s-a citit: *gutaniowi hailag* și s-a interpretat *dem guten Vaterland sei heilig* (R. Neumeister); s-a citit: *gutanio wi hailog* și s-a interpretat „ofrandă sacră din partea femeilor gote" (Cosijn); s-a citit *gutan iowi hailog* și s-a interpretat că iowi este dativul lui Jupiter (R. Loewe); în fine s-a citit *gutani (o) wahailag* în care grupul din mijloc ar însemna numele lui Ingwa, din mitologia vestgermanică (C. Marstrander) etc. Inscripția a fost studiată și la noi în ultimul timp de dr. Mihai Isbășescu; el citește *gutani o wi hailag* și interpretează: „al goților stăpîn ereditar (sau ocrotitor). Fie (el) sacrosanct".

Inscripțiile de pe pietrele calcaroase de la Bunești (Baia) au fost găsite în 1931 de țăranul Costan Florea la rădăcina unui cireș bătrîn din grădina sa. Pe prima piatră e sculptat un cap de lup cu limba scoasă, pe al cărui gît sînt gravate cîteva semne asemănătoare runelor. Piatra a doua înfățișează un bust și un cap de om; personajul ține pumnul stîng ridicat. Pe dosul pietrei sînt cinci rînduri de semne asemănătoare runelor, gravate între două linii paralele.

Profesorul Ion Nestor care a cercetat aceste obiecte socotește că inscripțiile nu sînt runice. La epoca descoperirii lor, existența inscripțiilor runice în nordul Moldovei nu a mirat, fiindcă se știe că înainte de întemeierea Moldovei cu capitala la Suceava, exista la Baia o colonie germană al cărei ctitor tradițional era sfîntul Hubert, patronul legendar al vînătorilor.

SCRIEREA OGAMICĂ. Înainte și foarte puțin timp după ce au adoptat alfabetul latin, celții din Irlanda și Țara Galilor (Wales, Marea Britanie) și picții din Scoția foloseau *ogamele*, o scriere deosebit de curioasă, departe de orice asemănare cu oricare altă scriere cunoscută.

Ogamele se citeau de jos în sus, fiind înșirate de-a lungul unei linii, de obicei verticale. Cînd linia aceasta era orizontală (pe rarele manuscrise păstrate), ogamele se citeau de la dreapta la stînga. Literele se deosebeau între ele prin direcția și numărul linioarelor care întretăiau linia conducătoare. Împărțit în cinci grupe, alfabetul ogamic apare astfel:

Deseori, în locul vocalelor din primul grup se foloseau puncte mari, așezate de asemenea în lungul liniei conducătoare.

Aspectul literelor arată că ogamele se crestau la început în lemn. Din cele 360 de inscripții cunoscute azi, marea majoritate sînt gravate în piatră, cîteva sînt scrise pe pergament; nici una nu e însă crestată

Fig. 213. Alfabetul ogamic.

pe lemn, deși legendele irlandeze pomenesc de ele. De bună seamă că au pierit, distruse fiind de clima umedă a insulelor britanice.

Problema cea mare pe care o au de rezolvat paleografii este a originii ogamelor: e greu de presupus că ele au apărut în forma alfabetică azi cunoscută, fără o perioadă anterioară de evoluție; pe de altă parte, e cu neputință de găsit corespondența dintre ele și literele latine ori grecești, în cazul în care au fost alcătuite după acestea.

Cunoscute încă din secolul al IV-lea e.n., ogamele au slujit la început unor practici magice, ca și runele, sfîrșind prin a fi folosite în mod curent pentru nevoile zilnice ale oamenilor. Cea mai mare parte din inscripțiile păstrate pînă azi sînt inscripții funerare.

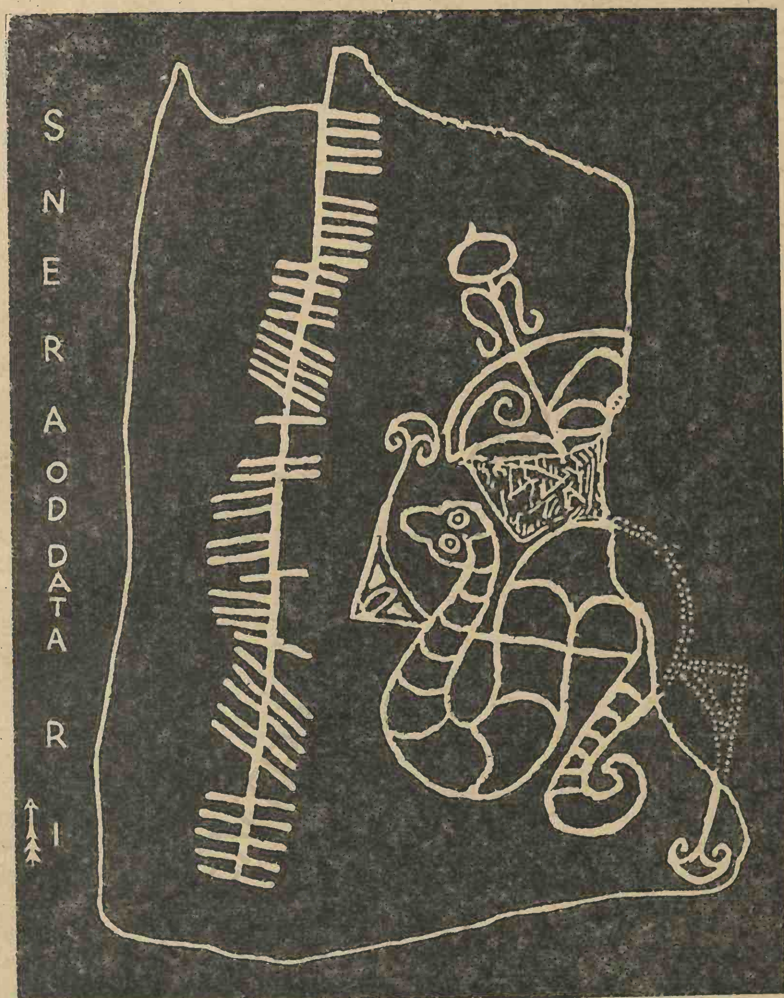

Fig. 214. Inscripție ogamică găsită lîngă Aberdeen, Scoția. Textul a fost descifrat dar nu tradus.

De jos în sus: IRATADD OARENS. Desenul de alături reprezintă un simbol pict. (După Le Courrier de l' U.N.E.S.C.O., ianuarie 1963, pag. 7).

SCURTE CONSIDERAŢII FINALE

Istoria alfabetelor consonantice şi vocalice arată o permanentă evoluţie a scrierii în sensul adaptării ei cît mai exacte la limba vorbită. În lupta dintre principiul învechit, etimologic, tradiţionalist şi principiul nou, al corespondenţei între semnul scris şi pronunţie nici una dintre părţi n-a avut în trecut cîştig de cauză deplin. Astăzi însă victoria principiului nou e incontestabilă, şi tendinţa tuturor celor ce au în grijă scrisul în diferite ţări ale globului este să se alăture acestui principiu; se caută astfel să se găsească un singur semn grafic pentru fiecare sunet al limbii ori, altfel zis, o singură literă pentru fiecare valoare fonetică.

La noi acest principiu şi-a găsit o aplicaţie integrală în Hotărîrea Consiliului de Miniştri din 1953, care a dat putere de lege normelor Academiei R.P.R. privind ortografia limbii române. Publicarea *Dicţionarului limbii române literare contemporane*, în patru volume, şi a *Dicţionarului limbii române moderne*, într-un volum, a unificat scrierea şi pronunţarea limbii române literare.

Dacă pe plan mondial, după cum s-a văzut mai sus, alfabetele au evoluat în diferite direcţii, luînd *ductus*-uri variate după limbi şi popoare, nu e mai puţin adevărat că pe întinse regiuni ale globului pămîntesc s-a căutat şi s-a reuşit să se adopte un singur alfabet pentru un grup cît mai mare de limbi vorbite.

Astfel, în Uniunea Sovietică, popoare de cele mai diferite origini folosesc alfabetul chirilic, adaptat nevoilor fonetice ale fiecărei limbi. În America, Africa, Europa se foloseşte cu precădere alfabetul latin, pe care, în curînd, îl va adopta şi marele popor chinez. Insulele mici de alfabete străine acestor mari categorii (ideogramele japoneze, alfabetele arab şi grecesc, scrierile Vai şi ebraică etc.) rămîn din ce în ce mai izolate şi izolarea lor pare anacronică.

Funcţia socială a scrisului este în principal răspîndirea culturii. În trecutul mai mult sau mai puţin îndepărtat această noţiune nu exista.

Într-adevăr, începutul scrisului a fost determinat de nevoile obiective ale oficialității de pe atunci.

În societatea sclavagistă scrisul era cunoscut de scribii profesioniști, secretarii conducătorilor politici și intelectuali. Atelierele scribilor se aflau totdeauna pe lîngă palate ori temple. Spre folosul acestora se desfășura activitatea gravorilor și a copiștilor, palatele și templele fiind în același timp și centre de activitate comercială.

La popoarele semite scrisul era o activitate religioasă și comercială. Negutătorii, pe vremea aceea clasă progresistă, aveau nevoie de un instrument cît mai simplu de comunicare a ideilor; de aceea au luptat și au izbutit să înlăture monopolul pe care preoții îl aveau asupra scrierii. Astfel, scrisul începe să fie folosit și de alte clase decît cele conducătoare.

La greci și la romani tendința aceasta se lărgește, apar școlile și preceptorii.

În India, unde populația a fost pînă nu de mult împărțită cu străşnicie în caste, scrisul era folosit numai de casta literaților, brahmanii, pentru nevoile lor, ale regilor și ale nobililor. Abia în ultimele decenii, și mai ales după obținerea independenței, școlile s-au înmulțit și au devenit accesibile poporului.

Am văzut cu cîtă stăruință și destoinicie s-a dus și se duce în R.P. Chineză lupta împotriva vechiului sistem grafic, pentru adoptarea sistemului alfabetic.

În Europa, către începutul epocii feudale, scrisul trecea pe planul al doilea: meseria armelor era cea respectată. Și totuși, chiar în ultima perioadă a feudalității, scrisul își arată însemnătatea: iau ființă universitățile. Apar astfel marile universități din secolele al XIII-lea și al XIV-lea. O dată cu secolul al XVI-lea și cu inventarea tiparului răspîndirea scrisului în rîndurile poporului nu mai poate fi stăvilită. Cărțile devin accesibile tuturor, și prin ele cultura se răspîndește din ce în ce mai mult. Capitalismul industrial în secolul al XIX-lea a contribuit el însuși la generalizarea instrucțiunii publice, căci avea nevoie de muncitori și de funcționari cu știință de carte.

Cerințele mereu crescînde ale civilizației moderne fac să se nască forme noi și evoluate de scriere: după modelul scrierii prescurtate antice apare stenografia actuală. Telegraful, telefonul, radioul și televiziunea sînt noi și perfecționate mijloace de transmisiune ultrarapidă a gîndirii.

Vremea copistului meticulos și grijuliu, care bobicărea zile și nopți nesfîrșite la pictarea literelor pe o foaie de pergament, a pierit definitiv. Azi textul se bate iute la mașină și se multiplică la rotativă.

De asemenea prețul colosal al unui manuscris e înlocuit cu prețul mai degrabă simbolic al cotidianului.

În fine, tabloul patriarhal al călugărului care citește în chilia întunecoasă, înjugînd ziua cu noaptea, cum zice cronicarul, în penumbra opaițului fumegînd, lasă locul pe scena lumii unei apariții simbolice: într-un fotoliu confortabil, muncitorul cu brațele ori cu mintea apasă pe un buton și se documentează privind ecranul televizorului.

BIBLIOGRAFIE

I. *CLASICII MARXISM-LENINISMULUI*

1. Marx, K. şi Fr. Engels, *Despre artă şi literatură*, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1953.
2. Idem, *Opere*, vol. III, Editura Politică, Bucureşti, 1958.
3. Engels, Fr., *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, Editura Politică, Bucureşti, 1961.
4. Lenin, V. I., *Despre cultura proletară*, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1955.
5. Idem, *Despre cultură şi artă*, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1957.
6. Idem, *Caiete filozofice*, Bucureşti, 1956.

II. *LUCRĂRI DE REFERINŢĂ*

1. Andreescu, Constantin I., *Manual de paleografie latină*, Bucureşti—Iaşi, 1939.
2. Arţihovski, A. V. şi M. V. Tihomirov, *Novgorodskie gramotî na bereste*, Moscova, 1953—1958.
3. Avdiev, V. I., *Istoria Orientului Antic*, Bucureşti, 1951.
4. Balmuş, C., *Gramatica limbii greceşti*, 1935.
5. Bănăţeanu, Vlad, *Armenii în istoria şi în viaţa românească*, Bucureşti, 1938.
6. Idem, *Les Arméniens des inscriptions de Behistun*, în „Studia et Acta Orientalia", I, 1957.
7. Bărbulescu, Ilie, *Istoria literaturii şi gramatica limbii bulgare vechi*, Iaşi, 1930.
8. Berdzenişvili, N. A., V. D. Donduat, M. K. Dumbadze, I. M. Kacearava, G. A. Melikişvili, Ş. A., Meshia, P. K. Rateani, *Istoria Gruzii*, Ucebnik dlea VIII—X klassov, Tbilisi, 1960.
9. Berger, Philippe, *Histoire de l'écriture dans l'antiquité*, Paris, 1892.
10. Begsträsser, G., *Hebraische Grammatik mit Benutzung der von E. Kautsch bearbeiteten 28. Auflage von Wilhelm Gesenius' hebräischer Grammatik*, Lipsca, 1918.
11. Bianu, I., Nerva Hodoş şi Dan Simonescu, *Bibliografie românească veche*, Bucureşti, 1903—1944.

12. Bianu, I., *Inscripții în limba gotică și în caractere runice descoperite lîngă Fălticeni*, București, 1931.
13. Bianu, I. și N. Cartojan, *Album de paleografie românească*, București, 1940.
14. Bilciurescu, Constantin, *Monastirile și Bisericile din România*, București, 1890.
15. Blunt, John Henry, *Dictionary of Sects, Heresies, Ecclesiastical Parties and Schools of Thought*, Londra, 1874.
16. Bogdan, Damian P., *Din paleografia slavo-română*, în *Documente privind istoria României*, introducere, I, București, 1956.
17. *Bolșaia Sovetskaia Ențiklopedia.*
18. Brasseur de Bourbourg, Quatre lettres sur le Mexique, Paris, Mexico, 1868.
19. Butinov, N. A. și I. V. Knorozov, *Predvaritelnoe soobșcenie ob izucenii pismenosti ostrova Pashi*, în „Sovetskaia etnografia", nr. 4, 1956.
20. Canarache, V., *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București, 1957.
21. Childe, V. Gordon, *The Dawn of European Civilization*, Londra, 1957.
22. Chițimia, I. C. și Dan Simonescu, *Cărțile populare în literatura română*, București, 1963.
23. Cipariu, Timotei, *Care e cartea mai vechia românească?* în „Organul luminării", nr. 54 și 55, Blaj, 1848.
24. Cohen, Marcel, *La grande invention de l'écriture et son évolution*, 3 vol., Paris, 1958.
25. Conteanu, dr. G., *La civilisation des Hittites et des Mitanniens*, Paris, 1934.
26. Idem, *La civilisation d'Assur et de Babylone*, Paris, 1937.
27. Idem, *La civilisation des Hittites et des Hurrites du Mitanni*, Paris, 1948.
28. Idem, *Les civilisations anciennes du Proche-Orient*, Paris, 1955.
29. Idem, *Manuel d'archéologie orientale*, Paris, 1924—1947.
30. *Corpus inscriptionum graecarum. Auctoritate et impensis Academiae litterarum Borussicae*, Berolini, 1828.
31. *Corpus inscriptionum latinarum. Consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae Borussicae*, Berolini, 1863—1936.
32. *Corpus inscriptionum semiticarum ab Academia Inscriptionum et Litterarum Humaniorum conditum atque digestum*, Paris, 1889.
33. Crawford, Vaughn Emerson, *Sumerian Economic Texts from the First Dynasty of Isin*, New Haven, Yale University Press, 1954.
34. Cronț, Gheorghe, *Dreptul bizantin în Țările Române*, în „Studii", I, anul XIII, 1960.
35. Csongor, B., *Chinese in the Uighur Script of the T'ang-Period*, în „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae", II, Budapesta, 1952.
36. Dahl, Svend, *Histoire du livre de l'antiquité à nos jours*, Paris, 1933.
37. Daicoviciu, acad. C. și H. Daicoviciu, *Sarmisegetuza*, București, 1960.
38. Danzel, dr. Theodor Wilhelm, *Handbuch der Präkolumbischen Kulturen in Lateinamerika*, Hamburg și Berlin, 1927.
39. Idem, *Kultur und Religion des primitiven Menschen*, Stuttgart, 1924.
40. Dechelette, Joseph, *Manuel d'archéologie prehistorique celtique et gallo-romaine*, Paris, 1924—1934.
41. Deniker, J., *Les races et les peuples de la terre*, Paris, 1926.
42. Idem, *The races of man*, Londra.

43. *Der grosse Brokhaus*, Leipzig, 1933, cuvîntul *Runen*.
44. Diringer, David, *L'alfabeto nella storia della civiltá*, Florenţa, 1937.
45. Driver, G. R., *Semitic writing from pictograph to alphabet*, Londra, 1948.
46. Dunand, Maurice, *Nouvelle inscription découverte à Byblos*, Paris, 1930.
47. Dussaud, René, *Les travaux archéologiques en Syrie, de 1920 à 1922*, Paris, 1923.
48. Dussaud, René, P. Deschamps, H. Seyrig, *La Syrie antique et médievale illustrée*, Paris, 1931.
49. Ebeling, prof. dr. Erich, *Zur Entstehungsgeschichte des Keilschrift-alfabet von Ras Schamrah*, in „Sitzungsberichte der königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften", Philosophisch-historische Klasse, III, Berlin, 1934.
50. Elian, Alexandru, *Elemente de paleografie greco-română*, în *Documente privind istoria României*, introducere, I, Bucureşti, 1956.
51. Evans, Sir Arthur, *The Palace of Minos.* A Comparative Account of the Succesive Stages of the Early Cretan Civilization as Illustrated by the Discoveries at Knossos, Londra, 1921—1935.
52. Faulmann, Carl, *Illustrierte Geschichte der Schrift*, Populärwissenschaftliche Darstellung der Entstehung der Schrift, der Sprache und der Zahlen, sowie der Schriftsysteme aller Völker der Erde, Viena, Pesta, 1880.
53. Idem, *Das Buch der Schrift enthaltend die Schriften und Alphabete aller Zeiten und aller Völker des gesammten Erdkreisses*, Viena, 1878.
54. Février, James, *Histoire de l'écriture*, Paris, 1948.
55. Fischer, Iancu, *Cronica indo-europeană*, I, în „Studii şi cercetări lingvistice", III, nr. 1, 1957.
56. Flocon, Albert, *L'univers des livres. Etude historique, des origines à la fin du XVII-ème siècle*, Paris, 1961.
57. Frankfurter, P., *Handbook of Pali*, being an Elementary Grammar, a Chrestomathy and a Glossary, Londra, Edinburgh, 1883.
58. Frazer, J. G., *Le totémisme*, Paris, 1898.
59. Frazer, Sir Janus George, *The Golden Bough*, Londra, 1955.
60. Frenkian, Aram M., *Inscripţiile proto-greceşti în scrierea lineară B şi descifrarea lor*, în „Studii clasice", I, Bucureşti, 1959.
61. Idem, *Remarques sur le déchiffrement du linéaire B des inscriptions proto-grecques*, în „Dacia", II, Bucureşti, 1958.
62. Freud, dr. Sigismund, *Totem et Tabou*, Paris, 1932.
63. Friedrich, Johannes, *Hethitisches Wörterbuch.* Kurzgefasste kritische Sammlung der Deutungen Hethitischer Wörter, Heidelberg, 1952.
64. Idem, *Hethitisches Elementarbuch.* Heidelberg, 1960.
65. Idem, *Entzifferungsgeschichte der Hethitischen Hyeroglyphenschrift*, Stuttgart, 1939.
66. Gabain, A. von, *Alttürkische Grammatik*, Leipzig, 1950.
67. Georgescu-Tistu, N., *Curs de bibliologie*, Bucureşti, 1946.
68. Gheorghiev, acad. Vladimir, *Problemy minojsko jazyka*, Sofia, 1953.
69. Idem, *Nîneşnee sostoianie tolkovaniia krito-mikenskih nadpisei*, Sofia, 1954.
70. Idem, *Slovar krito-mikenskih nadpisei*, Sofia, 1955.
71. Idem, *La position du dialecte crètois des inscriptions en linéaire A*, Sofia, 1957.
72. Idem, *Le déchiffrement des inscriptions en linéaire A*, Sofia, 1957.
73. Grahmann, R., *La préhistoire de l'humanité*, Paris, 1955.
74. Graur, acad. Al. şi colectiv, *Introducere în lingvistică*, Bucureşti, 1958.

75. Graur, acad. Al., *Prefață la Povestea scrisului de Elisabeth Hering*, București, 1960.
76. Grămadă, Niculae, *Din domeniul scriiturii*, Cernăuți, 1929.
77. Idem, *Contribuții la istoria cărții și a scrisului în evul mediu*, Cernăuți, 1928.
78. Grumach, Ernst, *Minoica, Festschrift zum 80. Geburtstag von Johannes Sundwall*, Berlin, 1958.
79. Guboglu, Mihail, *Paleografia și diplomatica turco-osmană*, București, 1958.
80. Hajnal, István, *L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales*, Budapesta, 1959.
81. Hampel, Joseph, *Der Goldfund von Nagy Szent Miklós*, sogenannter „Schatz des Attila", Budapesta, 1885.
82. Hartge, dr. Margaret, *Griechische Steinschriften als Ausdruck lebendigen Geistes*, Freiburg, 1933.
83. Hering, Elisabeth, *Povestea scrisului*, București, 1960.
84. Herodot, *Istoriile*, Berlin, București, 1894–1915.
85. Hrozny, Bedrich, *Histoire de l'Asie Antérieure, de l'Inde et de la Crète*, Paris, 1947.
86. Iljin, M., *Povestea cărții*, București, 1949.
87. Isbășescu, dr. Mihai, *Inscripția de pe colanul din tezaurul de la Pietroasa*, în „Revista de filologie romanică și germanică", I, București, 1957.
88. Ivănescu, Gh., *Le rôle des Japhétites dans la formation des peuples et des cultures antiques*, în „Studia et Acta Orietalia", I, București, 1958.
89. Idem, recenzie despre acad. I. I. Meșceaninov, *Obșcee iazîkoznanie. K probleme stadealnosti v razvitii slova i predlojeniia*, în „Buletinul Institutului de filologie română", vol. XIII–XIV, Iași, 1946–1947.
90. Jensen, Hans, *Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart*, Berlin, 1958.
91. Jukov, E. M. *Istoria universală*, vol. I și II, București, 1959.
92. Keraval, dr. P., *Le language écrit, ses origines, son développement et son mécanisme intellectuel*, Paris, 1897.
93. Kirchner, prof. dr., Ioachim, *Știința bibliotecelor. Istoria cărții*, București, 1957.
94. Klaatsch, prof. dr. Hermann, *Das Werden der Menschheit und die Anfänge der Kultur*, Berlin.
95. Knorozov, dr. I. V., *New Data on the Maya Written Language*, Paris, 1956.
96. Idem, *The problem of the Study of the Maya Hyeroglyphic Writting*, în „American Antiquity", vol. 23, nr. 3, 1958.
97. Idem, *Na mejdunarodnom kongresse amerikanistov*, în „Vestnik Akademii Nauk C.C.C.P.", nr. 11, 1956.
98. Kocerghina, V. A., *Scurtă schiță de istorie a scrierii*, în Lingvistică generală, București, 1963.
99. Kramer, S. N., *Istoria începe la Sumer*, Editura Științifică, București, 1960.
100. Kul'bakin, St., *Le vieux slave*, Paris, 1929.
101. Kulungici, Zvonimir, *Historija Pisama*, Zagreb, 1957.
102. Lambert, Mayer, *Traité de Grammaire Hébraique*, Paris, 1946.
103. Lang, Andrew, *The Secret of the Totem*, Londra, 1905.
104. Le Coq, A. von, *Ein manichäisch-uigurisches Fragment aus Idigut-Schabri*, în „Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften", I, Berlin, 1908, p. 398.
105. Legrand, dr., *Alphabets et chiffres orientaux*, Bruxelles.

106. L e j e u n e, M i c h e l, *Observations sur l'alphabet étrusque*, în Tyrrhenica, Milano, 1957.
107. I d e m, *Indications générales sur l'écriture vénète*, ibidem.
108. I d e m, *Indications générales sur l'alphabet lépontique*, ibidem.
109. I d e m, *Epigraphie sud-hispanique*, în Revue des études anciennes, vol. LXV, nr. 1—2, ian.—iun. 1963.
110. L e n o r m a n t, F., *Essai sur la propagation de l'alphabet phenicien dans l'ancien monde*, Paris, 1873—1875.
111. L i p i n, L. şi A. B e l o v, *Cărţile de lut*, Bucureşti, 1960.
112. L i t z i c a, C o n s t a n t i n, *Catalogul manuscriptelor greceşti*, Bucureşti, 1909.
113. L e o n, H e n d r i k v a n, *Istoria omenirii*, Bucureşti, 1945.
114. L o u k o t c a, C e s t m i r, *Vyvoj pisma*, Praga, 1948.
115. M a c k a y, E r n e s t, *La civilisation de l'Indus*, Paris, 1936.
116. M a l l e r y, G a r r i c k, *Picture kritting of American Indians*, în „The Tenth Annual Report of the Bureau of Ethnology", 1888—1889.
117. M a l o v, S. E., *Pameatniki drevnetiurskoi pismenosti*, Moscova, 1951, recenzat de M. Guboglu în „Studia et Acta Orientalia", I, 1957—1958.
118. M a s p e r o, G., *Histoire ancienne des peuples de l'Orient classique*, Paris, 1886.
119. M a u r y, A l f r e d, *Les origines de l'écriture*, în „Revue de deux mondes", XI, 1875.
120. M e i l l e t, A. şi J. V e n d r y e s, *Traité de grammaire comparée de langues classiques*, Paris, 1953.
121. M e s c e a n i n o v, I. I., *Novoe ucenie o iazîke*, Kiev, 1949.
122. I d e m, *K istorii otescestvennogo iazîkoznaniia*, Moscova, 1949.
123. M i n t o, *Curiosita archeologiche*, în „Studi Etruschi", I, 1927—V.
124. N ă d e j d e, I. *Istoriea limbei şi literaturei române, cu probe de limbă şi de ortografie din toate veacurile*, Iaşi, 1886.
125. N e g r e s c u, I. D., *Limba slavă veche*, Bucureşti, 1961.
126. N é m e t h, J., *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent Miklós*, Budapesta, Lipsca, 1932.
127. N e s t o r, I o n, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în „Bericht der Römisch-germanischen Kommission", Frankfurt-am-Main, 1932.
128. N i k i f o r o v, S. D., *Problemele de bază ale lingvisticii şi şcoala*, Institutul de studii romăno-sovietic, 1950.
129. I d e m, *Limba paleoslavă*, 1956.
130. N i k o l s k i, V. K. şi N. F. I a k o v l e v, *De ce vorbesc oamenii*, Bucureşti, 1946.
131. O b e r m a i e r, d r., H u g o, *Urgeschichte der Menschheit*, Freiburg, 1931
132. O l d e r o g g e, D. A., *Sledi suşcestvovaniia pismenosti u narodov Verhnei Gvinei do evropeiskoi kolonizaţii.*
133. P a i s, E t t o r e, *Storia dell'Italia antica*, Roma, 1925.
134. P a n a i t e s c u, i n g. P. N., *Răbojul*, Bucureşti, 1946.
135. P a n a i t e s c u, P. P., *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, Bucureşti, 1959.
136. I d e m, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava* (30 iulie 1401), Bucureşti, 1935.

137. Panaitescu, P. P., *Octoihul lui Macarie (1510) și originile tipografiei din Țara Românească*, București, 1939.
138. Petrovski, N. și A. Belov. *Țara Marelui Hapi*, București, 1958.
139. Idem, *Inscription de Bavian*, texte, traduction et commentaire philologique, Paris, 1879.
140. Idem, *Les inscriptions babyloniennes du Wadi Brissa*, Paris, 1887.
141. Ponomarev, B. N., *Dicționar politic*, București, 1958.
142. Prescott, William H., *History of the Conquest of Peru, with a Preliminary View of the Civilisation of the Incas*, Londra, 1887.
143. Pușcariu, Sextil, *Istoria literaturii române*, epoca veche, Sibiu, 1930.
144. *Reform of the Chinese Written Language*, Peking, 1958.
145. Rémusat, Abel, *Elements de la grammaire chinoise*, Paris, Londra, 1857.
146. Rintschen, *Zwei unbekannte mongolische Alphabete aus dem XVII. Jahrhundert*, în „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae", Budapesta, 1952.
147. Sacerdoțeanu, Aurelian, *Evoluția scrisului și cartea pînă la apariția tiparului*, București, 1937.
148. Sayce, the Rev. A. H., *An Elementary Grammar of the Assyrian Language*, Londra.
149. *Schriftgestaltung*, în „Schriften zur Kunsterziehung", 4, Berlin, 1958.
150. Schubert, Johannes, *Publikationen des Modernen Chinesisch-Tibetanischen Schriftums*, Berlin, 1958.
151. Sieg, dr, E. și dr. W. Siegling, *Tocharisch, die Sprache der Indoskythen, Vorläufige Bemerkungen über eine bisher unbekannte indogermanische Literatursprache*, în „Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften", XXXIX, Berlin, 1908.
152. Simonescu, Dan. *Impression des livres arabes et karamanlis en Valachie et Moldavie au XVIII-ème siècle*, în "Studia et Acta Orientalia", V, București, 1963.
153. *Simple Chinese Conservation*, Peking, 1958.
154. Smirnov, A. A. și alții, *Psihologia*, București, 1959.
155. Streck, Maximilian, *Über die älteste Geschichte der Aramäer, mit besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in Babylonien und Assyrien*, in Klio, Beiträge zur alten Geschichte, Leipzig, 1906.
156. Sundwall, Johannes, *Zur Deutung kretischer Tontäfelchen*, Abo, 1920–1923.
157. Șițgal, A., *Russkii grajdanskii șrift 1708–1958*, Moscova, 1959.
158. Tafrali, O., *Inscriptions néolitiques de Roumanie*, în „Revue Archéologique", Paris 1931.
159. Taylor, Isaac, *The Alphabet*, Londra, 1883.
160. Tolstov, S. P., M. G. Levin și N. N. Ceboksarov, *Etnografia continentelor*, studii de etnografie generală, vol. I, București, 1959.
161. Idem, *Po sledam drevnehorezmiiskoi țivilizații*, Moscova, Leningrad, 1948.
162. Turaev, Boris Alexandrovici, *Istoriia Drevnego Vostoka*, 1912.
163. Uray, G., *On the tibetan Letters BA and Wa. Contribution to the Origin and History of the Tibetan Alphabet*, în „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae", V, Budapesta, 1955.
164. Valaori, Iuliu, *Pronunțarea limbii grecești*, București, 1904.
165. Vendryes, J., *Le langage, Introduction linguistique à l'histoire*, Paris, 1921.

166. Ventris, M. şi J. Chadwick, *Evidence for Greek Dialect in the Mycenaean Archives*, în „The Journal of Hellenic Studies", vol. 73, Londra, 1953.
167. Vinnikov, I. N., *O iazîke pismennîh pameatnikov iz Nisî (Iujnii) Turkmenistan*, în „Vestnik drevnei istorii", nr. 2, 1954, recenzat de K. Czeglédy în „Acta Orientalia", V, 3, Budapesta, 1955.
168. Virolleaud, Charles, *Les travaux archéologique en Syrie de 1920 à 1922*, Paris, 1923.
169. Vîrtosu, Emil, *Din paleografia chirilică românească*, în *Documente privind istoria Romîniei*, introducere, I, Bucureşti, 1956.
170. Vaillant, André, *L'alphabet vieux-slave*, în „Revue des études slaves", XXXII, Paris, 1955.
171. Wallace, William, *An index of Greek Ligatures and Contraction*, in „The Journal of Hellenic Studies", XLIII, London, 1923.
172. Weinert, prof. dr. Hans, *Stammesgeschichte der Menschheit*, Stuttgart, 1941.
173. Idem, *L'homme préhistorique. Des préhumains aux races actuelles*, Paris, 1939.
174. Wells, H. G., *Die Geschichte unserer Welt*, Berlin, 1932.
175. Wuttke, Heinrich, *Die Entstehung der Schrift, die verschiedenen Schriftsysteme und das Schrifttum der nicht alfabetisch schreibenden Völker*, Leipzig, 1877.

TABLA DE MATERII

Redactor responsabil: SANDA STOIAN
Tehnoredactor: GHEORGHE POPOVICI

Dat la cules 21.01.1966. Bun de tipar 08.06.1966. Tiraj 6500 ex. legate 1/1. Hîrtie scris II A 63 g/m². Format 61×86/16. Coli editoriale 24,53. Coli de tipar 22,50 + 4 colițe și 5 planșe. A. 9927. Indici de clasificare zecimală pentru bibliotecile mari 003, pentru bibliotecile mici 003.

Tiparul executat sub comanda nr. 3079
la Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918",
Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97, București,
Republica Socialistă România.

Lei 19

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ